

Jan Cetner, Teresa Krzyżanowska, Alicja Kusińska,
Monika Magdziak-Grabowska, Bogumiła Krystek-Kucewicz,
Szymon Opania, Alina Pancewicz, Paweł Piepiora, Zbigniew Piepiora,
Maria Thiel, Maciej Turała, Barbara Turyk, Hanka Zaniewska

pod redakcją/edited by Jana Cetnera

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ MIAST.
ZAGADNIENIA SPOŁECZNE, EKONOMICZNE
I ŚRODOWISKOWE W URBANISTYCE**

**SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT
SOCIAL, ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL
ISSUES IN URBAN PLANNING**

Warszawa 2013

SERIA/Series titles:

MONOGRAFIE WYŻSZEJ SZKOŁY EKOLOGII I ZARZĄDZANIA

MONOGRAPHS of the University of Ecology and Management in Warsaw

REDAKCJA NAUKOWA/Scientific editor: doc. dr inż. *Jan Cetner*

RECENZENCI/Reviews concern individual articles: prof. dr hab. inż. *Witold Werner*, doc. dr inż. *Marek Gromiec*

OPRACOWANIE EDYTORSKIE/DTP: *Barbara Balawejder i Barbara Świderek*

KOREKTA/Correction: *Zespół/Team*

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania w Warszawie. Warszawa 2013

Utwór w całości ani we fragmentach nie może być powielany ani rozpowszechniany za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych, bez pisemnej zgody posiadacza praw autorskich.

The work (in whole or in part) cannot be reproduced or disseminated with electronical, mechanical, copying, recording and other devices, without written permission of the copyrights owner.

Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania nie odpowiada za jakość dostarczonych fotografii i rysunków, zamieszczonych w publikacji.

The publishing house of the University of Ecology and Management is not responsible for the quality of photos and drawings in the present publication.

ISBN 978-83-62057-57-3

Oficyna Wydawnicza WSEiZ w Warszawie,
ul. Wawelska 14, 02-061 Warszawa, tel. 22 825-80-32
Wydanie I. Arkuszy wydawniczych: 13.

Spis treści

PRZEDMOWA	5
Bogumiła KRYSZEK-KUCEWICZ, Barbara TURYSK ZDEGRADOWANE OBSZARY MIEJSKIE – MOŻLIWOŚĆ POPRAWY PRZESTRZENI	7
Teresa Ewa KRZYŻANOWSKA NEW URBANISM JAKO WSPÓŁCZESNE ZJAWISKO URBANIZACYJNE NA TERENIE EUROPY I USA	15
Alicja KUSIŃSKA PRZEMIANY W STYLU ŻYCIA POLAKÓW A ICH OCZEKIWANIA WOBEC MIESZKANIA	29
Monika MAGDZIAK-GRABOWSKA MIASTO PRZYJAZNE SENIOROM	47
Szymon OPANIA WPŁYW HISTORYCZNYCH KONCEPCJI ROZWOJU AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ NA WSPÓŁCZESNE PROCESY URBANIZACJI REGIONU	57
<i>– dostępne wyłącznie po polsku</i>	
Alina PANCEWICZ SYSTEMY PRZYRODNICZE W STRUKTURZE OBSZARÓW ZURBANIZOWANYCH	79
Zbigniew PIEPIORA, Paweł PIEPIORA ZAGOSPODAROWANIE CZASU WOLNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY POPRAZ ZAJĘCIA KARATE NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI KLUBU SPORTOWEGO FUNAKOSHI SHOTOKAN KARATE CLUB W KOWARACH	89
Maciej TURAŁA MECHANIZM RÓWNOWAŻENIA DOCHODÓW A SYTUACJA FINANSOWA MIAST W POLSCE	179
<i>– dostępne wyłącznie po angielsku</i>	
Hanka ZANIEWSKA, Maria THIEL PRZESTRZENNO-ARCHITEKTONICZNE I SPOŁECZNE PROBLEMY W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU MIAST	97

TABLE OF CONTENTS

PREFACE.	107
Bogumiła KRYSZEK-KUCEWICZ, Barbara TURK DEGRADED URBAN AREAS – POSSIBILITY OF IMPROVING THE AREA	109
Teresa Ewa KRZYŻANOWSKA NEW URBANISM AS A NEW CONTEMPORARY URBANISATION PHENOMENON IN EUROPE AND THE U.S.	117
Alicia KUSIŃSKA LIFESTYLE TRANSFORMATIONS OF POLES AND THEIR HOUSING EXPECTATIONS . .	131
Monika MAGDZIAK-GRABOWSKA CITY FRIENDLY FOR SENIORS	151
Szymon OPANIA IMPACT OF THE CONCEPTS OF THE DEVELOPMENT OF THE UPPER SILESIA AGGLOMERATION ON MODERN REGIONAL URBAN PROCESSES FORMATION <i>– available only in Polish language version</i>	57
Alina PANCEWICZ NATURAL SYSTEMS IN URBAN AREAS STRUCTURE	161
Zbigniew PIEPIORA, Paweł PIEPIORA MANAGING THE FREE TIME OF THE CHILDREN AND THE YOUTH BY THE KARATE TRAININGS ON THE EXAMPLE OF FUNCTIONING THE FUNAKOSHI SHOTOKAN KARATE CLUB IN KOWARY.	171
Maciej TURAŁA IMPACT OF INCOME EQUALISATION MECHANISM ON FINANCIAL STANDING OF CITIES IN POLAND <i>– available only in English language version</i>	179
Hanka ZANIEWSKA, Maria THIEL SPATIAL-ARCHITECTURAL AND SOCIAL ISSUES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF URBAN AREAS	193

PRZEDMOWA

Zrównoważony rozwój miast można osiągnąć tylko poprzez spójne zastosowanie społecznych, ekonomicznych i ekologicznych rozwiązań w urbanistyce. Zadaniem, które postawili sobie autorzy niniejszej pracy, jest ukazanie wzajemnych relacji pomiędzy tymi rozwiązaniami.

Często wydaje się oczywiste, że miasto, zwłaszcza megalopolis, jest wręcz zaprzeczeniem idei zrównoważonego rozwoju. Tereny miast są tak znacznie przekształcone przez człowieka, że z ekologicznego punktu widzenia są obszarem chorym wśród bardziej naturalnych ekosystemów, takich jak tereny rolnicze i lasy. Zatem zdawać się może, że do osiągnięcia ogólnego rozwoju zrównoważonego rozwój miast musi zostać zatrzymany.

Nic bardziej błędnego!

Mały Książę z genialnej powieści Antoine'a de Saint-Exupéry mówił: Ludzie zajmują na Ziemi bardzo mało miejsca. Gdyby dwa miliardy mieszkańców Ziemi stanęło razem – jeden przy drugim, jak na wiecu – to zmieściliby się z łatwością na publicznym placu o dwudziestu milach długości i dwudziestu milach szerokości. Można by więc całą ludzkość stłoczyć na maleńkiej wysepce Oceanu Spokojnego.

Czy to prawda?

Sprawdźmy, ile miejsca potrzebowałaby dzisiejsza ludzkość, aby żyć w komfortowych warunkach.

Dziś na całym świecie żyje około 7 miliardów ludzi. Pokój dwuosobowy w komfortowym hotelu ma 20 metrów kwadratowych – 10 metrów kwadratowych na osobę. Załóżmy, że korytarze, restauracje i lokale rozrywkowe zajmują tyle samo miejsca, co pokoje, a hotel ma 10 pięter.

7 miliardów ludzi razy 20 metrów kwadratowych, podzielone przez 10 pięter daje imponującą liczbę 1,4 E+11 metrów kwadratowych, co równa się 140 000 kilometrów kwadratowych. Dodajmy parki, boiska, stadiony, baseny, korty tenisowe i pola golfowe, przyjmując, że zajmują 4 razy tyle miejsca, co same budynki hotelowe – otrzymamy 700 000 kilometrów kwadratowych.

Wyspa Borneo to 743 000 kilometrów kwadratowych. Cała ludzkość mogłaby żyć na tej jednej wyspie – w warunkach, oferowanych przez cztero- lub pięciogwiazdkowy hotel.

Miasta mogą pełnić rolę maleńkiej wyspy na Oceanie Spokojnym, wspomnianej przez Saint-Exupéry'ego. Ogólny zrównoważony rozwój można osiągnąć tylko dzięki równoległemu rozwojowi miast.

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne
i środowiskowe w urbanistyce**

Wersja polska

Bogumiła KRYSTEK-KUCEWICZ
Barbara TURYS

ZDEGRADOWANE OBSZARY MIEJSKIE – MOŻLIWOŚĆ POPRAWY PRZESTRZENI

Część A. Socjalnie zdegradowane obszary miejskie – przestrzeń publiczna

Socjalnie zdegradowane obszary miejskie – problem społeczny

Inspiracją do poniższej refleksji były obserwacje negatywnych zjawisk społecznych towarzyszących przekształceniom ekonomicznym miast przemysłowych aglomeracji górnośląskiej. Aglomeracji, której początki związane z wydobyciem i eksploatacją złóż węgla kamiennego sięgają połowy XIX wieku. Efektem uprzemysłowienia było powstawanie specyficznych kultur lokalnych, zorganizowanych wokół pracy w kopalni. Górnictwo węgla z pewnością nie było jedyną gałęzią przemysłu w tym regionie, ale nadało mu pewnych charakterystycznych cech, które wyrażają się w określonych formach kulturowych [Wódz, 2003]. Na te uwarunkowania historyczne nakładają się dzisiaj dodatkowe zjawiska, takie jak polaryzacja przestrzeni miejskiej związana z wytwarzaniem się wewnętrznych biegunów wzrostu oraz powstawania enklaw skumulowanego ubóstwa i problemów społecznych, obejmującego całe kwartały lub dzielnice miejskie. Przekształcone zostały wskutek procesów segregacji społeczno-przestrzennej w obszary zdegradowane pod względem materialnym, negatywnie określane jako *niebezpieczne dzielnice*.

Proces, w którym wcześniej funkcjonujące miasto lub jego dzielnice miejskie popadają w ruinę i niedołęstwo, został określony nazwą Urban Decay. Spowodowany został w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w Europie i Ameryce Północnej dezindustrializacją, restrukturyzacją gospodarczą, zmianą populacji, opuszczaniem budynków, wysokim bezrobociem, przestępczością oraz nieprzyjaznym krajobrazem miejskim. Obecnie powszechnie używanym określeniem w celu opisanego stojących poza prawem, zdegradowanych obszarów miejskich, cechujących się substandardowym poziomem mieszkalnictwa i zubożeniem zamieszkującej je ludności, jest określenie *obszary wykluczenia społecznego* (exclusion zone) [Kozłowski, 2010]. To bez wątpienia problem miejski.

W ciągu ostatniego stulecia doszło do stałego poczucia niepokoju społecznego w wielu zdegradowanych dzielnicach. Związany z tym upadek społeczny wywodzi się głównie z bardzo niskich dochodów, wysokiego bezrobocia oraz zasobów mieszkaniowych niepozwalających podnosić poziomu życia, a główny wynik to segregacja, polaryzacja, przestępczość, bardzo niska jakość mieszkalnictwa i infrastruktury technicznej oraz duży stopień społecznego niepokoju.

Równolegle w skali globalnej wrastał niepokój spowodowany postępującą degradacją zabudowy miejskiej, a często całokształtu środowiska miejskiego. Mieszkańcy socjalnie zdegradowanych dzielnic podlegają z reguły wielorakiej izolacji. W wyniku braków w wykształceniu bądź redukcji kompetencji socjalnych podlegają oni eliminacji z rynku pracy (izolacja ekonomiczna). Wskutek świadomości swojej negatywnej sytuacji społecznej ulegają równocześnie procesowi degradacji poczucia własnej wartości, wchodząc w rolę izolowanych od reszty społeczeństwa (izolacja społeczno-kulturowa). Skutkiem tych zjawisk jest słaby kontakt grup z ich przedstawicielami, instytucjami społecznymi (izolacja społeczno-instytucjonalna).

Socjalnie zdegradowane obszary miejskie – rewitalizacja

Zwalczanie zubożenia i uruchomienie procesów rewitalizacji socjalnie zdegradowanych obszarów miejskich stało się w konsekwencji powszechnie uznawanym za priorytet polityki na szczeblu lokalnym. Udane programy rewitalizacji socjalnie zdegradowanych obszarów miejskich wg Kazimierzy Wódcz opierają się raczej na filozofii partnerstwa lokalnego niż na modelu inwestycyjno-rynkowym. Są to programy długofalowe wykorzystujące metodykę organizowaną społeczności lokalnej.

Opublikowane w 1986 roku badania nad łądem społecznym w socjalnie zdegradowanej dzielnicy przemysłowej Lipiny w mieście Świętochłowice wskazują szansę na rozwiązanie problemów społecznych obszaru poprzez **aktywizację lokalnych społeczności** w wyniku przeciwdziałania izolacji społecznej [Wódcz, Świątkiewicz et al., 1986], w otwartej przestrzeni publicznej. Według Urban Trask Force przestrzenie publiczne są podstawą do publicznej interakcji i integracji społecznej, mogą kształtować poczucie miejsca i być źródłem dumy lokalnych społeczności [Urban Trask Force]. Społeczne korzyści z otwartej przestrzeni publicznej, parku, wskazują na spójność społeczną, zapewnienie bezpiecznych terenów i możliwości poprawy stanu zdrowia i zagospodarowania wolnego czasu.

Przestrzeń publiczna. Degradacja – wykluczenie – rewitalizacja

Przestrzeń publiczna

Przestrzeń publiczna jest w literaturze postrzegana wielopłaszczyznowo. Wiele uwagi poświęca się przestrzeniom publicznym, będącym głównym elementem strukturotwórczym oraz pełniącym istotną rolę w procesie odnowy miast. Zainteresowanie to wynika z faktu traktowania przestrzeni publicznej jako wizytówki miasta pomagającej kreować pozytywny wizerunek i obraz miasta.

Wg Jana Gehla *przestrzeń publiczna* jest obszarem kontaktów i codziennej aktywności, umożliwia przebywanie wśród ludzi, oglądanie i słuchanie ich.

Wg Karty Przestrzeni Publicznej ma ona strategiczne znaczenie dla lokalnych społeczności, służy zaspokajaniu ich potrzeb, jest dobrem wspólnie użytkowanym.

Autorka rozumie przestrzenie publiczne jako otwarte, ogólnodostępne miejsca, fizyczną przestrzeń użytkowaną na co dzień przez mieszkańców.

Istnieje wiele korzyści z otwartych przestrzeni publicznych, od korzyści gospodarczych, edukacyjnych, środowiskowych i rekreacyjnych, po społeczne. Otwarta przestrzeń publiczna ma potencjał, by wzbudzić poczucie wspólnoty i dumy użytkowników co jest niezmiernie istotne w deprecjonowanym obszarze miejskim.

Degradacja

Degradacja w ujęciu przestrzennym jest pogorszeniem się stanu zagospodarowania przestrzeni. Jest symptomem niekorzystnych zmian w przestrzeni miejskiej, procesem niszczenia lub przekształcania środowiska przestrzennego i jego zasobów przez działanie człowieka.

Wykluczenie

Wykluczenie w aspekcie przestrzennym rozumiane jest przez autorkę jako brak dostępu (lub jego ograniczenie) – z przyczyn obiektywnych, np.: ubóstwa, chorób, dyskryminacji kulturowej, lub z przyczyn subiektywnych, np. z powodu przekonań światopoglądowych lub politycznych – do cenionych społecznie przestrzeni publicznych, prowadzące do zmarginalizowania jednostki społecznej.

Wykluczenie kulturowe oznacza natomiast wyłączenie z uczestnictwa w kulturze, w jej dwóch wariantach [za: Lipski, red. Kotlorz, 2010]:

- Dotyczy kultury wysokiej (brak dostępu do bibliotek, domów kultury, teatrów, książek, muzyki poważnej, sztuki).

- Dotyczy kultury tradycyjnej, odcięcie dostępu do niej. Wykluczenie w tym przypadku występuje w dwóch typach:
 1. Wyłączenie kultury przemysłowej z całości społecznie cenionych przestrzeni publicznych.
 2. Utrudnienie dostępu do jej autentycznej postaci czy jej unicestwienie fizyczne lub symboliczne.

Rewitalizacja

Project for Public Spaces, (projekt dla przestrzeni publicznych) jest wielkim programem rewitalizacji przestrzeni publicznych. Działa na dwóch płaszczyznach. Pierwsza to aktywna pomoc mieszkańcom w przebudowie wspólnot. Druga to uczestnictwo w programach, w których przekształcane są bądź budowane przestrzenie publiczne i obiekty publiczne.

Przy przebudowie wspólnot stosuje się dwie zasady:

- **Pierwsza zasada – placemaking** – polega na tworzeniu miejsc aktywnych poprzez „kształtowanie przestrzeni publicznej”. Sformułowano cztery kluczowe własności aktywnej przestrzeni publicznej:
 1. Łatwy dostęp i dogodne połączenia,
 2. Stwarzanie okazji do działań,
 3. Wygoda i wygląd,
 4. Warunki dla rozwoju życia społecznego i towarzyskiego.
- **Druga zasada** – to wzmocnienie identyfikacji ludzi z przestrzenią publiczną miejsca zamieszkania i wdrażanie ich do działalności publicznej.

Project for public spaces został wprowadzony na rzecz poprawy zmarginalizowanych dzielnic Bogoty poprzez zaangażowanie obywateli. Enrique Penalosa uważa, że przestrzenie publiczne są jednym z niewielu środowisk, w których wszyscy obywatele, niezależnie od statusu majątkowego, mogą się integrować. Choć miejskie reformy burmistrza Bogoty były chwalone za korzyści dla środowiska i ogólny wkład w jakość życia, to jednak reformy skupione są na roli przestrzeni publicznej w promowaniu sprawiedliwości społecznej, równego dostępu wszystkich ludzi do przestrzeni publicznych, usług i udogodnień. Działania podjęte w mieście oprócz nowego systemu transportowego, infrastruktury społecznej i edukacji, zostały rozbudowane o odnowę placów, stworzenie dużego parku na obszarze uprzednio opanowanym przez przestępczość i narkotyki. Posadzono ponad 10 000 drzew, przebudowano i zbudowano setki kilometrów chodników, ścieżek rowerowych, deptaków i zielonych przestrzeni, w tym 1200 parków.

Poprawa stanu przestrzeni publicznej nie wystarczy z pewnością, by wyeliminować ekonomiczne i społeczne problemy zdegradowanych obszarów miejskich, jak niskie dochody, bezrobocie bądź inne plagi dotykające mieszkańców. Toteż udana rewitalizacja przestrzeni publicznej, przeciwdziałająca izolacji społecznej, przeprowadzona z poparciem i zaangażowaniem lokalnej społeczności, odczuwana przez nią jako poprawa warunków życia i statusu społecznego, prowadzić może do rozwoju kontaktów międzyludzkich, a w efekcie do zmniejszenia przynajmniej częściowo napięć społecznych [Kozłowski, Mohd Yusof, 2010].

Część B. Możliwości poprawy stanu przestrzeni

Zabudowa mieszkaniowa, powstająca po roku 1990, kierowana jest bardziej grą rynkową niż zasadami zrównoważonego rozwoju. W konsekwencji powstaje w sposób chaotyczny, między zabudową istniejącą o różnych funkcjach w centrach miast lub na terenach otwartych w pobliżu większych miast. Prezentuje często niską jakość przestrzeni.

Wydaje się, że jest to spowodowane faktem, iż planowanie przestrzenne nie spełnia swojej podstawowej roli. W tej sytuacji konieczne wydaje się usprawnienie funkcjonowania obecnie stosowanych narzędzi. Przypuszcza się, że wprowadzenie na etapie przedprojektowym metody badania stanu przestrzeni, na podstawie której opracowuje się rekomendacje dla danego terenu, może zaowocować poprawą jakości stanu przestrzeni środowiska mieszkaniowego.

Niekontrolowany rozrost miast oraz jego negatywne skutki to problem nienowy, ale bardzo aktualny, który dotyczy większości krajów na świecie. Postępująca globalizacja i metropolizacja nasilają ten proces, dlatego wydaje się, że poszukiwanie metod zmniejszających jego negatywne skutki jest obecnie bardzo potrzebne. Autorka poszukuje rozwiązania problemu w stosowaniu metod badania stanu przestrzeni, które na etapie przedprojektowym planowania miejscowego mają na celu diagnozę przestrzeni w kontekście ładu przestrzennego, harmonizacji przestrzeni oraz potrzeb mieszkańców. Metody te stosowane są w celu określenia potrzeb danego terenu, a co za tym idzie – opracowania rekomendacji dla etapu projektowego, organizacji i realizacji inwestycji. Wydaje się, że prezentowane metody mogą zainspirować kierunek działań w celu poprawy stanu przestrzeni chaotycznie powstających obszarów zabudowy mieszkaniowej, jak również starszych dzielnic mieszkaniowych.

Autorka w swojej pracy pragnie sprawdzić, czy istnieje możliwość usprawnienia funkcjonowania obecnie stosowanych narzędzi. Proponuje się wprowadzenie pewnych uzupełnień w zakresie metod badawczych dotyczących stanu przestrzeni. Zakłada się, że proponowane uzupełnienia wpłyną na czytelność danych narzędzi, co usprawni dialog między przedstawicielami samorządów, projektantami oraz mieszkańcami. W tym celu w artykule zostaną przedstawione wybrane metody, geneza ich powstania oraz schemat funkcjonowania.

Inspiracją do poszukiwań metod i podjęcia badań była praca w interdyscyplinarnej ekipie zajmującej się integracją *asentamientos irregulares* (nielegalnych osiedli mieszkaniowych) na przedmieściach Montevideo, Canelones i Pando. W czasie trwania praktyki autorka miała możliwość zapoznania się z programami organizacji zajmujących się opisanym wyżej problemem oraz stosowanymi przez nie metodami. Brała czynny udział w kilku projektach, będących na różnych etapach opracowania i realizacji. Ze względu na zróżnicowanie stopnia zaawansowania projektów miała okazję zobaczyć efekty pracy.

Zamierzenie uzasadnione jest wieloma cechami wspólnymi, które autorka zauważyła między nielegalnymi osiedlami mieszkaniowymi w Urugwaju, a spontanicznie powstającą zabudową mieszkaniową w Polsce i w Europie. Są to:

- lokalizacja na styku terenów zurbanizowanych i otwartych lub na obrzeżach arterii komunikacyjnych,
- chaotyczna zabudowa powodująca nieoszczędne zagospodarowywanie terenu,
- niska intensywność zabudowy skutkująca wysokimi kosztami budowy i utrzymania infrastruktury technicznej bądź jej brakiem,
- brak przestrzeni publicznych, których funkcje przejmuje często ulica,
- nasilanie się zjawiska segregacji społecznej.

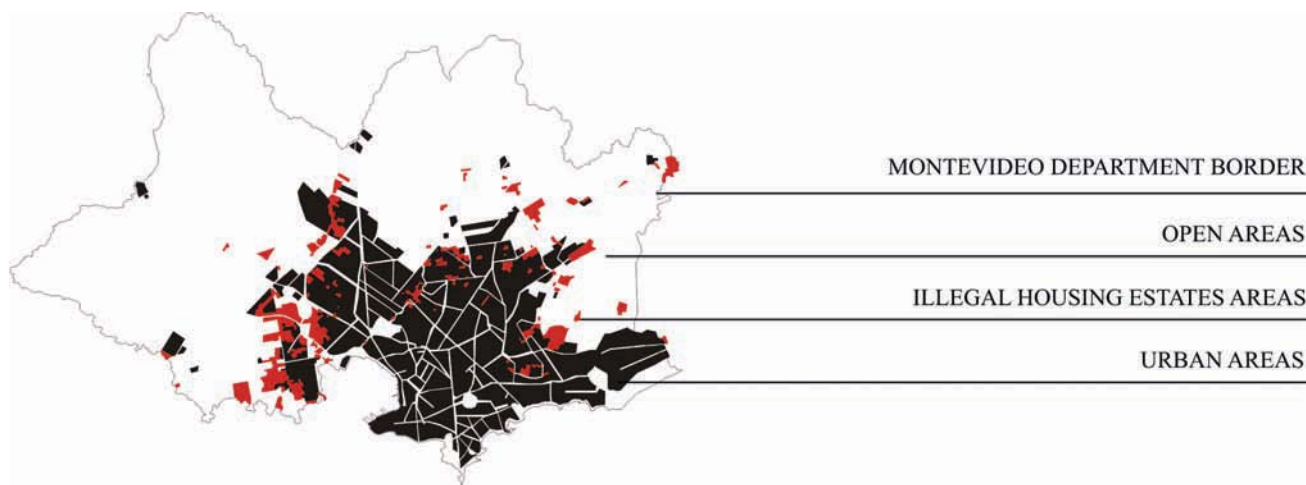
Mimo wielu cech wspólnych są też znaczące różnice, które będą uwzględnione w trakcie prowadzenia badań.

Przykłady działań, których celem jest poprawa jakości przestrzeni środowiska mieszkaniowego, przy zastosowaniu metod badania stanu przestrzeni:

PIAI – Program Integracji Asentamientos Irregulares

Program powstał w 1999 roku dzięki porozumieniu rządu Urugwaju i *Banco Interamericano de Desarrollo* (Banku Rozwoju Ameryk) w celu poprawy jakości życia w osiedlach podmiejskich. W programie biorą udział lokalne władze, Ministerstwo Mieszkalnictwa, Pla-

nowania Przestrzennego i Ochrony Środowiska (MVOTVA) oraz Ministerstwo Transportu i Budynków Publicznych (MTOB). Strategia programu przewiduje zintegrowane działania przestrzenne oraz społeczne z czynnym udziałem mieszkańców.

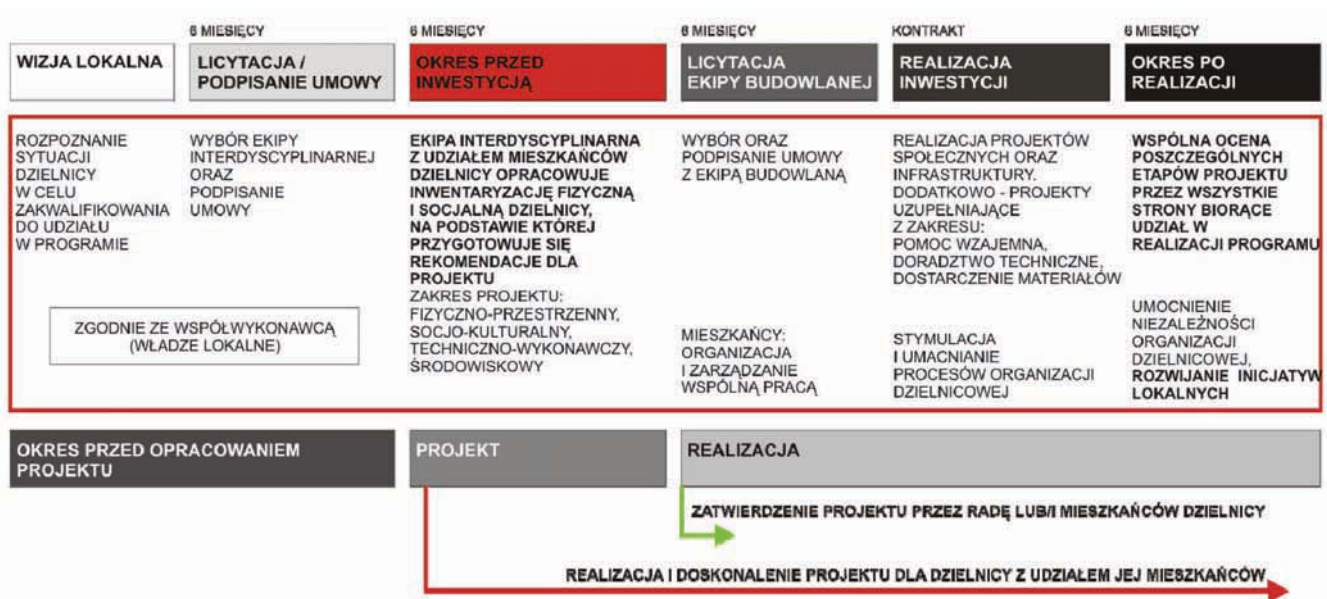

Rys. 1. Tereny zdefiniowane jako nielegalne dzielnice mieszkaniowe na przedmieściach Montevideo, Urugwaj

opracowanie: B. Turyk, na podstawie Mapa de las zonas calificadas como asentamientos, INE 2006

Cele programu:

- wyposażenie osiedli w podstawową infrastrukturę techniczną i społeczną oraz integracja przestrzenna z terenami sąsiednimi,
- aktualizacja instrumentów kontroli rozwoju, norm regulujących zarządzanie własnością gruntów,
- realizacja dostępnego budownictwa mieszkaniowego,
- stymulacja procesów integracji społecznej mieszkańców dzielnicy w celu zapewnienia długofalowości prowadzonych działań,
- promowanie realizacji programów dzielnicowych, w których skład wchodzi realizacja infrastruktury społecznej: ośrodków opieki medycznej, edukacji itp.

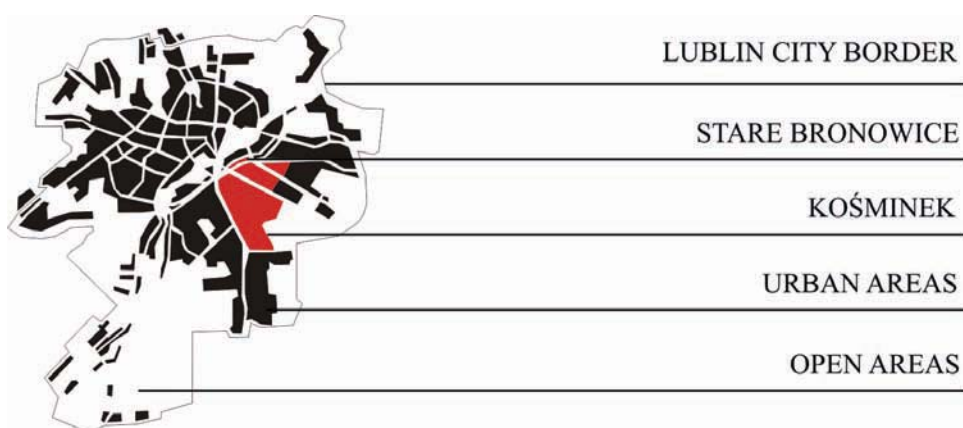

Rys. 2. Schemat procesu integracji dzielnicy, opracowanie własne na podstawie PIAI 1, Año 1, marzo 2006

Dzięki prowadzeniu równocześnie działań przestrzennych i społecznych oraz partycypacji mieszkańców otrzymane rezultaty są długofalowe, a mieszkańcy często z własnej inicjatywy kontynuują działania podjęte przez program.

Rewitalizacja zaniedbanych dzielnic Lublina

Podobne działania zastosowano w rewitalizacji zaniedbanych dzielnic Lublina w latach 90. W programie brali udział reprezentanci Urzędu Miasta Lublina oraz profesor Mona Serageldin z zespołem z Harvardu. Punktem wyjścia do podjęcia działań był raport o sytuacji mieszkaniowej miasta, w którym stwierdzono zapotrzebowanie na 8000 mieszkań, gdzie 85% tych potrzeb wynikało z krytycznego stanu zabudowy, gdzie regulacje planistyczne zabraniały modernizacji istniejącej substancji mieszkaniowej. Fakt, że dostrzeżono walory historyczne i kompozycyjne dzielnic Stare Bronowice i Kośminek, spowodował, że w 1991 roku podjęto decyzję o opracowaniu nowych planów miejscowych we współpracy z mieszkańcami.

Rys. 3. Lokalizacja rewitalizowanych dzielnic w skali miasta, Lublin, opracowanie: B. Turyk

Cele programu:

- poprawa jakości życia,
- rewitalizacja historycznych zespołów zabudowy,
- nawiązanie kontaktów z mieszkańcami na wstępnym etapie zbierania wniosków i materiałów do planu, a nie – jak to się na ogół praktykuje – na etapie gotowego planu,
- opracowanie nowych planów miejscowych.

Ze względu na charakter każdej z dzielnic, jak również indywidualne preferencje projektantów planu, wypracowano dwie metody współpracy z mieszkańcami. W dzielnicy Kośminek, której mieszkańcy stanowili jednolitą grupę, ze znaczną liczbą osób starszych, przeprowadzono osobistą rozmowę z każdą rodziną. Rozmowa miała na celu wyjaśnienie intencji projektowanego planu oraz przedstawienie kierunków poszukiwania rozwiązań. W Starych Bronowicach, gdzie mieszkańcy stanowili kilka grup o odrębnych zachowaniach i standardach życia, współpracę rozpoczęto od serii spotkań publicznych oraz dobrowolnej ankiety. Następnie wyłoniono po dwóch reprezentantów dla każdej ulicy, którzy pełnili funkcję konsultantów i organizatorów kontaktów między planistami a mieszkańcami.

Efekt podjętych działań był widoczny podczas wyłożenia do publicznego wglądu obydwu planów, które uzyskały niemal pełną aprobatę mieszkańców. Dzięki inicjatywie mieszkańców powstał Program Inicjatyw Lokalnych, służący wdrażaniu obu planów po ich uchwaleniu.

Zastosowanie metod badania stanu przestrzeni oraz udział mieszkańców w procesie decyzyjnym mają istotną rolę w procesie poprawy stanu przestrzeni środowiska mieszkaniowego. W Polsce i na świecie można znaleźć pozytywne przykłady zastosowania metod badania stanu przestrzeni na poziomie lokalnym. Przypuszcza się, że narzędzia stosowane w planowaniu przestrzennym na poziomie lokalnym można wzbogacić o metody badania stanu przestrzeni w celu poprawy jakości przestrzeni zabudowy mieszkaniowej w centrach miast, chaotycznej zabudowy na przedmieściach i terenach otwartych.

Literatura:

- [1] Gehl J.: *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM. Kraków 2009, s. 15
- [2] Guerra F.: *Programa de integración Barrios de Asentamientos Irregulares*, Montevideo, 03.2006, www.piai.gub.uy
- [3] Lipski A.: *Wymiary degradacji kultury przemysłowej w regionie Górnego Śląska* [w:] *Rewitalizacja obszarów wykluczenia społecznego w miastach śląskich*. Red. Kotlorz D. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2008, s. 77–88
- [4] Karta Przestrzeni Publicznej 2009
- [5] Kozłowski M., Mohd Yusof Y.: *Współczesne projektowanie urbanistyczne – potencjalne narzędzie rewitalizacji stref społecznie wykluczonych*, Problemy Rozwoju Miast. Kwartalnik Naukowy. Zeszyt 3/2010, Kraków 2010, s. 149–156
- [6] Kipta E.: *Przykład integracji działań na rzecz rozwoju lokalnego – Rewitalizacja zaniedbanych dzielnic Lublina*, *Urbanista*, nr 9 2008, s. 13–17
- [7] Nurek S., Wódz J., Czekaj K., Świątkiewicz W.: *Ład społeczny w starej dzielnicy mieszkaniowej. Zagadnienia organizacji i dezorganizacji społecznej*, Uniwersytet Śląski. Katowice 1986
- [8] Polska Polityka Architektoniczna, SARP, Tup, IARP, KOBiDZ, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Gdam, 2009. s. 5
- [9] Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 13.12.2007, sejmometr.pl, s. 168–170
- [10] Wódz K.: *Przestrzeń problemów społecznych w mieście – wskazania dla praktyki* [w:] *Miejska przestrzeń publiczna w dobie transformacji*. Red. Szczepański M. S., Wódz J., Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, Dąbrowa Górnicza-Tychy 2003, s. 33–41
- [11] Urban Trask Force – www.urbantraskforce.org/UTF_final_report.pdf
- [12] <http://www.pps.org/>

Teresa Ewa KRZYŻANOWSKA

NEW URBANISM JAKO WSPÓŁCZESNE ZJAWISKO URBANIZACYJNE NA TERENIE EUROPY I USA

1. Wprowadzenie

Kierunek **New Urbanism** powstał w latach 80. XX wieku jako sprzeciw wobec nadmiernemu sformalizowaniu zasad proponowanych przez modernizm. Skostnienie i schematyzacja zasad urbanistycznych, widoczne wyraźnie na przykład w dużych zespołach mieszkaniowych, będących częścią naszych miast, spowodowało poszukiwanie innych środków wyrazu przestrzennego. Zasady osiedli mieszkaniowych bez wyodrębnienia tradycyjnego kształtu ulicy, placu jako formy miejskiej zaczęły być negowane. Modernistyczna zdeintegrowana przestrzeń osiedli odchodzi od roli i wartości znaczeniowej tradycyjnych form tkanki miejskiej, zdefiniowanych przestrzeni placu, ulicy czy kwartału. Zdevaluowana przestrzeń nie ma związku z tradycyjnym/zwyczajowym pojmowaniem miasta przez człowieka. A przecież te wartości przestrzenne mają znaczenie identyfikacyjne dla mieszkańców, zaś brak prawidłowych rozwiązań może prowadzić nawet do rozkładu więzi społecznych.

Krytykowane jest zonowanie/strefowanie przestrzeni dające monokulturowe rozwiązania funkcjonalne. Nostalgia za tradycyjnymi, klasycznymi rozwiązaniami zwiększa dewastowanie krajobrazu miejskiego, jak i wiejskiego stanowiące społeczne dziedzictwo.

2. Tło rozwoju kierunku New Urbanism w USA

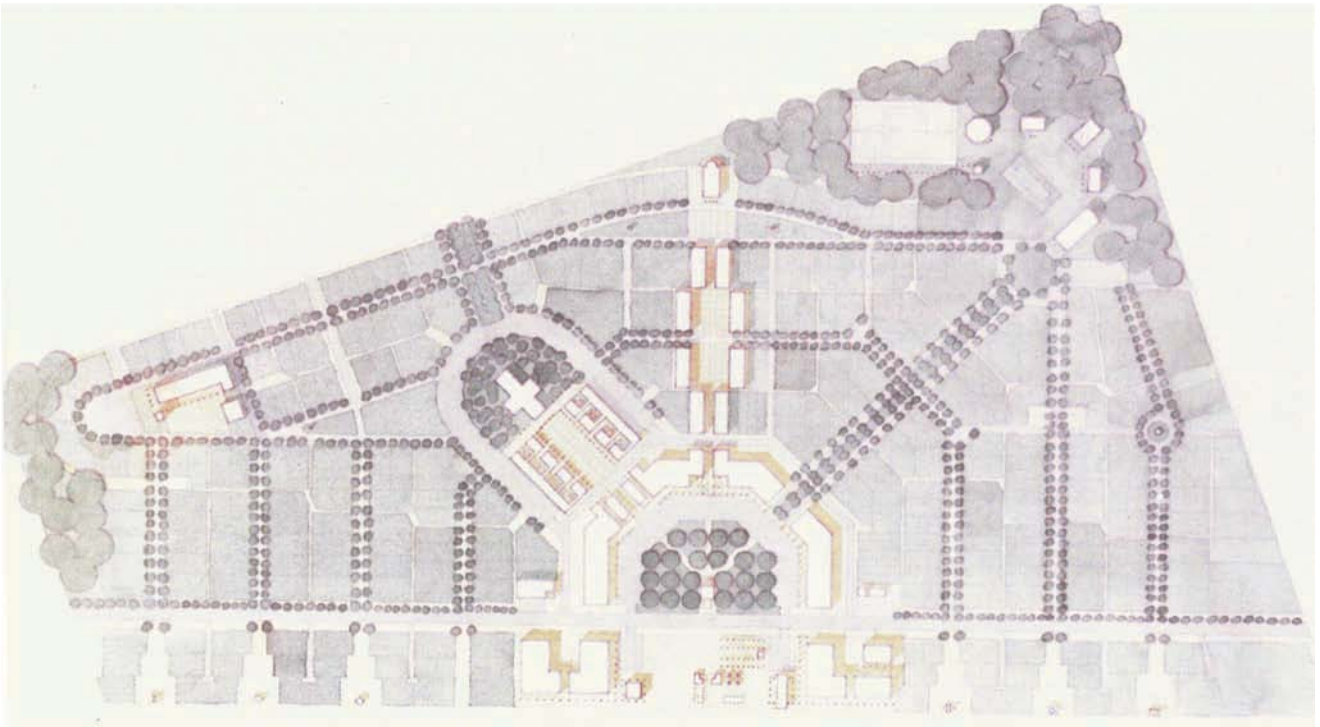
Kierunek narodził się jako sprzeciw wobec sposobu rozwiązywania problemu wzmożonego wzrostu i rozwoju przedmieść miast amerykańskich, pożerającego swą ekspansją tereny wokół miast. Przedmieścia charakteryzują się budownictwem o rozproszonej zabudowie w oparciu o zabudowę jednorodziną (il. 1). Zjawisko to nosi nazwę *sprawl*. Spowodowało ono m.in. wyludnianie się centrów miast na korzyść przedmieść. I rzeczywiście na przedmieściach mieszka dziś połowa populacji Amerykanów (T.P. 2008). Masowy rozwój *suburbów*, będący częścią nazwanego hasłowo *american dream* (każda rodzina posiada własny dom), mieścił się w standardach charakterologicznych Amerykanów lubiących zmiany, zaczynanie od nowa, mających potrzebę przemieszczania się, akceptujących mobilność życia (co odróżniało Amerykanów od Europejczyków w minionym stuleciu), i umożliwiającą to przemieszczanie samochód. Chaotyczny i masowy rozwój przedmieść bazował na mylnym przekonaniu o nieskończonych możliwościach terenowych przestrzeni amerykańskiego krajobrazu. Masowy rozwój przedmieść zaznaczył się już w latach 50. XX wieku. Od 1950 roku zjawisko rozrostu przedmieść w Stanach Zjednoczonych zwiększyło się o 33%. Jeszcze silniej to zjawisko występuje na terenie Europy. Od 1950 roku notowany jest 78% rozrost przedmieść (dane z międzynarodowej konferencji Triennale V w Bolonii, 2009 rok).

Jednym z aspektów przerostu przedmieść jest nadmierne użycie samochodu. Przeciętna rodzina zamieszkująca *suburbia* przejeżdża samochodem blisko 50 tys. kilometrów rocznie, blisko czterokrotnie więcej niż podobna rodzina zamieszkała w dużym mieście.

Il. 1. Widok przedmieść amerykańskich, zjawisko tzw. sprawl. Zdjęcie z 2003 roku,
National Geographic Polska, nr.1, 2003 r

Suburbia to nie tylko rozwiązania urbanistyczne, konsekwencja wzrostu populacji miejskich. To także styl życia charakterystyczny dla tejże zabudowy, krytykowany obecnie, ponieważ powodujące fragmentaryzację społeczeństwa. Dziś w przedmieściach dominują zachowania wynikające z nadmiernych wzajemnych oddaleń, nadmiernego użytkowania samochodu. Zjawisko *sprawl* ma negatywne skutki ekonomiczne, przestrzenne, społeczne i ekologiczne. Źródłem dotychczasowego, wadliwego rozwoju deglomeracji szuka się w chciwości deweloperów, krótkowzroczności urzędników lub też w popieraniu przemysłu przetwórstwa ropy naftowej i przemysłu samochodowego, jak i lobby związanego z budową autostrad. Jako antidotum suburbii New Urbanism wykreował pojęcie **miasta-osiedla** – świadomej jednostki mieszkalnej, wprowadzającej nowe zasady urbanistyczne. Jako przykład jednego z pierwszych zrealizowanych miast-osiedli można zaprezentować SEASIDE, zaprojektowanego przez architektów Andresa Duan'yego, Elisabeth Plater-Zyberk, 1981, Floryda, USA (il. 2).

Il. 2. Projekt miasta-osiedla SEASIDE, architekci Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, 1981 r., Floryda, USA, Katz P. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*, Mc Graw-Hill Inc. New York 1994

3. New Urbanism w Europie

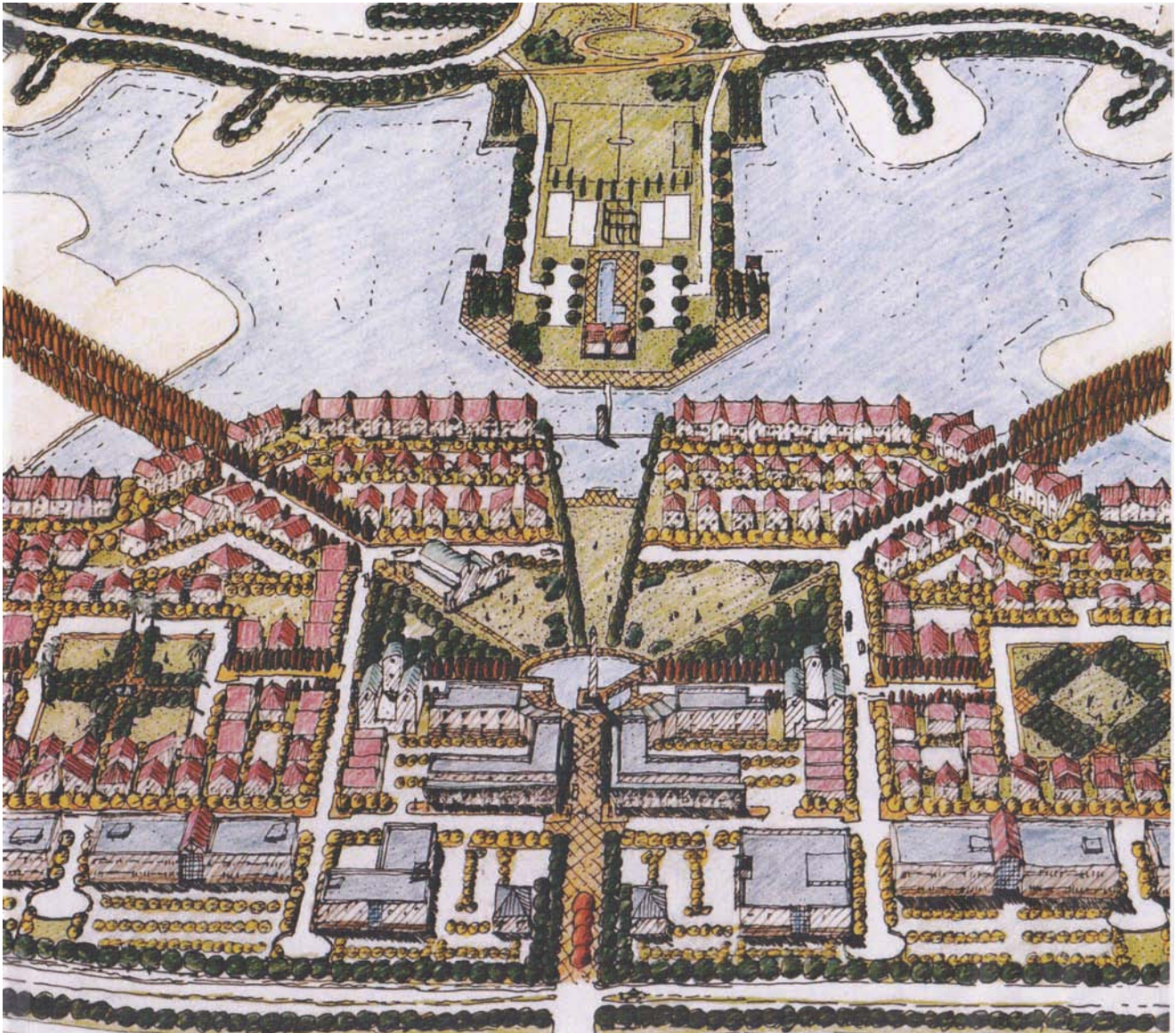
Na terenie Europy kierunek rozwija się dynamicznie. Realizacje i projekty europejskie dotyczą w przeważającej mierze nowych miast-osiedli. Powstają realizacje rewitalizujące zdegradowane dzielnice mieszkaniowe czy projekty przebudów centrów dużych miast. New Urbanism propagowany jest obecnie przez prężnie działającą redakcję w Brukselli oraz piśmo „A Vision of Europe” (Włochy).

4. Niektóre zasady kierunku NEW URBANISM

4.1. Znaczenie przestrzeni publicznych

New Urbanism to powrót do zasad tradycyjnych miast, w których życie toczy się wokół centrów miast, stacji kolejowej czy głównych ulic. New Urbanism proponuje rozwój cywilizacji miast-osiedli właśnie w obrębie przedmieść, starając się aktywizować mieszkańców. To sposób projektowania zakorzeniony w kulturze, odnawiający historyczne podejście do tworzenia miejskiej tkanki, lecz jednocześnie zwrócony ku zagadnieniom współczesnej społeczności miejskiej. Bazuje on na zasadzie nadrzędności przestrzeni publicznej nad prywatną (projekt miasta-osiedla LAGUNA WEST, arch. Peter Calthorpe i wspólnicy, 1990, Kalifornia, USA, il. 3).

New Urbanism odnawia znaczenie budowli publicznych i zapewnia im udział w nowych strukturach, nadając im sens postrzegany przez mieszkańców. Przestrzeń publiczna i wspomagające ją funkcje publiczne zwiększają aktywność mieszkańców, rolę świadomości obywatelskiej, wzmacniają kontakty międzyludzkie i są ważnym elementem prawidłowo funkcjonujących organizmów miejskich. Społeczność nabiera postaci, gdy jest oparta na wspólnej działalności zaś przestrzeń publiczna ją upodmiotowuje. Przeciwdziałają amorficznemu rozwojowi przedmieść (na przykład efektowi *sprawl* miast amerykańskich) bądź powstawaniu na peryferiach blokowisk ze słabo definiowaną przestrzenią publiczną, tak zwanych miast-sypialń europejskich.

Il. 3. Projekt osiedla-miasteczka LAGUNA WEST, arch. Peter Calthorpe i wspólnicy, Kalifornia, USA, 1990 rok. Katz P. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*, Mc Graw-Hill Inc. New York 1994

Przestrzeń publiczna nawiązuje do przestrzeni kulturowych, stwarza system miejsc (plac, skwer, główna ulica, park), nadając miastu-osiedlu jakość, ale i rozpoznawalność. Tereny przestrzeni publicznej wyznaczone są przez zabudowę. Sposób lokalizacji obiektów stanowi antytezę praktyk modernistycznych, wolnostojących i funkcjonalnych obiektów. Budynki publiczne i miejsca zgromadzeń wymagają najważniejszych lokalizacji w strukturze miasta. Ich rola w tkance miejskiej jest bowiem wiodąca dla tożsamości mieszkańców. Miasto z powrotem należy do *flâneur*, ludzi, którzy spędzają czas na przechadzaniu się po mieście, obserwatorów i wielbicieli życia miejskiego. Dużą wagę przywiązuje się do relacji pieszych o ludzkiej skali.

New Urbanism podkreśla rozwój miejskich cywilizacji w obrębie samych przedmieść. Tworzy miasta-osiedla przyjazne świadomym obywatelom, umiejącym podejmować decyzje przestrzenne. Wartość przestrzeni publicznych związana jest po części z witalnością, którą przypisujemy strukturom miejskim. Wartości związane z przestrzenią publiczną są niezaprzeczalnie ważne i powinny mieć odzwierciedlenie w projektowaniu przedmieść, jak i całej tkanki miejskiej. Jednym ze sposobów jest zwiększenie różnorodności funkcji w mieście-osiedlu. Miasto-osiedle powinno posiadać zróżnicowane funkcje, takie jak: mieszkalnictwo, handel, usługi, miejsca pracy, szkolnictwo, rekreację i inne.

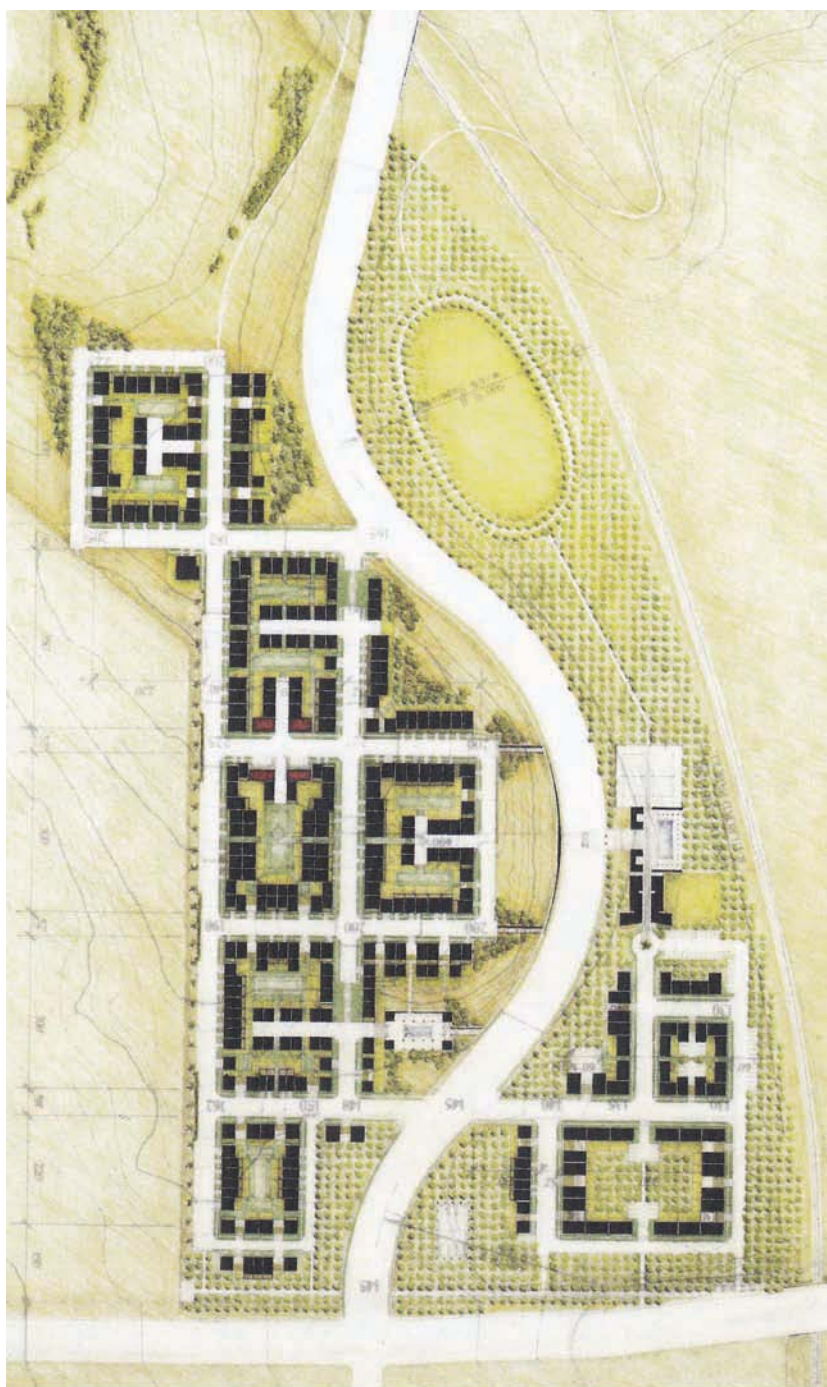
Mimo że rozwiązania przestrzenne same w sobie nie likwidują problemów społecznych czy ekonomicznych, to jednak prawidłowe i spójne ramy przestrzenne stanowią prawidłową oprawę omawianych relacji.

Miasta-osiedla komponowane są starannie, według zasad dostępnych urbanistom, opierającym się na dorobku dwudziestu wieków tradycji.

4.1.1. Kwartaly

Kwartał to podstawowy moduł urbanistyczny, jest tradycyjnym instrumentem przestrzennym. Zabudowa kwartału określa sposób podstawowego zamknięcia przestrzennego ulicy. Zasadę komponowania kwartałów widać w projekcie miasta-osiedla COMMUNICATION HILL architektów Daniel Salomona i Kathryn Clarke, 1991, Kalifornia, USA (il. 4).

Ważnym postulatem jest obsadzanie kwartałów/bloków miejskich drzewami. Drzewa stają się w tym kontekście elementem urbanistyki. Podkreślają i wyznaczają przestrzenne osie kompozycyjne założeń urbanistycznych.

Il. 4. Projekt miasta-osiedla COMMUNICATION HILL, arch. Daniel Salomon, arch. Kathryn Clarke
Kalifornia, USA, 1991 r. Fragment Planu Zagospodarowania Przestrzennego. Katz P.
The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill Inc. New York 1994

4.2. Ochrona krajobrazu, postulat w skali makro

Do pogarszania się stanu środowiska naturalnego przyczynia się między innymi zmniejszanie obszarów rolnych i otwartych terenów przyrodniczych naturalnego krajobrazu. Syndrom *suburbanizacji* przedmieść niszczy zarówno naturę, jak i miasto. Omawiany następnie postulat większej intensywności zabudowy, prowadzący do koncentracji tejże zabudowy, jest jednym z elementów, który przyczynia się do ochrony terenów lasów i pól.

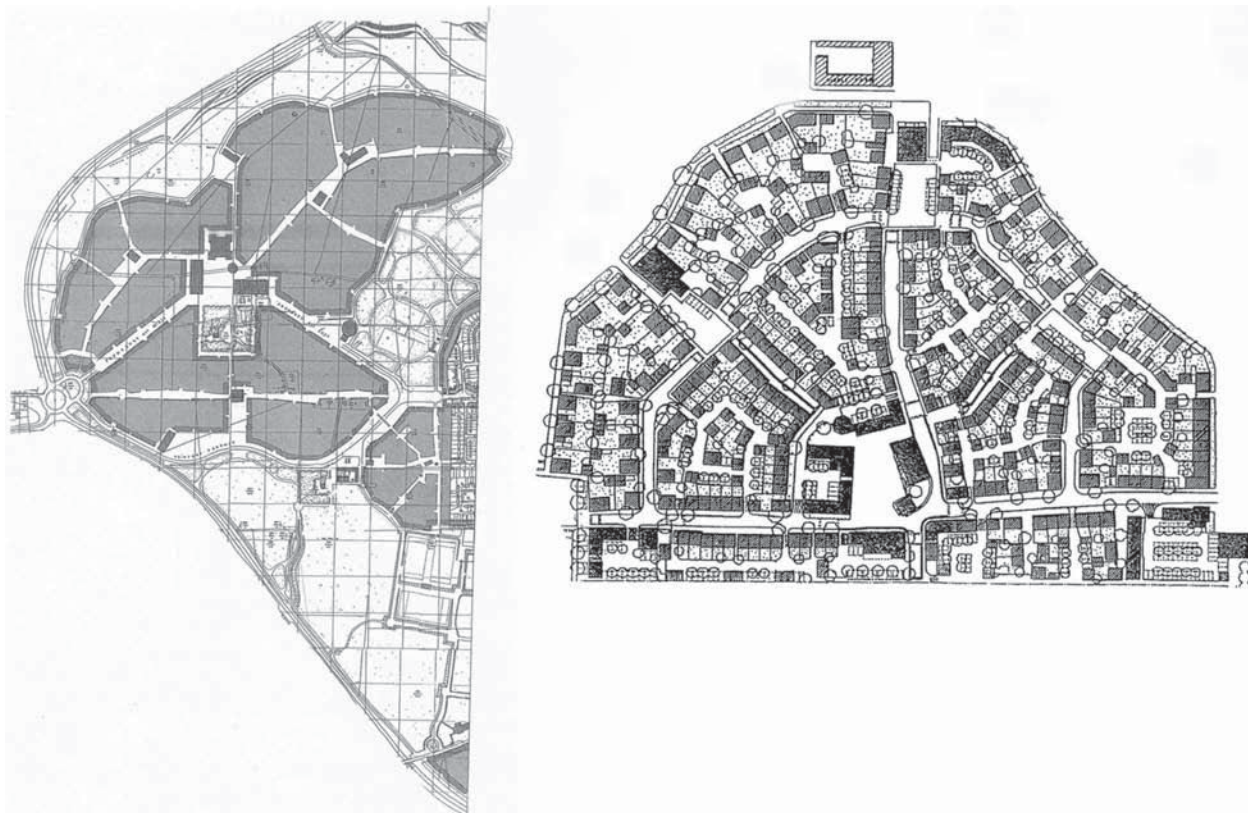
Postuluje się potrzebę projektowania większych obszarów krajobrazowych przez architektów, urbanistów czy projektantów krajobrazu. Obszary rolnicze i środowisko przyrodnicze są elementami niezwykle ważnymi dla dużych miast. Stanowią one między innymi granicę obszarów, są rezerwą czystego powietrza i terenami rekreacyjnymi.

4.3. Sprecyzowane granice

Projektowane miasta-osiedla powinny posiadać wyraźnie zaznaczone granice i ich krańdziej.

Kreowanie małych, niezależnych jednostek miejskich o sprecyzowanych granicach, z własnymi ośrodkami – centrum, do których będzie ciężać ludność tam zamieszkała, redukuje połączenia zewnętrzne przedmieścia do centrum dużego miasta. Granice jednostki miejskiej mogą być naturalne, takie jak lasy, skarpy, nadbrzeża, zbiorniki wodne, oryginalne formy topograficzne lub krajobrazowe, które w projektowaniu należy podkreślać, lub też sztuczne, stworzone przez człowieka.

Wyraźnie określone granice ma realizacja Nowego Miasta POUNDBURY, Dorset, projektu architekta Leona Kriera, 1989 (il. 5). Realizacja otrzymała wiele prestiżowych nagród czy miasto-osiedle HEULEBRUG, Knokke-Heist, Belgia, arch. arch. Leon Krier & DPZ, A. Duany, E. Plater-Zyberk, (il. 6).

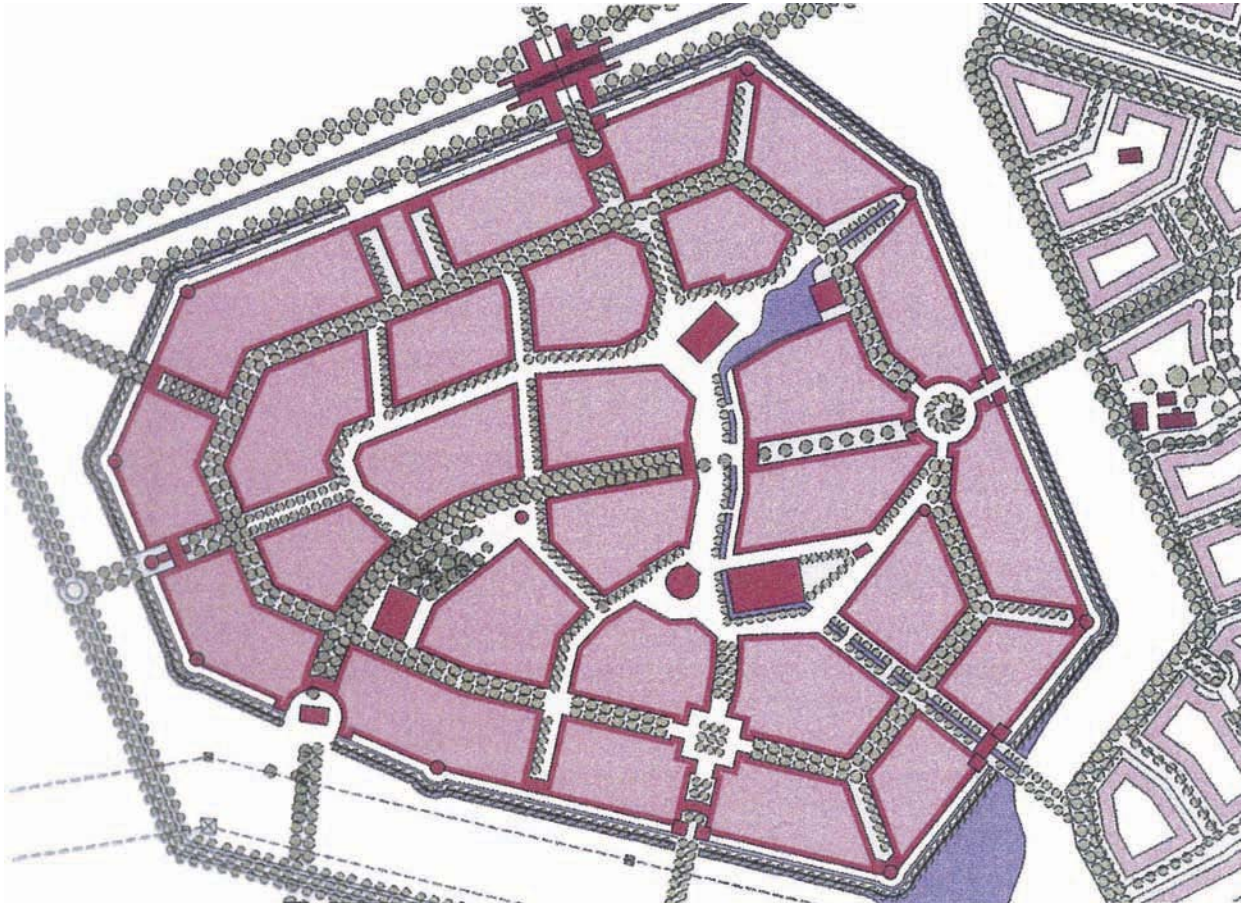
Il. 5. Plan urbanistyczny całości oraz jednej z dzielnic, Nowe Miasto POUNDBURY, Dorset, Wielka Brytania, arch. Leon Krier, arch. Liam O'Connor, 1989 r.
Krier L., *Architektura Wybór czy przeznaczenie*, Arkady, Warszawa 2001

Il. 6. Plan urbanistyczny miasta-osiedla HEULEBRUG, Knokke-Heist, Belgia,
arch. Leon Krier & DPZ, arch. Duany Plater-Zyberk,
The Guide of Eco-Efficient Cities, Alinea, Firenze 2009

4.4. Intensywność zabudowy

New Urbanism podnosi zagadnienia wyższej intensywności zabudowy jako czynnika zmniejszającego efekt rozlewania się miast i rozproszenia zabudowy. Szuka się bardziej zagęszczonych form budowania, prowadzących do miasta zwarteo (miasto-osiedle Brandevoort, Helmond, Holandia, arch. Rob Krier, arch. Christoph Kohl, 1996–2004, il. 7). Proponuje się projektowanie uwzględniające koncepcję inteligentnego wzrostu, *Smart Growth*. Kierunek wyznacza/ogranicza wielkość i skalę jednostkowych założeń urbanistycznych, mając jako odniesienie indywidualnego człowieka.

Il. 7. Plan urbanistyczny osiedla Brandevoort, Helmond, Holandia,
arch. Rob Krier, arch. Christoph Kohl (1996–2004), *New Civic Architecture*
The Ecological Alternative to Sub-Urbanization, Alinea, Firenze 2004

4.5. Wielkość jednostki, odległości strukturalne

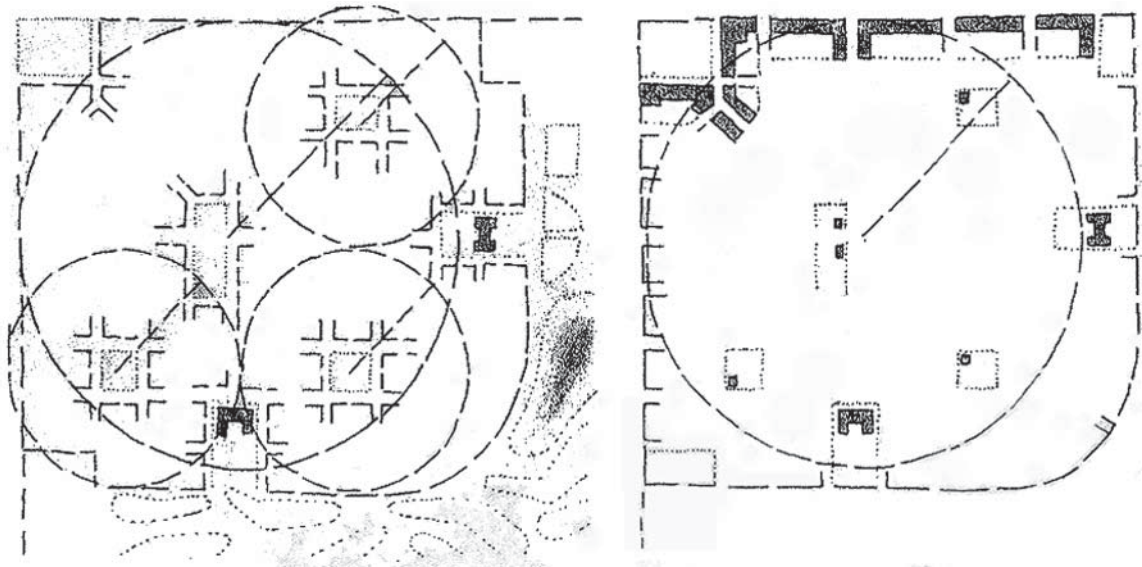
Architekt Peter Calthorpe określa teoretycznie jednostkę sąsiedzką na dwa tysiące. Prawidłową podstawową odległość pieszą z miejsca zamieszkania do terenów rekreacyjnych zieleni, wyznacza na 400 metrów (1994).

Dzielnica miasta, według architekta L. Krier'a (1998) wyznaczona jest odległością dziesięciminutowego pieszego spaceru. Jest to obszar o średnicy od 500 do 600 metrów, a więc większej, tworzący powierzchnię od 30 do 40 hektarów. Liczba mieszkańców nie powinna tu przekraczać 10 tysięcy. Dzielnica nie powinna też mieć zasięgu większego niż 900 metrów.

Architekci Andres Duany i Elisabeth Plater-Zyberk przyjmują zasadę trzyminutowej, właściwej odległości pieszej od zabudowy mieszkaniowej do parku i pięciminutowego spaceru do wspólnej przestrzeni publicznej wraz z usługami i handlem czy szkoły (il. 8).

4.6. Budynki

Istnieją dwa rodzaje zabudowy miejskiej: pospolita tkanka miejska *fabric building* i budowle monumentalne. Teoretycy kierunku podkreślają, że architektura budowli użyteczności publicznej powinna różnić się od zabudowy mieszkaniowej. Budynki publiczne powinny zajmować najbardziej uprzywilejowane działki w mieście i w krajobrazie. Budynki monumentalne stanowią dominanty przestrzenne perspektyw i panoram. Niemniej w pospolitej tkance miejskiej, stanowiącej głównie architekturę mieszkaniową, należy również szukać różnorodności form. Zabudowa w zespołach mieszkalnych powinna być projektowana indywidualnie.

Il. 8. Schematy wyznaczające odległości w tkance miejskiej – TND,
Traditional Neighborhood Development, Katz P.
The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill Inc. New York 1994

Il. 9. Miasto-osiedle WELLINGTON, Uniwersytet, Floryda, USA,
arch. A. Duany i arch. E. Plater-Zyberk, 1989 r.
Katz P. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*,
Mc Graw-Hill Inc. New York 1994

4.6.1. Architektura klasyczna

Zmęczenie i monokulturowość wywołana formami abstrakcyjnymi budowli modernizmu kieruje w stronę niedocenianej w ostatnim wieku estetyki. Stylistyka klasyczna i jej powrót do korzeni stała się jednym ze środków wyrazu nowego trendu. Doskonałość wzorców klasycznych i ich współczesne znaczenie podkreślał Leon Krier, protagonista europejski New Urbanism. Idea ta jest widoczna w jego licznych książkach i projektach.

New Urbanism w USA konsekwentnie stosuje architekturę klasycyzującą w projektowaniu budynków publicznych nowych miast-osiedli. Wyróżniają się w ten sposób ważniejsze budowle od zwykłej zabudowy mieszkaniowej zwanej *fabric building* (Architektura zabudowy mieszkaniowej jest otwarta na wszelkie formy i style). Architekci Andres Duany i Elizabeth Plater-Zyberk, użyli stylistyki klasycznej w projektach miasta-osiedla Winsor na Florydzie (il. 9), Wellington, Seaside, USA, podkreślając tym znaczenie w tkance miejskiej ważniejszych budowli. W Europie, John Simpson, pokazał perfekcję powrotu do ideałów antyku w realizacji Queen's Gallery w Londynie, GB, 2004, (il. 10).

Il. 10. *The Queen's Gallery, Londyn, Wielka Brytania, arch. John Simpson, 2004r.*
New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization, Alinea, Firenze 2004

4.6.2. Architektura wernakularna

Sposób wyrazu architektonicznego szczególnie w Europie skłania się ku stosowaniu form charakterystycznych dla danego regionu czy kraju a więc bazuje na lokalnej tradycji. Architektura New Urbanism jest niejednorodna zależna od warsztatu i indywidualności architekta, urbanisty. Znaczna część architektów przywiązuje wagę do rozwiązań wernakularnych, potocznych, zwyczajnych. Należy tu wspomnieć liczne realizacje miast-osiedli architekta Maurice'a Culot odtwarzające klimaty francuskiej, belgijskiej (il. 11.), czy holenderskiej prowincji, niektóre realizacje arch. L. Krier'a (il. 12).

Il. 11. Zabudowa mieszkaniowo-usługowa, pracownia Arcas, KNOKKE, Shakespeare, Belgia, arch. Maurice Culot, 2000–2004, *New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization*, Alinea, Firenze 2004

Il. 12. Widok jednej z głównych ulic, POUNDBURY, Dorset, Wielka Brytania, arch. Leon Krier, arch. Liam O'Connor, 1989 r, *New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization*, Alinea, Firenze 2004

5. Podsumowanie

Kierunek New Urbanism nie jest zerwaniem z myślą urbanistyczną XX wieku. Bliższy autorce jest pogląd, że kierunek zawiera elementy kontynuacji, choć jest wiele nowych ważnych akcentów, jak i wyciągnięcie wniosków z negatywnych rozwiązań modernizmu. Analizując obydwa kierunki New Urbanism i modernizm można stwierdzić, że istnieje wiele różnic, a także i podobieństw. Nie wszyscy propagatorzy New Urbanism zgodzą się z autorką. Większość widzi silniejsze akcenty po stronie kontynuacji tradycyjnej urbanistyki.

New Urbanism jest dzieckiem XX wieku i obszernie czerpie z myśli modernistycznej. Nie neguje oczywistości urbanistycznych, które weszły do naszych zwyczajów. Teoretycy kierunku, architekci Maurice Culot i Leon Krier, podkreślają znaczenie prac Le Corbusiera.

Natomiast dziedzina architektury jest potraktowana w sposób zdecydowanie inny niż w okresie modernizmu. Abstrakcyjne rozwiązania estetyczne są obce kierunkowi New Urbanism. Tradycyjne, regionalne pojmowanie architektury bądź myśl klasyczna odgrywa dominującą rolę.

New Urbanism, jako alternatywa dla poszukiwaczy nowych inspirujących trendów, wydaje się konkretną i realną propozycją noszącą w sobie wymierne wartości.

Abstract

The article describes a new direction in urban planning and architecture, called New Urbanism. The direction arose in the 80s of the twentieth century as opposition to the design principles proposed by modernism and their over-formalized. An important aspect is the critique of growth of suburbs of large cities, the so-called effect sprawl.

New Urbanism is a partial attempt to return to traditional ways of thinking in urban planning and architecture. It continues the principles of the urban tissue, in which life revolves around city centers, squares, main streets. Nostalgia for traditional solutions increases as urban landscape being our social heritage is wrecking.

The article presents the main principles of New Urbanism trend, including as follows: the importance of public spaces, defined the boundaries of cities, settlements, building intensity, urban blocks as the main tool for the urban planning, efforts to change behavior of residents directed to social integration boost.

Architectural design uses classical patterns or classicizing models. Architecture projects also refer to elements of vernacular-specific geographical region or country. Classic patterns are used to emphasize the importance of the building. The main achievements of urban design of urban neighborhood in Europe and the USA are presented.

Literatura:

- [1] Alter Architecture, 2008. Wydawnictwo AAM, Bruksela
- [2] Architektura-Murator, nr 12, 2008, nr 2, nr 12, 2009. Wydawnictwo Murator SA, Warszawa
- [3] Chmielewski J.M. 2001. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001
- [4] Gzell S., Urbanistyka, 2004. Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, Peryferie i centrum Warszawy a jej stołeczność, *Warszawa – tereny peryferii*, część III. Akapit – DTP, Warszawa, nr 9
- [5] Katz P. 1994. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*. Mc Graw-Hill inc., New York

- [6] Krier L. 2001. *Architektura – wybór czy przeznaczenie*. Arkady, Warszawa
- [7] Krzyżanowska T.E. 2009. *Miasto jako zbiór wzorców, rozprawa na temat miasta*. Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania, Warszawa
- [8] Krzyżanowska E.T. 2009. *Siewierz, miasto-osiedle projektowane według zasad New Urbanism* [w:] Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa. Materiały II Krajowej Konferencji ARCHBUD 2009. Bel Studio, Warszawa
- [9] Krzyżanowska T.E. 2010. *Rozwój miast-osiedli w latach 1991-2010 w Europie projektowanych według zasad New Urbanism* (w:) Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa. Materiały III Krajowej Konferencji ARCHBUD 2010. Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania, Warszawa
- [10] Krzyżanowska T.E. 2011. *Myśl klasyczna w architekturze według zasad kierunku New Urbanism* [w:] Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa, Materiały IV Konferencji ARCHBUD 2011. Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania, Warszawa
- [11] *New Civic Architecture – Vision of Europe the ecological alternative to sub-urbanisation*. Alinea, Firenze 2004
- [12] Rotthier Ph., 2008. *Prix europeen d'architecture*. Fondation Philippe Rotthier pour l'Architecture, Bruksela
- [13] Sitte C, 1980. *L'art de batir les villes*. Paris, D. Vincent-L'Eguerre
- [14] *The Guide of Eco – Efficient Cities*. Alinea, Firenze 2009
- [15] Tygodnik Powszechny nr 10, 2008, *Cywilizacja. Amerykańskie ożywianie miast*. Kraków
- [16] *Urbanista, Karta Nowej Urbanistyki*, Urbanista Akapit – DTP, Warszawa, nr 6, nr 11, 2005
- [17] Wejchert K. 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa
- [18] Witruwiusz, 1998. *O architekturze ksiąg dziesięć*. Prószyński i S-ka, Warszawa

Alicja KUSIŃSKA

PRZEMIANY W STYLU ŻYCIA POLAKÓW A ICH OCZEKIWANIA WOBEC MIESZKANIA

Mówi się niekiedy, że świat staje się globalną wioską, następuje bowiem globalizacja procesów dokonujących się w sferze gospodarczej, jak również w kulturze, stylu życia społeczeństw i w konsumpcji. Główne trendy obserwowanych przemian w konsumpcji wiążą się z serwicyzacją konsumpcji, ze zwiększaniem znaczenia przywiązywanego do zachowania dobrego zdrowia, młodości, z oszczędzaniem czasu przeznaczanego na czynności domowe, aby pozyskać więcej czasu wolnego, przeznaczanego na wypoczynek – coraz częściej aktywny – oraz ze zwiększaniem wygody i komfortu życia codziennego. Upowszechnianiu nowych trendów sprzyjają procesy informatyzacji, odgrywające aktywną rolę w życiu codziennym gospodarstw domowych, nasilenie kontaktów międzynarodowych oraz intensywny rozwój oferty firm produkcyjnych, usługowych i handlowych.

Z drugiej jednak strony następują procesy różnicowania i indywidualizacji stylów życia i wzorów konsumpcji oraz aspiracji w dających się wyodrębnić grupach krajów, regionów, klas i warstw społecznych, także grup demograficznych. Poszczególne grupy charakteryzują się właściwymi sobie, odrębnymi wobec innych, zbiorami cech związanych z hierarchią uznawanych wartości na poziomie wartości nadrzędnych, wartości w różnych dziedzinach oraz związanych z produktami, stylem życia opisywanym przez dziedziny zaangażowania w różne sfery aktywności, rodzaje zainteresowań i opinii o sobie i otaczającym świecie, wzorami kultury rozumianej jako dominujący sposób rozwiązywania różnorodnych problemów, wreszcie wzorami aspiracji i konsumpcji. Te wzory przejawiają się zarówno w aktywności zawodowej, sposobie spędzania czasu wolnego, wymaganiach wobec miejsca i sposobu zamieszkania, w tym rodzaju mieszkania czy domu i jego wyposażenia, w budowaniu swojej pozycji społecznej i indywidualnego wizerunku.

W warunkach polskich jako istotny czynnik kształtujący zmiany w hierarchii uznawanych wartości, w stylu życia i aspiracjach na uwagę zasługują kilkakrotne duże przeobrażenia w uwarstwieniu społecznym, następujące po drugiej wojnie światowej. Przebiegały one równocześnie z przemianami ekonomicznymi i politycznymi. Wywierają one niewątpliwy wpływ na oczekiwania oraz zachowania rynkowe konsumentów na wielu rynkach branżowych, w tym także na rynku mieszkaniowym.

Jako najważniejsze i najgłębsze zmiany w uwarstwieniu społecznym po drugiej wojnie światowej odnotować można przede wszystkim przemiany dokonujące się w trzech okresach. Pierwsze z nich nastąpiły w latach 1945–1948. Polegały one na przemieszczeniach społecznych i terytorialnych, dokonujących się pod wpływem czynników politycznych i ekonomicznych. Drugie miały miejsce w okresie planu 6-letniego (1951–1956), zakładającego industrializację Polski. W okresie tym nastąpił intensywny przepływ ludności ze wsi do miast. O jego skali świadczy odnotowany w 1964 r. 40 procentowy udział pierwszego pokolenia w mieście wśród mieszkańców największych miast. Trzecia faza przemian w uwarstwieniu społecznym nastąpiła w okresie transformacji społeczno-ekonomicznej po 1989 roku. W ich wyniku ponad połowa Polaków zmieniła swe miejsce w strukturze społecznej. Zmiana przynależności do warstwy lub klasy społecznej pociąga za sobą przyjęcie norm środowiskowych, właściwych tej grupie w zakresie zachowań w wielu dziedzinach: stanu posiadania, np. domu, mieszkania czy samochodu, wyposażenia domu, sposobu spędzania czasu wolnego, udziału w kulturze, sposobu ubierania itd.

Odnotować należy, iż wskazane przemiany społeczne znalazły wyraz na interesującym nas rynku mieszkaniowym. Po 1989 r. zdecydowanie wzrosły wymagania wobec warunków mieszkaniowych, odnoszące się zarówno do wielkości mieszkań, jak i charakteru zabudowy, lokalizacji i wyposażenia. Zmieniające się potrzeby i oczekiwania gospodarstw domowych nadal nie są wystarczająco zaspokajane, choć w badaniach uwzględniających aspekty socjologiczne większość respondentów ocenia swoje warunki mieszkaniowe jako lepsze niż te, w jakich żyli ich rodzice.

W kolejnych okresach zmieniały się także wyobrażenia o pożądanym charakterze docelowego mieszkania. Badania prowadzone po 1989 r. w różnych grupach społeczeństwa wskazywały niezmiennie na stosunkowo częste aspiracje zamieszkania w domu jednorodzinnym, segmencie w szeregowcu lub w dużym, wygodnym mieszkaniu w budynku wielorodzinnym, przy braku aprobaty na dłuższą metę dla często posiadanego zbyt małego mieszkania w mocno zagęszczonych blokach z wielkiej płyty. Ten wzrost aspiracji mieszkaniowych związany jest z postępującymi za zmianami społecznymi, politycznymi i ekonomicznymi przemianami w stylu życia Polaków i nowymi trendami w konsumpcji, większym znaczeniem przywiązywanym do kariery zawodowej, prestiżu i wygody życia przez coraz lepiej wykształconych ludzi. Równocześnie podlega zmianom społeczny rozkład dochodów i zróżnicowanie sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Jedne grupy, niezbyt liczne, charakteryzuje dysponowanie skrajnie wysokimi dochodami, inne, bardziej liczne, pozostają w strefie ubóstwa. W efekcie występują jednocześnie zjawiska nadkonsumpcji, konsumpcjonizmu, konsumpcji ostentacyjnej, dążenia do wyróżniania się (w pewnym sensie podbudowywania prestiżu przez konsumpcję) oraz podkonsumpcji. W zakresie potrzeb mieszkaniowych ważną formą zwiększania siły nabywczej jest korzystanie z kredytów bankowych, zwłaszcza z kredytu hipotecznego. Są one często niezbędne do wejścia w posiadanie samodzielnego mieszkania. O nowe mieszkania zabiegają w szczególności młode rodziny (około 40% z nich nie dysponuje własnym mieszkaniem) ale także rodziny mobilne społecznie lub przestrzennie.

Generalnie w polskim społeczeństwie do dobrego zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych przywiązywane jest bardzo duże znaczenie. Według badań przeprowadzonych w 2010 r. w ramach projektu „Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów” [Kusińska A. i współautorzy, 2011] dobre zaspokojenie tych potrzeb uważa za bardzo ważne 91,8% respondentów (ocena znaczenia 5 na skali od 1 do 5 – 61,1% wskazań, ocena 4 – 40,8%). Jest to znaczenie porównywalne z przypisywanym wyżywieniu (92,9%) i ochronie zdrowia (92,4%). Zarazem jednak stopień zaspokojenia tych potrzeb oceniany jest mniej korzystnie. Ocenę 5 (bardzo dobry) wskazało 25,4% badanych, a 4 (dobry) 36,4% badanych (razem 61,8%), a pozostałe 38,3% – jako zły (9,3%) lub ledwie dostateczny (28,6%).

Na uwagę zasługuje też obserwacja, że luksusowe warunki mieszkaniowe postrzegane są przez pewne grupy konsumentów jako jedna z miar czy wyróżników sukcesu życiowego. Średnio w populacji badanej w 2010 r. znalazły się one na dziewiątym miejscu wśród 13 obserwowanych rodzajów wyróżników. Wskazało je 10,6% respondentów. Wyprzedzały je takie wyróżniki, jak: szczęśliwe życie rodzinne (wskazało je 74,2% respondentów), stałe zatrudnienie – co jest symptomem sytuacji gospodarczej (47,0%), praca, która sprawia satysfakcję (46,3%), wysokie poczucie własnej wartości, spełnienie aspiracji (31,9%), sukces materialny, wysokie dochody (31,5%), dobre wykształcenie (19,5%), wysoka pozycja społeczna, prestiż w otoczeniu (12,7%) i posiadanie wysokiej jakości nowoczesnych dóbr trwałych, jak samochód, sprzęty agd, rtv (11,2%). Ta lokata luksusowych warunków mieszkaniowych wśród innych wyróżników sukcesu różni się nieznacznie w zależności od kryterium wyodrębniania grup konsumentów. Znamienne jest, że w tym przypadku nie obserwuje się istotnych różnic w zależności od miejsca zamieszkania, z uwzględnieniem podziału na osiedla wiejskie i miasta o różnej liczbie mieszkańców.

Sytuację w zakresie warunków mieszkaniowych w znaczącym stopniu charakteryzują informacje o zasobach mieszkaniowych (tab. 1), liczbie mieszkań oddawanych do użytkowania i ich strukturze (rys. 1–3 i tab. 2), oraz o ich wyposażeniu w podstawowe instalacje

(rys. 4–10). W latach 1945–2010 można zaobserwować okresy: trudnego startu po wojennych zniszczeniach, z dążeniem do odtworzenia zasobów, a następnie z szybkim wzrostem liczby oddawanych mieszkań trwającym do 1978 r. (oddano wówczas 292 tys. mieszkań, najwięcej w całym okresie powojennym), w kolejnych latach – silnego spadku, z najniższym poziomem w 2003 r. (oddano zaledwie około 60 tys. mieszkań) i z wyraźnym odbiciem w górę do roku 2008 (ponad 160 tys.), po czym znowu spadku w następnych latach. Podobna tendencja (aczkolwiek ze znaczącymi różnicami po roku 2000) występowała w zakresie powierzchni i liczby izb w oddawanych mieszkaniach. Zaobserwowane różnice odbijają tendencję do wzrostu powierzchni i liczby izb w mieszkaniach w ostatnim dziesięcioleciu (wykresy 2 i 3). Wiążą się one ze zmianami w strukturze własnościowej mieszkań, wzrostem udziału budownictwa indywidualnego lub z oferty deweloperów, spadkiem udziału sektora spółdzielczego, a w jeszcze większym stopniu budownictwa zakładowego i komunalnego. Występują także zmiany w proporcjach ilościowych budowy mieszkań w miastach i na terenach wiejskich, przy różnicach w średnich powierzchniach i liczbie izb w każdej z tych grup.

Należy w tym miejscu zasygnalizować, że budownictwo na terenach wiejskich ulega zmianom między innymi w związku z przemianami w strukturze ludności zamieszkałej na wsi. Z pracy w rolnictwie utrzymuje się zaledwie około 40% mieszkańców miejscowości wiejskich. Większość stanowią osoby pracujące w zawodach pozarolniczych – w miejscu zamieszkania lub w miastach. Osoby te i ich rodziny charakteryzuje miejski styl życia, co często znajduje wyraz także w budownictwie. Zmienia się również styl życia i wzorzec mieszkań rolników, w kierunku podobnym jak wśród mieszkańców miast. Osobną kategorię budownictwa stanowią domy budowane z nastawieniem na agroturystykę.

Ogromny postęp nastąpił w obserwowanym okresie w wyposażeniu mieszkań w instalacje, zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich (wykresy 4 i 5). Nadal jednak w przypadku większości rodzajów instalacji zachowane jest opóźnienie w czasie upowszechniania ich na terenach wiejskich o około 20 lat w porównaniu ze stanem w miastach (wykresy 6–10).

Ocenę konsumencką posiadanych mieszkań oraz zamierzenia dotyczące zmian w sytuacji mieszkaniowej z perspektywy 2010 r. przedstawiono w tablicy 3. W tablicy tej wprowadzono zróżnicowanie ocen i zamiarów na poziomie ogółu uczestników badania oraz w zależności od typu konsumentów. Typy zostały wyodrębnione na podstawie podobieństwa zbioru cech określających postawy poszczególnych respondentów, takich jak znaczenie przywiązywane do różnych uznawanych wartości oraz zachowań na rynku.

Typ I można określić jako grupę osób nastawionych na sukces i wartości materialne. Charakterystyczne jest dla niego przywiązywanie szczególnie dużego znaczenia (a przynajmniej większego niż dla innych), do takich wartości, jak: kariera zawodowa, udział we władzy i związany z tym wpływ na życie polityczne, społeczne lub gospodarcze kraju, osiągnięcie dobrego wykształcenia, realizacja zainteresowań, uprawianie hobby oraz barwne życie pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie. Drugie miejsce wśród wszystkich typów zajmuje pod względem częstości wskazań takich wartości, jak: miłość i przyjaźń, wygodne urządzenie mieszkania, wysokie dochody i dobrobyt materialny, otoczenie luksusowymi przedmiotami i zwiedzanie świata. Najrzadziej ze wszystkich typów, choć relatywnie często, wskazuje stabilną pracę, pewność stałego zatrudnienia. Jest to typ ludzi aktywnych, realizujących założoną ścieżkę rozwoju osobistego, zawodowego i udziału w życiu społecznym. W zakresie oceny swojej sytuacji mieszkaniowej ponad połowa respondentów z tego typu uważa ją za dobrą, relatywnie najrzadziej występują wśród nich osoby, które odczuwają potrzebę zmian, których nie mogłyby wprowadzić, charakterystyczne jest natomiast, że jest to grupa, która najczęściej ze wszystkich i prawie dwukrotnie częściej niż średnio przewiduje wprowadzenie realnych zmian na drodze zakupu mieszkania lub budowy domu. Zmiany zamierza wprowadzić prawie co piąta osoba zaliczana do tego typu.

Typ II w przypadku 17 wartości spośród 19 obserwowanych deklaruje najniższą ze wszystkich typów częstość wskazań bardzo dużego znaczenia. Wyjątek stanowią barwne życie towarzyskie, pełne rozrywek (miejsce drugie) oraz stabilna praca, pewność stałego zatrudnienia (miejsce drugie). Typ ten wydaje się szczególnie uwikłany w trudności życia

codziennego, wykazujący obojętność, niedostrzegający lub postrzegający jako mocno ograniczone możliwości aktywnego oddziaływania na otoczenie i na budowanie własnej pozycji życiowej.

Typ ten deklaruje stosunkowo często (na drugim miejscu po typie III) potrzebę zmian w sytuacji mieszkaniowej, ale bez możliwości ich przeprowadzenia (aż 40,2% osób zaliczających się do tego typu). Zarazem najmniejsza jest w tym typie frakcja osób zamierzających zrealizować zmiany – 7,8%

Typ III przejawia cechy pośrednie między skrajnymi, to jest I i IV. Ujawnił on częstość doceniania znaczenia większości wartości na poziomie zbliżonym do średnich w całej badanej populacji. Wysoko ceni wartości nadrzędne i rodzinne, przywiązuje znaczenie do zapewnienia zadowalających warunków życia. Na ten typ przypada najwyższy wskaźnik tych, którzy chcieliby wprowadzić zmiany sytuacji mieszkaniowej, ale nie mają takich możliwości. Tylko 8,2% osób z tego typu wskazuje zamiar wprowadzenia zmian w niej.

Typ IV w porównaniu z innymi typami szczególnie wysoko ceni wartości nadrzędne, takie jak: życie w wolnym kraju i szanowanie praw człowieka, niezależność, samodzielność życiową, życie pozostające w zgodności z przekonaniem światopoglądowymi, bycie użytecznym dla innych, stabilna praca oraz wartości związane z rodziną, jak: szczęście rodzinne, zdrowie, dogodne warunki życia. Wśród osób z tego typu 36,5% chciałoby wprowadzić zmiany, sytuacji mieszkaniowej, ale nie ma takich możliwości, a 9,2% zamierza wprowadzić zmiany.

Na uwagę zasługuje jeszcze jedna ujawniona zależność w ocenach i planach związanych z sytuacją mieszkaniową. Jest to zależność od rodzaju miejsca zamieszkania (tab. 4). Występują różnice w postawach, ocenach i planach zarówno między mieszkańcami miejscowości wiejskich i miejskich, jak też między mieszkańcami różnych grup miast. Tak na przykład mieszkańcy stosunkowo dużych miast (101-500 tys. mieszkańców) częściej niż inni, wyrażali opinię, że nie postrzegają potrzeby zmian swoich warunków mieszkaniowych (62,7%), przy średniej 52,9% i 47,1% w grupie mieszkańców wsi. Z kolei frakcja przewidujących wprowadzenie zmian wynosi 16,8% w miastach o liczbie mieszkańców 21-100 tys., 6,0% na wsi i 6,9% w grupie największych miast. Występują także różnice w zamierzonych rodzajach zmian.

Wśród bardziej szczegółowych wyników badań można też zwrócić uwagę na listę wskazywanych przez respondentów najważniejszych cech dobrego mieszkania. Powyżej 90% badanych wskazało następujące cztery cechy: 1/ przytulność, „ciepły klimat” domu, 2/ odpowiednia liczba pomieszczeń (pokoi), 3/ aby pokój dzienny umożliwiał wspólne spędzanie czasu przez rodzinę, 4/ dobre rozplanowanie wnętrza (układ mieszkania). W następnej kolejności (80-90%) wskazywano odpowiednio dużą powierzchnię, zapewnienie każdemu domownikowi własnego pokoju i zieleni w domu (choć ten element miał zróżnicowane znaczenie w zależności od cech społecznych).

Dość charakterystycznym elementem wymagań i sposobu użytkowania mieszkania jest zespół funkcji przypisywanych pokojowi dziennemu: czy ma on mieć charakter odświętny, funkcjonalny, czy też prestiżowy, czy jest w nim miejsce na pracę umysłową domowników, zabawy dzieci, przechowywanie odzieży, codzienne posiłki, a nawet sen, czy tylko na przyjmowanie gości i oglądanie telewizji. Zwiększanie powierzchni i liczby izb w mieszkaniu oraz nowoczesne rozwiązania architektoniczne z jednej strony, a z drugiej zmiany w stylu życia rodzin sprzyjają też ewolucji w rzeczywistych funkcjach pokoju dziennego, odciążając go od niektórych działań, a sprzyjając rozwojowi innych, ważnych dla użytkowników.

Przedstawiona analiza ogólnych trendów oraz oczekiwań i wymagań różnych grup polskiego społeczeństwa implikuje następujące wnioski.

- 1/ Rynek mieszkaniowy jest rynkiem rozwojowym. W polskim społeczeństwie, przywiązującym duże znaczenie do dobrego zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, zawarty jest duży potencjał popytu, który może być zaktywizowany.

- 2/ Zmiany w stylu życia polskiego społeczeństwa prowadzą do zróżnicowanych oczekiwań wobec mieszkania.
- 3/ Społeczna i przestrzenna mobilność Polaków może stać się podstawą nowych oczekiwań w zakresie innowacji technicznych i organizacyjnych na tym rynku.
- 4/ Dla przyspieszenia i dynamicznego rozwoju rynku mieszkaniowego niezbędna jest adekwatna do potrzeb oferta rynku finansowego.
- 5/ Generalnie wzrasta poziom wymagań jakościowych stawianych mieszkaniom. Rozwiązania w tym zakresie muszą nadążać za zmianami w stylu życia dużych grup społecznych.
- 6/ Innowacje na rynku mieszkaniowym powinny być nakierowane na potrzeby konkretnych segmentów rynku.

Tab. 1. Zasoby mieszkaniowe w Polsce w 2010 r.

Mieszkania w tys.	13 422
Izby w mieszkaniach w tys.	49 836
Powierzchnia użytkowa mieszkań w tys. m ²	951 184
Przeciętna liczba izb w mieszkaniu	3,71
Powierzchnia użytkowa w m ²	70,9
Powierzchnia użytkowa na 1 osobę w m ²	24,9
Liczba osób na 1 mieszkanie	2,85
Liczba osób na 1 izbę	0,77

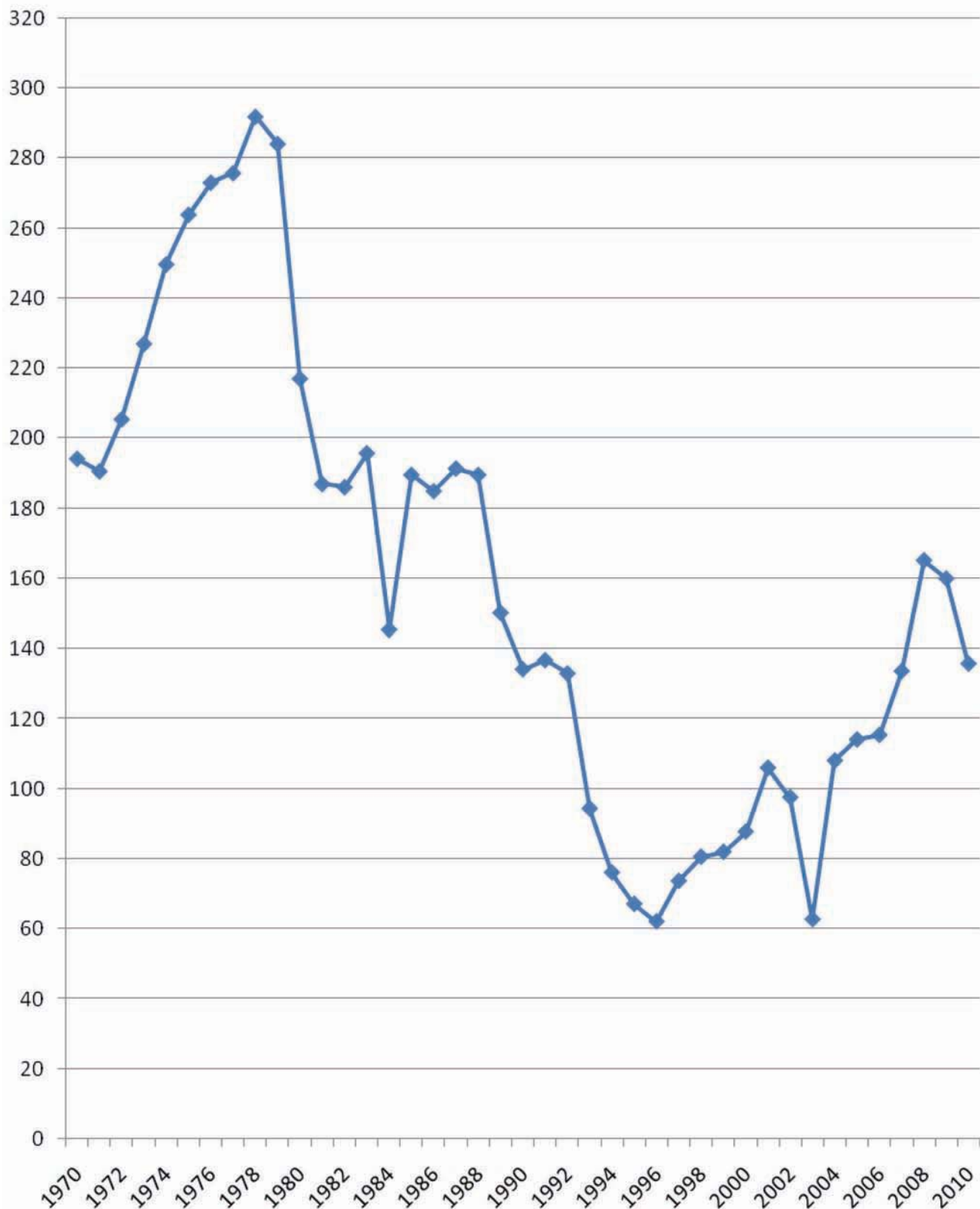
Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2011, s. 227

Tab. 2. Mieszkania oddane do użytkowania w 2010 r.

Przeciętna powierzchnia użytkowa w m² w tym:	106,1
• w miastach	86,4
• na wsi	140,2
Spółdzielcze	59,1
Komunalne	38,7
Zakładowe	69,7
Przeznaczone na sprzedaż	66,2
Społeczne czynszowe	49,4
Indywidualne	145,7

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2011, s. 229

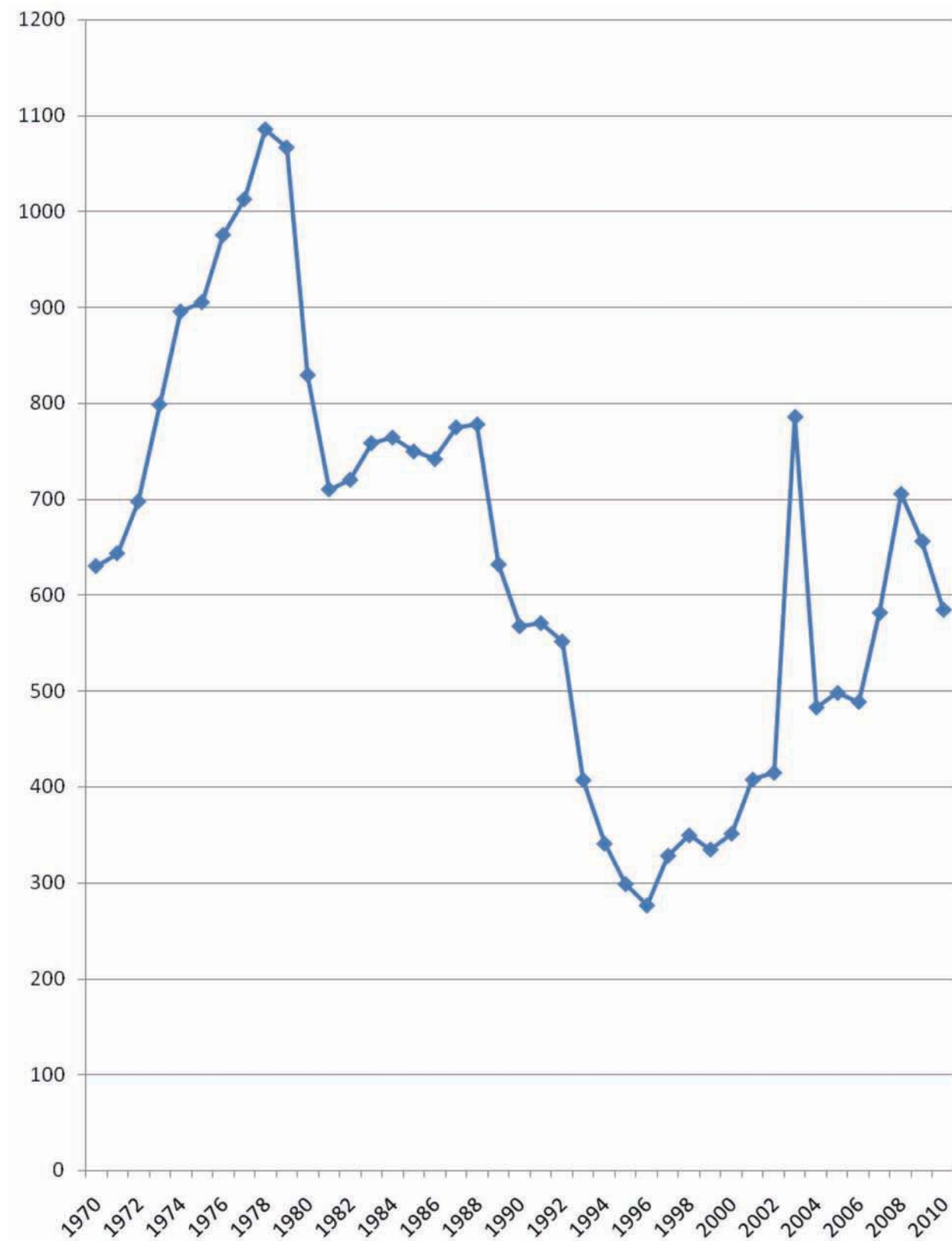
**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

Rys. 1. Mieszkania oddane do użytku w latach 1970-2010 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1971-2011

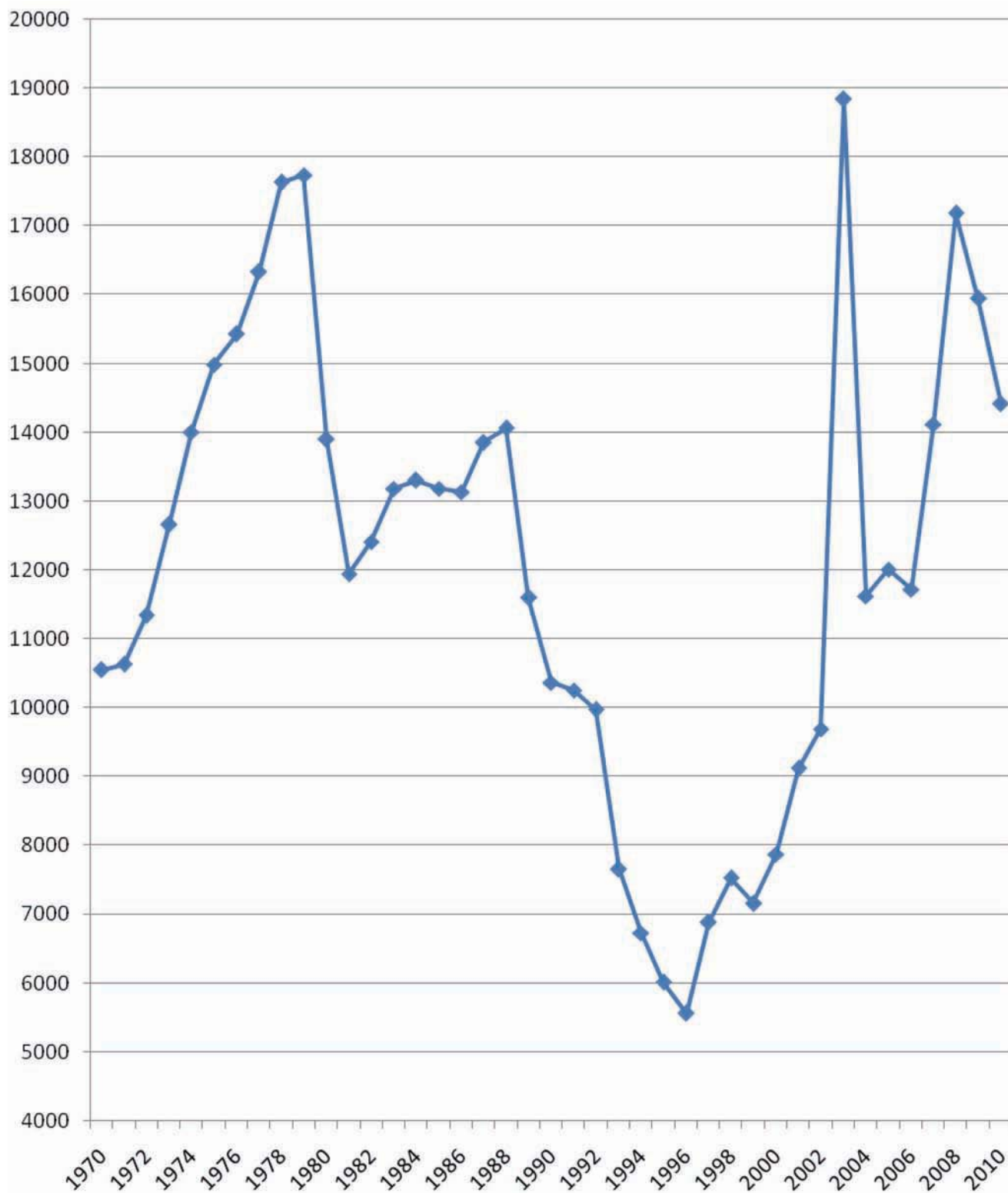
Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce

Rys. 2. Izby oddane do użytku w latach 1970-2010 (w tys.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1971-2011

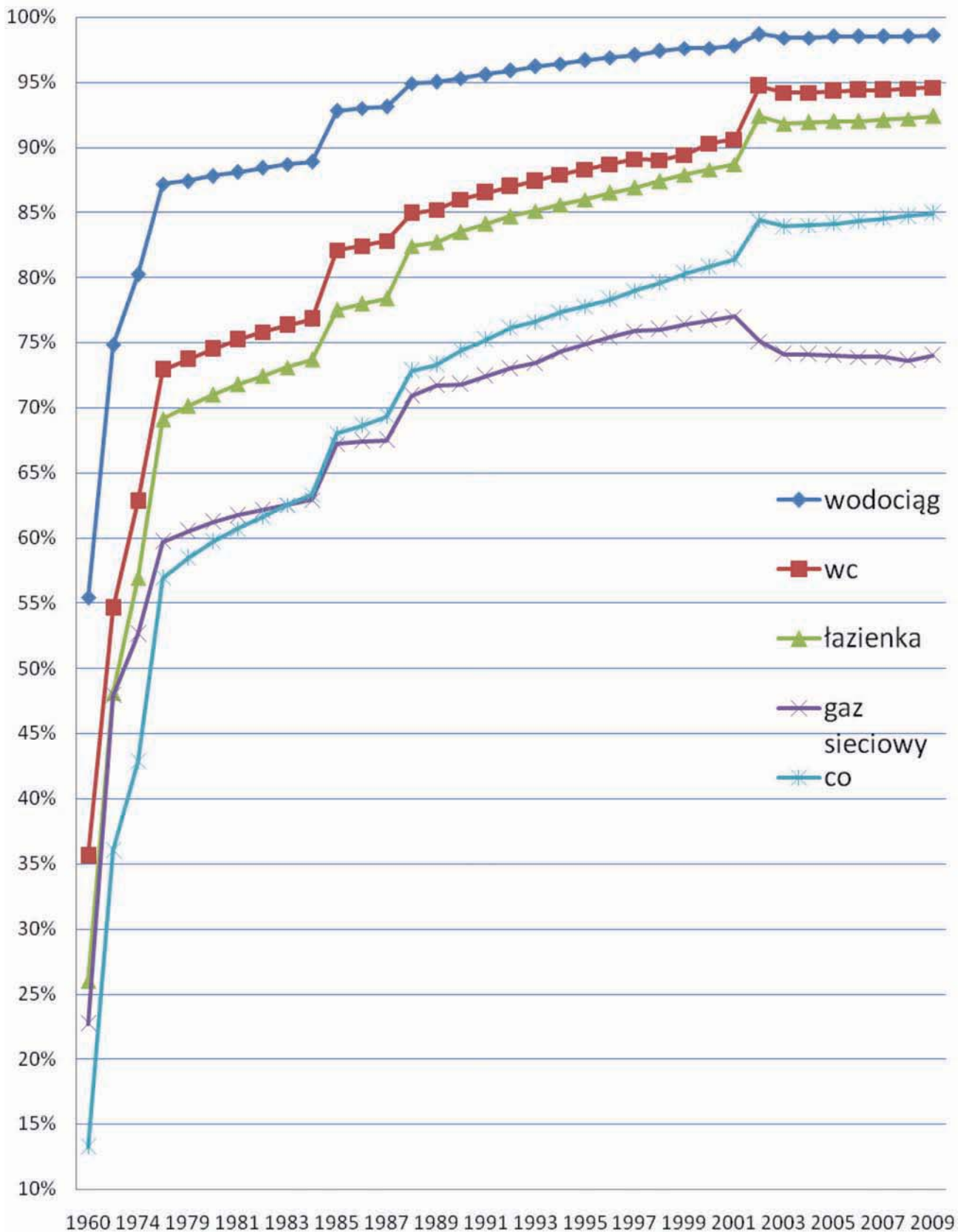
Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce

Rys. 3. Powierzchnia użytkowa mieszkań oddanych do zasiedlenia w latach 1970–2010 (w tys. m²)

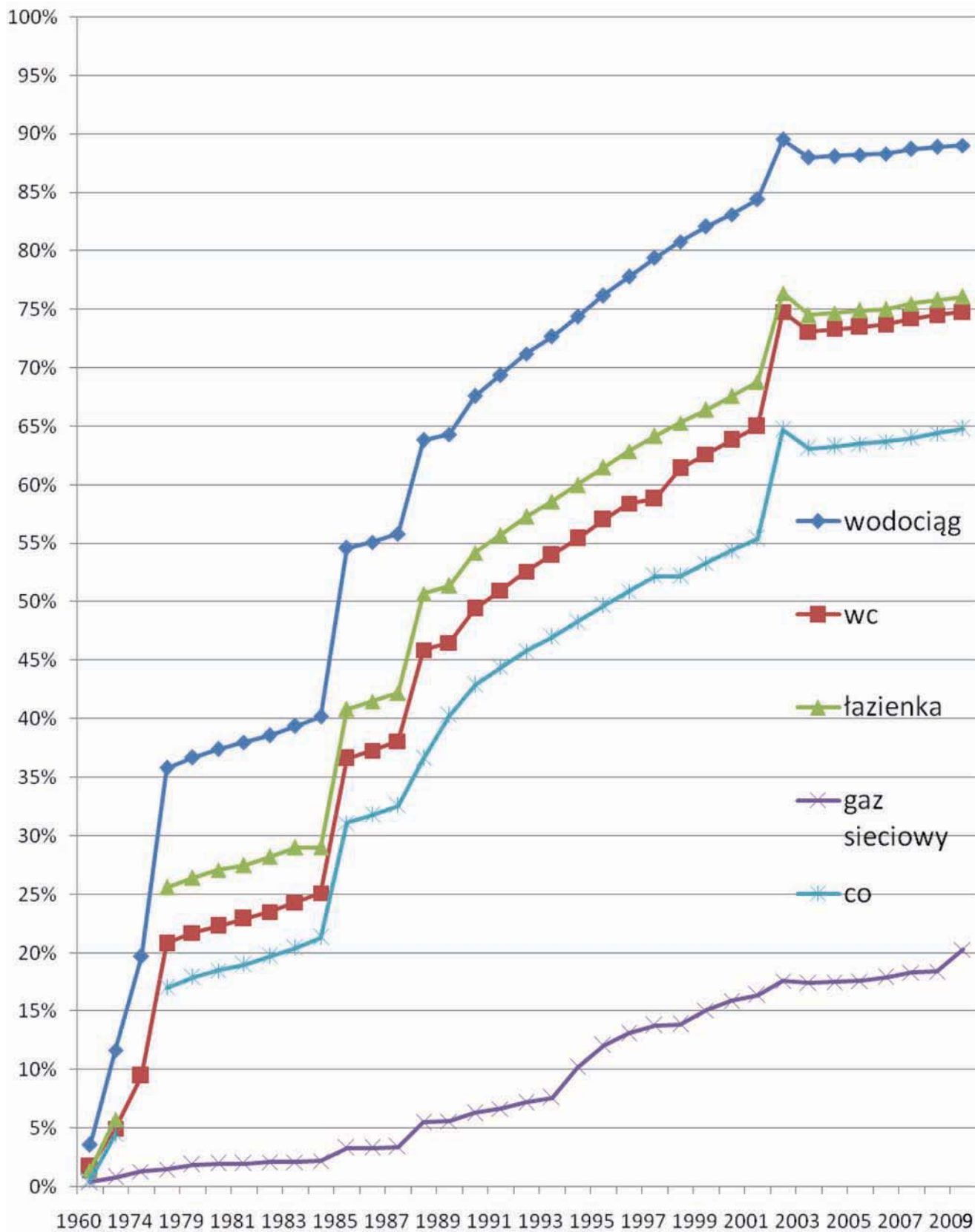
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1971–2011

Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce

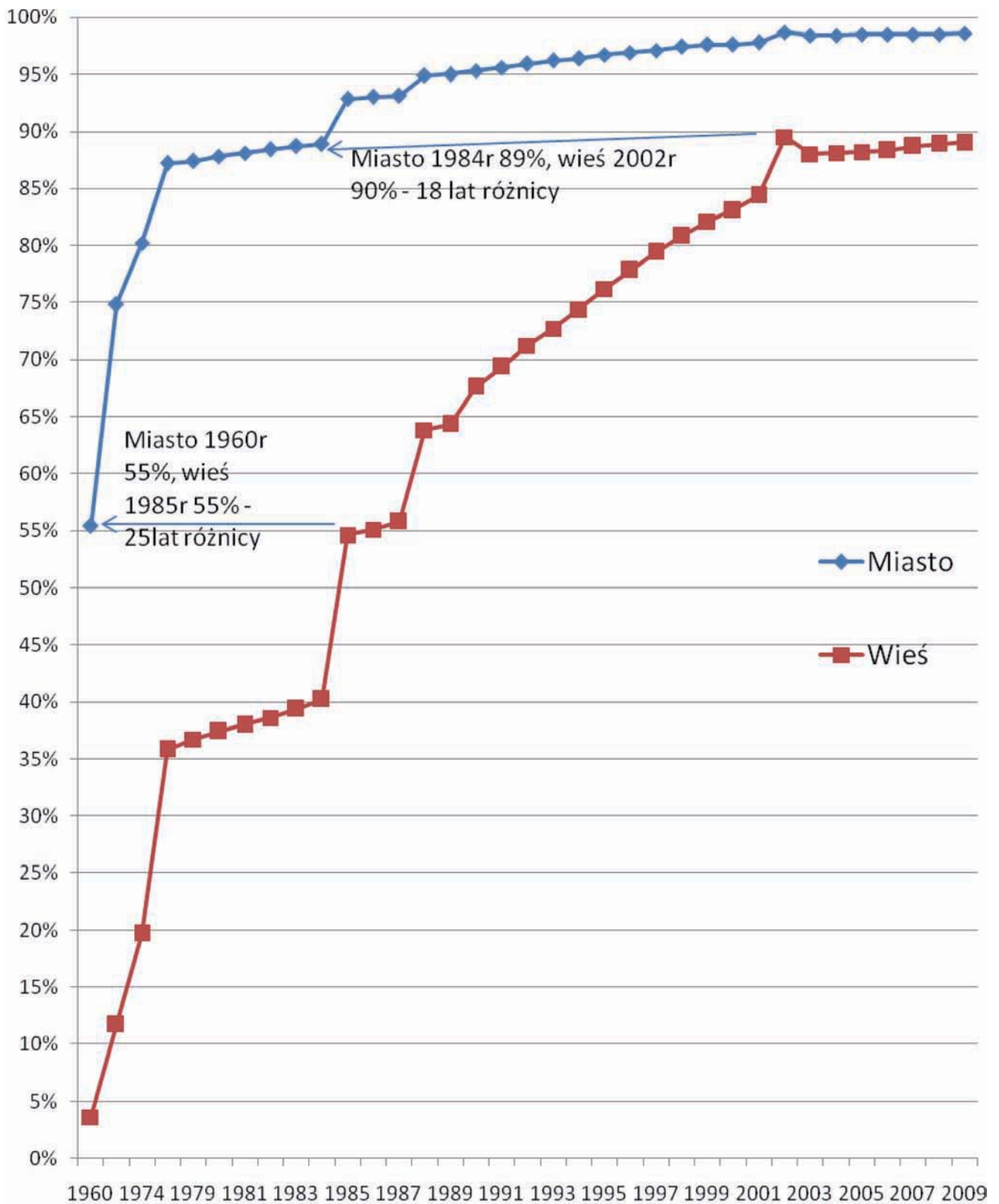
Rys. 4. Mieszkania zamieszkałe, wyposażone w instalacje w % ogółu mieszkań – MIASTA
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

Rys. 5. Mieszkania zamieszkałe, wyposażone w instalacje w % ogółu mieszkań – WIEŚ
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

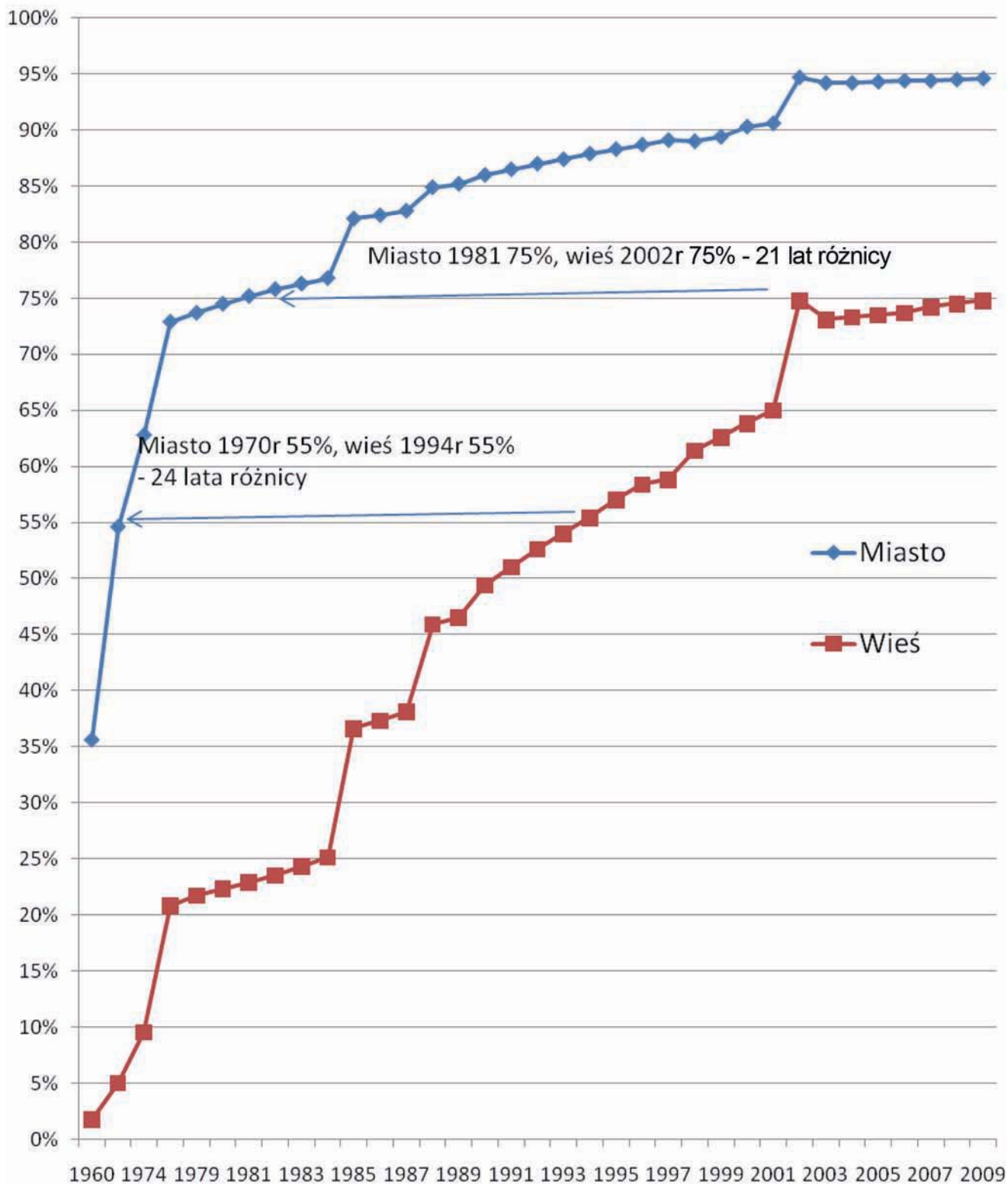
**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

Rys. 6. Mieszkania zamieszkałe, wyposażenie w wodociąg w % ogółu mieszkań
– zestawienie MIASTA i WSI

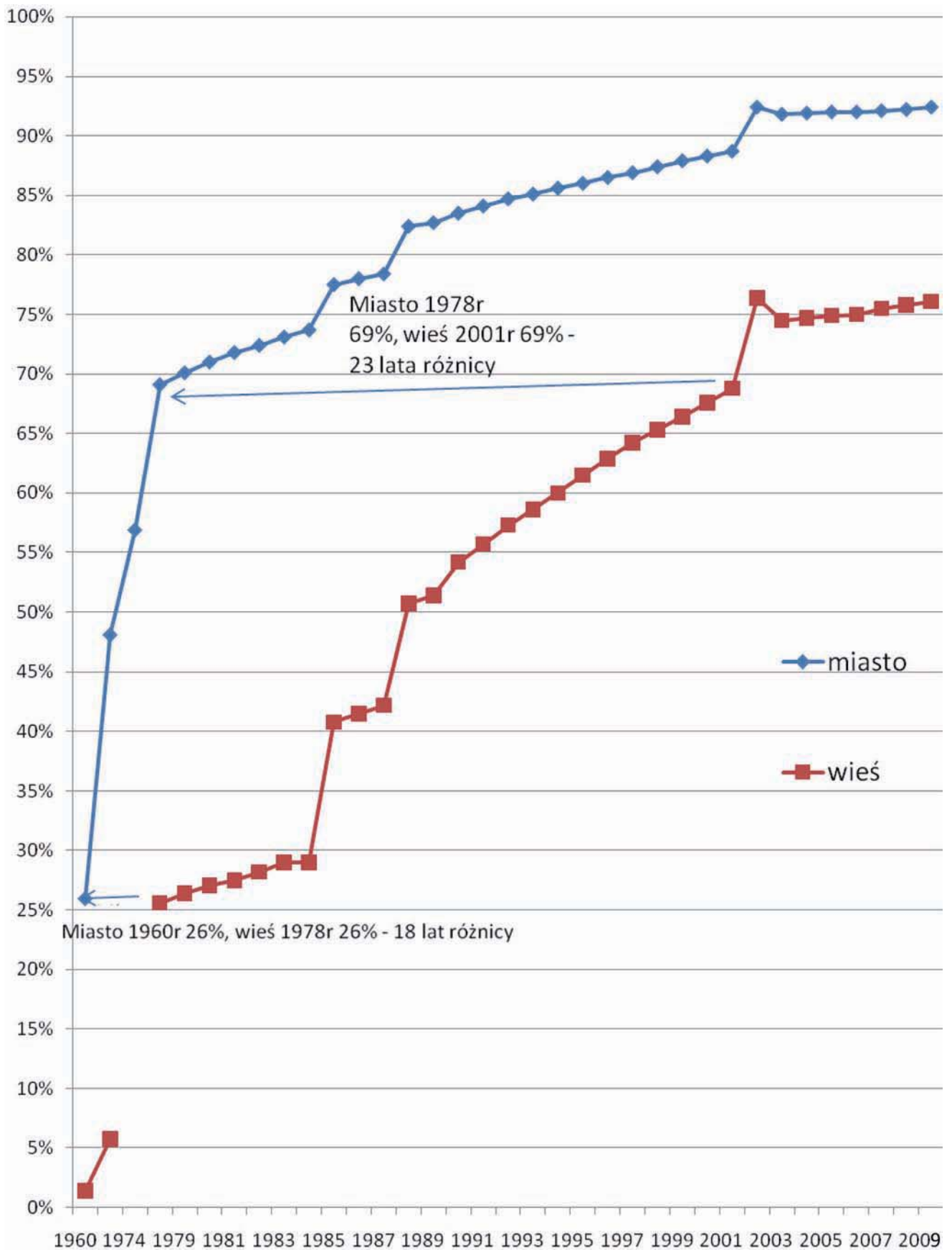
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

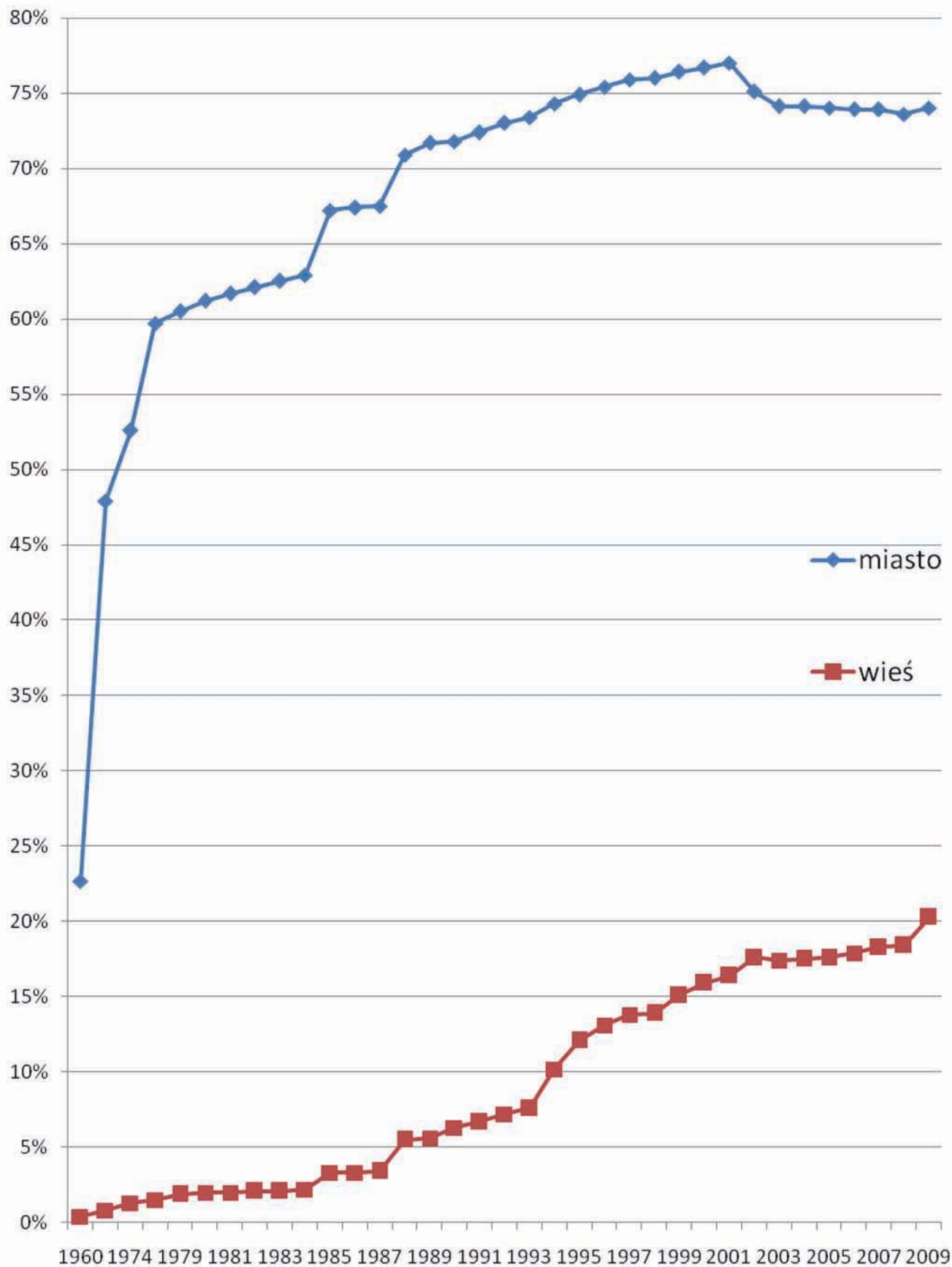
Rys. 7. Mieszkania zamieszkałe, wyposażenie w instalacje WC w % – zestawienie MIASTA i WSI
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

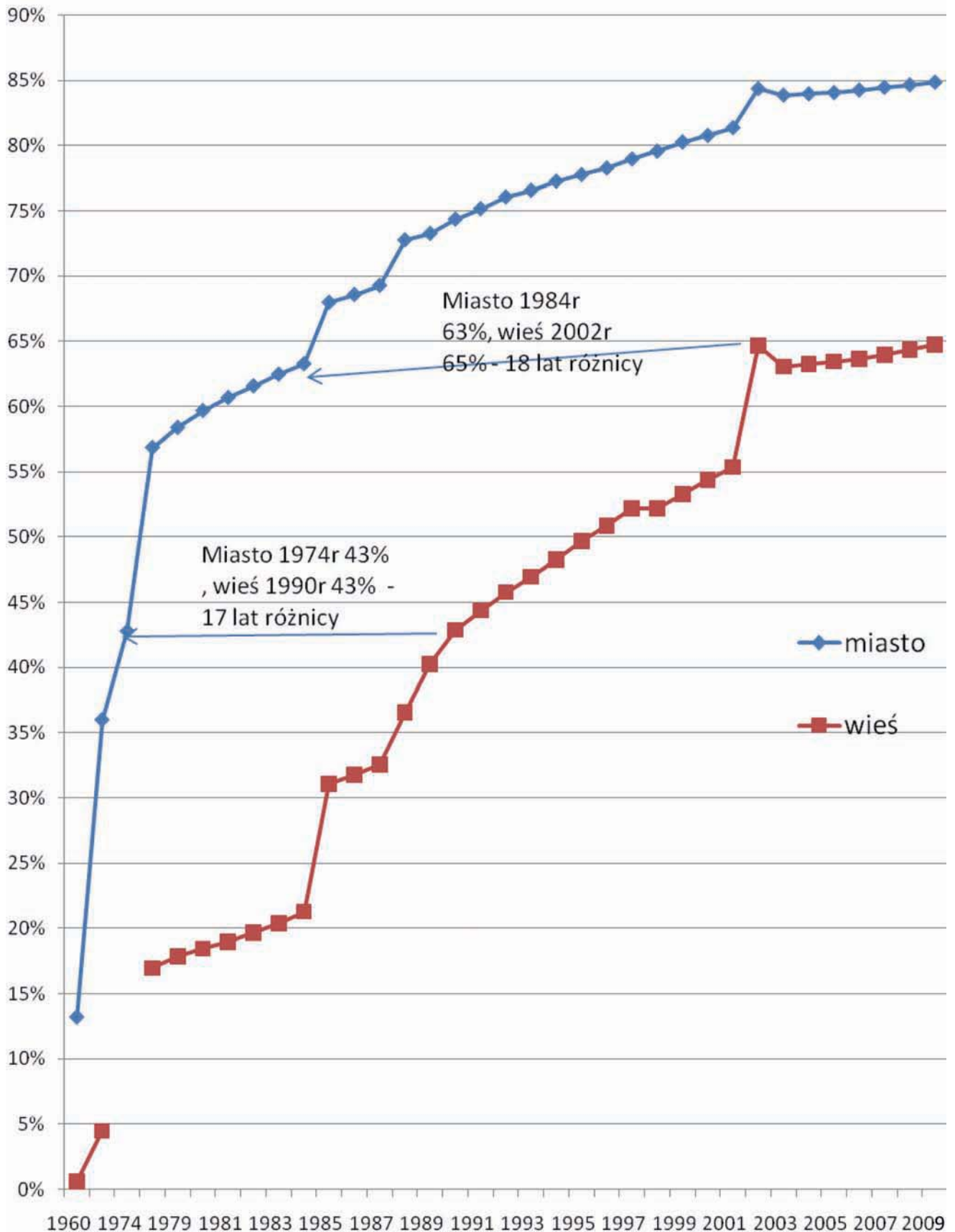
Rys. 8. Mieszkania zamieszkałe, wyposażenie w łazienkę w % – zestawienie MIASTA i WSI
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce

Rys. 9. Mieszkania zamieszkałe, wyposażenie w gaz sieciowy w % – zestawienie MIASTA i WSI
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

Rys. 10. Mieszkania zamieszkałe, wyposażenie w centralne ogrzewanie w %
– zestawienie MIASTA i WSI

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS z lat 1961–2011

Tab. 3. Zamiary zmian w sytuacji mieszkaniowej do 2013 r. (w %)

Oceny i zamierzenia	Typ I	Typ II	Typ III	Typ IV	Ogółem
A. Nie widzimy potrzeby zmian	54,2	52,0	50,9	54,3	52,9
B. Chcielibyśmy dokonać zmian, ale nie widzimy takiej możliwości	26,3	40,2	41,1	36,5	36,8
C. Przewidujemy dokonanie zmian, w tym poprzez:	19,2	7,8	8,2	9,2	10,3
a) zakup większego, reprezentacyjnego mieszkania	3,1	0,5	-	0,5	0,8
b) zakup większego mieszkania o podobnym standardzie	4,0	1,6	1,4	1,7	2,0
c) zakup niewielkiego reprezentacyjnego mieszkania	2,7	0,3	-	0,5	0,7
d) zakup niewielkiego mieszkania	4,9	1,0	1,8	-	1,5
e) budowę/zakup domu jednorodzinnego	3,1	1,8	3,2	3,9	3,0
f) pozyskanie mieszkania komunalnego	0,9	0,5	-	0,5	0,5
g) wynajęcie mieszkania/domu	0,4	1,8	1,1	1,0	1,2
h) inny sposób	-	0,3	0,7	1,2	0,6
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne 2010 w ramach projektu badawczego Nr NN 114 121937 finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Tab. 4. Zamiary zmian w sytuacji mieszkaniowej do 2013 r. w zależności od klasy miejscowości zamieszkania wg liczby mieszkańców (w %)

Oceny i zamierzenia	Wieś	Miasto do 20 tys.	Miasto 21-100 tys.	Miasto 101-500 tys.	Miasto pow. 500 tys.	Ogółem
A. Nie widzimy potrzeby zmian	47,1	57,7	49,6	62,9	57,5	52,9
B. Chcielibyśmy dokonać zmian, ale nie widzimy takiej możliwości	46,9	31,3	34,6	22,8	35,6	36,8
C. Przewidujemy dokonanie zmian, w tym poprzez:	6,0	11,0	15,8	14,3	6,9	10,3
a) zakup większego, reprezentacyjnego mieszkania	0,2	0,6	1,9	1,7	0	0,8
b) zakup większego mieszkania o podobnym standardzie	1,8	1,2	2,7	1,3	2,7	2,0
c) zakup niewielkiego reprezentacyjnego mieszkania	0,4	1,2	0,4	1,7	0	0,7
d) zakup niewielkiego mieszkania	0,6	2,5	2,3	2,1	1,4	1,5
e) budowę/zakup domu jednorodzinnego	2,2	3,1	4,2	3,8	2,1	3,0
f) pozyskanie mieszkania komunalnego	0	0,6	0,4	1,3	0,7	0,5
g) wynajęcie mieszkania/domu	0,2	1,2	3,1	1,7	0	1,2
h) inny sposób	0,6	0,6	0,8	0,8	0	0,6

Źródło: badania własne 2010 w ramach projektu badawczego Nr NN 114 121937 finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Abstract

The main issue tackled by this article is finding an answer to the question of the extent to which residential/housing needs are satisfied in Poland, with particular focus on lifestyle transformations in large social groups. An analysis is carried out of changes in the residential situation of households based upon long-term temporal series of data regarding number of residential units delivered for settlement, their space (in floor-area terms), number of (bed)rooms and infrastructural equipment/furnishings. A differentiation is depicted between urban and rural areas. Another problem is aspirations and expectations of various groups of Poles with respect to dwelling. The Author presents the outcome of her own research conducted across consumer groups, a typology of consumers, and diverse attitudes toward housing facilities and conditions.

Literatura:

- [1] Burgiel A., *Naśladownictwo jako element zachowań konsumpcyjnych współczesnych Polaków*. „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą”, Bydgoszcz 2011
- [2] *Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów Polsce*. Praca zbiorowa pod red. naukową Kusińskiej A., PWE, Warszawa 2011
- [3] Kusińska A., *Segmentacja rynku i typologia konsumentów*. Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2009
- [4] Kusińska A., *Sytuacja i aspiracje mieszkaniowe młodych rodzin* [w:] Współczesny marketing. Trendy. Działania, praca zbiorowa pod red. naukową Sobczyk G., PWE, Warszawa 2008
- [5] Sagan A., *Modele strukturalne w analizie zachowań konsumenta – ewolucja podejść*. „Konsumpcja i Rozwój”, 2001, nr 1

Monika MAGDZIAK-GRABOWSKA

MIASTO PRZYJAZNE SENIOROM

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie aspektów rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do miasta jako miejsca życia osób starszych.

Według raportu ONZ z 1987 roku, idea zrównoważonego rozwoju opiera się na zasadzie zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich ludzi, ze szczególną troską o najbardziej potrzebujące grupy społeczne, czyli ludzi biednych, chorych i starszych. Jej głównym założeniem jest ochrona i przywrócenie zdrowego, spójnego ekosystemu całej planety, co ma doprowadzić do zaspokojenia naszych potrzeb, oraz potrzeb przyszłych generacji [UN. *Our common future*, 1987]. Jest to najbardziej powszechna definicja zrównoważonego rozwoju i jednocześnie najtrudniejsza do zastosowania ze względu na swój bardzo ogólny i szeroki zakres. Dlatego też podejmowane są próby wyodrębnienia zasad zrównoważonego rozwoju dotyczących różnych skali przestrzennych, w tym przede wszystkim w skali miasta, jak i w odniesieniu do potrzeb różnych grup społecznych.

Biorąc pod uwagę zachodzące przemiany demograficzne, jakie mają miejsce w Europie, na tak zwanym Starym Kontynencie, nietrudno zauważyć, że społeczeństwo w bardzo szybkim tempie starzeje się. Potoczna nazwa tej części świata, w której leży również Polska, trafnie odzwierciedla to zjawisko. Ostatnie dziesięciolecia to okres charakteryzujący się znaczącym wzrostem populacji osób starszych, spowodowanym głównie spadkiem przyrostu naturalnego oraz postępowaniem w medycynie, co wpływa na rosnący problem zachwiania równowagi społecznej. Sytuacja ta dotyczy całego świata, głównie krajów wysoko rozwiniętych, dlatego też mówi się obecnie o globalizacji starzenia się. Natomiast w obliczu rosnącej liczby osób starszych w naszym społeczeństwie w niedalekiej przyszłości staniemy przed olbrzymim wyzwaniem zaspokojenia potrzeb tej bardzo złożonej grupy mieszkańców miast.

Ze względu na rolę miasta w kształtowaniu rozwoju cywilizacji oraz siły jego oddziaływań na sąsiadujące tereny to właśnie skala miasta jest najodpowiedniejsza do realizacji założeń rozwoju zrównoważonego. Tutaj także najlepiej widoczne są wszelkie trudności, problemy czy konflikty, zarówno społeczne, jak i przestrzenne, wynikające z szybkiego postępu i równie szybkich, często nieprzemyślanych decyzji planistycznych. Obszar miasta nie jest łatwym terenem do wprowadzania zasad zrównoważonego rozwoju. Każde miasto jest inne, jest złożoną wielowarstwową strukturą, ma swoją specyfikę, historię, swojego ducha, i dlatego niełatwo jest opracować i stosować sztywne, uniwersalne reguły jego rozwoju, tak by było ono spójne z ekosystemem planety i jednocześnie zaspokajało potrzeby różnych grup społecznych. Natomiast wielu badaczy wskazuje na pewne istotne kwestie, które należy wziąć pod uwagę i skonfrontować z potrzebami, tak by nasze miasta rozwijały się w sposób zrównoważony, a co za tym idzie, przyczyniały się do kształtowania lepszego środowiska życia w przyszłości.

Ponieważ rozwój zrównoważony wpisany jest do polskich aktów prawnych, jego zasady powinny być respektowane nie tylko w przypadku planowania przestrzennego, ale również w odniesieniu do rozwoju społecznego polskich miast.

Biorąc pod uwagę fakt szybkiego procesu starzenia się społeczeństwa głównie w dużych aglomeracjach, praca ta skupia się na aspektach zrównoważonego rozwoju miast ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dzisiejszych osób starszych jak i przyszłych generacji seniorów.

Demograficzne starzenie się społeczeństwa

Ostatnie dziesięciolecia to okres charakteryzujący się znaczącym wzrostem populacji osób starszych. Od połowy XX wieku w wielu krajach obserwujemy zjawisko zwane demograficznym starzeniem się społeczeństwa. Proces ten objawia się systematycznym wzrostem liczby osób starszych w ogólnej strukturze ludności i jest wynikiem przeobrażeń ilościowych oraz jakościowych, zachodzących w relacjach między poszczególnymi grupami wiekowymi ludności.

Starzenie się społeczeństwa jest obecnie nasilającym się problemem, który dotyka zarówno krajów rozwiniętych, jak i rozwijających się, gdzie charakterystyczne jest wydłużanie się trwania życia ludzkiego przy jednoczesnym spadku przyrostu naturalnego, co jest spowodowane wieloma czynnikami charakterystycznymi dla krajów będących na wysokim poziomie rozwoju gospodarczego.

Największy wpływ na dynamikę i poziom starzenia się społeczeństwa ma natężenie urodzeń, dlatego zjawisko starzenia się obejmuje głównie kraje wysoko rozwinięte o niskim wskaźniku dzietności [Leszczyńska-Rejchert, 2007].

O globalnym zjawisku starzenia się społeczeństw świadczy fakt, że światowa populacja osób starszych każdego roku rośnie o 2% szybciej w stosunku do ogółu ludności świata. Organizacja Narodów Zjednoczonych prognozuje że tendencja szybszego wzrostu liczby osób starszych w stosunku do pozostałych grup wiekowych będzie kontynuowana przynajmniej przez kolejne 25 lat [UN, *World Population Ageing*, 2001]. Tak szybki wzrost będzie wymagać daleko idących zmian gospodarczych i społecznych w większości krajów. Zjawisko starzenia się świata wydaje się nieodwracalne.

Starzenie się społeczeństwa to zjawisko nierównomierne. Jego natężenie jest różna w zależności od regionu oraz zamożności i rozwoju gospodarczego danego kraju. Według prognoz ONZ, populacji osób starszych jest najdynamiczniej rozwijającą się grupą wiekową na świecie.

Pod koniec XX wieku 20% ogółu ludności Europy stanowiły osoby starsze. Przewiduje się, że odsetek ten wzrośnie w połowie XXI wieku do 35%. Liczba starszych Europejczyków do 2050 r. wzrośnie o 42% [Leszczyńska-Rejchert, 2007].

Również w społeczeństwie polskim obserwujemy zjawisko starości demograficznej. Polska już w 1986 roku przekroczy granicę 7%, która stanowi próg starości demograficznej [Trafiałek, 1998]. Od tego czasu następuje ciągły przyrost liczby osób starszych.

W 2009 r. w ogólnej liczbie ludności Polski było 18,8% osób, które ukończyły 60 lat i więcej. Przewiduje się, że proces starzenia się społeczeństwa polskiego będzie się pogłębiać i nasili się znacznie w drugiej połowie XXI w. [GUS, *Mały Rocznik...*, 2010]. W 2030 r. w Polsce udział osób w wieku 60 lat i więcej w ogólnej strukturze społeczeństwa wyniesie 29,83% [GUS, *Prognoza ludności...*, 2004].

Osoby starsze w społeczeństwie

Liczba osób starszych na świecie każdego roku wzrasta. Rosną również oczekiwania co do jakości życia, lepszych warunków mieszkaniowych i społecznych, w jakich starsze osoby chcą funkcjonować w późniejszych latach. Sytuacja ta stwarza ogromne zapotrzebowanie na nowe modele mieszkaniowe, jak i przystosowanie ogólnodostępnych przestrzeni do potrzeb i oczekiwań ludzi starszych.

W wielu krajach zmiany demograficzne są połączone ze zmianami w modelu tradycyjnej rodziny wielopokoleniowej. Starsze osoby częściej, niż bywało w przeszłości, są samotne i pozbawione jakiegokolwiek opieki. Jednocześnie coraz trudniej im jest odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości, szczególnie w ruchliwych, tętniących życiem centrach miast.

Ponadto populacja osób starszych jest bardzo różnorodna. W tym samym wieku spotykamy osoby o różnej sprawności fizycznej i umysłowej, o różnym stopniu wykształcenia, różnych doświadczeniach życiowych, zainteresowaniach, potrzebach, wywodzące się z od-

miennych środowisk. Ta różnorodność osobowości, a co za tym idzie, różnorodność preferencji osób starszych, skutkuje potrzebą znacznie bardziej elastycznego i rozbudowanego systemu, łączącego zarówno funkcje mieszkaniowe, opiekę i inne usługi przeznaczone dla osób starszych.

Większość starszych osób, pomimo problemów zdrowotnych czy społecznych, pragnie jak najdłużej pozostawać w swoim domu. Większość nigdy nie przeniesie się do obiektów mieszkaniowych dostosowanych do potrzeb osób starszych. Dlatego środowisko jako całość, włączając w to centra handlowe, przestrzenie miejskie, dworce czy lotniska, powinno być planowane i tworzone z myślą o rosnącej populacji osób starszych, które funkcjonują i przetwarzają informacje w inny sposób niż młodsze pokolenia.

Problemy i potrzeby osób starszych

Osoby starsze, tak jak i młodsze generacje, mają swoje potrzeby i odczuwają pewne braki, których zaspokojenie jest podstawą osiągnięcia spokoju i satysfakcji życiowej.

Najczęściej przyjmuje się teorię potrzeb, opracowaną przez amerykańskiego psychiatrę Abrahama H. Masłowa, który stworzył hierarchiczny układ pięciu grup potrzeb ludzkich, ujętych w formie „piramidy potrzeb”. Podstawę piramidy stanowi grupa potrzeb fizjologicznych, po której występują kolejno potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby przynależności i miłości, potrzeby szacunku i uznania oraz potrzeby samorealizacji. Teoria Masłowa pomaga w zrozumieniu, że bez zaspokojenia potrzeb niższych jednostka nie może przejść do potrzeb wyższych [Masłow, 1990].

Potrzeby wyłonione przez A.H. Masłowa można podzielić na dwie grupy:

- (1) potrzeby pierwotne – wynikające z niedostatku – są to potrzeby fizjologiczne, potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby przynależności i miłości oraz potrzeby szacunku i uznania;
- (2) potrzeby ludzkiego rozwoju – potrzeby twórczości, wiedzy, wzrostu, piękna, harmonii, zaspokojenia ambicji – są to potrzeby najistotniejsze, wpływające na jakość życia i warunkujące osiągnięcie satysfakcji życiowej. Potrzeby rozwoju ujawniają się i zaczynają wpływać na zachowanie człowieka tylko w sytuacji, gdy w dostatecznym wymiarze zostaną zaspokojone potrzeby pierwotne [Leszczyńska-Rejchert, 2007].

Trudno jest wyodrębnić specyficzne potrzeby osób starszych, gdyż nie odbiegają one znacząco od potrzeb młodszych generacji. Zmienia się jedynie hierarchia ważności i natężenie odczuwania poszczególnych potrzeb. Znacznie intensywniej niż w młodszym wieku osoby starsze odczuwają potrzeby psychospołeczne: potrzebę poczucia bezpieczeństwa, przyjaźni i miłości, przynależności do grupy, szacunku, bycia użytecznym, potrzeby opieki ze strony innych osób, zachowania niezależności i własnej indywidualności [Garrett, 1990].

Starość to również okres pełen problemów, dylematów i kryzysów życiowych. Jest to czas, w którym osoby starsze napotykać wiele problemów natury nie tylko zdrowotnej, ale również emocjonalnej, ekonomicznej, mieszkaniowej i społecznej. Seniorzy często odczuwają kryzys więzi rodzinnych, padają ofiarami dyskryminacji i marginalizacji społecznej, a także popadają w depresję i uzależnienia.

Większość problemów, jakie napotykać osoby starsze w codziennym życiu, powodujących trudności z odnalezieniem się w nowych warunkach oraz wywołujących poczucie degradacji społecznej wśród osób starszych, wynika z zachodzących w szybkim tempie przemian gospodarczych, społecznych i kulturowych, za którymi osoby starsze często nie są w stanie nadążyć. Powszechna informatyzacja przestrzeni publicznych sprawia, że seniorzy są w wielu sytuacjach zagubieni i bezradni. Powszechny liberalizm moralny oraz osłabienie kontroli społecznej przyczyniły się do odrzuceniu przez młode pokolenie uznawanych wartości i w konsekwencji doprowadziły do aktów agresji słownej i brutalizacji zachowań wobec osób starszych, szczególnie tych mniej samodzielnych. Zmiany powszechnie akceptowanych

norm społecznych, często niezrozumiałych dla seniorów, przyczyniły się do wytworzenia granicy międzypokoleniowej. W takiej sytuacji osoby starsze często są zdane tylko na siebie. W obliczu jakże trudnej codzienności życia w mieście seniorzy często izolują się od otoczenia spędzając większość czasu we własnym mieszkaniu [Semków, 1992].

Jednocześnie z wiekiem pogarsza się zdrowie osób starszych, powodując większe zapotrzebowanie na opiekę. Natomiast wzrost liczby osób starszych w stosunku do liczby osób w wieku produkcyjnym jest jednoznaczny z malejącym potencjałem opiekuńczym ze strony młodszych generacji. Dlatego też należy tak kształtować przestrzeń miasta, aby była ona dostępna i przyjazna w użytkowaniu dla osób starszych i niepełnosprawnych, tak by zachęcała do wyjścia z domu i sprzyjała nawiązywaniu kontaktów społecznych

Pozytywną zmianą, jaką obserwujemy we wszystkich społeczeństwach, jest coraz lepszy poziom wykształcenia i wzrost posiadanych umiejętności wśród generacji osób starszych. Taka sytuacja przyczynia się do wzrostu oczekiwań i podniesieniu samoświadomości osób starszych i pozwala prognozować, że przyszłe pokolenia seniorów dużo chętniej i aktywniej będą korzystały z przestrzeni publicznych, różnych form rozrywek i usług.

Dlatego też należy zadbać o to, by środowisko życia osób starszych kształtować rozsądnie, uwzględniając potrzeby oraz niwelując problemy, które napotykają one w codziennym życiu, jednocześnie dając możliwość rozwoju i aktywnej starości.

Główne aspekty miasta przyjaznego seniorom

Ze względu na nasilające się zjawisko starości demograficznej Światowa Organizacja Zdrowia rozpoczęła projekt pod nazwą „Age-friendly cities” (Miasta przyjazne wiekowi), w ramach którego 35 miast na 6 kontynentach badało stan ich przygotowania do rosnącej liczby osób starszych oraz potrzeby i problemy, jakie napotykają osoby starsze żyjące w miastach. Głównym założeniem projektu było opracowanie wytycznych do kształtowania środowiska miejskiego, które będzie przyjazne seniorom. Przyjazne – czyli łatwe i czytelne w użytkowaniu, bezpieczne oraz sprzyjające różnym formom aktywności. Wyłonienie pożądanых cech dobrego środowiska życia osób starszych, uwzględniających specyficzne problemy, jak i potrzeby starszych generacji, ma pozwolić w przyszłości na podniesienie jakości życia seniorów w miastach.

W wyniku współpracy wszystkich miast biorących udział w projekcie udało się wskazać trzy podstawowe przestrzenie funkcjonowania osób starszych w mieście:

- (1) przestrzeń publiczna i budynki,
- (2) transport,
- (3) mieszkalnictwo, oraz wyłonić inne obszary problemowe dotyczące życia społecznego i satysfakcji życiowej seniorów [WHO, *Global Age-friendly...*, 2007]. Oprócz oczywistych problemów wynikających z istniejących barier architektonicznych, również takie aspekty, jak poczucie bezpieczeństwa czy też potrzeba kontaktów społecznych, należy uwzględnić by poprawić jakość życia osób starszych w miastach. Należy jednak pamiętać o tym, że każde miasto jest inne i skala problemów może być odmienna. Jednak pewne cechy można uznać za uniwersalne.

Senior w przestrzeni publicznej miasta

Myślimy o miastach, a szczególnie o ich centrach, jako o miejscach gęsto zaludnionych i gęsto zabudowanych, wypełnionych technologią, tętniących życiem, będących w ciągłym ruchu, miejscach, gdzie każdy skrawek przestrzeni jest wykorzystany, ma swoją funkcję i przeznaczenie. Myślimy całościowo o mieście jako przeciwieństwie otaczającej natury, jako o miejscu nowoczesnym i pędzącym ku przyszłości, ale przecież rozwój to zmiany i wizerunek miast również zmieniał się na przestrzeni lat. Gdy przyjrzymy się dokładniej, możemy zauważyć te skrawki przeszłości, stare budynki, zabytkowe ulice i parki, a wśród

nich ludzie starsi. Ludzie związani z historią miasta, przywiązani do swojej dzielnicy i znanych zamieszkujących w sąsiedztwie.

Dzisiaj, w dobie gospodarki wolnorynkowej, dawne obiekty są zastępowane lub przytłoczone nowszymi, nowocześniejszymi, większymi budynkami. Ten kontrast między pełnią a pustką, między starym i nowym, jest tym, co charakteryzuje rozdrobniony miejski krajobraz. To ukryta historia prześwituje między nowo budowanymi drogami i budynkami powstającymi w miejscu swoich poprzedników. Tylko ludzie pozostają ci sami. Otoczeni nowością i nowymi przybyszami nie potrafią się odnaleźć w otaczającej rzeczywistości. Mały sklep, znana ekspedientka, dawny skwer, ławeczka przed wejściem do budynku – to wszystko zniknęło. Wiele osób starszych, mieszkających w mieście, czuje się przytłoczona otaczającą obcą przestrzenią. Często nie potrafią się poruszać poza obszarem swojej dzielnicy, ulicy, a czasem nawet poza najbliższym otoczeniem swojego miejsca zamieszkania. Ponadto niski komfort i bezpieczeństwo w ruchu pieszym wielu dzielnicach wielkomiejskich nie sprzyja spacerom, a brak lub niewłaściwe oznakowanie niejednokrotnie wprowadza w błąd zagubionych użytkowników przestrzeni publicznych. Również brak toalet miejskich, niedostateczna liczba ławek i innych miejsc odpoczynku, hałas czy też unoszące się w powietrzu spaliny samochodowe – wszystkie te czynniki skutecznie wpływają na rezygnację z dłuższych spacerów.

Wielu seniorów, szczególnie tych samotnych, prawie całkowicie rezygnuje z opuszczania mieszkania, ograniczając wyjścia jedynie do wizyt lekarskich, wyrzucenia śmieci czy drobnych zakupów. Wiele osób starszych wraz z wiekiem doznaje stopniowej utraty zdrowia fizycznego i pokonywanie barier architektonicznych zaczyna przysparzać im wielu kłopotów, skutecznie zniechęcając do aktywności. Ponadto w otaczającej przestrzeni niepełnosprawni seniorzy napotykać wiele utrudnień w postaci fizycznych przeszkód znajdujących się na chodnikach. Mowa tu o źle ulokowanych przystankach autobusowych, śmietnikach, schodach, zbyt wysokich krawężnikach czy latarniach stojących pośrodku ciągu komunikacji pieszej, stanowiących bezpośrednią barierę i poważne utrudnienie w ruchu. Z powodu braku miejsc postojowych również samochody parkujące na chodnikach przysparzają częstych kłopotów w poruszaniu się w centrum miasta.

Oddzielną kwestię stanowi niewystarczająca ilość zielonych skwerów i parków, które od zawsze były miejscem spotkań seniorów i sprzyjały podtrzymywaniu i nawiązywaniu relacji społecznych. Zwłaszcza centra miast są coraz szczelniej zabudowywane, a lokalizowane tu funkcje usługowe i handlowe, szczególnie w parterach istniejących obiektów, przyczyniają się do zmiany charakteru zabudowy mieszkaniowej i wyludnianiu się fragmentów miast. Wszystkie te czynniki nie tylko nie ułatwiają życia osobom starszym, ale przyczyniają się do zachwiania równowagi społecznej, jak i negatywnie wpływają na bezpieczeństwo i komfort życia wszystkich mieszkańców miast.

Dostępność budynków

Wraz z wiekiem pogarsza się stan zdrowia osób starszych. Seniorzy doznają zmian zachodzących w całym organizmie. Osłabieniu ulegają głównie zmysł wzroku, słuchu, równowagi, często również węchu i smaku. Pojawiają się też zmiany w układzie krążenia, układzie oddechowym, moczowym, nerwowym, pokarmowym, mięśniowo-szkieletowym. Obniża się metabolizm oraz odporność organizmu. Osoby starsze szybciej się męczą i mają trudności w pokonywaniu przeszkód i nierówności terenu, przebywaniu większych dystansów, jak i chodzeniu po schodach. Ponadto wiele osób starszych korzysta z różnego rodzaju urządzeń, które ułatwiają poruszanie się, rekompensując niedostatki fizyczne związane z wiekiem. Do powszechnie używanych sprzętów ortopedycznych należą laski, kule, podpórki czy też balkoniki. Jednak głównie użytkownicy wózków inwalidzkich, zarówno ręcznych jak i elektrycznych, napotykać najwięcej trudności i najczęściej spotykają się z sytuacją niedostępności do wielu obiektów lub ich fragmentów. Może prowadzić to do frustracji i zniechęcenia, a w konsekwencji do zaniechania w podejmowaniu jakichkolwiek działań.

Dlatego też tak istotna jest kwestia powszechnego stosowania zasad projektowania uniwersalnego i dostępności budynków dla osób starszych i niepełnosprawnych ruchowo. Dotyczy to zarówno dostępności wejść do budynków, umożliwienia swobodnego i samodzielnego poruszania się wewnątrz obiektów, jak i kształtowania otoczenia budynków, które będzie bezpieczne i pozbawione barier architektonicznych. Szczególnie istotne jest przystosowanie budynków użyteczności publicznej, obiektów oświaty, kultury i zdrowia. Dostępność tych obiektów może w znaczący sposób przyczynić się do aktywizacji osób starszych i umożliwienia im samodzielnego funkcjonowania w społeczności miejskiej oraz korzystania z możliwości, jakie daje mieszkanie w dużej aglomeracji.

Oczywiście w miastach jest wiele starych obiektów o sztywnym układzie konstrukcyjnym, który stanowi poważną barierę w przystosowaniu tych obiektów do potrzeb osób starszych i niepełnosprawnych. Jednakże niezwykle istotne jest, aby osoby z problemami ruchowymi nie zostały odcięte od świata zewnętrznego, pozostając w swoich starych, nieprzystosowanych i niedostępnych mieszkaniach. W takich krytycznych sytuacjach, należy rozważyć i umożliwić przeniesienie takiej osoby do mieszkania dostępnego.

Najważniejszymi udogodnieniami w użytkowaniu przestrzeni i obiektów dostosowanych do potrzeb osób starszych i niepełnosprawnych są powszechnie stosowane windy, schody ruchome, rampy, szerokie drzwi i korytarze wyposażone w barierki. Równie istotne jest, aby pamiętać o odpowiednich parametrach schodów, tak by nie były one zbyt strome, a przez to trudne do użytkowania dla osób starszych. W poruszaniu się mogą pomóc antypoślizgowe materiały wykończeniowe podłóg oraz wydzielone miejsca odpoczynku, zaopatrzone w wygodne siedziska. Należy również pamiętać o odpowiednim oznakowaniu i oświetleniu przestrzeni publicznych oraz pomieszczeń, a także zapewnić dostęp do toalet pozbawionych barier [WHO, *Global Age-friendly...*, 2007].

Transport w mieście

Dostęp i dogodne warunki korzystania z transportu publicznego są niezwykle ważnymi czynnikami wpływającymi na aktywność osób starszych. Swobodne poruszanie się między poszczególnymi obszarami miasta daje nie tylko więcej możliwości, ale także uczucie wolności i decyzyjności. Ponadto umożliwia osobom starszym lepszy dostęp do usług zarówno handlowych, kulturalnych, jak i zdrowotnych oraz łatwiejsze kontakty z przyjaciółmi i rodziną zamieszkującymi w innych częściach miasta. Dogodny transport jest też często czynnikiem warunkującym możliwość podejmowania pracy zarobkowej lub edukacji przez osoby starsze.

Transport publiczny często jest jedyną dostępną, ze względów finansowych, formą komunikacji. Z tego powodu, niezwykle istotne jest, aby był on dostępny również dla osób niepełnosprawnych ruchowo.

Poruszanie się komunikacją miejską powinno być tanie, bezpieczne i wygodne. W dzielnicach, w których zamieszkują głównie seniorzy, sieć przystanków autobusowych powinna być bardziej rozbudowana, tak aby osoby starsze miały do nich łatwy dostęp oraz możliwość bezpiecznego i wygodnego oczekiwania na autobus czy tramwaj. Również informacja o rozkładzie jazdy i kierunku jazdy autobusów powinna być prosta i czytelna.

Mieszkalnictwo dla osób starszych

Większość starszych osób, pomimo problemów zdrowotnych czy społecznych, pragnie jak najdłużej pozostawać w swoim domu i nigdy nie przeniesie się do obiektów mieszkaniowych dostosowanych do ich potrzeb. Dlatego środowisko jako całość powinno być planowane i stworzone z myślą o osobach starszych mieszkających samodzielnie ułatwiać im funkcjonowanie w tej przestrzeni i mobilizować do aktywności i nawiązywania kontaktów społecznych.

W Polsce osoby starsze, które nie mogą dłużej mieszkać samodzielnie we własnym domu, nie mają zbyt dużego wyboru opcji mieszkaniowych z opieką. W zasadzie jedyną alternatywą jest zamieszkanie w domu opieki, często w pokoju wieloosobowym. Dla wielu osób jest to rozwiązanie niechciane i nieprzyjemne. Ponadto wielokrotnie sytuacja umieszczenia osoby starszej w placówce opieki wiąże się z poczuciem winy i traumatycznymi przeżyciami dla rodzin tych osób. Dlatego najczęściej ludzie starsi wymagający opieki zamieszkują wraz z rodzinami, co również nie jest sytuacją idealną. Dlatego należy zadbać o rozwój i dostęp do różnych form mieszkaniowych przeznaczonych dla osób starszych. Przede wszystkim jednak należy wspierać wszelkie działania przyczyniające się do wzrostu niezależności seniorów mieszkających samodzielnie oraz zapewnić im dostęp do wszelkiego rodzaju usług pomocy i opieki, tak by czuli się bezpiecznie w swoim miejscu zamieszkania.

Równie istotna jest kwestia identyfikacji seniorów z tym miejscem oraz ze znanymi od lat sąsiadami. Przywiązanie do miejsca i więź sąsiedzka to często główny powód niechęci do przeprowadzki do nowego mieszkania, które chociaż jest lepiej przystosowane do potrzeb, ale jednocześnie oddalone od znanego obszaru miasta. Dlatego należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby usługi oraz różnego rodzaju formy opieki były rozproszone i lokalizowane w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów mieszkaniowych zdominowanych przez osoby starsze.

W przyszłości należy unikać tworzenia dużych obszarów zamieszkałych wyłącznie przez osoby starsze (np. wspólnoty mieszkaniowe z ograniczeniem wiekowym), a raczej kształtować przestrzenie wielofunkcyjne i integrujące różne pokolenia, tak aby uniknąć tworzenia dzielnic starości.

Natomiast nowo budowane obiekty mieszkaniowe przeznaczone dla osób starszych powinny być dostępne cenowo i całkowicie przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz powinny być tak projektowane, by sprzyjały nawiązywaniu kontaktów sąsiedzkich i aktywności seniorów w ramach społeczności lokalnej.

Potrzeba bezpieczeństwa osób starszych

„Poczucie bezpieczeństwa w otoczeniu swego miejsca zamieszkania silnie wpływa na chęć poruszania się w lokalnym środowisku, co z kolei wpływa na niezależność, zdrowie fizyczne, integrację społeczną i psychiczne samopoczucie.... problemy bezpieczeństwa dotyczą niemal wszystkich zagadnień, takich jak oświetlenie ulic, przemoc, przestępczość, narkotyki i bezdomność w miejscach publicznych. Wielu starszych ludzi szczególnie obawia się wychodzenia w nocy” [WHO, *Global Age-friendly ...*, 2007].

Poczucie bezpieczeństwa jest podstawowym czynnikiem warunkującym swobodne korzystanie z przestrzeni miejskiej, zarówno w skali miasta, jak i w skali swojej ulicy. Szczególnie osoby starsze są narażone na akty agresji.

Aby zapewnić jak największe bezpieczeństwo wszystkim użytkowników przestrzeni miejskiej należy poprawić widoczność, komunikację i czytelność danej przestrzeni. Oprócz wprowadzania odpowiedniego oświetlenia i monitoringu czy też ogrodzeń, należy już na etapie projektowym unikać stosowania dużych skupisk zieleni, wąskich, ślepych uliczek i zaułków, które mogą stanowić ułatwienie dla działalności przestępczej. W miejscach potencjalnie niebezpiecznych należy lokalizować narożne sklepiki lub chociażby okna na parterze budynku, co może skutecznie zniechęcić przestępców do podejmowania jakichkolwiek działań. Ponadto wśród ludzi starszych często spotykamy osoby o gorszym stanie wzroku. Szacuje się, że po ukończeniu 25. roku życia potrzebujemy o 1% więcej światła w każdym roku. Więc osoba 50-letnia potrzebuje około ¼ więcej światła niż osoba młoda, by sprawnie rozpoznawać przestrzeń i poruszać się w niej. Z tego powodu należy pamiętać o odpowiednim oświetleniu szczególnie niebezpiecznych obszarów miejskich oraz unikać nadmiernych kontrastów i odbić, które mogą chwilowo oślepić osobę z dysfunkcją wzroku. Również eliminowanie przeszkód fizycznych znajdujących się na chodnikach może poprawić bezpieczeństwo użytkownika przestrzeni [Czarnecki i Siemiński, 2004].

Podsumowanie

Otoczenie, w jakim funkcjonują osoby starsze, ma ogromny wpływ na jakość ich życia. Prawidłowo zaprojektowane środowisko mieszkaniowe może zwiększyć niezależność osoby starszej, podnieść godność i samoocenę, poprawić stan zdrowia, wnieść radość i mobilizować do aktywności. Natomiast środowisko zbyt chaotyczne, pełne barier, źle zaplanowane może przyczynić się do izolacji, osamotnienia, a co za tym idzie, do pogorszenia zdrowia.

Miasto, w którym dobrze żyje się osobom starszym, powinno spełniać kilka podstawowych, uniwersalnych kryteriów:

- Przestrzeń publiczna i obiekty w niej istniejące powinny umożliwiać osobom starszym poruszanie się w tej przestrzeni w sposób łatwy i bezpieczny.
- Zagospodarowanie terenu, jak i układ funkcjonalno-przestrzenny obiektów powinien zachęcać do aktywności i sprzyjać nawiązywaniu kontaktów społecznych.
- Plany zagospodarowania przestrzennego powinny uwzględniać obecność osób starszych w społeczności i brać pod uwagę potrzeby tej grupy społecznej.
- Pożądana jest obecność skwerów lub małych parków w bezpośrednim sąsiedztwie terenów mieszkaniowych seniorów oraz w centrach miast.
- Transport publiczny powinien umożliwiać dotarcie do wybranej, dowolnej lokalizacji, (przynajmniej w ramach większego fragmentu miasta).
- Poruszanie się komunikacją miejską powinno być tanie, bezpieczne i wygodne, a sieć przystanków autobusowych bardziej rozbudowana w dzielnicach zdominowanych przez osoby starsze.
- Dostępne formy mieszkaniowe powinny być przystosowane do zmieniających się potrzeb osób starszych, tak by sprzyjały niezależności życiowej seniorów oraz umożliwiały jak najdłuższe samodzielne zamieszkiwanie.
- Dostępne formy mieszkaniowe powinny zostać bardziej zróżnicowane, tak by mogły sprostać potrzebom osób starszych o różnych wymaganiach i różnym stopniu sprawności psychofizycznej, oraz powinny być przystępne cenowo (affordable).
- Seniorzy powinni zostać zaangażowani w podejmowanie decyzji społecznych dotyczących ich spraw, co umożliwiłoby lepsze zrozumienie ich potrzeb.
- Społeczności lokalne powinny akceptować obecność seniorów w swoim otoczeniu oraz sprzyjać integracji międzypokoleniowej.
- Seniorzy powinni mieć możliwość podtrzymywania i rozwijania więzi społecznych w swoim sąsiedztwie oraz możliwości podejmowania działań społecznych z wykorzystaniem swoich umiejętności i doświadczeń.
- Usługi publiczne, komercyjne oraz wszelkiego rodzaju informacje powinny być łatwo dostępne, zaprojektowane w sposób czytelny i dostosowane do potrzeb osób starszych.

- Osoby starsze powinny być informowane o możliwości rozwoju, uczestnictwa w różnych programach, przynależności do klubów, stowarzyszeń, organizacji, jak i mieć świadomość dostępności różnych usług, sprzyjających poprawie zdrowia i nawiązywaniu kontaktów społecznych, w ich lokalnej społeczności.
- Osoby starsze powinny mieć łatwy dostęp do usług socjalnych i zdrowotnych.

Streszczenie

Idea zrównoważonego rozwoju opiera się na zasadzie zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich ludzi, ze szczególną troską o bardziej potrzebujące grupy społeczne, czyli ludzi biednych, chorych i starszych, oraz na ochronie i przywróceniu zdrowego, spójnego ekosystemu całej planety, co ma doprowadzić do zaspokojenia naszych potrzeb oraz potrzeb przyszłych generacji.

Ze względu na rolę miasta w kształtowaniu rozwoju cywilizacji oraz siły jego oddziaływań na sąsiadujące tereny, to właśnie skala miasta jest najodpowiedniejsza do realizacji założeń rozwoju zrównoważonego. Tutaj także najlepiej widoczne są konflikty, zarówno społeczne, jak i przestrzenne, wynikające z szybkiego postępu i równie szybkich często nieprzemyślanych decyzji planistycznych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie aspektów rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do miasta jako miejsca życia osób starszych. Biorąc pod uwagę, że ostatnie dziesięciolecia to okres charakteryzujący się znaczącym wzrostem populacji osób starszych, spowodowanym głównie spadkiem przyrostu naturalnego oraz postępowaniem w medycynie, mamy do czynienia z rosnącym problemem zachwiania równowagi społecznej. Sytuacja ta dotyczy całego świata, dlatego też mówi się obecnie o globalizacji starzenia się.

W niniejszym opracowaniu omówione zostały takie aspekty, jak: przestrzenie publiczne, dostępność budynków, transport, mieszkalnictwo, kontakty społeczne, informatyzacja przestrzeni czy też pomoc i opieka nad osobami starszymi.

Literatura:

- [1] Czarnecki B., Siemiński W. 2004. *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Warszawa Difin. 110 s. 120 s.
- [2] Garrett G. 1990. *Potrzeby zdrowotne ludzi starszych*. 54 s.
- [3] GUS 2010. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010*. Warszawa. 116 s.
- [4] GUS 2004. *Prognoza ludności na lata 2003–2030*. Warszawa. 16–17 s.
- [5] Leszczyńska-Rejchert A. 2007. *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*. Olsztyn, 7s. 8 s. 66 s.
- [6] Maslow H. 1990. *Motywacja i osobowość*. Warszawa. 72-87 s.
- [7] Trafiałek E. 1998. *Życie na emeryturze w warunkach polskich przemian systemowych. Studium teoretyczno-diagnostyczne*. Kielce. 7 s.
- [8] Semków J. 1992. *Starość – wobec gwałtownie zmieniającego się świata*. [w:] M. Dzięgielewska (red.), *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*. Łódź. 26 s.

- [9] UN 2002. *World Population Ageing: 1950–2050*. United Nations Publication ST/ESA/SER. A/207. New York. XXVIII–XXX s.
- [10] UN WCED 1987. *Our Common Future*. Oxford. 24 s.
- [11] WHO 2007. *Global Age-friendly Cities: A Guide*. 15–16 s.

*Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2012,
jako projekt badawczy N N527 075938*

Szymon OPANIA

WPŁYW HISTORYCZNYCH KONCEPCJI ROZWOJU AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ NA WSPÓŁCZESNE PROCESY URBANIZACJI REGIONU

1. Wstęp

Artykuł dotyczy istotnych, z punktu widzenia planowania przestrzennego, historycznych i współczesnych koncepcji rozwoju aglomeracji górnośląskiej. Analiza historycznych koncepcji i wizji rozwoju lokuje się pomiędzy systematycznymi, rzetelnymi studiami a poszukiwaniem wizji możliwego scenariusza i kierunku rozwoju, jak i stanowi podstawę z zakresu skuteczności samego planowania przestrzennego.

Aglomeracja górnośląska, składająca się z 14 dużych miast, jest tą częścią województwa śląskiego, której dominujący charakter i wizerunek wpływa na postrzeganie całego regionu. Jest też swoistym fenomenem, wyrosłym na bazie nieistniejącego już formalnie obszaru, jakim był Górnośląski Okręg Przemysłowy – GOP.

Do roku 1945 opracowania planistyczne dla przedmiotowego regionu, sporządzane były dla dwóch niezależnych państw – Polski i Niemiec, w których granicach znajdował się dzisiejszy obszar aglomeracji. Natomiast opracowania z lat 1948–1995, ze względu na wydzielony i różnie delimitowany obszar GOP, obejmowały swoim zakresem powierzchnię od 700 do 1970 km². Od roku 1999, po kolejnej reformie administracyjnej, plany zagospodarowania przestrzennego opracowywane były dla obszaru województwa śląskiego ze zdelimitowaną aglomeracją górnośląską jako częścią centralną polityki przestrzennej.

Opracowane dla tego obszaru, i warte wspomnienia, są dwa modelowe rozwiązania oparte na koncepcjach Ericha Gloedena i Waltera Christallera, datowanych jeszcze na okres sprzed 1945 roku. Natomiast do tych, które odegrały istotną rolę, zaliczyć można: plan regionalny GOP z 1952 roku – zakładający deglomerację obszaru centralnego, którego konsekwencją było zapoczątkowanie suburbanizacji regionu, plan generalny zespołu miast i osiedli GOP z 1962 roku – postulujący realizację Leśnego Pasa Ochronnego, unikatowej koncepcji kształtowania terenów zieleni w skali regionalnej, czy Projekt Planu Makroregionu Południowego z 1972 – integrujący obszar opracowania i zapowiadający docelowe zmniejszenie zatrudnienia w przemyśle paliwowo-energetycznym, metalurgicznym oraz mineralnym.

Natomiast dzisiaj obowiązująca *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”* wraz z *Planem zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego*, wspomagana jest przez narzędzia tworzenia i wdrażania polityki rozwoju regionalnego realizowanego przez systemowe powiązanie przewidywania rozwoju społeczno-gospodarczego z nowym użytkowaniem terenu i kształtowaniem ładu przestrzennego.

2. Wybrane przykłady historycznych planów regionalnych aglomeracji górnośląskiej

Planowanie regionalne ma w Polsce ponadosiemdziesięcioletnią historię [Dąbrowski L.T., 1977, Jędraszko A., 1981, Malisz B., 1981, Ostrowski W., 1975 i inni]. Stało się ono podstawowym narzędziem i bezdyskusyjnym standardem we współczesnym kształtowaniu

rozwoju regionalnego. Jednak wysoki poziom złożoności uwarunkowań regionalnych oraz procesów planistycznych skłaniają do posługiwania się metodami opartymi na interdyscyplinarnych, systematycznych analizach lub na metodach prognostycznych, których celem jest wypracowanie różnego rodzaju scenariuszy. W procesie rozwoju planowania regionalnego widoczna jest różnorodność koncepcji metodycznych, od takich, które koncentrują się na aspektach przestrzennych, przez te, które zawierają również elementy planowania gospodarczego, aż po te, które rozumieją planowanie regionalne jako planowanie wyłącznie społeczno-ekonomiczne.

Dążenie do planowego rozwoju sieci osadniczej ma w obszarze dzisiejszej aglomeracji górnośląskiej długotrwałe tradycje sięgające okresu międzywojennego i początku planowania przestrzennego. Sporządzane od tego czasu opracowania różniły się zarówno zakresem, jak i przyjętymi granicami opracowania, wynikającymi z założeń polityczno-gospodarczych.

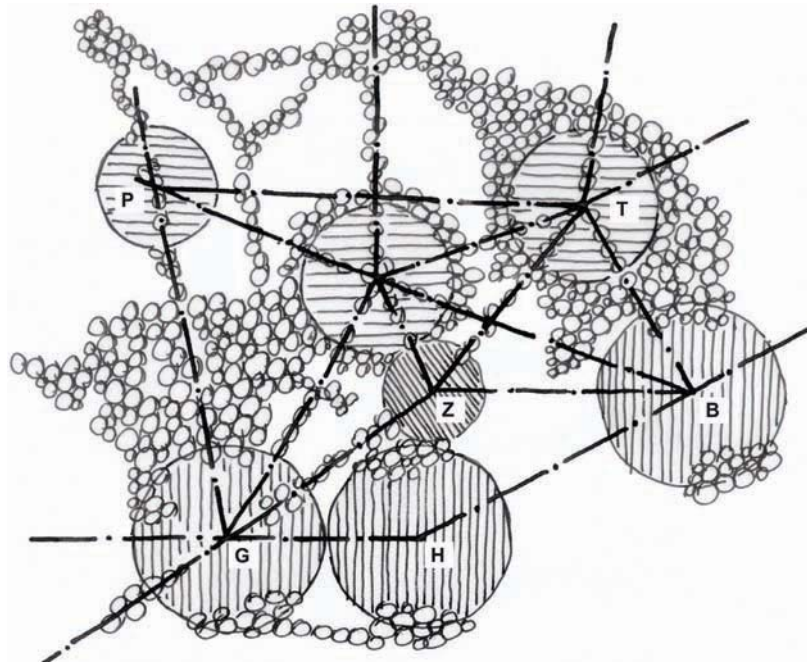
Moment odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku był szansą uporządkowania wszystkich dziedzin składających się na organizm kraju, w tym także planowania przestrzennego. Jego najważniejszym zadaniem była integracja zróżnicowanych obszarów po okresie podziałów zaborowych. Stąd lata 1918–39, zaowocowały działaniami w obszarze powstałych 16 nowych województw, z których 9 utworzono na terenie byłego zaboru rosyjskiego, 4 w byłej Galicji, w granicach zaboru austriackiego, 2 w dawnym zaborze pruskim i tylko 1 – województwo śląskie, które łączyło części zaborów austriackiego i rosyjskiego. Konsekwencją podziałów zaborowych była różnica w poziomie i organizacji przestrzennej, co stawiało na pierwszym miejscu zadanie mające na celu połączenie infrastruktury pomiędzy obszarami pozaborowymi i wyrównywanie poziomu zagospodarowania [Böhm A., 2006,].

W tym okresie stolicą ówczesnego województwa śląskiego były Katowice, a granica państwowa na rzece Czarniawce oddzielała je od trzech dużych miast: Gliwic, Zabrze i Bytomia. W roku 1933 rozpoczęto prace nad Planem Zagłębia Górniczo-Hutniczego w biurze Planu Regionalnego Zagłębia Górniczo-Hutniczego, pod kierunkiem S. Piotrowskiego. Po dwóch latach pracy nad planem okazało się jednak, że prace w ogólnych zarysach dają jedynie obraz życzeń planowego zagospodarowania regionu [Zawadzki St. M., 1969].

Jednocześnie dla terenów będących w obrębie Rzeszy Niemieckiej, w granicach tzw. Prowincji Górnośląskiej, sporządzony został w 1929 roku schemat docelowy układu grupy miast ze wskazaniem adaptacji istniejących i projektowanych, wydzielonych terenów zieleni. Plan obejmował terytorialnie dzisiejsze miasta Gliwice, Zabrze i Bytom, a jego autorem był berliński radca budowlany Gerlach. Razem tworzyły one „trójmiejską” konurbację – Dreistadt Gleiwitz–Hindenburg–Beuthen. W zaproponowanym schemacie każde z miast miało pełnić określoną funkcję – kulturalną, administracyjną i przemysłową, połączone miały być nową siecią komunikacji. Zaplanowano wzrost znaczenia uzupełniających schemat nowych ośrodków osadniczych – Piekar Śląskich i Pyskowic. Powstały schemat był odpowiedzią na pojawiające się na początku XX wieku koncepcje zmierzające do rozluźnienia układów zwartych [Malisz B., 1981].

Koncepcje takie były poszukiwaniem możliwości odpowiedzi na szybki rozwój miast. W większości zawierały one u swoich podstaw dążenie do przeciwstawienia się prawu koncentracji za pomocą różnych sposobów decentralizacji.

Schemat z 1929 roku nawiązywał do wieloośrodkowej aglomeracji miejskiej Ericha Gloedena, którego założenie polegało na wydzieleniu wielu jednostek osadniczych w kształcie koła o promieniu ok. 1 km, zamieszkałych przez ok. 100 tys. mieszkańców i połączonych siatką szybkiej komunikacji kołowej [Ostrowski W., 1975]. W modelu tym zanika znaczenie centrum miasta jako „punktu ogniskującego”, a pojawia się nowe centrum, zlokalizowane pomiędzy nimi, będące w koncepcji przyszłym centrum jednego „zrosniętego” organizmu.

Rys. 1. Schemat docelowy układu grupy miast wraz ze schematem wykonawczym adaptacji istniejących i projektowanych, wydzielonych terenów zieleni – 1929
G – Gliwice (Gleiwitz), H – Zabrze (Hindenburg), B – Bytom (Beuthen), T – nowe miasto satelitarne (Wohn-Vorort Trabanten), P – Pyskowice (Preiskretscham), Z – centrum usługowe (Gemeinschaftszentrum) Opr. autor

Rys. 2. Plan wielośrodkowy zagospodarowania przestrzennego aglomeracji trójmiejskiej, z zaplanowanym nowym centrum

Źródło: Dreistädteinheit Beuthen, Gleiwitz, Hindenburg, Landkreis Beuthen, Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Berlin, Leipzig, Wien 1929, s. 4

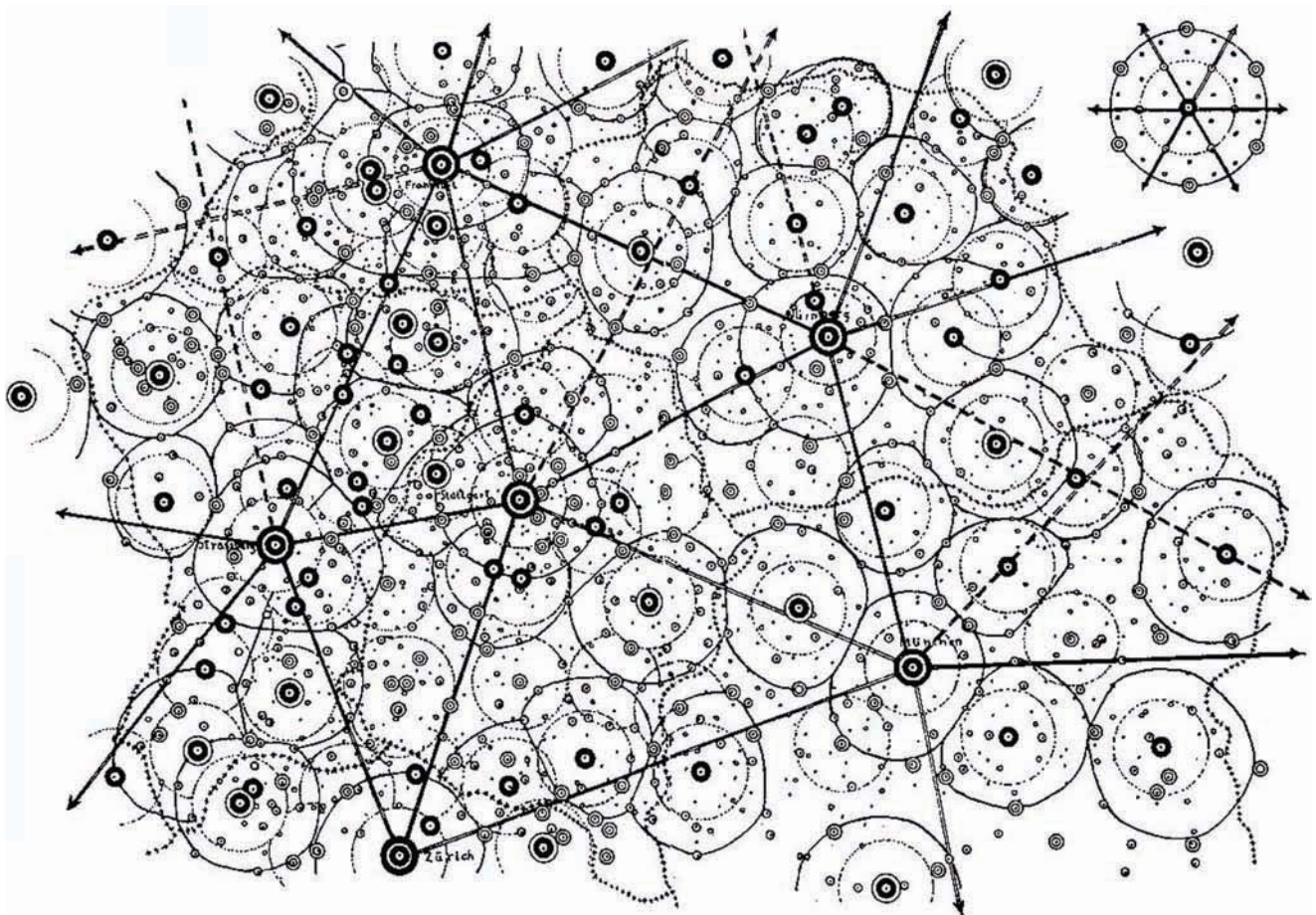
Plan zawiera, oprócz wydzielonych jednostek, nowe centrum, które jest wskazane jako istotny funkcjonalnie element schematu. Zawarta w nim idea tkwi w zamiarze wykreowania nowego układu funkcjonalnego, będącego wynikiem podziału jednorodnego wcześniej obszaru przemysłowego nową granicą niemiecko-polską.

Zawarte w planie lokalizacje nowych terenów mieszkaniowych zostały w dużej mierze zrealizowane, a projekty nowych połączeń komunikacyjnych, Gliwice-Bytom i Gliwice-Zabrze oraz nowych dzielnic mieszkaniowych w Bytomiu, Gliwicach i Zabrzu zostały zrealizowane w części.

Ekonomiczne i strategiczne położenie regionu powodowało, że poddawany był ciągłym doświadczeniom, przeprowadzanym wręcz na żywym organizmie.

W roku 1933 Walter Christaller opublikował swoją teorię o prawidłowościach i hierarchiczności rozmieszczenia osiedli. Teoria, opisując rozwój sieci osiedleńczej wyrazistym systemem, w istotny sposób wpisała się w rozwój teorii urbanistyki, geografii i ekonomii. Opierając swoją teorię m.in. na tezie, że każda jednostka osadnicza jest ściśle powiązana z otaczającym ją obszarem, z którym wzajemnie na siebie oddziałują, wyznaczył odległości pomiędzy ośrodkami tego samego i różnych rzędów. Teoria, zakładająca konsekwentnie występującą hierarchię typów ośrodków, została zaaprobowana w okresie hitlerowskich Niemiec jako oficjalna podstawa do projektowania nowej sieci osadniczej włączanych do Niemiec obszarów i terenów innych krajów.

Dla tych obszarów W. Christaller sporządził plan reorganizacji sieci osadniczej wraz z rozmieszczeniem ośrodków administracyjnych we wschodnich częściach terenów okupowanych przez Niemcy.

Rys. 3. Model teorii Waltera Christallera

Źródło: Walter Christaller, Die zentralen Orte in Süddeutschland, Fischer, Jena 1933

Rys. 4. Rozmieszczenie ośrodków administracyjnych we wschodnich częściach terenów okupowanych. Fragment mapy z obszarem Górnego Śląska, 1941. Opracowanie graficzne autora.

Oznaczenia: 1-wieś gromadzka – 600 M, 2-miasteczko – 1 200 M, 3-miasto powiatowe– 3 000 M, 4-miasto, stolica podregionu – 9 000 M, 5-miasto, stolica regionu 30 000 M, 6-miasto, stolica prowincji – 100 000 M, 7-miasto, stolica kraju/landu – 450 000 M, 8-granica gminy – 2 500 M, 9-granica powiatu – 22 500 M, 10-granica prowincji – 210 000 M, 11-granica kraju/landu – 2 700 000 M

Źródło: [Dąbrowski L. T., 1977]

Plan rozmieszczenia nowych ośrodków administracyjnych był częścią Generalnego Planu Wschodniego, nazistowskiego planu germanizacji terytoriów państw Europy Środkowo-wschodniej i Wschodniej, położonych na wschód od granicy III Rzeszy sprzed września 1939 roku. Odpowiadał on ściśle hierarchii administracyjnej i policyjnej i służyć miał politycznemu i gospodarczemu podporządkowaniu się Niemcom.

W tym planie obszar opracowania dotyczący Górnego Śląska, został określony jako niezależna prowincja, ze stolicą w Katowicach i miastami o randze stolic regionów (dzisiejsze): Gliwice, Bytom i Będzin oraz 8 miastami o randze stolic podregionów.

W praktyce okazało się, że realizacja projektu przekształcenia sieci osadniczej nie jest realna, przede wszystkim ze względu na sytuację polityczną, jak i inne, niż założono, potrzeby urbanizującego się świata.

Dopiero po zakończeniu II wojny światowej obszar dzisiejszej aglomeracji, znalazł się w granicach jednego państwa, co od razu spowodowało powstanie jednej z 20 największych aglomeracji miejsko-przemysłowych świata. Powstały wówczas Górnośląski Okręg Przemysłowy – GOP, na przestrzeni lat 1948–1995, definiowany zmienną wielkością od 700 do 1970 km², stał się swoistym fenomenem, w którego obszarze realizowano różne koncepcje urbanizacji, mające swoje korzenie w zmieniających się założeniach polityczno-gospodarczych.

W 1946 roku przystąpiono do sporządzenia planu regionalnego GOP z perspektywą czasową do 1956 roku, a zatwierdzonego w roku 1952. Głównym projektantem, stąd często jego popularna nazwa, był Romuald Pieńkowski. W pracach nad planem uwzględniono i rozwinięto ustalenia przyjętego w roku 1947 studium planu krajowego zagospodarowania przestrzennego, w którym zawarta była m.in. informacja o szczególnym znaczeniu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, jak i jego bardzo istotne powiązania w strukturze przestrzennej kraju.

W planie regionalnym obszar opracowania podzielono na dwie części: obszar centralny – GOP A, o powierzchni 704 km², i strefę obrzeżną – GOP B – o powierzchni 1669 km². W strefie A widoczna była wówczas gwałtowna deprecjacja zabudowy mieszkaniowej, pochodzącej często z początku wieku XX lub nawet końca wieku XIX. Osoby, które związane były pracą i miejscem zamieszkania ze strefą A, znalazły się w miejscu „przeznaczonym na straty”.

Rys. 5. Lipiny – kopalnia węgla Matylda – widok zewnętrzny
Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Stąd koncepcją planu była więc radykalna deglomeracja funkcji mieszkaniowych, produkcyjnych i usługowych z obszaru GOP A, tj. obszaru o największej koncentracji zakładów przemysłowych i miast, do obszaru B. Realizacja koncepcji miała doprowadzić do utrzymania liczby ludności w strefie A i jej podwojenia w perspektywie 20 lat w strefie B. Dotyczyło to szczególnie nowych, planowanych miast, jak i rozbudowywanych nawet o kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców – m.in.: Gołonóg, Grodziec Śląski, Halemba, Piekary Śląskie, Pyskowice (wzrost o 80 tys. mieszkańców), Radzionków, Rokitnica, Tarnowskie Góry (wzrost o 110 tys. mieszkańców), Tychy (wzrost o 120–150 tys. mieszkańców) i Zabkowice (wzrost o 80 tys. mieszkańców).

Wynikało to z przyjętej najważniejszej zasady ustaleń planu, zapisanej również w skali kraju, polegającej na decentralizacji nowych inwestycji, co miało spowodować wyrównanie szans rozwojowych innych obszarów niż części centralnej. Jednocześnie plan realizował założenia nieskrępowanej eksploatacji węgla jako wyniku założenia maksymalizacji wydobycia węgla kamiennego i rozwoju hutnictwa, z wykorzystaniem technologii wydobycia bez stosowania filarów ochronnych. Podzielono w ten sposób region na część A z założeniem zapewnienia wszelkich udogodnień dla przemysłu i hamowaniem rozwoju osadnictwa, z jednoczesnym przeznaczeniem strefy obrzeżnej (B) na rozwój innych, nie związanych z górnictwem przemysłów oraz systemu osadniczego.

Koncepcja deglomeracji GOP wpisywała się w lansowane trendy deglomeracji dużych jednostek osadniczych, do których zaliczyć można koncepcje deglomeracji Londynu Patrica Abercrombie. Zakładał on decentralizację miasta właśnie poprzez stworzenie systemu miast satelitarnych, które miały być oddzielone od części centralnej pasem zieleni (green belt). Obecnie klasyfikowane są do pierwszej z trzech generacji nowych miast, wyrosłych na idei miasta-ogrodu E. Howarda.

Zgodnie z zamierzeniem planu regionalnego GOP planowany wzrost zatrudnienia, czyli też i liczby mieszkańców miast, zapewnić rozwój ośrodków zlokalizowanych w strefie B, w korzystniejszych warunkach środowiska przyrodniczego, jako „miast sypialni”. Zasady te prezentowane były za pomocą modeli deglomeracji górnośląskiego zagłębia węglowego. Z zaplanowanych w tym czasie nowych miast nie zrealizowano jedynie rozbudowy Grodzca, jednak wydzielenie strefy centralnej z wszelkimi udogodnieniami dla działalności przemysłu miało swoje kolosalne znaczenie w okresie późniejszym.

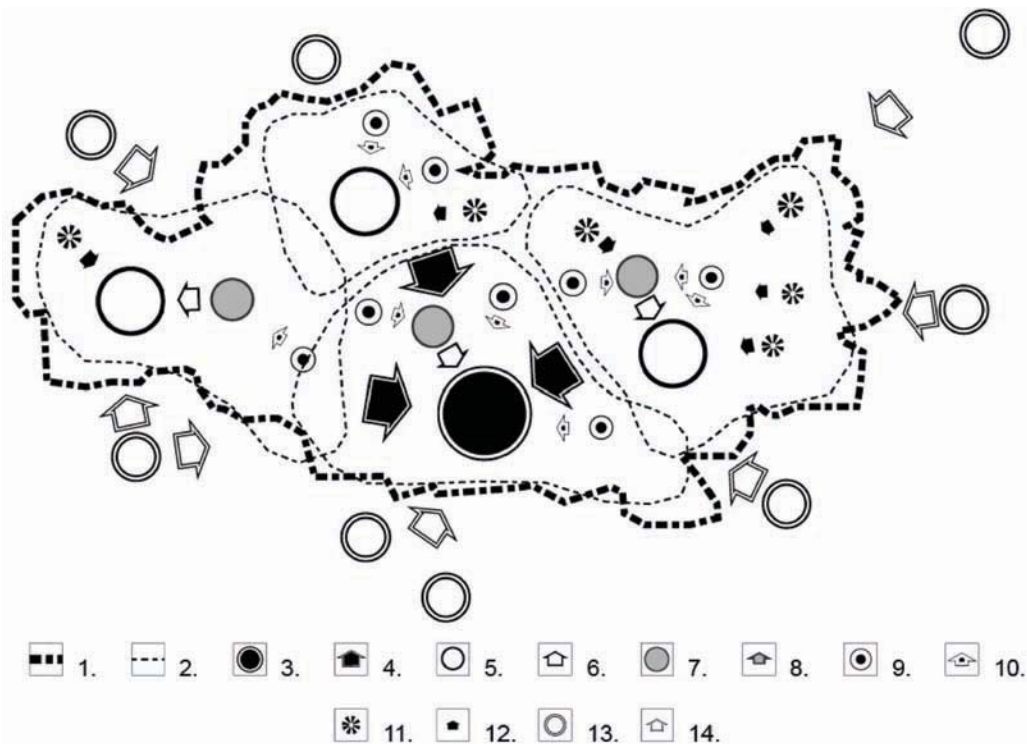
Załamaniem głównej zasady funkcjonowania obszaru opartej na priorytetowym wydobyciu węgla kamiennego nastąpiło w 1955 roku, w momencie ogłoszenia przez Witolda Budryka metody zabezpieczania wyrobisk za pomocą podsadzki płynnej, mającej za zadanie uchronić obudowy górnicze przed degradacją. Spowodowało to „powrót” do lokalizacji nowych osiedli mieszkaniowych w granicach strefy centralnej, w późniejszych opracowaniach planistycznych.

Ta krytyka planu, którego realizacja spowodowała negatywne skutki podważające zasadność koncepcji deglomeracji mieszkalnictwa i przemysłu, miała swoje odbicie w opracowywanym Planie Generalnym Zespołu Miast i Osiedli, nad którymi prace trwały od końca lat 50. XX w., a dotyczyły okresu 1962–1967. Zakładano w nim przede wszystkim szybszy przyrost ludności wynikający ze zwiększenia zatrudnienia w przemyśle, co powodowało wiele nowych problemów społecznych w nowych ośrodkach mieszkalnych na obrzeżach strefy centralnej w postaci niewystarczających powiązań komunikacyjnych, brak funkcji miastotwórczych czy miejsc pracy dla kobiet. Jednocześnie w części centralnej „planowany” brak inwestycji również prowadził do konfliktów społecznych spowodowanych złymi warunkami życia oraz monokulturą zawodową.

Założenia nowego planu bazowały więc na zaobserwowanym scalaniu się konurbacji w jeden organizm oraz rozwiązaniach technicznych w górnictwie, wprowadzających powszechne użycie podsadzki płynnej oraz likwidacji części filarów ochronnych. Najważniejszymi celami były: dalsza modernizacja przestrzenna przemysłu, niejako powrót do historycznego funkcjonowania zakładów przemysłowych i wykorzystanie istniejących rezerw terenu na budowę zakładowych osiedli mieszkaniowych. Miało to *zapewnić mieszkańcom GOP właściwe warunki socjalno-bytowe przy równoczesnym rozwoju przemysłu* [Plan zespołu miast i osiedli, 1964]. Zakładano modernizację układu komunikacyjnego wprowadzającą m.in.: obwodnicę kolejową oraz planowaną średnicową szybką kolej miejską (SKM), organizację nowej struktury funkcjonalnej z czterema rejonami obsługi i hierarchizacją ośrodków zmierzającą do przekształcania konurbacji w aglomerację.

W trakcie obowiązywania planu, sporządzono dwa dodatkowe opracowania planistyczne, przyjęte do realizacji, które poważnie zmieniły jego treść i założenia. Pierwszy z nich, Studium Zagospodarowania Przestrzennego Wschodniego Rejonu GOP 1971–1974, dotyczył lokalizacji Huty Katowice i zakładał wyrównanie istniejących różnic pomiędzy rejonem wschodnim a resztą obszaru jako pochodną historycznych przemian kraju.

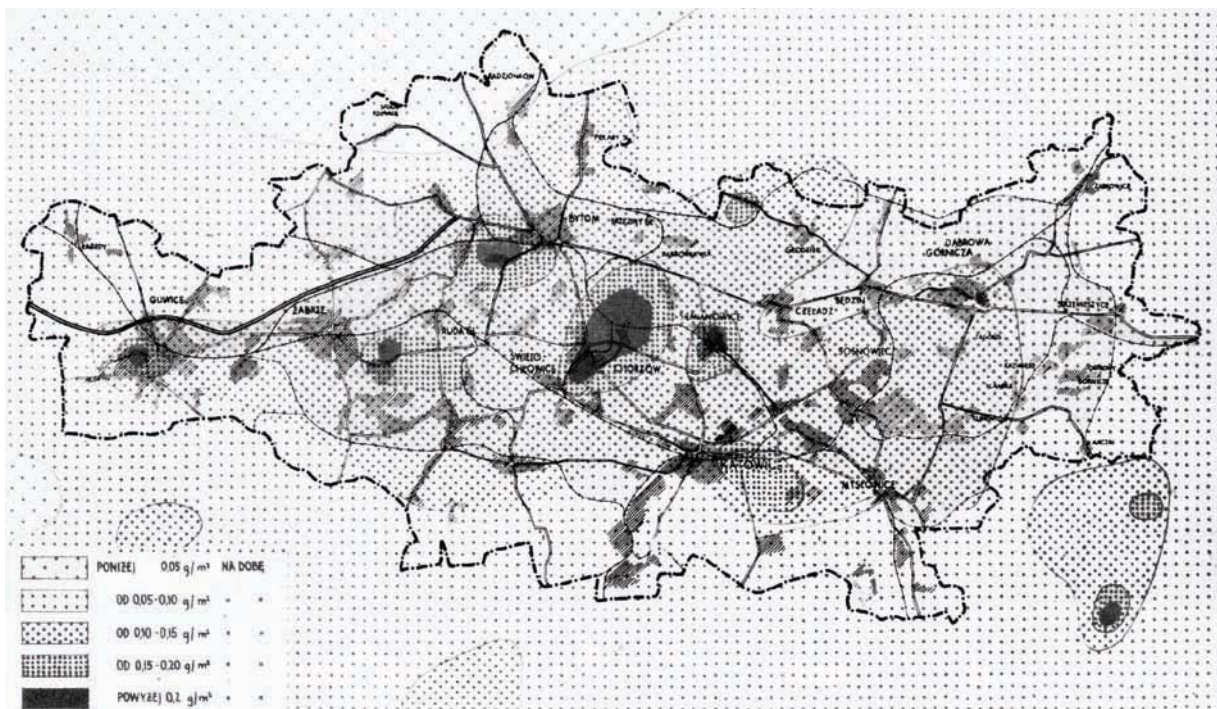
Kolejne bardzo istotne opracowanie planistyczne, wynikające ze stanu zanieczyszczenia środowiska oraz postulatu zwiększenia ilości zieleni miejskiej i rekreacyjnej, stanowiło podstawę do sporządzenia Studium Zagospodarowania Rekreacyjnego Leśnego Pasma Ochronnego GOP 1968-1969, istotnej koncepcji w rozwoju regionu.

Rys. 9. Podział na strefy funkcjonalne w Planie Generalnym Zespołu Miast i Osiedli 1962–1967.

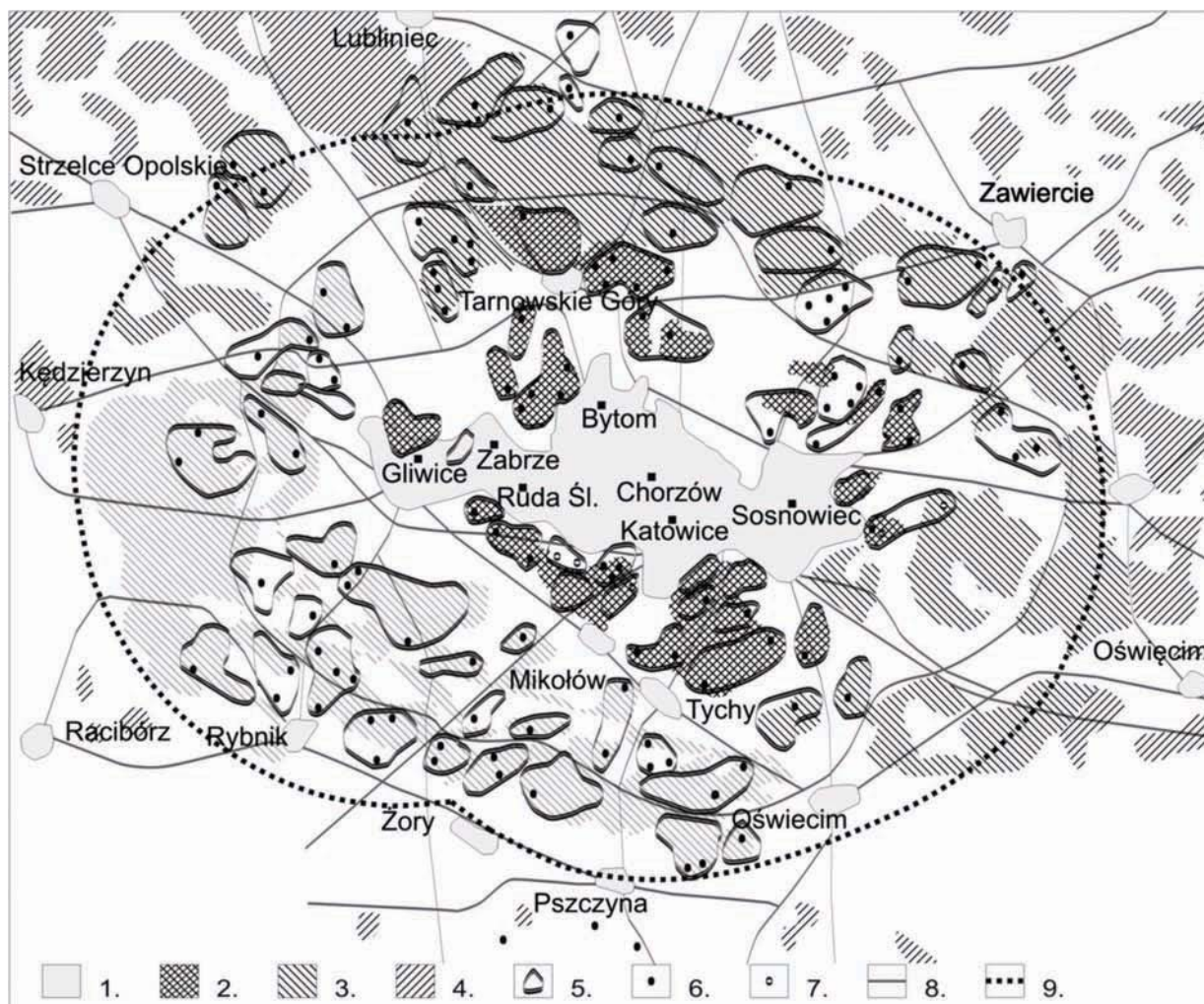
Oznaczenia: 1 – granica strefy A, 2 – regiony funkcjonalno-przestrzenne GOP, 3 – ośrodki regionalne i ponadregionalne, 4 – ciążenia I rzędu, 5 – ośrodki dla regionu GOP i regionalne, 6 – ciążenia II rzędu, 7 – ośrodki uzupełniające dla regionu GOP, 8 – ciążenia III rzędu, 9 – ośrodki podstawowe o pełnym zestawie usług, 10 – ciążenia IV rzędu, 11 – ośrodki podstawowe o niepełnym zestawieniu usług, 12 – ciążenia V rzędu, 13 – ośrodki w strefie obrzeżnej, 14 – ciążenia z obrzeża

Opracowanie autora na podstawie [Polska urbanistyka współczesna, 1975]

Rys. 10. Zawartość jonów SO_4 w powietrzu od IV 1955–XII 1956

Opr. autora na podstawie: [Plan Zagospodarowania Przestrzennego Zespołu Miast i Osiedli GOP]

Rys. 11. LPO – Leśny Pas Ochrony GOP

Oznaczenia: 1 – tereny zurbanizowane, 2 – LPO – I etap realizacji, 3 – LPO – koncepcja docelowa, 4 – lasy pozostałe, 5 – regiony wypoczynkowe, 6 – ośrodki wypoczynkowe, 7 – ośrodki wypoczynkowe w budowie (1969 r.), 8 – główny układ drogowy, 9 – zasięg 30 km strefy zielonej GOP

Opr. autor

W rezultacie Plan Generalny Zespołu Miast i Osiedli GOP, opracowany i zatwierdzony został na zasadach ustawy o planowaniu przestrzennym z 1961 r. Zawarta w nim koncepcja LPO, a przede wszystkim jej znaczenie, porównywalne z wcześniejszą koncepcją *green belt* (1944) dla Londynu lub znacznie późniejszą *IBA Emscher Park* (1989) dla Zagłębia Ruhry.

Koncepcja opierała się na scaleniu istniejących wokół centralnej części GOP zasobów przyrodniczych i celowym kształtowaniu struktury przestrzennej, zmierzającym do utworzenia wokół niej pierścienia lasów o szerokości około 20 km. W sumie jest to olbrzymie założenie obejmujące 1800 km² (podczas gdy całkowita powierzchnia objęta zadaniami w ramach *IBA Emscher Park* wynosiła ok. 800 km²), na którym przeprowadzano zabiegi hydro- i fitomelioracyjne, przebudowy drzewostanów oraz organizacji i budowy docelowo 150 ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych na powierzchni ok. 900 km². Co ważne, nowatorstwo koncepcji wynikało z analizy stosowanych wskaźników oraz podobnych realizacji w świecie. Jako wartość wyjściową przyjęto chłonność rekreacyjną lasów na poziomie: 5 M/ha, która ostatecznie wynosiła 6 M/ha w okresie 1967–68 oraz 14 M/ha w perspektywie docelowej do 1980 roku.

Obok zaplanowanych, nowych, ogólnodostępnych ośrodków wypoczynkowych, istotnym elementem była realizowana polityka ochrony przyrody w granicach opracowania, w postaci *świadomej kultywacji roślin dostosowanych do środowiska* oraz ograniczania inwestycji do *poziomu przyrodniczej odporności środowiska* [*Leśny Pas Ochronny GOP...*, 1971].

Spojrzenie w skali ponadregionalnej na obszar aglomeracji katowickiej wskazuje na jego silne oddziaływanie przestrzenne, jak i rosnącą pozycję w skali kraju. Widoczne jest to w Projekcie Planu Makroregionu Południowego z 1972 – z perspektywą do roku 1990 – integrującego obszar opracowania z pozostałymi dużymi ośrodkami i zapowiadającego docelowe zmniejszenie zatrudnienia w przemyśle paliwowo-energetycznym, metalurgicznym oraz mineralnym.

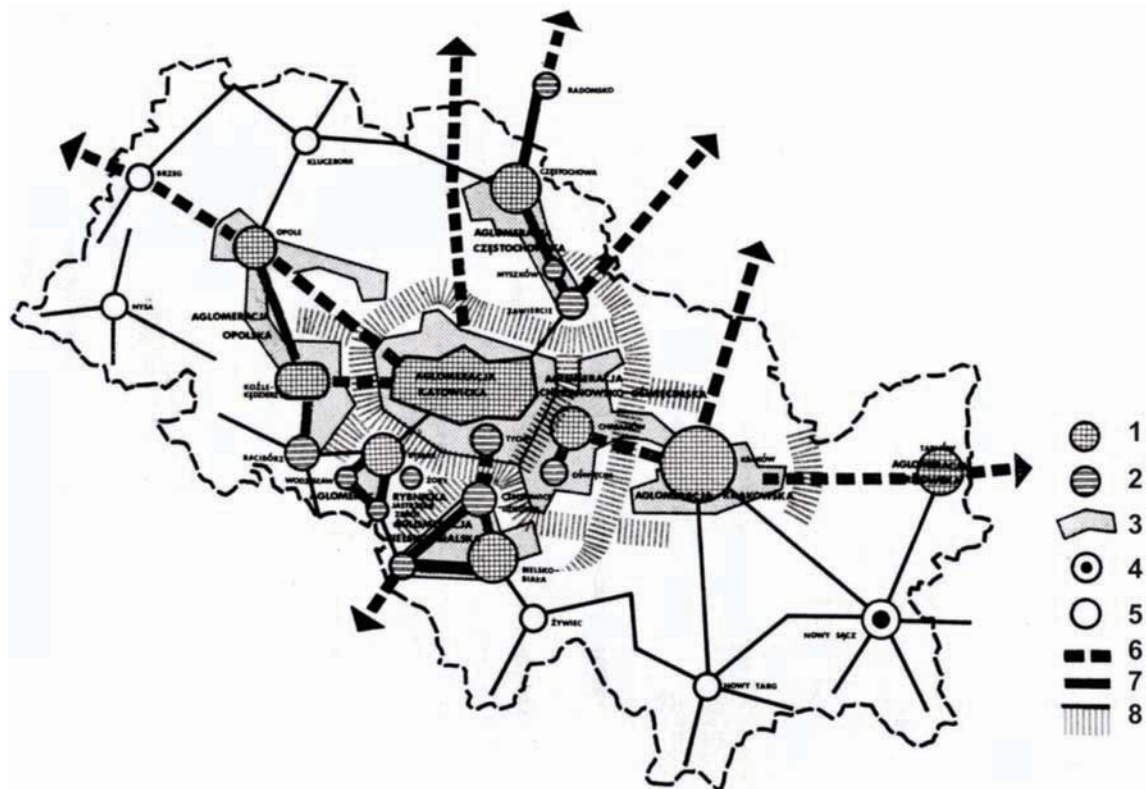
Projekt Planu Makroregionu Południowego wpisywał się pomiędzy obie skale opracowań i zgodnie z określoną delimitacją obejmował ówczesne województwa: katowickie, krakowskie, opolskie oraz miasto Kraków.

Założeniem opracowania planu dla makroregionu jest dopracowanie szeregu problemów wykraczających poza zasięg terytorialny regionów, a bardziej szczegółowo, niż jest to możliwe w skali krajowej. Dla przyjętej w opracowaniu nazwy aglomeracji katowickiej, mającej znaczenie obszaru węzłowego, należącej do regionu katowickiego, wskazano, że najważniejsze przekształcenia strukturalne powinny być zrealizowane w zakresie: modernizacji strefy węzłowej i utworzeniu systemu centrów usługowych, rekonstrukcji i racjonalnego zagospodarowania leśnego pasa ochronnego, budowy wewnętrznego systemu transportowego w oparciu o Śląską Kolej Regionalną oraz modernizacji przemysłu zmierzającej do mechanizacji oraz zmniejszenia zatrudnienia. W sumie w przemyśle paliwowo-energetycznym, metalurgicznym oraz mineralnym w latach 1970–1990, planowano redukcję zatrudnienia o 4,3%, co stanowiło bezwzględną liczbę około 180 tys. zatrudnionych z planowanej na 1990 rok liczby ludności regionu. Wydaje się, że przyjęte rozwiązania planistyczne stanowiły podstawę do wytworzenia jednego silnego ośrodka metropolitalnego, integrującego trzy różne historycznie i funkcjonalnie regiony. Są to [za: *Projekt Planu Makroregionu Południowego...*, 1974]:

- przyrodniczy pierścień stref izolacyjnych pomiędzy aglomeracjami – stanowiący rezerwę terenów zieleni i rekreacji dla aglomeracji;
- kolejowa linia obwodowa śląsko-krakowska – odciążająca obszary aglomeracji miejskich od tranzytowych przewozów ładunków transportowanych przez makroregion;
- system sterowania rozrzędem wód wraz z ich recyrkulacją opartą o renowacje ścieków w oczyszczalniach grupowych dla obszaru aglomeracji: katowickiej, bielskobialskiej, rybnickiej, chrzanowsko-oświęcimskiej i krakowskiej;
- określenie obszaru objętego alarmową siecią pomiarowo-kontrolną zanieczyszczeń powietrza – monitorującą poziom zanieczyszczenia powietrza – opadów pyłu i stężeń gazów (związków siarki, dwutlenku węgla, związków azotu i fluoru). Zakładano, że objęte nimi będą przede wszystkim aglomeracje miejskie i ich tereny: zabudowy mieszkaniowej, tereny rolnicze, turystyczno-wypoczynkowe i leśne.

Zadania te nie zostały zrealizowane, zapoczątkowały jednak makrospojrzenie na obszar aglomeracji górnośląskiej.

Obecnie priorytetowym kierunkiem rozwoju jest konsolidacja przestrzeni aglomeracji w stronę silnego obszaru metropolitalnego. Jest to zgodne z tendencją metropolizacji ośrodków miejskich oraz ideą stworzenia wspólnego organizmu miejskiego, która wyszła od władz samorządowych miast aglomeracji. U jej podstaw leży chęć i konieczność znalezienia sposobu na zmianę wizerunku tradycyjnego regionu śląskiego i jego postindustrialnej roli w przestrzeni ekonomicznej kraju i Europy. Tym bardziej że dynamiczne miasta i obszary miejskie są kluczowymi zasobami w rozwoju regionalnym. Umożliwiają one danemu regionowi wykorzystanie jego terytorialnego potencjału i w efekcie osiągnięcie wewnętrznego wzrostu. Obszar miast, mogący współtworzyć śląski obszar metropolitalny, posiada duży potencjał gospodarczy i społeczny, który nie jest odpowiednio wykorzystany. Jest też atrakcyjny pod względami inwestycyjnymi.

Rys. 12. Makroregion Południowy – 1990 – schemat systemu osadniczego

- 1 – ośrodki centralne w aglomeracjach, 2 – ośrodki węzłowe w aglomeracjach, 3 – obszary zurbanizowane aglomeracji, 4 – ośrodki wzrostu o znaczeniu krajowym, 5 – ośrodki wzrostu o znaczeniu regionalnym, 6 – podstawowe pasma infrastruktury o znaczeniu krajowym, 7 – podstawowe pasma infrastruktury w aglomeracjach, 8 – przyrodnicze strefy izolacyjne pomiędzy aglomeracjami

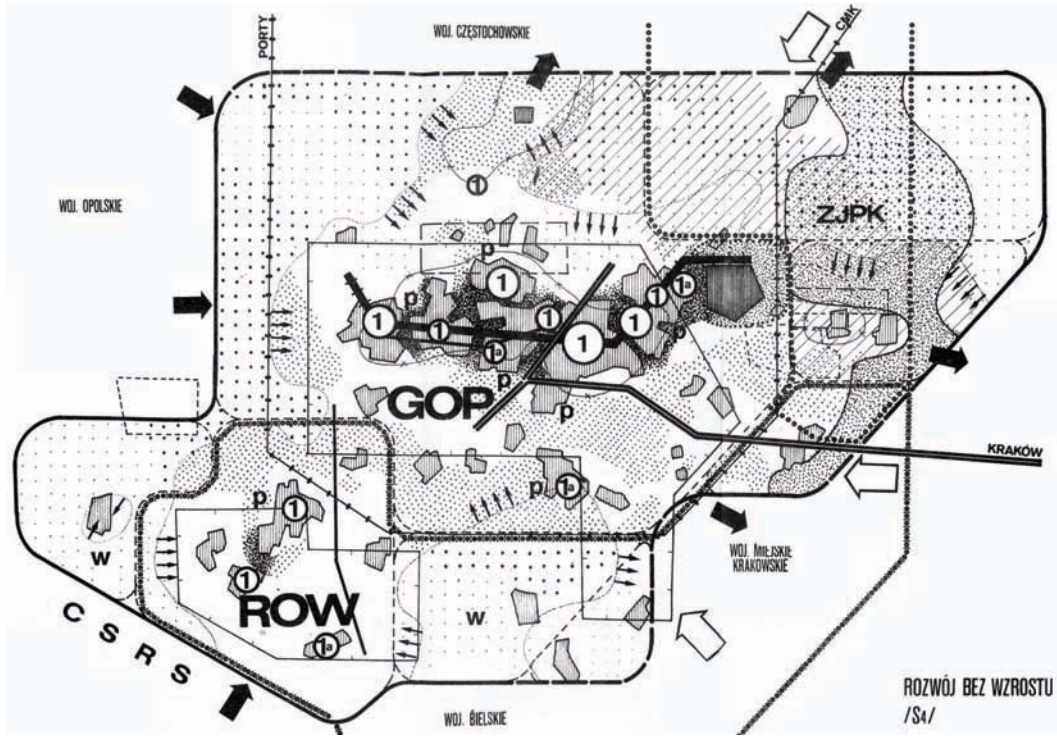
Do osiągnięcia zamierzonych celów istotne jest wsparcie koncepcji planistycznych dodatkowymi działaniami, gdyż jego niewystarczająca promocja w kraju i za granicą nie sprzyja konkurencji z innymi krajowymi metropoliami. Sposobem na zmianę wizerunku konurbacji śląskiej, postrzeganej ciągle jedynie jako region tradycyjny z problemami post-industrialnymi, jest pomysł ukonstytuowania jej jako metropolii, która w przyszłości konkurowałaby z metropoliami krajowymi, a nawet europejskimi.

3. Scenariusze rozwoju dla aglomeracji górnośląskiej

W latach 80. „tradycyjne” działania planistyczne zostały wzmocnione przez analizę możliwych scenariuszy rozwojowych.

Scenariusze, a później strategię rozwoju, zmierzały do planowanych przekształceń obszarów przemysłowych, zgodnie ze swoją istotą, odnosząc się do szeroko rozpiętego, określonego przedziału czasowego – zwykle ponad 10 lat – i zawierały opis założeń przyszłych stanów i zjawisk. To, w pewnym stopniu, zbliża je do dzisiejszych zasad działań foresightów polegających na procesie kreowania kultury myślenia społeczeństwa o przyszłości. Dodatkowo długi przedział czasowy często sprawiał, że badanie zagadnień było i jest bardziej neutralne, a przez to wspomagało budowanie konsensusu pomiędzy uczestnikami posiadającymi różnego rodzaju interesy, uzyskiwanego często na poziomie wdrażania dokumentów strategicznych w przejściu z orientacji „co” na orientację „jak”.

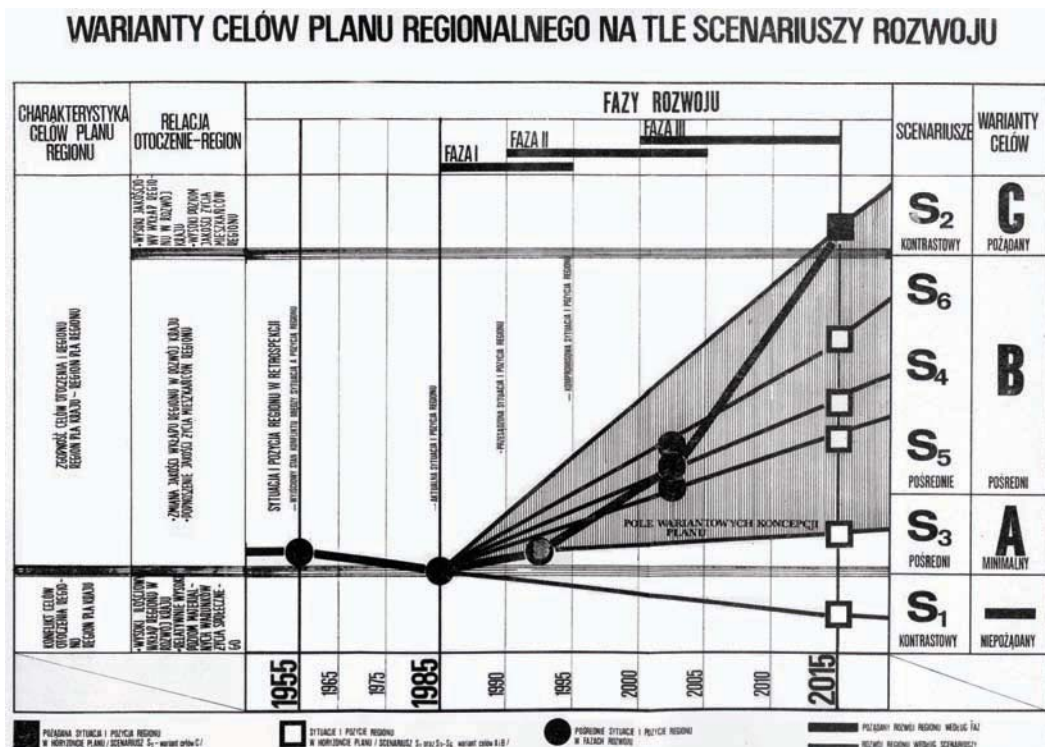
Jedne z pierwszych scenariuszy, określających możliwą przyszłość regionu, zawarte są w Planie Regionalnym Województwa Katowickiego w 1986 roku. Punktem wyjścia ich formułowania był ówczesny stan regionu, a alternatywne możliwości rozwoju oraz zmian w jego strukturze wymagały podjęcia przez władze lokalne odpowiedzialnych decyzji. Działania te zbiegły się z tworzeniem się samorządności terytorialnej i wzrastającymi mo-

Rys. 14. Scenariusz rozwoju bez wzrostu

dojścia do równowagi sił i uruchomienia rozwoju endogenicznego – S4

Scenariusz, którego podstawą jest założenie koncentracji produkcji przemysłowej poza regionem, a w jego granicach zahamowanie napływu migracyjnego ludności i przechodzenie na nowoczesne technologie. W określonym horyzoncie realizowanie tego scenariusza zależy od skuteczności mechanizmu nowego systemu zarządzania [Założenia do planu regionalnego województwa katowickiego, 1985]

Rys. 15. Warianty celów planu regionalnego na tle scenariuszy rozwoju

[Założenia do planu regionalnego województwa katowickiego, 1985]

Przewidziane fazy rozwoju: faza I – przygotowanie zmiany kierunku; faza II – zmiana kierunku rozwoju regionu; faza III – stabilizacja rozwoju

Wydaje się, że już same nazwy, choć tylko może z dzisiejszego punktu widzenia, celowo dobrane przez autorów planu wskazywały, na preferowane koncepcje i prognozowały przyszły rozwój województwa.

Realizacja rozwoju regionu w perspektywie do 2015 roku według rekomendowanych scenariuszy planu regionalnego, przeprowadzona miała być w trzech fazach, a wybór scenariusza miał istotny wpływ na tempo rozwoju regionu.

Scenariusze możliwości rozwojowych regionu w przyszłości z 1986 roku były częścią założeń do planu regionalnego, na podstawie których przystąpiono do sporządzania jego wariantów.

Przyjęto wówczas, wśród elementów planu, że pierwszorzędne znaczenie w sferze jakości życia mieszkańców oraz w sferze uwarunkowań technicznych planu regionalnego znajduje się opanowanie degradacji środowiska oraz przywrócenie ekologicznej równowagi regionu.

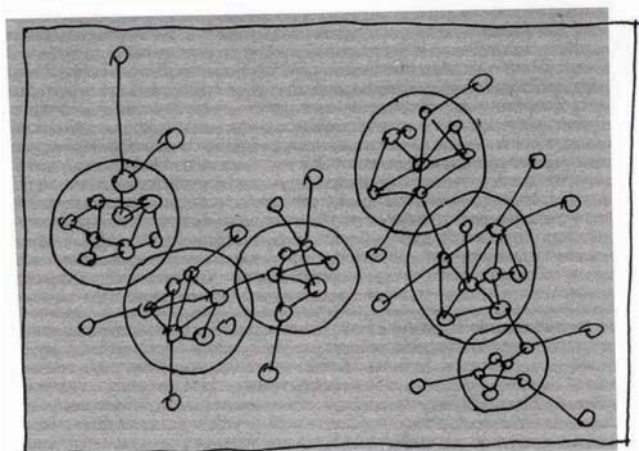
Współcześnie dla aglomeracji górnośląskiej wsparciem strategii przestrzennego zagospodarowania regionu i subregionów oraz wykreowaniem narzędzi tworzenia i realizacji polityki rozwoju regionalnego przez systemowe powiązanie przewidywania rozwoju społeczno-gospodarczego z nowym użytkowaniem terenu i kształtowaniem ładu przestrzennego ma być, będący w toku, projekt konsorcjalny pt. *Wyzwania zrównoważonego użytkowania terenu na przykładzie województwa śląskiego – scenariusze 2050*.

Uczestnicy projektu, posługując się metodą foresightu, analizują tendencje i trendy globalne, które będą mogły potencjalnie wpływać na zachowania użytkowników przestrzeni regionu. Zespoły zadaniowe konsorcjum identyfikują, weryfikują i definiują czynniki kształtujące przestrzeń tak silnie zurbanizowanego regionu.

Jest to od lat znana i wykorzystywana metoda zarówno przez duże korporacje, jak i rządy krajów o dynamicznie rozwijającej się gospodarce. Przykładem podobnych działań jest program *Scenariusze 2035 dla Zagłębia Ruhry*, posiadający charakter informujący o założonych kierunkach urbanizacji i rozwoju regionu.

4. Metropolia Ruhry – przykład scenariuszy

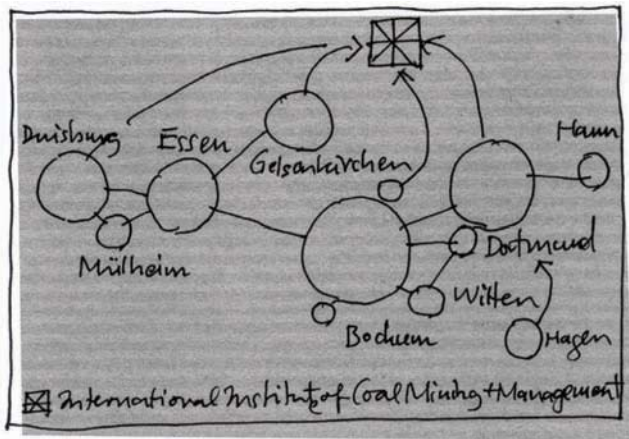
Współcześnie nowoczesne pojmowanie ciągłości rozwoju przestrzennego leży u podstaw 6 scenariuszy dla powołanej na początku XXI wieku Metropolii Ruhry w Północnej Nadrenii-Westfalii. Mają one dać podstawę dalszego rozwoju regionu w oparciu o swoją przemysłową tradycję i współczesne trendy rozwojowe. Realizowane mają być do 2035 roku.

Rys. 16. Sieć powiązań
– Netzwerk Ruhr

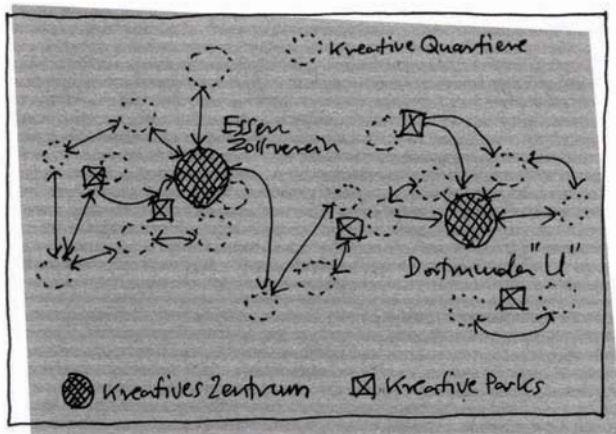
– scenariusz nr 1 dla Metropolii Ruhry

- scenariusz 1 – sieć powiązań, czyli wizja nowoczesnego rozwoju. Sieć powiązań kooperacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw, rozwijana w oparciu o tradycyjny, inteligentny i zdywersyfikowany przemysł maszynowy. Rozwój jest wspierany dzięki istniejącemu zapleczu naukowo-badawczemu oraz szerokiej ofercie doskonalenia zawodowego, skierowanej przede wszystkim do pracowników z zagranicy i inżynierów. Wsparcie pracami badawczymi wraz ze współpracą zagraniczną kreować ma nowy, w przeciwieństwie do istniejącego, wizerunek regionu. Poza tym grupowanie przedsiębiorstw w sieciach sprzyja zawiązywaniu odpowiednich dla nich struktur przestrzennych.

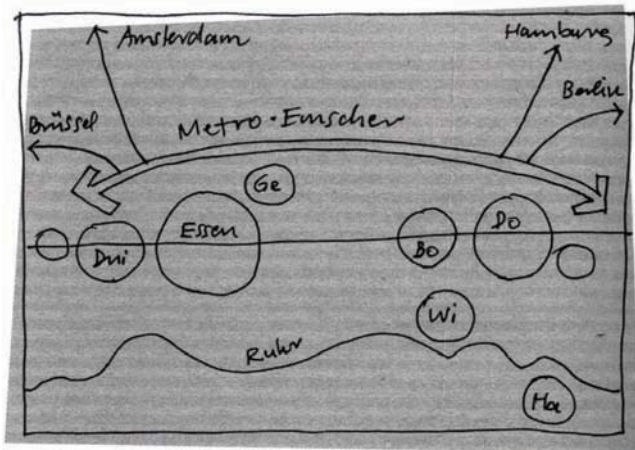
Rys. 17. Zintegrowana nauka
– Campus Ruhr
– scenariusz nr 2 dla Metropolii Ruhry

- scenariusz 2 – zintegrowana nauka, czyli kontynuacja i wykorzystanie przemysłowego wizerunku. Podstawą scenariusza, realizowanego od 2010, jest liczba ponad 150 tys. studiujących oraz 10 tys. aktywnych naukowców w regionie. Koncentrował się na działaniach zmierzających do poprawy struktury terenów zurbanizowanych poprzez usprawnienie systemu komunikacyjnego oraz uzupełnienie zabudowy z przeznaczeniem na funkcje akademickie. Ofertę naukową uzupełniono o wyższą uczelnię zlokalizowaną przy oraz w istniejącej i funkcjonującej kopalni, w której kształci się kadre inżynierską, działaczy związkowych, ratowników medycznych oraz inżynierów ochrony powierzchni, specjalistów z dziedziny planowania przestrzennego, rekultywacji i rewitalizacji.

Rys. 18. Kreatywna aglomeracja
– Kreativregion Ruhr
– scenariusz 3 dla Metropolii Ruhry

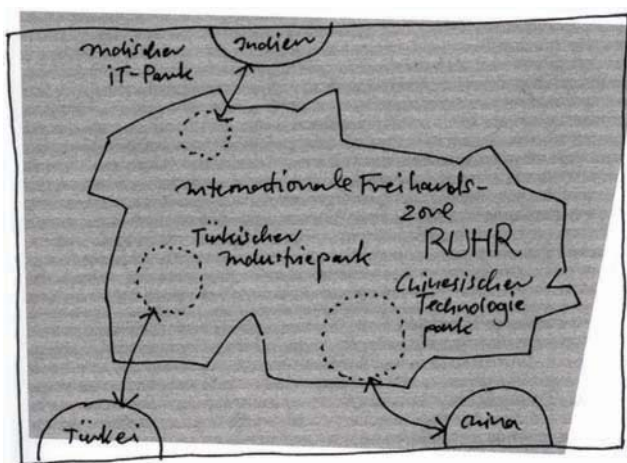
- scenariusz 3 – kreatywna aglomeracja, czyli stare formy i funkcje w nowej roli. Kreowanie aktywnej aglomeracji jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy kultura może być szansą dla rozwoju regionu. W wyniku działania IBA Emscher Park, która utarowała drogę procesom przekształceń w oparciu o regionalną kulturę, postanowiono postawić na kulturę jako istotny czynnik rozwoju gospodarczego. Te postulaty realizowane były w nowych obszarach kreatywności koncentrujących się w nowych centrach kultury zlokalizowanych w obiektach i obszary poprzemysłowych (Essen Zollverein, Uniwersytet w Dortmundzie) i kreatywnych parkach. Kulminacją poczynił być przyznanie aglomeracji tytułu Kulturalnej Stolicy Europy.

Rys. 19. Nowa jakość miejsca zamieszkania
– Metro Emscher
– scenariusz 4 dla Metropolii Ruhry

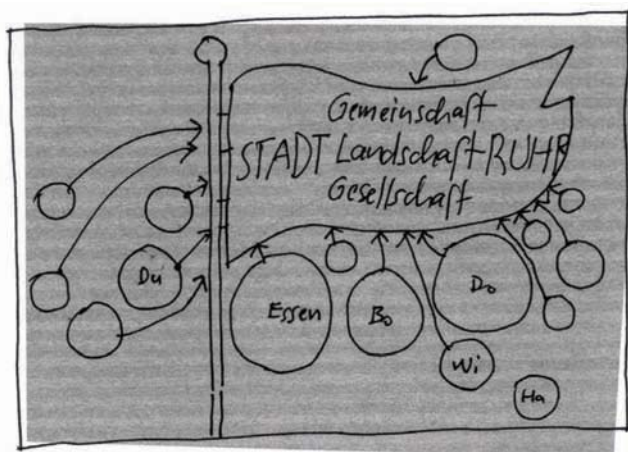
- scenariusz 4 – nowa jakość miejsca zamieszkania czyli nowa jakość krajobrazu czynnikiem rozwoju. Jak podobne regiony przemysłowe, tak i krajobraz Zagłębia Ruhry do lat 70., kształtowany i zdominowany był przez procesy i obiekty związane z przemysłem węglowym, a zniszczone dodatkowo w wyniku działań II wojny światowej, obszary nie posiadały wykształconych, atrakcyjnych układów zabudowy miejskiej. Jednym z rozwiązań zmierzających do podniesienia jakości zamieszkania była koncepcja lokalizacji w nowym miejscu linii szybkiej kolei wschód-zachód, łączącej główne miasta regionu, i aktywizacji terenów wzdłuż renaturalizowanej doliny rzeki Emscher.

Nowa oś połączeń szynowych, zintegrowana z istniejącym systemem komunikacji miejskiej, oraz widoczna poprawa jakości krajobrazu w dolinie rzeki spowodowały wzrost zainteresowania tymi terenami jako dobrymi miejscami do zamieszkania. Zaofiarowano tu nową jakość, dostęp do terenów zieleni, możliwość korzystania z rowerów i komunikacji miejskiej jako alternatywy dla samochodów.

Rys. 20. Tygiel kosmopolitarny
– Freilandelszone Ruhr
– scenariusz 5 dla Metropolii Ruhry

- scenariusz 5 – tygiel kosmopolitarny, czyli wykorzystanie bogactwa współczesnych, napływowych wartości kulturowych pracowników z innych krajów świata. W świetle upadku dominującej funkcji regionu, a więc i stopniowego zanikania tradycji z nim związanych, jak i postępującej globalizacji, istotne stało się umożliwienie i wspieranie możliwości kultywowania innych tradycji w regionie. Takie spojrzenie poskutkowało programem wspierającym napływających obcokrajowców i kończących studia w regionie w zakresie możliwości podejmowania nowej pracy, jak i poszukiwania miejsca zamieszkania.

Rys. 21. Stadtlandschaft Ruhr
– scenariusz 6 dla Metropolii Ruhry

- scenariusz 6 – pod wspólną banderą, czyli wspólne działanie. Zapoczątkowane wspólne działanie miast na rzecz ustanowienia Metropolii Ruhry, znajduje swoją kontynuację we wspólnej polityce konsekwentnego przekształcania obszaru w podzielonym zadaniowo regionie, której głównym celem jest jak najlepsze wybiecie się na zewnątrz i mocny akcent na mapie metropolii europejskich. Wzmocnienie lokalnych tradycji i tendencji rozwoju postanowiono kontynuować pod nazwą Miejski Krajobraz Ruhry (SLR – Stadtlandschaft Ruhr), wskazując jednocześnie na krajobraz jako czynnik kreujący kierunek przemian i rozwoju regionu.

Scenariusze 2035 dla Zagłębia Ruhry mają charakter informujący o założonych kierunkach urbanizacji i rozwoju Zagłębia. A analizy procesu przemian wskazują na istotę programowania funkcji dla terenów poprzemysłowych, jak i wpływu adaptacji na kształtowanie nowego charakteru miejskiego Metropolii Ruhr. Kreatywność i aktywność zastąpiła węgiel, jako czynnik rozwoju regionu. [Atlas der Metropole Ruhr..., 2009].

5. Podsumowanie

Prezentowane plany w różnym stopniu wpłynęły na kierunek rozwoju aglomeracji górnośląskiej, jak i odbiły swoje piętno na współczesnym wizerunku regionu. Były one odzwierciedleniem zarówno panujących trendów i mód w planowaniu przestrzennym, jak i odwzorowaniem stosunków polityczno-gospodarczych, zawartych w deklarowanych priorytetach rozwoju. I tak:

- schemat docelowy układu grupy miast – Dreistadt – 1929 – poszukiwał odpowiedzi na problem szybkiego rozwoju miast. Dążył do przeciwstawienia się prawu koncentracji z wykorzystaniem idei wieloośrodkowej aglomeracji Ericha Gloedena. Wydzielenie jednostek osadniczych, połączonych szybką komunikacją kołową, jak i nowe tereny mieszkaniowe zostały w dużej mierze zrealizowane.
- Waler Christaller – w 1933 – w oparciu o swoją teorię o prawidłowościach i hierarchiczności rozmieszczenia osiedli i powiązań pomiędzy ośrodkami, sporządził plan reorganizacji sieci osadniczej wraz z rozmieszczeniem ośrodków administracyjnych we wschodnich częściach terenów okupowanych przez Niemcy. Był on zgodny z planem rozmieszczenia nowych ośrodków administracyjnych, zawartym w Generalnym Planie Wschodnim, realizującym germanizację państw Europy Środkowo-wschodniej i Wschodniej. Nie został zrealizowany.
- Plan regionalny GOP – 1946 – planował radykalną deglomerację funkcji mieszkaniowych i usługowych z obszaru centralnego GOP na obrzeża. Przyjęta taka zasada decentralizacji miała umożliwić nieskrępowaną eksploatację węgla, z wykorzystaniem technologii wydobywania bez stosowania filarów ochronnych. Podzielono w ten sposób region na część centralną z zapewnieniem wszelkich udogodnień dla przemysłu i hamowaniem rozwoju osadnictwa oraz przeznaczeniem strefy obrzeżnej na rozwój niezwiązanych z górnictwem przemysłów oraz systemu osadniczego. Zaplanowano nowe miasta, jak i rozbudowywano istniejące – m.in.: Gołonóg, Grodziec Śląski, Hałęmba, Piekary Śląskie, Pyskowice, Radzionków, Rokitnica, Tarnowskie Góry, Tychy i Zabkowice.
- Plan Generalny Zespołu Miast i Osiedli – 1962 – zakładał przyrost ludności wynikający ze zwiększenia zatrudnienia w przemyśle i budowę zakładowych osiedli mieszkaniowych. Założono scalanie się konurbacji w jeden organizm zmierzający do przekształcania konurbacji w aglomerację. Najważniejszymi celami były: modernizacja przestrzenna przemysłu, modernizacja układu komunikacyjnego wprowadzająca m.in.: obwodnicę kolejową oraz planowaną średnicową szybką kolej miejską (SKM).
- Co istotne, zawarta w planie koncepcja Leśnego Pasa Ochronnego opierała się na scaleniu istniejących wokół centralnej części GOP zasobów przyrodniczych i celowym kształtowaniu struktury przestrzennej, zmierzającym do utworzenia wokół niej pierścienia lasów o szerokości około 20 km. W sumie założenie obejmujące 1800 km², na którym przeprowadzano zabiegi hydro- i fitomelioracyjne, przebudowy drzewostanów oraz organizacji i budowy docelowo 150 ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych na powierzchni ok. 900 km². Obok zaplanowanych nowych ogólnodostępnych ośrodków wypoczynkowych, była realizowana polityka ochrony przyrody w granicach opracowania w postaci świadomej kultywacji roślin dostosowanych do środowiska oraz ograniczania inwestycji do poziomu przyrodniczej odporności środowiska.
- Projekt Planu Makroregionu Południowego – 1972 – w ujęciu ponadregionalnym, wskazywał na silne oddziaływanie przestrzenne aglomeracji, jak i rosnącą pozycję w skali kraju. Zakładał integrację obszaru z pozostałymi dużymi ośrodkami a także zapowiadał już wtedy zmniejszenie zatrudnienia w przemyśle paliwowo-energetycznym, metalurgicznym oraz mineralnym.
- Plan regionalny województwa katowickiego – 1985 – zakładał realizację scenariusza jakości życia społeczności regionalnej, którego podstawą są wartości osobowe, przy-

rodnicze i społeczne. Zmiany w strukturze regionu zmierzały do odtworzenia i wzbogacenia wartości środowiska przyrodniczego, przez oddziaływanie ekologicznego systemu obszarów chronionych – ESOCH, oraz system ochrony istniejących wartości kulturowych. Realizowana restrukturyzacja przemysłu umożliwiła porządkowanie i przebudowę sieci osadniczej regionu.

- Obecnie priorytetowym kierunkiem rozwoju jest konsolidacja przestrzeni aglomeracji w kierunku silnego obszaru metropolitalnego. U jej podstaw leży chęć i konieczność znalezienia sposobu na zmianę wizerunku tradycyjnego regionu śląskiego i jego postindustrialnej roli w przestrzeni ekonomicznej kraju i Europy jako atrakcyjnego pod względami inwestycyjnymi regionu.

Streszczenie

Artykuł dotyczy istotnych z punktu widzenia planowania przestrzennego historycznych i współczesnych koncepcji rozwoju aglomeracji górnośląskiej. Analiza historycznych koncepcji i wizji rozwoju lokuje się pomiędzy systematycznymi, rzetelnymi studiami a poszukiwaniem wizji możliwego scenariusza i kierunku rozwoju, jak też stanowi podstawę z zakresu skuteczności samego planowania przestrzennego.

Aglomeracja górnośląska, składająca się z 14 dużych miast, jest tą częścią województwa śląskiego, której dominujący charakter i wizerunek wpływa na postrzeganie całego regionu. Jest też swoistym fenomenem, wyrosłym na bazie nieistniejącego już formalnie obszaru, jakim był Górnośląski Okręg Przemysłowy – GOP.

Do roku 1945 opracowania planistyczne dla przedmiotowego regionu, sporządzane były dla dwóch niezależnych państw Polski i Niemiec, w granicach których znajdował się dzisiejszy obszar aglomeracji. Natomiast opracowania z lat 1948–1995, ze względu na wydzielony i różnie delimitowany obszar GOP – Górnośląski Okręg Przemysłowy obejmowały swoim zakresem powierzchnię od 700 do 1970 km². Od roku 1999, po kolejnej reformie administracyjnej, plany zagospodarowania przestrzennego opracowywane były dla obszaru województwa śląskiego ze zdelimitowaną aglomeracją górnośląską jako częścią centralną polityki przestrzennej.

Opracowane dla tego obszaru i warte wspomnienia są dwa modelowe rozwiązania oparte na koncepcjach Ericha Gloedena i Waltera Christallera, datowanych jeszcze na okres sprzed 1945 roku. Natomiast do tych, które odegrały istotną rolę, zaliczyć można: plan regionalny GOP z 1952 roku – zakładający deglomerację obszaru centralnego, którego konsekwencją było zapoczątkowanie suburbanizacji regionu, plan generalny zespołu miast i osiedli GOP z 1962 roku – postulujący realizację Leśnego Pasa Ochronnego, unikatowej koncepcji kształtowania terenów zieleni w skali regionalnej i Projekt Planu Makroregionu Południowego z 1972 – integrujący obszar opracowania i zapowiadający docelowe zmniejszenie zatrudnienia w przemyśle paliwowo-energetycznym, metalurgicznym oraz mineralnym.

Natomiast dzisiaj obowiązująca *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”* wraz z *Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego*, wspomagane są przez narzędzia tworzenia i realizacji polityki rozwoju regionalnego, realizowanym przez systemowe powiązanie przewidywania rozwoju społeczno-gospodarczego z nowym użytkowaniem terenu i kształtowaniem ładu przestrzennego.

Literatura:

- [1] *Atlas der Metropole Ruhr. Vielfalt und Wanden des Ruhrgebiets im Kartenbild*, Emons Verlag, Essen 2009
- [2] *Biuletyn Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej*, Nr 3–4, [red.:] Kotela Cz., Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Katowice 1960
- [3] Böhm A. 2006, *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu – o czynniku kompozycji*, Politechnika Krakowska, Kraków

- [4] Chmielewski J.M. 1983, *Modele struktury aglomeracji*, [w:] *Prognozy rozwoju systemów osadniczych – modele struktur przestrzennych*, [red.:] Ciborowski A., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- [5] Dąbrowski L.T. 1977, *Projektowanie regionalne. Regionalne plany zagospodarowania przestrzennego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- [6] Górnośląski Związek Metropolitalny – zarys geograficzny, [red.:] Dulias R., Hibszer A., Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział Katowicki, Sosnowiec 2008
- [7] *Górny Śląsk 2005 – scenariusz restrukturyzacji*, [red.:] Błasiak W., Nawrocki T., Szczepański M.S., Ośrodek Badań Społeczno-Kulturowych Towarzystwa Zachęty Kultury, Katowice 2005
- [8] *Informator Wydziału Urbanistyki i Architektury, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej*, Nr 23, [red.:] Zawila M., Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Katowice 1967
- [9] Jałowiecki B., Szczepański M.S. 2009, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa
- [10] Jędraszko A. 1981, *Plany struktury – zastosowanie do planowania przestrzennego województw*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Łódź
- [11] Juzwa N. 2003, *Tereny przemysłowe w aspekcie zarządzania rozwojem regionalnym*, [w:] *Zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym w kontekście integracji europejskiej*, [red.:] Klasik A., biuletyn, z. 208, PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa
- [12] Klasik A. 2008, *Budowanie i promowanie kreatywnej aglomeracji miejskiej*, AE Forum – Biuletyn Akademii Ekonomicznej w Katowicach nr 27, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice
- [13] Komisja Planu Makroregionu Południowego, Zespół Generalnego Projektanta Planu Makroregionu Południowego, 1974, *Wstępny projekt planu Makroregionu Południowego do 1990 roku – synteza*, Katowice
- [14] Komitet do Spraw Zagospodarowania Leśnego Pasa Ochronnego, 1971, *Leśny Pas Ochronny GOP, przebieg realizacji rekreacyjnego zagospodarowania*, Katowice
- [15] Leszczycki S. 1977, *Geografia a planowanie przestrzenne i ochrona środowiska*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- [16] Malisz B. 1981, *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*, Arkady, Warszawa
- [17] Opania Sz. 2008, *Tożsamość przestrzenna miast aglomeracji górnośląskiej*, [w:] *Odnowa Krajobrazu Miejskiego – Bramy i Granice Miasta*, [red.:] Juzwa N., Politechnika Śląska, Wydział Architektury, ULAR3 – Urban Landscape Renewal, Gliwice
- [18] Opania Sz. 2010, *Tożsamość krajobrazu Górnego Śląska szansą rozwoju. Prawda czy mit?*, [w:] *Studia krajobrazowe a ginące krajobrazy*, [red.:] Chylińska D., Łach J., Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
- [19] Ostrowski W. 1975, *Urbanistyka współczesna*, Arkady, Warszawa
- [20] *Plan generalny rozwoju urbanistycznego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuro Planowania Przestrzennego w Katowicach, Pracownia Planu Generalnego GOP, Katowice 1977
- [21] *Polska urbanistyka współczesna*, [red.:] Kotela Cz., Arkady, Warszawa 1975

- [22] Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach – Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, 1964, *Plan zespołu miast i osiedli*, Katowice
- [23] Różański St. 1979, *Osadnictwo a środowisko Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- [24] Samorząd Województwa Śląskiego, 2010, *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”*, Katowice
- [25] *Studium struktury przestrzennej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Prezydium Rady Narodowej w Katowicach, Wydział Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Katowice 1967
- [26] Tomaszek St. 1989, *Przestrzenne uwarunkowania ochrony i kształtowania środowiska aglomeracji górnośląskiej*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa
- [27] Urząd Wojewódzki w Katowicach, 1979, *Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa katowickiego*, Podstawowe założenia i ustalenia planu, Katowice
- [28] Urząd Wojewódzki w Katowicach, 1986, *Założenia do planu regionalnego województwa katowickiego – rysunki i wykresy*, Katowice
- [29] Wilczyk W. 2004, *Czarno-biały Śląsk*, Galeria Zderzak, Kraków i Górnośląskie Centrum Kultury, Katowice
- [30] Wrana K. 2010, *Wizje rozwoju województwa śląskiego i instrumenty ich realizacji w regionalnych dokumentach strategicznych*, Śląskie Studia Regionalne, Nr 1/2010, Katowice
- [31] *Wytyczne do zagospodarowania rekreacyjnego Leśnego Pasa Ochronnego GOP*, [red.:] Armata W., Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, Wydział Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Katowice 1971
- [32] *Wyzwania zrównoważonego użytkowania terenu na przykładzie województwa śląskiego – scenariusze 2050*, Główny Instytut Górnictwa, Politechnika Śląska, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, projekt dofinansowany ze środków Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, działanie 1.1.1. na okres 2010–2012
- [33] Zawadzki St.M. 1969, *Podstawy planowanie regionalnego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa

Alina PANCEWICZ

SYSTEMY PRZYRODNICZE W STRUKTURZE OBSZARÓW ZURBANIZOWANYCH

1. Wprowadzenie

Istotą związku pomiędzy środowiskami zbudowanym i przyrodniczym jest poszukiwanie równowagi w relacjach pomiędzy człowiekiem a naturą. Kolejne etapy rozwoju cywilizacyjnego ukazują istotę przekształcania i podporządkowywania człowiekowi środowiska przyrodniczego. Począwszy od wykorzystania topografii do kształtowania układów urbanistycznych, poprzez wprowadzenie zieleni do wnętrza tworzonych struktur, po tworzenie systemów przyrodniczych umożliwiających przenikanie środowiska zbudowanego z terenami otwartymi. Przemiany społeczeństw oraz środków, jakimi dysponują do zaspokojenia swoich potrzeb, gwałtowność zmian wewnątrz systemu miejskiego, narastająca eksploatacja surowców mineralnych, wytwarzanie produktów i różnego rodzaju dóbr, a także przetwarzanie energii i materii, spowodowały zachwianie tej równowagi. Odzwierciedliło się to zarówno w warunkach życia mieszkańców, strukturze przestrzennej obszarów miejskich, funkcjonowaniu systemów zieleni, jak i w jakości poszczególnych jego elementów.

2. Ewolucja układów przyrodniczych

Do pierwszej połowy XIX wieku w tkance miejskiej dominowały „punktowe” tereny zieleni urządzonej. Wraz z rozwojem miast zaczęto tworzyć układy, łączące poszczególne fragmenty w kompleksowe systemy zieleni. Początkowo składały się one z elementów przyrodniczych, takich jak: aleje, bulwary, parki, ogrody, zieleńce, skwery czy strefy zieleni ochronnej i izolacyjnej, zlokalizowanych w granicach miasta, ściśle powiązanych z jego strukturą i kompozycją przestrzenną. Wraz z upływem czasu coraz większą rolę zaczęły odgrywać obszary zieleni podmiejskiej: lasy, łąki, pola, rzeki i zbiorniki wodne, powiązane zielonymi traktami komunikacyjnymi: pieszymi, kołowymi i rowerowymi. Tereny obrzebne, nierzadko o wysokiej wartości przyrodniczej, kulturowej i gospodarczej, pełniły funkcje rekreacyjne i podnosiły standard życia mieszkańców. Powiązane z jednej strony z zielenią podmiejską, z drugiej z wcinającymi się w głąb miast pasami i klinami zieleni, w wielu przypadkach tworzyły organiczną całość. Początkowo służyły zachowaniu zwartości systemu, z czasem ich rola rozszerzyła się. Występujące na obrzeżach tereny otwarte zaczęły pomagać w przeciwdziałaniu niekontrolowanemu rozwojowi miast, stając się strefą buforową pomiędzy sąsiadującymi ze sobą obszarami miejskimi. Stało się to szczególnie istotne w przypadku terenów silnie uprzemysłowionych, składających się z wielu ośrodków miejskich tworzących wspólnie okręgi przemysłowe. Wraz z powstaniem aglomeracji mono- lub policentrycznych oraz komplikacją struktury przestrzenno-funkcjonalnej, gdy systemy zieleni utraciły pierwotną, jednoznaczną czytelność, zieleń stała się elementem pozwalającym na uczytelnienie granic poszczególnych jednostek strukturalnych. Powstający system struktur przyrodniczych przenikał obszary zabudowy, tworzył sieć powiązań pomiędzy wyspami zieleni, łączył się z systemem pozamiejskim. Poszczególne systemy przyrodnicze wynikały z naturalnych predyspozycji terenu, stopnia przekształcenia powierzchni lub rozmieszczenia elementów struktury zurbanizowanej. Ściśle związane z kompozycją urbanistyczną miasta, odpowiadały za zróżnicowane układy przestrzenne.

Wśród układów urbanistycznych wyodrębniły się następujące systemy zieleni miejskiej [Czarnecki, 1968]:

- system pierścieniowy – charakterystyczny dla miast historycznych, z terenami zieleni w kształcie zamykających się pierścieni, powstały na wzór XVII-wiecznych bulwarów paryskich; rozwinął się w połowie XIX wieku w większości miast europejskich, gdy w miejsce burzonych średniowiecznych murów obronnych, zaspanych fos, urządzano pierścienie bulwarów lub plant spacerowych;
- system promienisty (klinowy) – w którym zieleń terenów podmiejskich otaczających miasto wnika klinami do jego wnętrza; charakterystyczny dla miast budowanych wzdłuż promieniście założonych arterii komunikacyjnych oraz dla miast, w których warunki fizjograficzne narzuciły takie rozplanowanie (miasta nadrzeczne); układ wykorzystujący warunki fizjologiczne często klasyfikowany jest jako osobny system, zwany naturalnym;
- system kombinowany – łączący cechy systemu pierścieniowego i promienistego, w którym zieleń terenów podmiejskich, wnikając do miasta klinami, przecina istniejące pasy zieleni pierścieniowej;
- system pasmowy (pasmowo-krzyżowy) – stosowany w większych miastach o założeniach geometrycznych z regularną siatką ulic, gdzie pasma zajmują szerokość bloku zabudowy, bulwaru lub alei spacerowych;
- system plamowy – opierający na terenach zieleni dość przypadkowo i chaotycznie rozrzuconych w planie miasta, przypominających układ zielonych plam; najczęściej plamy te to dawne parki rezydencjonalne, pałacowe, klasztorne, XIX-wieczne skweiry lub niezabudowane fragmenty terenów budowlanych.

W XIX wieku poszukiwanie sprawnie funkcjonujących systemów przestrzenno-funkcjonalnych miast wiązało się z pogarszającymi się warunkami życia w miastach oraz izolowaniem człowieka od natury. Rozwój przemysłu, narastająca urbanizacja oraz zagrożenia środowiskowe spowodowały, że tworzone systemy stały się elementem działań naprawczych obszarów zurbanizowanych. Musiały uwzględniać nieuchronność dalszego rozwoju przestrzennego miast lub aglomeracji, konieczność ochrony środowiska przyrodniczego oraz potrzebę zachowania optymalnych proporcji pomiędzy środowiskiem zbudowanym a przyrodniczym. Istotne stało się odnalezienie prawidłowej struktury przestrzennej miasta i jego właściwych powiązań regionalnych, aby w efekcie stworzyć harmonijne zasady idealnego miejsca zamieszkania człowieka [Kowalewski, 2005]. Poszukiwania te zaczęły być widoczne w wielu urbanistycznych inicjatywach i koncepcjach. Jedną z nich była idea z 1829 roku wprowadzenia współśrodkowych pierścieni zieleni rozdzielających obszary zabudowane Londynu, autorstwa Johna C. Loudona. Jej efektem stało się świadome formowanie terenów zieleni rozważane jako czynnik zachowania kontroli nad rozpraszaniem się obszarów zurbanizowanych. W II połowie XIX wieku pojawiła się koncepcja *parkways* – dróg wytyczonych w obrębie pasma zieleni publicznej, pełniącej funkcje rekreacyjne, łączącej tereny zieleni miejskiej z terenami otwartych stref podmiejskich. Ich pierwowzorem były bulwary paryskie. W realizacjach *parkways* dokonała się integracja tras komunikacyjnych i terenów otwartych – swoista integracja technologii i natury [Zachariasz, 2006]. Koncepcja ta ukazując potrzebę scalania istniejących zasobów, zapoczątkowała tradycję tworzenia metropolitalnych parków linearnych. Zainicjował ją F.L. Olmsted w mieście Buffalo, gdzie, począwszy od 1868 roku, stworzył system, w którego skład wchodziło sześć parków miejskich, połączonych siecią *parkways*. Według autora, miały one stać się szkieletem, wokół którego rozwijałaby się struktura miejska. Wzorując się na tej idei, F.L. Olmsted i Ch. Eliot zrealizowali w latach 1880–1887 w Bostonie ciąg parków, zwany Szmaragdowym Naszyjnikiem (*Emerald Necklace*). Tworzył go system zieleni usytuowanej wzdłuż rzek: Charles, Stony Brook i Muddy, połączonej z miastem siecią *parkways*, o łącznej długości 8 km. Do dziś stanowi on miejsce rekreacji mieszkańców miasta

oraz obszar siedlisk różnych gatunków zwierząt i ptaków. Podobne systemy parków powstały w Minneapolis, Chicago, Quincy, Rochester, Omaha i Waszyngtonie.

Dla XX wieku znamienne stały się przyrodnicze systemy ochronne. Były one odpowiedzią na gwałtowny, niekontrolowany rozwój miast. Jednym z ważniejszych osiągnięć urbanistycznych II połowy XX wieku, uwypuklających rolę środowiska przyrodniczego w kształtowaniu środowiska zurbanizowanego była idea zielonych pierścieni (*greenbelts*). Proponowany przez Patricka Abercrombiego system *greenbelts* wokół Londynu z 1944 roku czy w konurbacji Clydeside w Szkocji z 1946 roku, z jednej strony stanowił determinantę rozwoju obszarów silnie zurbanizowanych, zabezpieczał przed niekontrolowanym rozproszeniem zabudowy oraz chronił odrębność poszczególnych jednostek strukturalnych, z drugiej strony był także szczególnym sposobem protekcji terenów otwartych (lasów, łąk, obszarów rolniczych), usytuowanych na ich obrzeżach. Ochrona przed zainwestowaniem nie wynikała najczęściej ze szczególnych wartości środowiskowych, lecz z konieczności ograniczania tendencji miast wielkich i średnich do rozlewania się. Przyczyną była także potrzeba zapewnienia mieszkańcom dostępu do terenów wartościowych pod względem funkcji rekreacyjno-wypoczynkowych, usytuowanych w niedalekiej odległości od miejsc ich zamieszkania. Zielone pierścienie ustalały wizualną granicę pomiędzy miastem a wsią, w ten sposób służąc kształtowaniu relacji miasto – krajobraz. Istotą wprowadzania w życie idei *greenbelts* była konieczność stworzenia powiązań pomiędzy terenami zbudowanymi a otwartymi. Lokalizacja takich pierścieni niosła za sobą jednak szereg problemów. Wiązała się z umiejętnością prowadzenia i realizacji polityki przestrzennej w dłuższej perspektywie czasowej, zmuszała niejako władze lokalne do wypłacania odszkodowań lub rekompensat właścicielom gruntów, na które nakładano restrykcje, oraz powodowała konieczność zapewnienia w granicach miast wystarczających rezerw terenowych pod inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe.

Innym sposobem systemowego powiązania enklaw zieleni miejskiej z terenami otwartymi było tworzenie pasów zieleni. Łącznikami, pozwalającymi na przejście od skali miasta do regionu, stały się korytarze ekologiczne, ciągi, obszary węzłowe, biocentra i strefy buforowe. Pasy te oprócz funkcji przyrodniczej zyskały także funkcje rekreacyjne, wypoczynkowe, poznawcze i krajobrazowe, tak istotne dla mieszkańców obszarów zurbanizowanych. Ze względu na niewielkie możliwości pozyskiwania nowych terenów zieleni w obszarach zabudowanych, liniowe struktury przyrodnicze często ograniczały się do skali „zielonych” ścieżek pieszych i rowerowych (*greenways*), szlaków nadwodnych (*blueways*) lub nadziemnych (*skyways*) [Turner, 1995a]. Odnosząc je do potrzeb użytkowników, można dołączyć do nich zdefiniowane przez Kevina Lyncha tzw. *pleasureways* – trakty łączące tereny otwarte w mieście, tworzące system pętli, łatwo dostępnych dla mieszkańców (pieszych, rowerzystów), z ograniczonym dostępem dla ruchu kołowego [Lynch, 1995].

Od II połowy XX wieku w miejsce *parkways*, powstały tzw. zielone drogi (*greenways*), kształtujące system ruchu kołowego, pieszego i rowerowego, wpisywanego w atrakcyjne krajobrazowo miejsca. *Greenways* to ważne ekologicznie korytarze, tworzące sieć otwartych przestrzeni publicznych i ścieżek rekreacyjnych, poprowadzonych zarówno wzdłuż pasmowych terenów przyrodniczych, jak i terenów stworzonych przez człowieka. Niektóre z nich bazowały na opuszczonych liniach kolejowych, miejskich drogach publicznych lub historycznych trasach handlowych, inne na naturalnych korytarzach przyrodniczych biegnących wzdłuż rzek, potoków i wzgórz. Mogły być prowadzone zarówno wewnątrz zatłoczonych aglomeracji miejskich, jak i powiązane w sieć regionalną, tworzyć linearny system terenów otwartych. Ich zadaniem było z jednej strony polepszenie jakości środowiska (ochrona i tworzenie korytarzy ekologicznych, niezbędnych dla migracji zwierząt czy wymiany gatunków), z drugiej zapewnienie mieszkańcom miast dostępu do terenów rekreacyjnych (rozwój ekoturystyki, sieci pieszych, rowerowych, wodnych lub konnych, promocja zdrowego stylu życia). Rozległe systemy lub sieci *greenways* powiązane z systemem tras krajobrazowych, widokowych i historycznych, umożliwiały poznanie dziedzictwa przyrodniczego, jak też kulturowego miast i regionów [Little, 1990]. Wyposażone

w elementy infrastruktury turystycznej, miały także wymiar ekonomiczny. Ich założeniem było wspieranie i aktywizacja społeczności lokalnych – rozwój przedsiębiorczości, tworzenie miejsc pracy, ram dla realizacji inicjatyw lub projektów związanych z ochroną przyrody i krajobrazu, zachowaniem dziedzictwa kulturowego oraz turystyką [2, 3]. Pierwsze realizacje *greenways* powstały w 1974 roku w Denver (Santa Clara Greenway, Platte River Greenway). Były one przykładem ilustrującym wielofunkcyjność przyrodniczych systemów liniowych.

Linearny system przestrzeni otwartych był często tworzony dzięki powiązaniu pasm zieleni zakładanej wzdłuż rzek. Realizowane współcześnie „niebieskie drogi” (*blu4ways*), lokalizowane wzdłuż nabrzeży, służą komunikacji, rekreacji, mogą być także elementem działań rewitalizacyjnych terenów nadrzecznych. W ramach odnowy krajobrazu zurbanizowanego w wielu miastach powstały programy wykorzystujące i podkreślające kompozycyjne, estetyczne i przyrodnicze walory oraz funkcje rzek (Walencja, Londyn, Berlin, Wrocław, Kraków). W Krakowie system hydrograficzny miasta stał się podstawą nowych powiązań zieleni publicznej. W koncepcji „Parki rzeczne”¹, wykorzystano istniejące w granicach miasta rezerwy terenowe zlokalizowane wzdłuż Wisły i jej dopływów. Przewidziano możliwość połączenia proponowanych siedmiu obszarów parków nadrzecznych (Wisły, Dłubni, Prądnika, Rudawy, Wilgi, Potoku Kościelnickiego, Drwinki i Serafy z Malinówką) z otaczającym miasto systemem obszarów krajobrazu prawnie chronionego. Celem tak tworzonego systemu jest aktywizacja gospodarcza terenów nadrzecznych, wykorzystanie transportowej roli rzek oraz powiązanie funkcji rekreacyjnych z inwestycjami przeciwpowodziowymi. Wykorzystanie sieci wodnej jako osi systemu pozwala na powiązanie go ze strukturą poszczególnych jednostek przestrzennych miasta, umożliwia dostęp do zieleni nadrzecznej, a także uaktywnia obszary o wysokich wartościach kulturowych i przyrodniczych przylegających do rzek. Uzupełnieniem systemu są tereny poprzemysłowe, rewitalizowane w kierunku przyrodniczym. Według autorów, warunkiem koniecznym, zapewniającym trwałość koncepcji „Parków rzecznych” jest nadanie im ustawowych form ochrony przyrody i krajobrazu kulturowego (zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, parki kulturowe) bądź ściślejsze powiązanie z istniejącymi już parkami krajobrazowymi (rozszerzenie ich terytoriów). Innym przykładem wykorzystania terenów nadrzecznych w kształtowaniu ekosystemu jest Londyn, gdzie wzdłuż wschodniego odcinka Tamizy powstaje, w ramach tworzenia połączeń płatów zieleni i korytarzy ekologicznych, system Parków Nadrzecznych (*London Riverside Parklands*). Stanowi on przykład łączenia sposobów ochrony oraz zarządzania zasobami przyrodniczymi. Projektowane parki powstają przed planowaną zabudową dzięki prowadzeniu długofalowej polityki inwestycyjnej opartej na partnerstwie publiczno-prywatnym.

3. Współczesne tendencje w kształtowaniu systemów przyrodniczych

Współcześnie miasta tworzą złożone struktury przestrzenne, które utraciły pierwotną, jednoznaczną czytelność układu, odzwierciedlającą się w systemach przyrodniczych historycznych układów miejskich. Wraz z gwałtownym rozwojem miast oraz dążeniem do utrzymania ich zrównoważonego rozwoju, istotne stało się zwrócenie uwagi na rolę terenów zieleni, czytelność i spójność systemów przyrodniczych oraz konieczność rozprzestrzeniania sieci zielonych ścieżek i założeń parkowych. Równocześnie za ważne uznano utrzymanie zwartości i wielofunkcyjności środowiska zbudowanego oraz zapewnienie odpowiednich warunków życia mieszkańcom współczesnych miast. Miasta różnią się

¹ Koncepcja ta była wynikiem dwóch opracowań: Kompleksowego programu rozwoju zieleni miejskiej dla Krakowa z 1996 roku (aut.: A. Böhm, K. Pawłowska, A. Zachariasz, Z. Bednarz) oraz Studium architektoniczno-inżynierskiego możliwości podwyższenia obwałowań wiślanych w Krakowie, 1996-1997 (praca zbiorowa pod kierunkiem: J. Henninga, E. Nachlik, A. Böhma). W 1999 roku wprowadzono ją do projektu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Krakowa

między sobą wielkością, stopniem zanieczyszczenia, degradacji poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego, gęstością zabudowy i zaludnienia, zagospodarowaniem terenu, jak też stopniem przemieszania poszczególnych jego stref (sąsiedztwo naturalnych ekosystemów i terenów zdegradowanych). Choć możliwe jest stworzenie modelowych systemów przyrodniczych, ogólnych zasad kierujących stopniem rozwoju i ochrony środowiska przyrodniczego, zawsze jednak konieczne jest dostosowanie danego układu do indywidualnych uwarunkowań miasta. Głównym celem powiązania kluczowych terenów zieleni miejskiej jest zapewnienie prawidłowego funkcjonowania przyrody na obszarach miejskich, poprawa warunków biologicznych, klimatycznych i hydrologicznych, a jednocześnie zapewnienie odpowiednich warunków życia mieszkańcom współczesnych miast.

Obecnie w planowaniu przestrzennym obszarów zurbanizowanych nie przewiduje się tworzenia nowych systemów zieleni, lecz uzupełnianie bądź poszerzanie już istniejących. Kształtowanie struktur przyrodniczych opiera się na zasadach:

- równego dostępu (geometryczne modele rozmieszczenia terenów zieleni);
- scalania zasobów istniejących (model szmaragdowego naszyjnika);
- równych udziałów powierzchniowych (model hierarchicznego systemu parków);
- defragmentacji środowiska przyrodniczego (model płatów i korytarzy)
- kompensacji (model kompaktowego miasta) [Drapella-Hermansdorfer, 2008].

W przypadku wielkich miast i aglomeracji zwiększenie terenów zieleni i powiązanie ich z otoczeniem poprzez tworzenie systemów przyrodniczych wynika z m.in. z potrzeby rozluźnienia ich struktury przestrzennej. Powodem są postępujące procesy urbanistyczne, rozwój komunikacji kołowej lub zmieniające się potrzeby mieszkańców. Znamiennym przykładem jest Aglomeracja Paryska gdzie 75% powierzchni terenu zajmują tereny otwarte, przeważnie rolnicze i leśne. W latach 80. XX wieku wysunięto plan odtworzenia niemal nieprzerwanego „pasa zielonego” dookoła Paryża, w promieniu 20–30 km od centrum, obejmującego lasy, parki, tereny rolne itp. Całość, o powierzchni 90 tysięcy ha, miała służyć wypoczynkowi społeczności miejskiej. W 2008 roku, przy opracowywaniu wizji „Wielkiego Paryża” (*Grand Paris 2030*), założono konieczność osiągnięcia 50% powierzchni terenów biologicznie czynnych. W większości koncepcji podkreślano konieczność koncentrycznego rozwoju określonego przez pierścienie terenów otwartych rozpościerające się wokół metropolii. W swojej wizji Jean Nouvel założył, że przestrzenie użytkowane rolniczo powinny tworzyć zielony pierścień dotleniający wokół terenów zurbanizowanych (*front de terre*). Yves Lion z grupy Descartes zaproponował założenie sześciu chronionych parków rolnych wokół Paryża, jako obszarów produkcyjnych. Niektóre wizje zakładały także konieczność zintegrowania obszarów miejskich z naturą poprzez sieć metropolitalnych terenów zieleni. Richard Rogers zaproponował otoczenie Paryża zielonym pierścieniem składającym się z terenów otwartych oraz stworzenie systemu obszarów zieleni miejskiej połączonych bulwarami i parkami. Ponadto zaprojektował nową, zieloną oś Paryża w postaci siedmiokilometrowego, wielofunkcyjnego parku linearnego, łączącego przestrzenie publiczne miasta, infrastrukturę z węzłami centrów energetycznych, a także centrum z przedmieściami. Wśród 10 propozycji zaprezentowanych przez światowej sławy architektów, tylko jedna z nich przeciwstawiła się koncentrycznym wizjom rozwoju metropolii paryskiej. Jej autorem był Antoine Grumbach, który zaproponował stworzenie „Metropolii Sekwany”, ciągnącej się linearnie wzdłuż doliny rzeki od Paryża przez Rouen do Hawru (na długości 350 km). W koncepcji tej tereny nadrzeczne miały stać się „zielonym korytarzem” czy raczej „wielką ulicą”, przy której biegłyby ścieżki piesze, rowerowe, tereny rekreacyjne, a także zakłady przemysłowe i zespoły zabudowy mieszkaniowej, poprzedzielane terenami rolnymi, tworzące wspólnie harmonijną całość.

Znacznym problemem w aglomeracjach miejskich czy wielośrodkowych obszarach metropolitalnych, jest zaplanowanie spójnego systemu przenikania się terenów otwartych i powiązań zieleni miejskiej, wpasowanego w środowisko zbudowane. Jednym ze sposobów

jego rozwiązania jest wytyczenie i ochrona terenów otwartych rozdzielających poszczególne obszary zurbanizowane, zapobiegających rozlewaniu zabudowy podmiejskiej („Zielone serce”, w obszarze Randstad w Holandii lub klinowy układ terenów zieleni, tzw. *finger plan* w Kopenhadze). Przykładem skutecznych działań mogą być parki regionalne, które w wielu europejskich obszarach zurbanizowanych stały się podstawą tworzenia systemów przyrodniczych oraz ochrony i rozwoju zasobów kulturowych i przyrodniczych (Park Krajobrazowy Emscher, Park Regionalny Ren-Men, Parki Regionalne wokół Berlina, Park Regionalny Saar, a także Zielony Pierścień Lipska, Hanoweru czy Monachium). Strategie rozwoju parków regionalnych stały się narzędziem do kształtowania krajobrazu miejskiego oraz ekologicznej, społeczno-kulturowej i gospodarczej odnowy obszarów zurbanizowanych. Doświadczenia zdobyte podczas kształtowania systemu terenów otwartych przyczyniły się do podkreślenia roli czynnika przyrodniczego w rozwoju przestrzennym wielkich miast i aglomeracji. Parki regionalne, w założeniu wielofunkcyjne, koncentrują się na określaniu bądź pokazaniu tożsamości oraz kształtowaniu krajobrazu kulturowego miast i regionów, będącego kwintesencją zazębienia się terenów otwartych i zurbanizowanych. Wykorzystywane są jako narzędzie promowania świadomości terytorialnej oraz konkurencyjności względem innych regionów. Głównym atutem parków regionalnych jest ich elastyczność oraz umiejętność przystosowania do zmieniających się uwarunkowań [Rautenstrauch, 2006].

W Polsce na konieczność dostosowania układu terenów zieleni do istniejących warunków przyrodniczych oraz zachowanie ciągłości układu łączącego tereny miejskie z obszarami podmiejskimi zaczęto zwracać uwagę dopiero w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej. Wtedy rozwinęło się planowanie terenów zieleni w polskich miastach. Pojawił się pogląd o konieczności świadomego kształtowania systemu terenów zieleni – systemu zapewniającego mieszkańcom dostęp zarówno do natury, jak i do terenów wypoczynkowych [Tołwiński, 1963]. Zdefiniowano pierwsze plany ochrony przyrody w skali regionalnej, w których filozofia ochrony polegała na określeniu sposobów gospodarowania w harmonii z naturą. Znalazła ona swoje odzwierciedlenie także w fizjografii urbanistycznej, zajmującej się badaniem, analizą i kompleksową oceną warunków przyrodniczych, wykorzystywaną w planowaniu miast. Podejście takie można odnaleźć w pracach nad koncepcją Warszawy Funkcjonalnej z lat 30. XX wieku. Z czasem aspekt gospodarczy w kształtowaniu miejskich układów przyrodniczych stopniowo został uzupełniony o problematykę biologiczną. Zaczęto zastanawiać się, jak rozpatrywać środowisko przyrodnicze, biorąc pod uwagę uwarunkowania miejskie, oraz jak kształtować miasto z uwagi na warunki przyrodnicze. W efekcie rozważań pojawiła się, opracowana w połowie lat 70. XX wieku, idea Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych (ESOCH). Jej kontynuacją stała się koncepcja „Przyrodniczego modelu struktury przestrzennej miasta”, opracowana w 1986 roku przez Zofię Stałą. Oparła się ona na założeniu, że w każdym mieście można wyodrębnić elementy przyrodnicze i elementy antropogeniczne (tereny otwarte i zabudowane), pomiędzy którymi powinna zachodzić równowaga, stanowiąca podstawę rozwoju przestrzennego miasta. Koncepcja ta wiązała się z metodą wyznaczania obszarów o naturalnych predyspozycjach do tworzenia systemu terenów otwartych, stanowiących istotę przyrodniczej struktury miasta. Tę metodę wykorzystano w pracach nad Systemem Przyrodniczym Miasta (SPM). Koncepcję SPM opracowali w 1996 roku Barbara Szulczewska i Jacek Kaftan. Prezentuje ona kompleksowe podejście do zasad kształtowania miejskiego środowiska przyrodniczego. System tworzą obszary pełniące nadrzędne funkcje przyrodnicze (klimatyczne, hydrologiczne i biologiczne). Funkcje pozaprzyrodnicze (rekreacyjna i wypoczynkowa oraz mieszkaniowa i estetyczna) zostały określone jako podrzędne. Takie rozdzielenie funkcji wyniknęło z konieczności zróżnicowania działań planistycznych i projektowych, związanych z kształtowaniem krajobrazu poszczególnych struktur. SPM składa się z obszarów węzłowych i węzłów oraz korytarzy i sięgaczy, powiązanych zarówno ze sobą, jak i z regionalnym systemem przyrodniczym, procesami wymiany materialno-energetycznej [Szulczewska B., Kaftan J. (red.), 1996].

Celem wielu następujących po sobie koncepcji planistycznych, określających zasady funkcjonowania ekosystemów miejskich, stało się wyłonienie w strukturze przestrzennej miasta obszarów powiązanych ze sobą, pełniących przede wszystkim funkcję środowiskotwórczą, zapewnienie sprawnego funkcjonowania elementów przyrody miejskiej oraz poprawa warunków życia mieszkańców.

4. Rola terenów przemysłowych w systemach przyrodniczych

Biorąc pod uwagę trudności z kształtowaniem systemów przyrodniczych we współczesnych miastach i aglomeracjach, szansą dla wielu z nich staje się ponowne wykorzystanie terenów przemysłowych, zniszczonych i zdekapitalizowanych. Wraz ze zmianą struktury gospodarczej przemysłu oraz rozwojem nowych technologii zaczęto na nowo postrzegać elementy charakterystyczne dla krajobrazu przemysłowego: hałdy, wyrobiska, sztuczne zbiorniki wodne. Niektóre z nich okazały się wartościowe pod względem geologicznym (odkrywkę, ostańce, zapadliska, zalewiska) i przyrodniczym (bogate florystycznie zbiorowiska roślinne, nowe kombinacje gatunków). Nieliczne są unikatowe w skali regionu (nieczynne kamieniołomy w Blachówce i Czeladzi, warpie w okolicach Tarnowskich Gór). Inne stanowią obiekty unikatowe w skali kraju lub Europy (hałda sodowa w Jaworznie, zwałowiska w rejonie Manchesteru) [Tokarska-Guzik, 2002]. Najcenniejsze zachowane formy środowiska przyrodniczego, obejmowane ochroną prawną, wraz z elementami pozostawionymi naturalnej sukcesji, tworzą swojego rodzaju „zielone wyspy”, stanowiące przeciwwagę dla silnie zurbanizowanych obszarów miast i aglomeracji. W ostatnich latach coraz większy wpływ na zwiększenie powierzchni terenów zieleni w miastach i aglomeracjach przemysłowych zaczynają mieć, obok zieleni powstającej wskutek procesów naturalnej sukcesji, tereny zieleni powstałe w wyniku przeprowadzania procesów rekultywacji, renaturalizacji czy rewitalizacji zdegradowanych terenów przemysłowych, pokolejowych, powojenskich czy pokomunikacyjnych.

Jednym z pierwszych terenów zieleni powstałych na obszarach przemysłowych istotnych w skali miejskiej, był park publiczny Buttes-Chaumont w Paryżu (1864–1867), założony na odsłoniętych w wyniku eksploatacji skałach wapiennych, w czasie przebudowy Paryża dokonanej przez G.E. Haussmanna, zaprojektowany przez A. Alphanda, D. Barillet-Deschamps i E. Andre. W Polsce atrakcyjność lokalizacyjną i potencjał związany z możliwością zagospodarowania terenów przemysłowych w kierunku przyrodniczym dostrzeżono już w latach 1870–1900 w Bytomiu, gdzie 43 ha nieużytków pogórnich po byłej KWK „Teresa” zrekultywowano i zagospodarowano na cele rekreacyjno-parkowe, tworząc Park Miejski im. Franciszka Kachla. W 1886 roku, w krakowskiej dzielnicy Podgórze, zagospodarowano nieczynny kamieniołom po eksploatacji wapienia „Szkoła Twardowskiego”, na park miejski, nazwany później „Parkiem Bednarskiego”. Zarówno na obszarze kamieniołomu, jak i nieużytków pogórnich powstały tereny spacerowe i rekreacyjne. Kilkadziesiąt lat później jedną z najlepszych realizacji nowego zagospodarowania przyrodniczego terenów przemysłowych, znaną w zarówno w Polsce, jak i w Europie, był powstały w 1951 roku w centrum Aglomeracji Górnośląskiej Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku (WPKiW). Park powstał na obszarze 600 hektarów zdewastowanych terenów pokrytych hałdami górniczymi i hutniczymi, wysypiskami śmieci, zapadliskami wypełnionymi wodą i „biedaszybami”. Wraz z upływem czasu Aglomeracja Górnośląska stała się polem doświadczeń związanych z poszukiwaniem sposobów kształtowania systemów przyrodniczych wykorzystujących możliwości tkwiące w ponownym wykorzystaniu terenów przemysłowych w skali regionalnej. W latach 60. XX wieku zrealizowano tu koncepcję Leśnego Pasa Ochronnego (LPO). Jej celem było stworzenie zewnętrznej otuliny regionu. Obejmowała ona pas lasów okalających aglomerację, znajdujących się w promieniu 30 km od jej głównych miast. Miała izolować pozostałe tereny od uciążliwości przemysłu, a zarazem umożliwiać wypoczynek w bezpośrednim sąsiedztwie terenów mieszkaniowych.

Wiązała się z tym intensywna przebudowa szaty roślinnej znacznych kompleksów leśnych i przystosowanie ich do potrzeb rekreacyjno-wypoczynkowych. Celem koncepcji było zagospodarowanie w kierunku rekreacyjnym nieczynnych wyrobisk popiaskowych i terenów przemysłowych położonych na terenie pasa. W ramach LPO powstało kilkadziesiąt ośrodków wypoczynku usytuowanych na obrzeżach aglomeracji, spełniających podstawowe funkcje usługowo-rekreacyjne połączonych ze sobą siecią szlaków turystycznych. Wraz z upływem czasu na obszarze aglomeracji powstawały kolejne idee, odnoszące się do poprawy warunków środowiskowych, wykorzystujące tereny przemysłowe. Najciekawszą z nich była opracowana w 1991 roku „Koncepcja i program wykształcenia systemu obszarów chronionych aglomeracji katowickiej”. Jej celem było podjęcie zagadnień prowadzących do odnowy środowiskowej i wsparcia naturalnych zdolności systemu przyrodniczego. Ważne stało się wypracowanie polityki ochrony i kształtowania środowiska, jak też odnowy oraz uatrakcyjnienia wartości i funkcji przyrodniczo-kulturowych aglomeracji. Podkreślano konieczność podniesienia poziomu jakości życia mieszkańców, atrakcyjności miejsc zamieszkania, wzrostu dostępności terenów rekreacyjnych, zniesienia uciążliwości klimatyczno-zdrowotnych oraz poprawy estetyki otoczenia miast aglomeracji. Przewidziano przecięcie obszaru GOP siecią korytarzy ekologicznych zapewniających kontakt z terenami leżącymi na obrzeżach województwa oraz ograniczenie stopnia jego zainwestowania. Konstrukcję rusztu tworzyły biologicznie czynne tereny otwarte, w tym pasma ekologiczne, obejmujące najczęściej doliny rzeczne oraz kompleksy leśne skupiające się głównie na obrzeżach aglomeracji. Elementem uzupełniającym i łączącym całość były tereny zdegradowane i ekstensywnie zainwestowane (o silnie obniżonym potencjale biologicznym), które wymagały kompleksowego odtworzenia środowiska przyrodniczego oraz określenia przyszłego sposobu użytkowania [5]. Zarówno tej koncepcji, jak i większości pozostałych nie zrealizowano.

Modelowymi przykładami regionalnego podejścia do przebudowy struktury urbanistycznej i ekologicznej miast i regionów, bazującej na przekształceniu terenów przemysłowych w kierunku przyrodniczym są działania podjęte w Niemczech (Zagłębie Ruhry, Dolne Łużyce, Aachen-Maastricht-Liege), Anglii (Black Country) czy Francji (Nord-Pas de Calais). Wszystkie podejmowane operacje urbanistyczne wskazują na konieczność kreacji i uzupełniania regionalnych systemów terenów zieleni dzięki wykorzystaniu terenów zdegradowanych, tworzenia nowego krajobrazu przemysłowego oraz na powiązania jakości środowiska przyrodniczego z osiągnięciem korzyści ekonomicznych, społecznych i przestrzennych. Efektem tego jest wzbogacenie istniejących układów przyrodniczych, jak i kształtowanie nowej, zrównoważonej przestrzeni zurbanizowanej, której środowisko przyrodnicze jest nieodłączną częścią.

5. Podsumowanie

Obecnie zasady kształtowania systemów przyrodniczych są wynikiem konieczności pogodzenia wymogów ochrony środowiska z potrzebami człowieka oraz zasadami, jakimi rządzą się obszary zurbanizowane. W miastach i aglomeracjach przemysłowych tereny zdegradowane przekształcone w kierunku przyrodniczym mogą tworzyć nowe tereny zieleni miejskiej, współtworzyć korytarze, ciągi i węzły ekologiczne oraz łączyć systemy przyrodnicze zarówno w skali lokalnej, jak i regionalnej. Odpowiednio zagospodarowane, mogą ułatwić mieszkańcom dostęp do różnych form wypoczynku i rekreacji, a także zapewnić kontakt z przyrodą. Włączenie zrehabilitowanych lub poddanych właściwej ochronie terenów przemysłowych w systemy przyrodnicze jest konieczne dla ekologicznej trwałości oraz łagodzenia lub poprawy warunków klimatycznych i zdrowotnych miasta, jest także istotne dla równowagi jego układu funkcjonalno-przestrzennego oraz kształtowania nowej jakości krajobrazowej.

Abstract

Human culture and civilisation history is the history of cities development. In subsequent stages of civilisation evolution, in science and technology progress, spreading of industry and change of urban society awareness and needs, the reasons of various methods of using the natural environment in urban areas development may be sought. These processes consequence is a growing conflict between human economic activities and the constantly "enslaved" nature. Another effect is the spatial differentiation of urbanized areas development status and diversity of urban greenery systems.

The subject matter of this article has been an attempt to present the natural environment role in the urbanized areas structure. However the objective has been to focus attention to significance of its individual elements in natural systems formation and landscape development.

Currently, formation of new greenery systems is not anticipated in urban areas spatial planning – only complementing or expanding of the existing ones. In many cases, an opportunity to enrich, complement and ensure continuity of the cities and agglomerations' natural systems provides reuse of urban waste and brownfields that were degraded and decapitalised. The degraded areas transformed in the natural direction may form new city urban greenery, co-form corridors, ecological routes and nodes as well as connect natural system both on the local and regional scale. Relevantly developed and managed, they may facilitate the residents' access to various forms of relaxation and recreation and provide contact with nature. Inclusion of the degraded areas into natural systems is indispensable for ecological persistence and mitigation or improvement of climatic and health city conditions; it is also crucial for balancing its functional and spatial layout as well as shaping new landscape quality.

Literatura:

- [1] Czarnecki W. 1968. *Planowanie miast i osiedli, t. III, Krajobraz i tereny zielone*. PWN, Warszawa-Poznań.
- [2] *Deklaracja z Lille*. 2000. Europejskie Stowarzyszenie Zielonych Szlaków *Greenways*.
- [3] *Deklaracja z Sopron*. 2006. Environmental Partnership for Sustainable Development.
- [4] Drapella-Hermansdorfer A. 2008. *Podstawy teoretyczne kształtowania systemów zieleni miejskiej*, materiały z konferencji: *Systemy zieleni miast w teorii i praktyce XXI wieku*. Wrocław.
- [5] *Koncepcja i program wykształcenia systemu obszarów chronionych Aglomeracji Katowickiej*. 1991. Materiały dla Wojewódzkiej Komisji Ochrony Przyrody, BRR Sp. z o.o., Urząd Wojewódzki w Katowicach, Katowice, mpis.
- [6] Kowalewski A.T. 2005. *Rozwój zrównoważony w procesach urbanizacji*. Nauka, 1/2005.
- [7] Little Ch.E. 1990. *Greenways for America*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- [8] Lynch K. 1995. *City Sense and City Design. Writings and Projects of Kevin Lynch*. T. Banerjee, M. Southworth (ed.), The MIT Press, Cambridge.
- [9] Pancewicz A. 2011. *Środowisko przyrodnicze w odnowie krajobrazu przemysłowego*. Mpis, Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- [10] Rautenstrauch L. 2006. *Zum Stand der im Dingé Regionalpark RheinMain*. (w:) *Collage, Zeitschrift für Planung, Umwelt und Städtebau*, 2.

- [11] Szczyпка Gwiazda B. 2004. *Urbanistyka i architektura ziem górnośląskich w obrębie Republiki Weimarskiej 1918–1933*. (w:) *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. E. Chojecka (red.), Muzeum Śląskie, Katowice.
- [12] Szulczewska B., Kaftan J. (red.). 1996. *Kształtowanie systemu przyrodniczego miasta*. IGPIK, Warszawa.
- [13] Tokarska-Guzik B. 2002. *Walory przyrodnicze województwa śląskiego – stan, zagrożenia i perspektywy ochrony*. (w:) *Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej – zagrożenia, ochrona i kształtowanie*. IV Forum Architektury Krajobrazu, Biuletyn, nr 40, Katowice.
- [14] Tołwiński T. 1963. *Urbanistyka*, t. III, *Zieleń w urbanistyce*. PWN, Warszawa.
- [15] Turner T. 1995. *City as Landscape: A Post Post-Modern View of Design and Planning*. Taylor & Francis, London.
- [16] Turner T. 1995 a. *Greenways, blueways, skyways and other ways to a better London*. *Landscape and Urban Planning*. (w:) *Landscape and Urban Planning*, vol. 33, issues 1–3, London.
- [17] Zachariasz A. 2006. *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*. Seria „Architektura”, Monografia 336, Politechnika Krakowska, Kraków.

Zbigniew PIEPIORA
Paweł PIEPIORA

ZAGOSPODAROWANIE CZASU WOLNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY POPRAZ ZAJĘCIA KARATE NA PRZYKŁADZIE KLUBU SPORTOWEGO FUNAKOSHI SHOTOKAN KARATE W KOWARACH

Wprowadzenie

Obecnie każdy może trenować karate. Mogą to robić zarówno dzieci, jak i osoby starsze, mężczyźni i kobiety, osoby chude i grube, niskie i wysokie. Sztuki tej chętnie uczą się ludzie w każdym wieku. Karatecy odczuwają wpływ treningów w życiu codziennym – zyskują bardzo atrakcyjny nowy ideał i cel swoich działań, pozytywne wzorce zachowań, według których chcą postępować. Karate wpływa na sferę fizyczną i psychiczną trenujących. Orientalne pochodzenie tej sztuki daje możliwość zaciekawienia polskiego odbiorcy swoją nietypowością, wewnętrzną harmonią i wrażliwością. Białe kimona oznaczają akt czystości intencji trenującego, do którego każdy trenujący się zobowiązuje. Ćwiczy, aby nauczyć się samoobrony i stosować ją tylko w chwilach zagrożenia własnego bezpieczeństwa. Bazując na uniwersalnych wartościach, które niesie ze sobą sztuka walki karate, osiąga się cele wychowawcze wśród młodzieży oraz działa dla ogólnego dobra wszystkich ćwiczących.

Jest to możliwe dzięki funkcjonowaniu stowarzyszeń sportowych, takich jak Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate (KS FSK) w Kowarach. Celem jego funkcjonowania jest krzewienie kultury fizycznej oraz kształtowanie postawy moralnej poprzez uprawianie sportów walki, to jest karate shotokan, jak również prowadzenie działalności szkoleniowej. Poza zwykłą działalnością szkoleniową KS FSK corocznie organizuje imprezy sportowe, takie jak obozy, seminaria szkoleniowe i turnieje o randze od powiatowej po światową.

Intencją niniejszego artykułu jest przedstawienie zagospodarowania czasu wolnego dzieci i młodzieży poprzez zajęcia karate. Autorzy prezentują jego realizację na przykładzie działalności KS FSK. W tym celu przedstawiona zostaje ogólna charakterystyka miasta Kowary i stowarzyszeń sportowych działających na jego obszarze. Następnie ukazane zostają wychowawcze aspekty uprawiania jednej z odmian karate – shotokan, oraz formy zagospodarowania czasu dzieci i młodzieży w ramach działalności bieżącej KS FSK oraz cyklicznych imprez sportowych przez niego organizowanych.

1. Ogólna charakterystyka gminy Kowary i zagospodarowania czasu wolnego dzieci i młodzieży na jej obszarze przez lokalne stowarzyszenia

Gmina miejska Kowary jest usytuowana w południowej części województwa dolnośląskiego. Kowary należą do powiatu jeleniogórskiego i graniczą z gminami Podgórzyn (od zachodu), Mysłakowice (od północy), Kamienna Góra i Lubawka (od wschodu) oraz Republiką Czeską (od południa). Kowary są usytuowane w dolinie Jedlicy na poziomie 430–1046 m n.p.m., pomiędzy masywami górskimi Karkonoszy i Rudaw Janowickich. Odległość z Kowar do przejścia granicznego z Republiką Czeską na Przełęczy Okraj wynosi 14 km, a do granicy z Republiką Federalną Niemiec w Zgorzelcu – 82 km. Powierzchnia gminy Kowary to 3739 ha, czyli 37 km². Obszar Kowar stanowi 0,2% powierzchni ogólnej województwa. 31 grudnia 2010 roku w mieście Kowary zameldowanych było 11 860 osób

w tym osób faktycznie zamieszkałych – 11 545. Na 1 km² powierzchni gminy przypada 312 mieszkańców [6, p. 7].

Poza Klubem Sportowym Funakoshi Shotokan Karate, który zajmuje się popularyzacją kultury fizycznej i sportu, na obszarze Kowar funkcjonuje 31 stowarzyszeń¹. Spośród nich zagospodarowaniem czasu wolnego dzieci i młodzieży zajmują się m.in.: 7. Drużyna Harcerska „Wilczy Krąg”, Fundacja „Światło-Życie” – Ośrodek Zamiejscowy – Kowary, Karkonoski Klub Paralotniowy w Kowarach, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” – Oddział w Kowarach, Liga Obrony Kraju – Koło Kowary, Miejski Klub Sportowy „Olimpia” Kowary, Ochotnicza Straż Pożarna w Kowarach, Stowarzyszenie „Eurojedyńka” w Kowarach, Stowarzyszenie Ludzi Dobrej Woli „Jedlica”, Stowarzyszenie Miłośników Sportu Kowary, Stowarzyszenie Sportowo-Społeczno-Kulturalne „Pro Kowary”, Stowarzyszenie Romów w Kowarach, Stowarzyszenie Tenisa Ziemnego „Return” w Kowarach, Stowarzyszenie Wędkarskie „Alternatywa” w Kowarach, Towarzystwo Miłośników Sań Rogatych, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Koło Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski w Kowarach [2].

7. Drużyna Harcerska „Wilczy Krąg” działa w ramach Związku Harcerstwa Polskiego. Jej misją jest wychowywanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowaniu charakteru przez stawianie wyzwań. ZHP wychowuje młodych ludzi na prawych, aktywnych i odpowiedzialnych obywateli w duchu wartości zawartych w Prawie Harcerskim.

Fundacja „Światło-Życie” powstała w 1989 roku. Celem jej działania jest wychowywanie człowieka wolnego od wszelkich uzależnień, szkodliwych społecznie – alkoholizmu, narkomanii, nikotynizmu; człowieka otwartego na potrzeby innych ludzi; udzielanie pomocy pozbawionym opieki, niepełnosprawnym, kobietom niemającym warunków do wychowania dzieci.

Karkonoski Klub Paralotniowy w Kowarach zrzesza wszystkich aktywnych paralotniarzy z Kowar i okolic oraz wielu wybitnych pilotów z Polski. Przy klubie istnieją trzy sekcje sportowe: typowo zawodnicza – Pro-Paragliding Team oraz dwie amatorskie, zaangażowane w rywalizację przelotową – Karkonosze Team oraz K2.

Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” – Oddział w Kowarach to organizacja współkształtująca rzeczywistość polską i przygotowująca katolików świeckich do służby Kościołowi i Narodowi. Stowarzyszenie wypełnia swoją misję w sferze kultury i edukacji, rodziny, pracy oraz samorządności.

Liga Obrony Kraju – Koło Kowary działa w oparciu o wartości patriotyczno-obronne naszego kraju, które wynikają z założeń statutowych LOK-u. Koło LOK Kowary prowadzi zajęcia szkoleniowe w zakresie strzelectwa sportowo-rekreacyjnego. Posiada własną kadre instruktorską i sędziowską. Bierze udział w zawodach strzeleckich organizowanych na szczeblu rejonu, województwa i kraju.

Miejski Klub Sportowy „Olimpia” Kowary zajmuje się propagowaniem, organizowaniem i rozwijaniem sportu oraz stworzeniem swym członkom odpowiednich warunków do uprawiania kultury fizycznej i turystyki. Stowarzyszenie organizuje sekcje sportowe w różnych dyscyplinach sportu, prowadzi i organizuje szkolenia sportowe, propaguje wśród młodzieży i społeczeństwa Kowar sport i turystykę, zapewnia odpowiednie warunki do uprawiania wychowania fizycznego, sportu i turystyki.

Ochotnicza Straż Pożarna w Kowarach prowadzi działalność mającą na celu zapobieganie pożarom. OSP współdziała w tym zakresie z Państwową Strażą Pożarną.

Stowarzyszenie „Eurojedyńka” wspiera Szkołę Podstawową nr 1 w Kowarach w przygotowaniu uczniów do uczestnictwa w życiu Europy. Poza wsparciem statutowej działalności tej szkoły, stowarzyszenie zajmuje się jej promocją.

Stowarzyszenie Ludzi Dobrej Woli „Jedlica” zajmuje się bezinteresowną, charytatywną pomocą mieszkańcom Kowar, a w razie potrzeby także mieszkańcom miejscowości w kra-

¹ Z. Piepiora, *Zarządzanie kryzysem w stowarzyszeniu sportowym*, w: M. Żuber (red.) *Katastrofy naturalne i cywilizacyjne. Różne oblicza bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSOWL im. gen. T. Kościuszki, Wrocław 2011

ju i poza nim. Stowarzyszenie pomaga instytucjom oświatowym, kulturalnym, sportowym oraz służby zdrowia. Promuje i wspiera pracę wolontariuszy.

Stowarzyszenie Miłośników Sportu Kowary stwarza możliwości wszechstronnego i harmonijnego rozwoju sprawności fizycznej osób w każdym wieku. Umożliwia także rozwój sfery osobowości dzieci, młodzieży i dorosłych.

Stowarzyszenie Sportowo-Społeczno-Kulturalne „Pro Kowary” prowadzi oraz wspiera działalność na rzecz rozwoju Miasta Kowary i jego społeczności lokalnej. Promuje walory turystyczne oraz historię miasta Kowary, a także propaguje ekorozwój, ochronę przyrody i klimatu oraz zdrowy styl życia.

Stowarzyszenie Romów tworzy warunki pełniejszego uczestnictwa Romów, a zwłaszcza dzieci i młodzieży romskiej, w życiu społecznym i kulturalnym Kowar. Stowarzyszenie kultywuje tradycję i kulturę Romów.

Stowarzyszenie Tenisa Ziemnego „Return” propaguje, organizuje i rozwija tenis ziemny w Kowarach. Umożliwia także dzieciom i młodzieży trenowanie tej dyscypliny sportu.

Stowarzyszenie Wędkarskie „Alternatywa” zajmuje się działalnością hobbystyczną, jaką jest wędkarstwo. Stowarzyszenie zrzesza osoby w różnym wieku.

Towarzystwo Miłośników Sań Rogatych zajmuje się wskrzeszaniem, kultywowaniem i propagowaniem tradycji zjazdów saniami rogatymi w Karkonoszach. Towarzystwo gromadzi materiały historyczne i współczesne, które umożliwiają poznanie przeznaczenia i sposobu wykonania sań rogatych. Zimą każdego roku organizowana jest Liga Sań Rogatych i Międzynarodowy Zjazd Saniami Rogatymi.

Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Koło Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski w Kowarach pomaga osobom niepełnosprawnym i chorym. Organizuje im czas wolny. Prowadzi także działalność wspomagającą ich rodziny.

Spośród wymienionych stowarzyszeń, poza Klubem Sportowym Funakoshi Shotokan Karate, aktualnie tylko Towarzystwo Sań Rogatych i Stowarzyszenie Sportowo-Społeczno-Kulturalne „Pro Kowary” organizują coroczne imprezy sportowe o zasięgu ponadlokalnym, które uatrakcyjniają czas wolny dzieciom i młodzieży. Pierwsza z nich jest organizowana pod nazwą „Międzynarodowy Zjazd Saniami Rogatymi”, zaś druga – „Wjazd Kolarski Kowary-Okraj”. Turnieje organizowane przez Miejski Klub Sportowy „Olimpia” Kowary obecnie straciły na znaczeniu i mają charakter lokalny, tak jak wydarzenia generowane przez pozostałe stowarzyszenia.

2. Wychowawcze aspekty wynikające z trenowania karate shotokan

Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate zajmuje się wychowywaniem dzieci i młodzieży poprzez uprawianie karate shotokan, które jest jednym ze sportów walki [9]. Wychowanie można zdefiniować jako oddziaływanie organizowane celowo, które mają prowadzić do pożądaných zmian w funkcjonowaniu jednostek i grup społecznych. Poprzez oddziaływanie należy rozumieć wszelkie zjawiska związane z działaniem środowiska społecznego i przyrodniczego na człowieka. Osoba, która chce wychowywać, musi wiedzieć najpierw, ku czemu chce lub powinna kogoś wychowywać, a dopiero potem może szukać metod, z pomocą których mogłaby osiągnąć zamierzone cele. Cele wychowania to nic innego jak idealne wyobrażenia skutku oddziaływań oraz przyszły stan wychowanej osoby, do którego dąży wychowawca poprzez zaplanowane, świadome i racjonalne działanie [8, p. 915–916].

W karate proces wychowania przebiega poprzez przekazywanie uczniom kodeksu Dojo Kun (Zasady miejsca treningu) i Niju Kun (Dwadzieścia zasad) wraz z technikami walki oraz dyscypliną. Etykieta panująca na dojo jest wyrazem pielęgnacji tradycji, szacunku dla sposobu ćwiczenia karate, w taki sposób, w jaki trenowali je pierwsi mistrzowie oraz pokolenia mistrzów, dzięki którym karate dotarło do adresata. Jej przestrzeganie ma wspomóc koncentrację na treningu, zapewnić bezpieczeństwo ćwiczącym oraz dać wskazówki do codziennego postępowania. Sporo elementów etykiety pochodzi z kultury japońskiej i jest dla Europejczyków w pierwszej chwili dziwne, jednak buduje na dojo

(miejsce treningu karate) atmosferę skupienia na treningu, szacunku dla senseia (mistrz-nauczyciel-posiadacz czarnego pasa) i współćwiczących.

Przykładowo kiedykolwiek wchodzi się, czy wychodzi z dojo, wykonuje się ukłon w pozycji stojącej, który jest wyrazem szacunku i przestrzegania zasad etykiety. W przypadku spóźnienia się na trening, przyjmuje się pozycję seiza (siad klęczny) przy wejściu do dojo i czeka na zezwolenie na dołączenie do grupy.

Każdy trening rozpoczyna się ceremonią, podczas której najstarszy stopniem uczeń wydaje komendę seirec (na zbiórkę). Następnie ćwiczący ustawiają się według kolejności stopni od prawej strony naprzeciw senseia twarzą do frontu dojo. Później sensei wydaje kolejne komendy [7, p. 81–85]:

- seiza! – ćwiczący siadają w siadzie klęcznym, tak aby linia kolan była równa,
- mokusoh! – początek cichej medytacji,
- mokusoh yame! – koniec medytacji,
- shomen ni rei! – ukłon do frontu dojo, który okazuje szacunek do miejsca ćwiczeń i instytucji karate,
- sensei ni rei! – komenda wydawana przez ucznia najstarszego stopniem, ukłon uczniów w stronę senseia ma być podziękowaniem za możliwość trenowania jego okiem,
- otogai ni rei! – ukłon do frontu dojo polega na oddaniu szacunku współćwiczącym
 - jest to podziękowanie za możliwość trenowania w danej grupie,
- kiritsu! – ćwiczący powstają po kolei według hierarchii stopni.

Po ceremonii, która ma charakter wyciszenia i wprowadzenia do zajęć, zaczyna się trening fizyczny i duchowy. Bez względu na to gdzie odbywa się trening, ćwiczy się zawsze boso i w karategi (strój karate). Poziom wykonywanych czynności przez trenujących podczas treningu zależy od stopnia umiejętności. Są one odzwierciedlone przez kolory pasów – im ciemniejszy kolor, tym większe doświadczenie karateki. Stopnie zdobywa się zdając egzaminy kontrolne. Na stopnie uczniowskie (kyu – kolorowy pas) zdać się u senseia. Natomiast na stopnie mistrzowskie (dan – czarny pas) zdać można tylko u mistrza, który posiada stopień minimum 7 dan.

Zakończenie treningu karate jest podobne do ceremonii rozpoczęcia treningu, przy czym na koniec recytuje się zasady dojo kun. Zostało ono opisane w pięciu zasadach przez mistrza Gichina Funakoshi. Stanowi podstawową wiedzę o karate. Człowiek, który chce podążać drogą „pustej ręki”, musi najpierw nauczyć się pięciu zasad dojo kun [1, p. 2–4]:

- po pierwsze, rzecz w tym, aby charakter kształtować – charakter,
- po pierwsze, rzecz w tym, aby siłę ducha rozwijać – lojalność,
- po pierwsze, rzecz w tym, aby prawdziwości drogi bronić – wysiłek,
- po pierwsze, rzecz w tym, aby etykietę szanować – etykieta,
- po pierwsze, rzecz w tym, aby gorącością serca męstwa nie przesłaniać – kontrola.

Każda z wymienionych zasad zaczyna się od słów „po pierwsze...” co oznacza, że nie ma głównej dominującej zasady w kodeksie dojo. Wszystkie zasady są tak samo ważne. Jedna uzupełnia drugą. Wszystkie wymienione zasady muszą jednocześnie występować w postawach i osobowości karateki. Sensei, ucząc tych zasad swych adeptów, podaje właściwą interpretację każdej z nich oraz sposób funkcjonowania wszystkich razem w postępowaniu każdego ćwiczącego. Dopiero wtedy można mówić o postępach w etyce wychowania karate.

Dalszą częścią etykiety karate jest niju kun. Jest to dwadzieścia zasad ducha karate-do, które są swoistym uzupełnieniem i rozwinięciem myśli dojo kun [1, p. 2–4]:

1. Nigdy nie zapominaj, że karate zaczyna się i kończy szacunkiem.
2. Karate nie jest formą agresji.

3. Karate kształtuje cnotę.
4. Zanim poznasz innych, poznaj siebie samego.
5. Znacznie ważniejszy od treningu fizycznego jest trening duchowy.
6. Otwórz swój umysł i pozwól mu płynąć.
7. Niepowodzenie uderza w nas bardziej, kiedy jest rezygnacją.
8. Cały świat jest jednym wielkim dojo.
9. Nauka karate trwa całe życie.
10. Duch karate ma stanowić radość i zachęcać do wszystkich poczynań.
11. Karate jest jak wrząca woda: jeśli jej dostatecznie nie podgrzewasz, stygnie.
12. Nie myśl o zwycięstwie, istotą jest, aby nie przegrać.
13. Dostosuj się do ruchów przeciwnika.
14. Walkę prowadź w sposób naturalny.
15. Myśl o rękach i o nogach jak o ostrych mieczach.
16. Karate jest myśleniem, że cały świat może obrócić się przeciw Tobie.
17. Karateka zawsze jest w gotowości.
18. Kata jest doskonałością stylu, zastosowanie jest następne.
19. Tak jak łuk, karateka musi mieć zdolność napinania się i kurczenia, szybkości i powolności.
20. Duch zawsze musi dążyć do doskonałości.

Niju kun kształtuje ducha karate-do w życiu codziennym. Wyszkolony wojownik jest osobą z niepohamowanym duchem do rywalizacji i wielką siłą. Nieuczciwe byłoby używanie posiadanych przez niego umiejętności przeciwko niewytrenowanej osobie. Duch karate jest nie do pobicia, dlatego wojownik musi używać swojej wiedzy tylko dla względów sprawiedliwości. Osoba z charakterem potrafi uciec od walki, ponieważ kontroluje swoje emocje i jest w zgodzie z samym sobą. Nie musi testować swoich zdolności na ulicy. Wygrywa bez walki. Nie będzie ubolewać z powodu utraty sposobności walki. Będzie się cieszyć, że nikt nie został skrzywdzony.

Wystrzeżenie się gwałtownego zachowania jest trudne do wytłumaczenia dla wielu młodych adeptów karate. Niezbędne jest więc stałe przypominanie uczniom przez senseiów o ważności etykiety.

Trening karate jest poddany ostrej dyscyplinie. Wynika to z historycznego nakazu powstawania tej sztuki w mocno feudalnych czasach średniowiecznej Japonii i Okinawy. Ktoś, kto twierdzi, że dzisiaj dyscyplina w karate nie jest już potrzebna, jest w głębokim błędzie, gdyż wysoka dyscyplina przywoływana podczas treningu karate jest metodą treningową. Nieustanne pozostawanie w bacznej uwadze, respekcie do trenera i partnera (przeciwnika w walce), daje wysoki poziom koncentracji i zaangażowania umysłu w proces treningowy. W procesie treningu u karateki wyostrajają się zmysły. Poprawia się jasność dokonywanej oceny, precyzyjność działań i wypowiedzi, wiara w słuszność przejawianych przez siebie aktywności. Dzięki wysokiemu stopniowi zaufania do podjętych przez siebie decyzji, karate uczy przegrywać z honorem i wygrywać bez pychy, nie tylko na treningu, lecz także w życiu prywatnym.

3. Formy zagospodarowania czasu dzieci i młodzieży poprzez zajęcia karate

Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate posiada licencje międzynarodowe – Funakoshi Shotokan Karate Association, krajowe – Polskiego Związku Karate w Warszawie, regionalne – Dolnośląskiego Związku Karate we Wrocławiu. W działalność Klubu zaangażowanych jest około 100 osób [5, p. 1–2].

KS FSK działa w zakresie szkolenia karate, które obejmuje dzieci, młodzież i dorosłych. Głównymi bazami szkoleniowymi KS FSK są: hala sportowa Szkoły Podstawowej nr 1 w Kowarach oraz sala gimnastyczna Zespołu Szkół Szkoła Podstawowa i Gimnazjum w Mysłakowicach. W programie szkolenia klubu można wyróżnić następujące cele: nauka karate shotokan; udział w rywalizacji sportowej na arenie krajowej i zagranicznej; podnoszenie

umiejętności poprzez udział w egzaminach na stopnie kyu i dan; propagowanie prozdrowotnego trybu życia; zagospodarowanie czasu wolnego dzieci i młodzieży. Szkolenie można podzielić na etapy przygotowawczy, startowy i przejściowy. Na etap przygotowawczy składają się nauka i doskonalenie technik, podnoszenie zdolności motorycznych i psychicznych, nauka i doskonalenie taktyki rozstrzygania walk, wdrażanie zdrowego odżywiania się. W etapie startowym wyróżnić można udział w zawodach oraz korygowanie błędów i analizę startów. Z kolei etap przejściowy składa się z leczenia kontuzji, odprężenia fizjologicznego organizmu, restytucji poprzez zespołowe gry sportowe.

W Kowarach KS FSK prowadzi godzinne treningi dla dwóch grup – początkującej i zaawansowanej. Treningi dla pierwszej grupy odbywają się dwa, zaś dla drugiej grupy trzy razy w tygodniu. Kadra szkoleniowa posiadająca licencję Polskiego Związku Karate liczy 4 osoby, natomiast 8 osób posiada stopień mistrzowski (czarny pas) i licencję sędziowską.

Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate organizuje imprezy sportowe na obszarze powiatu jeleniogórskiego w gminach Kowary, Karpacz i Mysłakowice. Dzięki nim dzieci i młodzież na co dzień uczestnicząca w treningach karate bierze udział w szeroko rozumianej kulturze fizycznej, osiągając znaczące wyniki sportowe. Do wybranych imprez zorganizowanych przez klub w latach 2008–2010 dla dzieci i młodzieży z Kowar należą:

- „II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA„ [3, p. 1–2],
- „XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup. im. Leszka Drewniaka„ [4, p. 1–3],
- „XXXI Obóz Letni Funakoshi Shotokan Karate„ [5, p. 2].

Pierwszą z wymienionych imprez były II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA. Do celów, które przyświecały realizacji mistrzostw, należały: popularyzacja karate wśród dzieci, młodzieży i dorosłych; wyłonienie najlepszych zawodników, zawodniczek i klubów; podnoszenie poziomu wyszkolenia zawodników oraz zdobywanie doświadczeń w rywalizacji sportowej; popularyzacja zdrowego i aktywnego trybu życia; promocja regionu dolnośląskiego wśród przyjezdnych zawodników, trenerów oraz zaproszonych gości, uczestników imprezy, popularyzowanie dalekowschodnich sportów walki, umożliwienie bezpośredniego uczestniczenia mieszkańców Kowar i regionu dolnośląskiego w konsumowaniu widowiska sportowego.

II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA zorganizowano w dniach 26–28.02.2010 w Kowarach. Wzięli w nich udział zawodnicy i szkoleniowcy z 33 klubów z kraju – ogółem ponad 380 uczestników. Na mistrzostwa przyjechali także wykwalifikowani sędziowie FSKA. Przewodniczący Komisji Sędziowskiej FSKA Poland Mirosław Adamowski – 6 dan, zabezpieczył turniej w części sędziowskiej. Na czas trwania Mistrzostw zostały wypożyczone trzy maty (tatami). Impreza trwała trzy dni – pierwszego dnia na hali trwały przygotowania do zawodów. Kluby załatwiały formalności związane ze startem w turnieju. Przeprowadzono także kurs sędziowski FSKA.

Drugiego dnia odbyły się eliminacje i finały uczestników do szesnastego roku życia, natomiast trzeciego – eliminacje i finały uczestników powyżej szesnastego roku życia. Startujący zawodnicy zostali ubezpieczeni i w razie potrzeby objęci opieką lekarską. W mistrzostwach były nagradzane trzy pierwsze miejsca w każdej konkurencji poprzez puchary, medale, dyplomy oraz nagrody rzeczowe. Promocja imprezy oraz powiatu jeleniogórskiego rozpoczęła się 3 miesiące wcześniej. W dniach 27–28.02.2010 roku impreza transmitowana była na żywo przez Internet na stronie internetowej www.fska.info i stronach portali turystycznych.

Kolejną imprezą było XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup. im. Leszka Drewniaka. Do celów, które przyświecały organizacji wydarzenia, zaliczyć można: rozpropagowanie sztuk walki na terenie województwa dolnośląskiego, Polski i za granicą; popularyzacja zdrowego i aktywnego trybu życia poprzez treningi karate; promocja Regionu Dolnośląskiego oraz walorów turystycznych i kulturowych województwa dolnośląskiego pod kątem XII Mistrzostw Świata Karate Sho-

tokan FSKA Kowary-Karpacz w 2010 roku wśród przyjezdnych zawodników, trenerów oraz zaproszonych gości, uczestników imprezy z kraju i zagranicy; wyłonienie najlepszych zawodników i zawodniczek w trakcie III Turnieju Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka; integracja dzieci i młodzieży uprawiających karate z krajów Unii Europejskiej i świata poprzez wspólne treningi, rywalizację sportową na turnieju, wycieczki turystyczne oraz imprezy integracyjne.

XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka zostały zorganizowane w dniach 26–28.06.2009 w Kowarach. W tym okresie na zaproszenie KS FSK Karate przybył wybitny znawca sztuk walki, prezydent międzynarodowej organizacji FSKA Shihan Kenneth Funakoshi 9 dan. W ciągu 3 dni zostało przeprowadzone szkolenie sędziowskie oraz warsztaty treningowe dla ponad 200 osób trenujących sztuki walki w III kategoriach zaawansowania z krajów Unii Europejskiej, USA, Rosji, Maroko oraz państw byłego Związku Radzieckiego.

W ostatnim dniu seminarium, w godzinach przedpołudniowych został przeprowadzony egzamin na stopnie mistrzowskie dan dla trenerów i zawodników, w którym podnieśli oni swoje kwalifikacje z zakresu umiejętności sztuki walki karate. O godzinie 14 odbył się III Turniej Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka w konkurencjach: kata mężczyzn i kobiet oraz kumite mężczyzn i kobiet. Turniej był sędziowany przez kwalifikowanych sędziów FSKA.

Trzecim wydarzeniem przygotowanym przez KS FSK był XXXI Obóz Letni Funakoshi Shotokan Karate w dniach 20–31.08.2010 w Sarbinowie. W zgrupowaniu uczestniczyło 18 osób. Obóz był kontynuacją corocznych wakacyjnych zgrupowań, na których karatecy z Kowar i okolic podnosili swoje umiejętności w sztuce karate.

Głównym celem treningowym było przygotowanie zawodników KS FSK na XII Mistrzostwa Świata Karate Shotokan FSKA Kowary-Karpacz w 2010 roku. Oprócz zajęć sportowych, uczestnicy oddawali się szeroko pojętej rekreacji poprzez liczne wycieczki piesze oraz pływanie i plażowanie nad morzem. Obóz zakończył się egzaminem na stopnie szkoleniowe kyu.

Zakończenie

Na obszarze Kowar funkcjonują 32 stowarzyszenia. Ponad połowa spośród nich zajmuje się sportem. Jednym z nich jest Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate, którego celem funkcjonowania jest krzewienie kultury fizycznej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych oraz wychowanie dzieci i młodzieży poprzez uprawianie sportów walki, to jest karate shotokan.

Karate jest sztuką walki, która wychowuje zarówno w sferze fizycznej poprzez „kulturę własnego ciała”, jak i w sferze psychicznej poprzez kontrolę własnych emocji. Współczesne karate jest dostosowane do bezpiecznego nauczania wszechstronnej gimnastyki obejmującej wszystkie aspekty usportowienia organizmu ludzkiego, trening umysłu oraz łatwą samoobronę. Usportowienie organizmu obejmuje wszystkie cechy motoryczne i psychiczne, dając równomierny wszechstronny rozwój – biopsychospołeczny.

KS FSK zagospodarowuje czas wolny dzieci i młodzieży poprzez szkolenie karate, które obejmuje dzieci, młodzież i dorosłych. Klub Sportowy Funakoshi Shotokan Karate organizuje także imprezy sportowe, takie jak: II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA, XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka, XXXI Obóz Letni Funakoshi Shotokan Karate. Do celów, które przyświecają ich realizacji należą m.in.: popularyzacja karate wśród dzieci, młodzieży i dorosłych; propagowanie zdrowego i aktywnego trybu życia poprzez treningi karate; wyłonienie najlepszych zawodników, zawodniczek i klubów; podnoszenie poziomu wyszkolenia zawodników oraz zdobywanie doświadczeń w rywalizacji sportowej. Spośród kowarskich stowarzyszeń sportowych, poza KS FSK, aktualnie tylko dwa organizują coroczne imprezy sportowe o zasięgu ponadlokalnym, które w podobny sposób uatrakcyjniają czas wolny dzieciom i młodzieży.

Abstract

The article describes managing the free time of the children and the youth by the karate trainings. The authors present its realization on the example of the functioning of the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club (KS FSK). For this purpose there is described the general characteristic of the Kowary town and the sport associations which function in its area. Next there is presented the upbringing aspects of training of the one of the karate variation – shotokan and the forms of managing the time of children and youth within the confines of the current activity of the KS FSK and cyclic sport events organized by this club.

Literatura:

- [1] K. Funakoshi, *FSKA VI World Championships. 17th Annual Program Booklet and Yearbook*, Wyd. FSKA, Las Vegas, NV 2004
- [2] *Kowarskie stowarzyszenia*, <http://www.kowary.pl/pl/kowarskie-stowarzyszenia>, 15.07.2011
- [3] KS FSK, *Sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA w okresie od 15.02 2010 do 05.03.2010 roku*, Kowary 31.03.2010
- [4] KS FSK, *Sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka – Kowary, 26-28 czerwca 2009 w okresie od 26 VI – 28 VI 2009*, Kowary 28.07.2009
- [5] KS FSK, *Sprawozdanie merytoryczne z działalności Klubu Sportowego Funakoshi Shotokan Karate w Kowarach za rok 2010*, Kowary 2011
- [6] Miasto Kowary, *Strategia rozwoju miasta Kowary na lata 2008-2015 Aktualizacja*, Załącznik do uchwały Rady Miejskiej w Kowarach nr XXI/97/07 z dnia 28.12.2007 r
- [7] J. Miłkowski, *Karate – wiadomości podstawowe*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1983
- [8] B. Petrozolin-Skowrońska (red.), *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN; Warszawa 1997
- [9] P. i Z. Piepiora, *Mistrzostwa karate jako przykład imprezy promującej powiat jeleniogórski*, (w:) *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 2011
- [10] Z. Piepiora, *Zarządzanie kryzysem w stowarzyszeniu sportowym*, (w:) M. Żuber (red.) *Katastrofy naturalne i cywilizacyjne. Różne oblicza bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSOWL im. gen. T. Kościuszki, Wrocław 2011

Hanka ZANIEWSKA
Maria THIEL

PRZESTRZENNO-ARCHITEKTONICZNE I SPOŁECZNE PROBLEMY W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU MIAST

Wprowadzenie

W odpowiedzi na skutki zmian cywilizacyjnych, technicznych, demograficznych i przyrodniczych obserwowanych pod koniec XX w. zrównoważony rozwój miast przez zachowanie spójności celów społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych w procesie urbanizacyjnym zapewnić ma możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń. Służyć mają temu liczne deklaracje podejmowane na forum międzynarodowym, rządowe strategie i programy działań. Do przestrzegania idei zrównoważonego rozwoju w Polsce zobowiązuje Konstytucja RP i podejmowane przez Sejm ustawy dotyczące m.in. ochrony środowiska, planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz polityki rozwoju. Badania i raporty poświęcone problemom urbanizacji poszukują modeli urbanizacji miast, wśród których odnajduje się koncepcja „miasta zwartego” i „miasta ekologicznego”.

Idea miasta zwartego jest próbą odpowiedzi na sposób użytkowania i wykorzystania terenów na programy mieszkaniowe, które obok układu transportowego są największym konsumentem terenów otwartych, zwłaszcza w krajach zachodniej Europy i USA. Oczekuje się, że realizacja idei miasta zwartego przyniesie odpowiedzi na większość problemów, (szczególnie w wymiarze ekologicznym i społecznym), jakie niesie dalsza nieunikniona urbanizacja¹.

Z kolei koncepcja „miasta ekologicznego” popularna w krajach skandynawskich odnosi się w głównej mierze do efektywnego zużycia energii, podkreślając znaczenie zasobów odnawialnych i właściwego gospodarowania nimi w celu ograniczenia ilości odpadów i ponownego ich wykorzystania.

Przykładem takiego podejścia jest szwedzka koncepcja „SymbioCity” promująca całościowe zrównoważone planowanie przestrzeni miejskich².

Koncepcja ta zmierza do osiągnięcia zintegrowanych rozwiązań odnoszących się do:

- systemów wodno-kanalizacyjnych, energetycznych i gospodarki odpadami,
- krajobrazu, zabudowy i systemu transportu (energooszczędnego),
- koordynacji w sferze planowania energooszczędnej zabudowy i dostaw energii odnawialnej,
- koordynacji planowania terenów mieszkaniowych, usług i miejsc pracy.

Rozumiana w ten sposób koncepcja zrównoważonego miasta jest przykładem wnikliwej analizy przestrzennych, środowiskowych i społecznych funkcji miasta.

¹ A.T. Kowalewski: *Pojęcie, definicje i rozwój zasad zrównoważonego rozwoju osiedli i zespołów mieszkaniowych w: Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności*, IRM, Kraków, 2008

² „SymbioCity. Budowa przyjaznego dla środowiska i atrakcyjnego dla ludzi miasta zrównoważonego z efektywną produkcją i ekonomicznym wykorzystaniem energii”, materiały konferencji organizowanej przez Ambasadę Szwecji, Centrum Nauki Kopernik, 5 maja 2011, Warszawa

Zrównoważony rozwój miasta

Zasada zrównoważonego rozwoju miasta stała się (także w Polsce) przedmiotem licznych prac badawczych, publikacji naukowych oraz konferencji dotyczących zarówno tematyki ogólnej, jak i szczegółowej. Dokonano także próby sformułowania kryteriów i cech zrównoważonego rozwoju miast. Odnoszą się wprawdzie do osiedli i zespołów mieszkaniowych, ale to one przecież stanowią podstawowy element struktury przestrzennej miasta³.

Na podstawie literatury przedmiotu i badań własnych zaproponowano cztery grupy kryteriów:

1. Przestrzenno-architektoniczne.
2. Społeczno-ekonomiczne.
3. Środowiskowe.
4. Techniczne, którym przyporządkowano cechy charakteryzujące osiedla mieszkaniowe. Wskazano także warunki niezbędne do spełnienia kryteriów zrównoważonego rozwoju i odpowiedzialnych za ich spełnianie, zdając sobie sprawę z tego, że nie jest możliwe jednoczesne występowanie wszystkich cech zrównoważonego rozwoju i w dużej mierze zależność one będą od usytuowania osiedla w strukturze miasta, jego skali przestrzennej oraz czynników społeczno-ekonomicznych.

Tabela 1. Kryteria i cechy zrównoważonego rozwoju osiedli

Kryteria	Cechy	Warunki do spełnienia na osiedlach:		Odpowiedzialni za spełnianie warunków
		istniejących	powstających	
<p>Przestrzenno-architektoniczne</p> <p>Rozmieszczenie terenów mieszkaniowych</p> <p>Program funkcjonalny</p> <p>Rozwiązanie architektoniczno-urbanistyczne</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Lokalizacja umożliwiająca korzystanie z usług, przestrzeni publicznych, ograniczenie dojazdów do pracy – Zapewnienie dostępności usług – Korzystania z urządzeń sportu i wypoczynku przyjaznych różnym grupom – Miejsca integracji mieszkańców – Zróżnicowane architektoniczne, zapewniające bezpieczeństwo mieszkańcom 	<ul style="list-style-type: none"> – Uzupełnienie przez modernizację i rewitalizację 	<ul style="list-style-type: none"> – Koordynacja planów zagospodarowania przestrzennego – Uwzględnienie zasad architektoniczno-urbanistycznych bezpiecznego mieszkania 	<ul style="list-style-type: none"> – Władze gminy, urbaniści, architekci, inwestorzy, partnerzy w inwestycjach publiczno-prywatnych

Źródło: opracowanie własne

³ H. Zaniewska, A.T. Kowalewski, M. Thiel, R. Barek: *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności*, IRM, Kraków, 2008

**Zrównoważony rozwój miast.
Zagadnienia społeczne, ekonomiczne i środowiskowe w urbanistyce**

<p>Społeczno-ekonomiczne</p> <p>Integracja mieszkańców</p> <p>Dostępność mieszkań</p> <p>Bezpieczeństwo zamieszkania</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Współzamieszkiwanie grup ludności zróżnicowanych pod względem dochodów, statusu społecznego, wyznania itp. - Możliwość nabycia, wynajmu i utrzymania mieszkań przez grupy o zróżnicowanych dochodach 	<ul style="list-style-type: none"> - Wspomaganie przez państwo i gminę utrzymania mieszkań przez mniej zamożnych 	<ul style="list-style-type: none"> - Wspomaganie przez państwo i gminę budowy mieszkań dla mniej zamożnych - I ich utrzymania 	<ul style="list-style-type: none"> - Władze państwa i gminy, organizacje non profit, partnerzy w inwestycjach publiczno-prywatnych
<p>Środowiskowe</p> <p>Oszczędzanie energii</p> <p>Przyjazne środowisku technologie budowy</p> <p>Dostęp do obiektów przyrody</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Niekonwencjonalne źródła energii, energooszczędne urządzenia techniczne, termomodernizacja - Stosowanie technologii alternatywnych i materiałów pochodzenia naturalnego - Możliwość korzystania z terenów zieleni publicznej i osiedlowej 			
<p>Techniczne</p> <p>Poziom infrastruktury technicznej</p> <p>Jakość zasobów mieszkaniowych</p> <p>Standard mieszkań</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Pełne wyposażenie w urządzenia wod.-kan., oczyszczalnie ścieków, wykorzystanie wody deszczowej do celów gospodarczych - Energooszczędne systemy transportu - Dobry stan techniczny zasobów mieszkaniowych (budynków i mieszkań) ze szczególnym uwzględnieniem mieszkań socjalnych - Wielkość mieszkań zależna od struktury gospodarstw, zapewniająca godziwe warunki mieszkaniowe ubogim rodzinom, osobom starszym, niepełnosprawnym 	<ul style="list-style-type: none"> - Modernizacja istniejących urządzeń i uzupełnienie nowymi - Modernizacja i remonty istniejących zasobów, dostosowanie do potrzeb różnych grup społecznych - Modernizacja, przebudowa, rozbudowa, rewitalizacja 	<ul style="list-style-type: none"> - Korzystanie z nowoczesnych urządzeń i rozwiązań technicznych przyjaznych środowisku - Budowanie mieszkań o zróżnicowanej wielkości dostosowanych do potrzeb różnych grup społecznych 	<ul style="list-style-type: none"> - Gmina, inwestorzy, właściciele

W dalszych rozważaniach nad zrównoważonym rozwojem miast skoncentrowano uwagę na środowisku mieszkaniowym i problemach społecznych.

Środowisko zamieszkania w zrównoważonym rozwoju miast. Budowa osiedli czy zespołów mieszkaniowych w warunkach gospodarki rynkowej wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na problemy społeczno-ekonomiczne i środowiskowe. Dotyczy to także rewitalizacji rozpoczynanych na obszarach śródmiejskich i przemysłowych, powojennych i pokolejowych.

Równoważenie czynników społecznych, ekonomicznych, przyrodniczych i kulturowych w procesie rozwoju to także integracja mieszkańców oraz bezpieczne i zdrowe środowisko zamieszkania⁴.

Równowaga czynników społecznych i ekonomicznych wiąże się z dostępnością mieszkań i możliwością ich utrzymania, na co wpływ ma poziom dochodów, a w rozwiązaniach urbanistyczno-architektonicznych uwzględnia potrzebę integracji społecznej różnych grup mieszkańców określonej przestrzeni, wprowadzając do niej m.in. miejsca rekreacji i sportu oraz spotkań grup zainteresowań.

Środowisko naturalne (zieleń miejską i osiedlową) traktuje jako ważny element życia mieszkańców, a ograniczenie zużycia energii ze źródeł konwencjonalnych (przez wprowadzanie np. elektrowni wiatrowych i kolektorów słonecznych) i recykling odpadów komunalnych jako priorytetowe.

Integracja mieszkańców. Istotną sprawą są tu program osiedla oraz formy i lokalizacja zabudowy mieszkaniowej. Różnorodność w osiedlu form własności (prywatne, gminne, spółdzielcze, tbs) i statusu (wynajmowane, własne) mieszkań, pozwala na zamieszkiwanie na jednym obszarze gospodarstw domowych o różnych poziomach dochodów. Zapobiegając tworzeniu się enklaw grup jednorodnych społecznie, które w efekcie sprzyjają zanikowi więzi z innymi warstwami społecznymi.

W zróżnicowanej strukturze mieszkańców należy uwzględnić także różnorodność kulturową wraz z zapewnieniem obiektów i urządzeń odpowiadających specyfice tradycji i kultu religijnego. Współzamieszkiwanie różnych grup społecznych stanowi przeciwwagę dla „gett ubogich”, zapobiega poczuciu wykluczenia społecznego i ma wpływ na ograniczenie zachowań patologicznych.

Miejscami integracji mieszkańców zależnie od wielkości osiedla i jego usytuowania w strukturze miasta, mogą być szkoły, przedszkola, żłobki, świetlice środowiskowe, obiekty usługowe, a także przestrzenie publiczne w mieście oraz sąsiedzkie na terenie osiedla, pozytywny wpływ mają również działania organizacyjne władz lokalnych lub rad osiedli (np. dzień sąsiada).

Integracja mieszkańców napotyka w praktyce liczne bariery, do których należą konflikty interesów poszczególnych grup, obawa przed odmiennością, zachowania patologiczne części (nawet niewielkiej) mieszkańców.

Bezpieczne środowisko zamieszkania. Za bezpieczne osiedle uważa się najczęściej osiedle chronione, ogrodzone oraz monitorowane, w którym urządzenia techniczne chronią zarówno przed włamaniem, jak i penetracją przez osoby niepożądane. Takie rozwiązania przyczyniają się jednak do rozczłonkowania struktury przestrzennej miasta, wzrastającego podziału społecznego i powstawania „gett dla bogatych”.

Wyizolowane osiedla sprzyjają podziałom na grupy społeczne i wywołują agresywne zachowanie grup mających poczucie wykluczenia, dla których nie są dostępne tereny zamknięte. Dlatego też poszukuje się innych form bezpiecznego osiedla, które byłyby zgodne z ideą zrównoważonego rozwoju. Uważa się, że bezpieczne środowisko zamieszkania (obok

⁴ Cechy te mogą być podporządkowane wszystkim kryteriom, jakie powinno spełniać osiedle zrównoważonego rozwoju

zapewnienie integracji społecznej) może być tworzone zgodnie z kryteriami przestrzenno-architektonicznymi i społeczno-ekonomicznymi a także technicznymi. Środowisko bezpieczne wyraża się przez:

- zróżnicowanie typów i rodzajów zabudowy (jednorodzinna, wielorodzinna, niska, wysoka, wynajmowana, własna),
- skalę osiedla (większe osiedla utrudniają identyfikację mieszkańców), a nawet liczbę mieszkań w budynku,
- czytelną strukturę osiedla (rozdzielnie przestrzeni publicznej od prywatnej, dojazd różnymi środkami komunikacji),
- formę architektoniczną i przejrzystości budynków ograniczającą możliwości włamań i dostępu osób niepożądanych,
- dobrą widoczność i oświetlenie miejsc wspólnego użytkowania.

Otwarte osiedla budzą ogólną niechęć spowodowaną negatywnymi doświadczeniami funkcjonowania dużych osiedli mieszkaniowych i blokowisk, a wielu użytkowników zamkniętych osiedli akceptuje te rozwiązania, będące dla nich wyrazem osiągniętego sukcesu i prestiżu, a także poczucia bezpieczeństwa.

Zdrowe środowisko mieszkaniowe. Pojęcie zdrowego środowiska zamieszkania, rozumianego często jako higieniczne, obecnie traktowane jest bardzo szeroko, obejmuje zespół elementów składających się na jakość środowiska mieszkaniowego z przestrzenno-architektonicznego, społeczno-ekonomicznego i przyrodniczego punktu widzenia. Z badań przeprowadzonych przez G. Schneider-Skalską [1] wynika, że kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego „powinno być oparte na zrozumieniu dynamicznych współzależności pomiędzy środowiskiem fizycznym, społecznym, i potrzebami osobowymi człowieka, uwzględnia zależności biogenetyczne, psychiczne, behawioralne i środowiskowe: geograficzne, architektoniczne, technologiczne, socjokulturowe”.

Tak szeroko pojęte zdrowe środowisko mieszkaniowe powinno m.in. zapewnić poczucie bezpieczeństwa, dogodny dostęp do terenów i urządzeń sprzyjających realizacji zdrowego stylu życia, kontakt z elementami przyrody, możliwość realizowania kontaktów społecznych. Najistotniejsze elementy tworzące zdrowe środowisko mieszkaniowe (możliwość wyboru, czytelna struktura, kontakt z naturą, przestrzeń społeczna) wpływają na uzyskanie ładu przestrzennego, zdrowia i dobrego samopoczucia mieszkańców.

Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego jest wpisane w proces zrównoważonego rozwoju osiedli mieszkaniowych, służąc poprawie jakości życia mieszkańców.

Urbanistyczno-architektoniczne aspekty kształtowania zrównoważonego środowiska mieszkaniowego

Dążenie do realizacji idei zrównoważonego rozwoju miast, stanowiące naturalny i oczywisty kierunek działań władz lokalnych, zderza się w Polsce z problemem dostępności mieszkań dla mniej zamożnych. Brak mieszkań (głównie socjalnych) pojawia się w Polsce jako efekt transformacji społeczno-gospodarczej i urynkowania mieszkalnictwa. Priorytetem w latach 90. XX w. stały się przekształcenia własnościowe, zmierzające do ograniczenia publicznej (gminnej) własności zasobów mieszkaniowych na rzecz własności prywatnej, co odbiło się na słabszych ekonomicznie i gorzej mieszkających grupach ludności. Skala problemów jest znaczna, bowiem jakość środowiska mieszkaniowego uwzględniająca różne kryteria (społeczne, ekonomiczne, przestrzenno-architektoniczne i techniczne) wskazuje, że w najgorszych warunkach mieszkaniowych żyje około 13% mieszkańców miast i nie jest obojętne, gdzie w strukturze miasta są usytuowane mieszkania osób pozabawionych wystarczających środków na poprawę lub samodzielne zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych.

W miastach już obecnie obserwowana jest tendencja do wyznaczania terenów pod mieszkalnictwo dla ubogich na obrzeżach, przeznaczania na ten cel blokowisk z lat 60. i początku lat 70. XX w., a także adaptowania na cele mieszkaniowe nieatrakcyjnych lokalizacyjnie i technicznie obiektów użyteczności publicznej.

Rosnące różnice w dochodzie i stylu życia znajdują odbicie w zróżnicowanych potrzebach, także w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkaniowych. Sposób ich zaspokajania jest niekiedy wymuszony poziomem lub brakiem dochodów. Pojawiają się sfery ubóstwa i enklawy niedostatku, często odizolowane w przestrzeni miasta, a dodatkowo, wyodrębnianie mieszkań socjalnych jako podsektora w zasobach komunalnych nadaje mu znamiona stygmatu, generując dzielnice biedy i slamsów.

Mieszkaniowe obszary problemowe

Zasoby zamieszkiwane przez słabsze ekonomicznie i społecznie grupy ludności coraz częściej stają się obszarami „biedy mieszkaniowej”, swoistymi gettami kontrastującymi z luksusowymi, zamkniętymi przestrzennie osiedlami bogatych, a nawet z osiedlami dla średnio zamożnych (wznoszonymi w formule towarzystw budownictwa społecznego). Tworzą obszary problemowe w przestrzeni miasta, na których kumulują się negatywne zjawiska społeczno-ekonomiczne oraz przestrzenno-architektoniczne. Do społeczno-ekonomicznych zjawisk negatywnych wynikających z zachowań lokalnych społeczności zaliczono alkoholizm, przestępczość, dewastację mieszkań i otoczenia, do negatywnych zjawisk ekonomicznych – ubóstwo mieszkańców, a do przestrzenno-architektonicznych – zły stan techniczny zasobów i środowiska zamieszkania (mając na uwadze m.in. rodzaj budynków i urządzenie otaczającego terenu).

Skala problemu w Polsce jest znaczna i nie jest obojętne (nie tylko z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju), gdzie w strukturze miasta są sytuowane i jaki jest standard mieszkań osób pozbawionych wystarczających środków na poprawę lub samodzielne zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych.

Obecnie w polskich miastach można uznać za problemowe kilka rodzajów zasobów. Przedstawiono je w tabeli 2.

Każdy z wymienionych rodzajów zasobów charakteryzuje się: innymi cechami architektoniczno-przestrzennymi, standardem technicznym i wyposażeniem w media, zamieszkiwaniem przez określone grupy społeczne oraz skalą występowania.

W latach 2009–2010 przeprowadzono w IRM badania ankietowe na temat występowania mieszkaniowych obszarów problemowych w polskich miastach liczących więcej niż 10 tys. mieszkańców.

Zakres badań dotyczył:

- form architektonicznych oraz usytuowania zabudowy mieszkaniowej w przestrzeni miast, a także własności zasobów i ich stanu technicznego,
- problemów społeczno-ekonomicznych mieszkańców tych obszarów i prób przeciwdziałania zjawiskom negatywnym,
- planów gmin w zakresie sposobu zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych ubogiej ludności i usytuowania mieszkań dla niej w przestrzeni miasta.

Materiał badawczy zawierający informacje ze 182 miast wskazuje, że w poszczególnych miastach mieszkaniowe obszary problemowe są nieporównywalne co do skali i formy zabudowy. Stanowią je pojedyncze budynki, zespoły mieszkaniowe, osiedla, kilka budynków przy ulicy, zabudowa wysoka i niska, budynki adaptowane, pełniące uprzednio inne funkcje oraz baraki.

Usytuowane są najczęściej na obrzeżach miast, w następnej kolejności w śródmieściach (nawet w ich centrach) i osiedlach mieszkaniowych.

Tabela 2. Polskie mieszkaniowe obszary problemowe w miastach

Rodzaj zasobów mieszkaniowych na obszarach problemowych	Prawdopodobna skala zjawiska w 2007 r.	Standard techniczny i wyposażenie w media	Lokalizacja w strukturze miasta	Środowisko społeczne zamieszkujących
Blokowiska z wielkiej płyty z lat 60. i 70. XX w.	ok. 2,0 mln	Niski standard techniczny, pełne wyposażenie, małe mieszkania, ciemne kuchnie	Całe dzielnice lub duże osiedla na obrzeżach miast	Przewaga osób starszych i słabych ekonomicznie (w tym mogą być blockersi)
Obecne zasoby komunalne wybudowane przed 1944 r.	ok. 500 tys.	Niski standard – często niepełne wyposażenie	Często w centrum miast	Przewaga osób starszych i słabych ekonomicznie
Hotele robotnicze, bursy, szkoły adaptowane na mieszkania socjalne	brak danych	Standard techniczny niezły, wyposażenie: zbiorowe kuchnie, łazienki, wspólne wc	Różna	Najsłabsze ekonomicznie grupy społeczne, eksmitowani
Obiekty tymczasowe, baraki i kontenery	Po kilka lub kilkanaście w mieście	Standard techniczny zły, wyposażenie b. ubogie,	Na terenach izolowanych przestrzennie i funkcjonalnie	Najsłabsze ekonomicznie grupy społeczne, eksmitowani
Budynki lub osiedla z mieszkaniami socjalnymi, wznoszone po 1989 r.	ok. 10 tys.	Standard techniczny dobry, wyposażenie wystarczające	Z dala od centrów, bez infrastruktury społecznej	Status uprawnionych do lokalu socjalnego
Zasoby z dawnymi (do 1990 r.) mieszkaniami zakładowymi	ok. 260 tys.	Standard techniczny średni	W pobliżu dawnych dużych zakładów	Zróżnicowane, z dużym udziałem osób starszych

Źródło: opracowanie własne

W wielu miastach występuje równocześnie kilka takich obszarów rozmieszczonych w różnych częściach miasta, zarówno na obrzeżach, jak i w centrum. W większości (60%) miast do obszarów problemowych zaliczono pojedyncze budynki (proporcje takie utrzymują się we wszystkich grupach miast), a w 33% miast tworzą je zespoły lub osiedla mieszkaniowe, a ich właścicielem jest najczęściej gmina (prawie 95%).

Zabudowa mieszkaniowa to przeważnie wielorodzinna niska (70%), wysoka (30%). Następną co do częstotliwości występowania formą zabudowy (w prawie 23% miast), marginalizującą miejscową społeczność, są budynki dawnych hoteli robotniczych, szkół, biur, budynki PKP oraz różnego rodzaju budynki przemysłowe adaptowane na mieszkalne z mieszkaniami socjalnymi. Ta forma zabudowy najliczniej występuje w miastach do 50 tys. mieszkańców.

Budynki tymczasowe (baraki i kontenery), których 69% przypada na miasta do 50 tys. mieszkańców, to kolejna forma zabudowy traktowana jako remedium na rozwiązywanie problemów mieszkaniowych ubogich mieszkańców.

Wśród budynków tworzących obszary problemowe przeważają wzniesione przed 1945 r. (odpowiedzi z 79 miast). Kolejną grupą są budynki z lat 1945–1960. Wskazało na nie prawie 36% miast z obszarami problemowymi, a wśród nich największy udział (66,6%) mają miasta powyżej 200 tys. mieszkańców.

Zabudowa z lat 1960–1980, stanowiąca trzecią co do liczebności grupę (ok. 31%), cechuje miasta do 50 tys. oraz 100–200 tys. mieszkańców (50% zbioru miast z obszarami problemowymi). Można sądzić, że zabudowa z tego okresu to osiedla wznoszone w technologiach uprzemysłowionych (wielki blok i wielka płyta), tworzące blokowiska (większe lub

mniejsze, w zależności od skali miasta), których inwestorem najczęściej były spółdzielnie mieszkaniowe, zakłady pracy, a rzadziej gmina⁵.

Obszary problemowe stanowi także zabudowa mieszkaniowa wzniesiona po 1980 r., wprawdzie w niewielu miastach do 50 tys. mieszkańców (13,6%), ale zaznaczająca się wyraźniej w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców (33,3%).

Znaczny udział zabudowy sprzed 1945 r. oraz z lat 1945–1960 w badanym zbiorze miast z obszarami problemowymi decyduje o stanie technicznym zasobów mieszkaniowych. W złym lub bardzo złym stanie technicznym jest 23% budynków stanowiących własność gmin, do większego remontu kwalifikuje się około 26%, a do wyburzenia jest prawie 4%.

Władze miast podejmują działania mające na celu zwalczanie wykluczenia społecznego mieszkańców (55% zbioru miast z obszarami problemowymi). Znaczna część tych działań, adresowana do uzależnionych od alkoholu i narkotyków (kluby Azyl), ma na celu wspieranie rodzin w ich prawidłowym funkcjonowaniu (warsztaty terapeutyczne), szkolenie i podnoszenie kwalifikacji zawodowych osób bezrobotnych, łagodzenie skutków długotrwałego niedożywienia, wsparcie dla osób niepełnosprawnych (w tym także niepełnosprawnych intelektualnie), dotkniętych przemocą w rodzinie, oddłużanie (w tym odpracowywanie zaległości czynszowych).

W celu zaspokojenia potrzeb miasta miały do wyboru budowę domów z mieszkaniami socjalnymi (w tym także stawianie kontenerów lub baraków) lub ich zakup, adaptację budynków dotychczas niemieszkalnych na mieszkania socjalne oraz tzw. przekształcanie mieszkań komunalnych, polegające na wyodrębnieniu w zasobie komunalnym (z najmem na czas nieoznaczony) lokali socjalnych (z najmem na czas oznaczony).

Najwięcej miast zamierza zwiększać zasób mieszkań socjalnych przez ich budowę, w następnej kolejności przez wyodrębnianie z zasobu mieszkań komunalnych, na ostatnim miejscu znalazły się zamierzenia co do adaptacji budynków niemieszkalnych lub zamieszkania zbiorowego na domy z mieszkaniami socjalnymi.

Z badań IRM wynika, że planowany przez miasta zasób mieszkań komunalnych z lokalami socjalnymi sytuowany będzie głównie (55% odpowiedzi twierdzących) na ich obrzeżach. Niekiedy są to także okoliczne wsie lub miejscowości. Planowane jest również sytuowanie lokali socjalnych na terenie osiedli mieszkaniowych i śródmieść miast, a niekiedy w ścisłym centrum, szczególnie w przypadku wyodrębniania lokali socjalnych w mieszkaniowym zasobie gmin⁶.

W nielicznych przypadkach planuje się rozpraszanie mieszkań socjalnych na terenie całego miasta, aby nie tworzyć skupisk biedy i wykluczenia mieszkaniowego i społecznego.

Uzyskany w procesie badań materiał odnoszący się do planów na przyszłość niestety nie jest optymistyczny (tab. 3). Zapowiada „wypychanie” mieszkaniowych obszarów problemowych na obrzeża, zarówno jeżeli będzie to budowa nowych mieszkań, jak i adaptacje budynków przemysłowych, a procesy te będą, sądząc z wyników badań, przebiegały poza świadomością służb odpowiedzialnych za rozwój przestrzenny miast.

Budowa nowych mieszkań socjalnych jest w większości przypadków planowana na terenach należących do gmin, usytuowanych na obrzeżach. Skalę zabudowy z mieszkaniami socjalnymi powiększą zamierzone adaptacje budynków, dość często zlokalizowanych na obrzeżach miast, bo albo były związane z przemysłem lub PKP, albo z dużymi dzielnicami mieszkaniowymi (w przypadku budynków szkolnych, usługowych lub administracyjnych).

⁵ W odpowiedziach na ankietę skierowaną do władz miast nie uzyskano informacji o zasobach spółdzielni mieszkaniowych, dlatego też materiał badawczy nie dotyczy osiedli spółdzielczych

⁶ W śródmieściach, a czasem w ścisłych centrach są kamienice wzniesione przed 1945 r. lub budynki z lat 1945–1960, które w całości lub w części stanowią własność gmin

Tabela 3. Istniejące i planowane usytuowanie zasobów komunalnych z mieszkaniami socjalnymi

Miasta wg liczby mieszkańców w tys.	Liczba badanych miast	Usytuowanie istniejące (A), planowane (B) ^b					
		obrzeża		centrum/śródmieścia		osiedla	
		A	B	A	B	A	B
10-20	70	30	37	20	16	11	12
20-50	60	29	25	17	7	19	10
50-100	24	15	14	8	7	9	6
100-200	17	10	6	6	2	3	3
pow.200	11	5	5	4	3	5	7
Razem	182	89	87	55	35	47	38

^a Część nadesłanych ankiet zawierała informacje o planach na przyszłość, ale nie zawierała informacji o istniejących mieszkaniowych obszarach problemowych, dlatego w tabeli odniesiono się do wszystkich miast, które brały udział w badaniach.

^b Istniejące mieszkania socjalne tworzą obszary problemowe, planowane są potencjalnymi obszarami problemowymi.

Podsumowanie

Teoretyczne rozważania nad kryteriami zrównoważonego rozwoju miast skonfrontowano z polską rzeczywistością w postrzeganiu tej idei w gospodarce przestrzennej W 2007 r. przeprowadzono badania ankietowe [4] w kilku miastach, różniących się liczbą mieszkańców, strukturą własności zasobów mieszkaniowych, funkcją w regionie i kraju⁷. Z badań wynika, że:

1. Postrzeganie idei zrównoważonego rozwoju odnosi się głównie do obowiązku ochrony środowiska w drodze likwidacji różnego rodzaju zanieczyszczeń (powietrza, gleby i wód), porządkowania terenów zielonych ogólnie miejskich oraz terenów i urządzeń rekreacyjnych, w tym także ścieżek rowerowych.
2. Zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych uboższych grup mieszkańców następuje poprzez budowę mieszkań socjalnych, usytuowanych w przestrzeni miasta najczęściej na obszarach peryferyjnych.
3. Prowadzone są znaczące działania rewitalizacyjne, które przyczyniają się do aktywizacji ekonomicznej obszaru często przez wprowadzenie funkcji turystycznej, ale ich skutki nie zawsze sprzyjają uwzględnieniu kryteriów społecznych. Do mieszkań na zrewitalizowanych obszarach nie powracają ubożsi mieszkańcy, przenoszeni do lokali socjalnych, a funkcje mieszkaniowe rewitalizowanych obszarów zastępowane są innymi o charakterze komercyjnym.
4. Podejmowane działania dotyczące integracji społecznej polegają na organizacji centrów, działających na poziomie miasta, a także w mniejszej skali np. spółdzielni socjalnych aktywizujących bezrobotnych.

Analiza wyników badań z 2007 r. skłoniła do ich pogłębienia i uszczegółowienia o społeczne problemy kształtowania środowiska mieszkaniowego. Podjęte w 2009 r. badania potwierdzają wcześniejsze, niepokojące i zagrażające idei zrównoważonego rozwoju miast tendencje:

- mieszkaniowe obszary problemowe zróżnicowane pod względem form zabudowy, jej wieku i skali przestrzennej (budynek, zespół budynków, część ulicy, część osiedla, a nawet całe osiedle) występują w 80% badanych miast,

⁷ Badania ankietowe i wizje lokalne przeprowadzono w Łodzi, Wrocławiu, Poznaniu, Radomiu, Toruniu, Gorzowie Wielkopolskim, Legionowie i Jaworznie

- właścicielem zasobów tworzących obszary problemowe są głównie gminy, które ograniczyły (do 10% w skali kraju) własne zasoby przez sprzedaż mieszkań dotychczasowym najemcom, pozostawiając sobie budynki w najgorszym stanie technicznym i standardzie, w których wyodrębnione są lokale socjalne,
- gminy poszukują możliwości zaspokojenia potrzeb najuboższych przez budowę nowych domów, adaptację budynków niemieszkalnych, modernizację techniczną starych zasobów, zakup mieszkania lub domu, a niekiedy stawianie kontenerów, a nawet baraków,
- budowa domów z mieszkaniami socjalnymi rodzi protesty okolicznych mieszkańców nie tylko z powodu lokalizowania „socjalu” w ich sąsiedztwie, ale także ze względu na przywilej nowego mieszkania, jakim obdarza się najemców z wyrokami eksmisyjnymi, których podstawą było często niewywiązywanie się z obowiązku ponoszenia opłat czynszowych,
- nowa zabudowa mieszkaniowa o charakterze socjalnym, ale o pełnym standardzie wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej jest często dewastowana przez nowych najemców. Lokalizowana na peryferiach miast i skupiająca najemców o negatywnych cechach staje się w szybkim czasie kolejnym obszarem problemowym, zamieszkiwanym przez wykluczonych społecznie z przestrzeni miasta,
- gminy, starając się przeciwdziałać negatywnym zjawiskom, podejmują i realizują liczne programy (współfinansowane ze środków Unii Europejskiej) wspierające aktywność zawodową i integrację społeczną oraz związane pośrednio lub bezpośrednio z mieszkalnictwem. Najczęściej są to działania rewitalizacyjne w ramach lokalnych programów rewitalizacji. Podejmowanie ich jest spowodowane złym stanem technicznym zasobów, koniecznością porządkowania starej tkanki urbanistycznej, dążeniem do poprawy warunków życia mieszkańców, zwiększenia prestiżu miasta przez poprawę warunków estetycznych oraz likwidację patologii społecznych. Po przeprowadzeniu rewitalizacji nie przewiduje się jednak powrotu wszystkich dawnych mieszkańców. Podwyższenie standardu powoduje wzrost opłat eksploatacyjnych, na których opłacenie nie wszystkich stać. Sytuacja taka rodzi niechęć części mieszkańców do podejmowania działań rewitalizacji obszaru i zasobów, które zamieszkuja,
- w planach gmin wyraźnie (w 50% badanych miast) zaznaczyło się „wypychanie” zabudowy mieszkaniowej dla ubogich na obrzeża miast, gdzie planuje się sytuowanie mieszkań socjalnych.

Z przeprowadzonych badań wynika jednoznacznie, że obszary problemowe tworzone są nie tylko przez miejsce, formę i rodzaj zabudowy, ale do ich powstawania przyczyniają się również cechy społeczno-ekonomiczne ich mieszkańców. Oznacza to konieczność prowadzenia spójnych i wieloaspektowych działań w ramach zrównoważonego rozwoju miast.

Literatura:

- [1] Schneider-Skalska G.: *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego*, Monografia 307, Politechnika Krakowska, Kraków 2004, s. 97.
- [2] Bać Z. (Red. całości): *Habitaty bezpieczne*, Prace Naukowe Wydz. Arch. Polit. Wrocławskiej nr 7, Wrocław 2006.
- [3] Bać Z.: *Habitaty pro-eko-logiczne*, Prace Naukowe Wydz. Arch. Polit. Wrocławskiej nr 8, Wrocław 2010.
- [4] Zaniewska H., Kowalewski A.T., Thiel M., Barek R.: *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności*. IRM, Kraków 2008.
- [5] Zaniewska H., Thiel M., Urbańska W., Bark R.: *Mieszkaniowe obszary problemowe w miastach i na terenach popegeerowskich*, IRM, Kraków 2010.

PREFACE

The sustainable development of cities could be achieved only by coherent maintenance of social, economical and environmental issues in urban planning. This is a subject of this study.

It could seem to be obvious, that the town or the city, especially the great megalopolis, is pure negation of the sustainable development idea. Cities are considered even as ulcers in the areas occupied by the more natural ecosystems, such as agricultural lands or forest. It is thought that to achieve overall sustainable development, urban development must be stopped.

Nothing could be further from the truth!

The Little Prince in the genius novel of Antoine de Saint-Exupéry said: People take the earth a little space. If the two billion inhabitants of the earth stood together – side by side, like a rally – they will fit easily in a public square about twenty miles long and twenty miles wide. It might be the whole of humanity huddle on a tiny island in the Pacific Ocean.

Is it true?

Let's check it.

There are about 7 billions people all over the world. A very comfortable hotel double room has 20 square meters at most, it means – 10 square meters for a person. Assume that the hallways, restaurants and entertainment venues occupy the same space, and the hotel has 10 floors.

So: 7 billions times 20 square meters divided by 10 floors gives us an impressive number $1,4 \text{ E}+11$ square meters, which practically means 140 000 square kilometers. Let's add parks, playgrounds, stadiums, swimming pools, tennis courts and golf courses, taking four-times more space, than the hotel area, and we gets 700 000 square kilometers.

The Borneo Island is a 743 000 square kilometers. The whole humanity could huddle on this only island – with conditions of stay, offered by four- or five-star hotel.

Cities could take a role of a tiny island in the Pacific Ocean, mentioned by Saint-Exupéry. Overall sustainable development could be achieved only with parallel sustainable development of cities.

JAN CETNER

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental
issues in urban planning**

English version

Bogumiła KRYSZEK-KUCEWICZ
Barbara TURK

DEGRADED URBAN AREAS – POSSIBILITY OF IMPROVING THE AREA

Part A. The socially degraded urban areas – public space

Socially degraded urban areas – social problem

The inspiration for the following reflection were observations of negative social phenomena caused by the economic transformation of formerly industrial cities of Upper Silesia.

Agglomeration which origins associated with extraction and exploitation of hard coal deposits reach half of the nineteenth century. The effect of industrialization was the creation of specific local cultures, organized around the work in the mines. Coal mining was certainly not the only branch of the industry in the region but gave it certain characteristic features that are expressed in certain forms of culture [Wódz, 2003]. These historical conditions also overlap with additional phenomena, such as the polarization of urban area associated with the generation of internal poles of growth and formation of enclaves of cumulative poverty and social problems, covering the whole urban districts. They have been transformed as a result of the process of socio-spatial segregation in the areas degraded materially, negatively defined as *dangerous districts*.

The process, in which previously functioning city or its urban districts fall into ruin and incompetence, has been defined as Urban Decay. It was caused by deindustrialization, economic reorganization, changing population, leaving the buildings, high unemployment, crime and hostile urban landscape, and took place mainly in the sixties and seventies in Europe and North America.

Currently, a commonly used term to describe degraded urban areas that are not in law jurisdiction and are characterized by substandard level of housing as well as impoverishment of their inhabitants is "exclusion zone" [Kozłowski, Mohd Yusof, 2010]. It is undoubtedly the problem of the city.

Over the last century there was a constant feeling of civil unrest in many degraded areas. It led to the social decline which is mainly attributable to the very low income, high unemployment and housing stock that does not allow raising the standard of living, and the main result of this is segregation, polarization, crime, very low quality of housing and technical infrastructure, and a high degree of social unrest.

At the same time, anxiety caused by the progressive degradation of urban development and the overall urban environment was growing. Residents of socially degraded districts are subjected to multiple isolation. Due to the poor education or reduction of social competence they are subjected to elimination from the labour market (economic isolation). As a result of the awareness of their negative social situation they also undergo a process of self-esteem degradation, playing the role of isolated from the rest of society (socio-cultural isolation). The effect of these phenomena is poor contact with representatives and social institutions (socio-institutional isolation).

Socially degraded urban areas – revitalization

Countering impoverishment and starting revitalization processes of socially degraded urban areas has become widely recognized as a policy priority at the local level. Accord-

ing to Kazimiera Wódź, successful revitalization programs for socially degraded urban areas rely more on local partnership philosophy rather than investment-market model. These are long-term programs using the methodology of organizing the local community.

Published in 1986, research on the social order in the socially degraded formerly industrial district Lipiny in Świętochłowice city show an opportunity to solve the social problems of the area through the **activation of local communities** as a result of prevention of social isolation [Wódź, Świątkiewicz, Nurek, Czekaj, 1986], in an open public space.

According to Urban Trask Force public spaces are the basis for public interaction and social integration; they can shape a sense of space and be a source of pride for local communities [Urban Trask Force]. Social benefits of open public space, such as parks, point to social cohesion, providing safe areas and opportunities to improve health status as well organizing free time.

Public space. Degradation – exclusion – revitalisation

Public space

In the literature public space is considered in terms of different aspects. Much attention is given to public spaces which are the main element of structure-forming and play an important role in the process of urban revitalisation. This interest stems from treating the public space as a pride of a city that helps to create a positive image of the city.

According to Jan Gehl, *public space* is the area of contacts and everyday activities, which enables spending time with people, watching and listening to them.

According to Charter of Public Space, it has a strategic importance for local communities, as it serves to satisfy their needs and is a commonly used good.

The author understands the term *public space* as an open, widely available place, physical area used every day by residents.

There are many benefits of open public spaces, from economic, educational, environmental, and recreational to social benefits. The open public space has the potential to engender the sense of community and pride of users that is extremely important in the deprecated urban areas.

Degradation

Degradation in spatial terms is a deterioration of land use planning. It is a symptom of unfavourable changes in the urban space, the process of destruction or transformation of spatial environment and its resources, caused by human activity.

Exclusion

Exclusion in spatial aspect is understood by the author as a lack of access (or its limitation) – for objective reasons, such as: poverty, diseases, cultural discrimination or for subjective reasons, such as: philosophical or political beliefs – to socially valued public spaces, leading to the marginalization of social unit.

Cultural exclusion means exclusion from participation in culture, in its two variants [Lipski, 2010]:

- High culture (lack of access to libraries, cultural centres, theatres, books, classical music, art).
- Traditional culture, blocking access to it. The exclusion in this case occurs in two ways:
 1. Exclusion of industrial culture from socially valued public spaces.
 2. Hindering access to its authentic form or physical and symbolic annihilation.

Revitalization

Project for Public Spaces is a great program of revitalization of public spaces. It operates on two levels. First is the active help for residents in rebuilding their

communities. The second is the participation in programs, in which public spaces or public buildings are converted.

When rebuilding communities two principles are usually used:

- **First principle – placemaking** - involves the creation of active places through “formation of public spaces”. Four key features of active public space have been formulated:
 1. An easy access and convenient connections,
 2. Creating opportunities for action,
 3. Comfort and appearance,
 4. Conditions for the development of social life and activities.
- **Second principle** – strengthening the people’s identification with public space and involving them in public activity.

Project for public spaces has been introduced to improve the marginalised districts of Bogota by engaging its residents. Enrique Penalosa claims that public spaces are the only one of the few environments, in which all residents, regardless of the material status, are able to integrate. Although, the urban reforms of the mayor of Bogota were praised for the environmental benefits and overall contribution to the quality of life, these reforms focus on the role of public spaces in promoting social justice. Equal access of all people to the public space, services and facilities. Actions taken in the city, apart from the new transport system, social infrastructure and education, have been extended for a renewal of squares and creation of a large park on the area previously overrun by crime and drugs. Planting more than 10000 trees and building hundreds of kilometres of sidewalks, bicycle paths, promenades and green spaces including 1200 parks.

Improving public space is certainly not enough to eliminate economic and social problems of degraded urban area, such as low income, unemployment or other problems of citizens. Thus, successful revitalization of public spaces preventing social isolation, carried out with the support and involvement of local community, considered as improvement of life conditions and social status, can lead to the development of interpersonal contacts and as a result to partial decrease of social tensions [Kozłowski, Mohd Yusof, 2010].

Part B. The possibilities of improving the area

Housing development after the year 1990 is driven more by the market game rather than principles of sustainable development. In consequence, it is formed in a chaotic manner between the existing buildings with different functions in the city centre or in the open areas near major cities. It is very often characterised by poor quality of space [PPA 2009]. It seems that it is due to the fact that public space planning does not meet its primary role. In this situation it is necessary to improve the functioning of existing tools. It is believed that introduction at the pre-project stage of the method of testing the space, on the results of which recommendations for the particular area are developed, can improve the quality of residential area.

Uncontrolled expansion of cities and its negative effects is not a new but very relevant problem, which bothers most countries in the world. Increasing globalisation and metropolisation intensify this process, thus it seems that searching for methods to reduce its negative effects is now very much needed [Raport 2007]. The author is looking for the solution of the problem in applying the methods of examining the space conditions, which at the pre-project stage of local planning intend to diagnose the space in terms of spatial order, harmonization of space or citizens’ needs. These methods are used to determine the needs of the area and thus to develop recommendations for the project stage, organization and the implementation of the investment. It seems that presented methods can inspire

the direction of action so as to improve the chaotic space of emerging residential areas as well as the older ones.

The author in her work wants to check if there is a possibility of improving the functioning of currently used tools. It is proposed to use certain additions to the scope of research methods concerning space. It is assumed that, these additions will affect the clearness of the tools which will improve the dialogue between representatives of governments, planners and residents. Thus, the paper will present the selected methods, the origin of their creation and the functioning scheme.

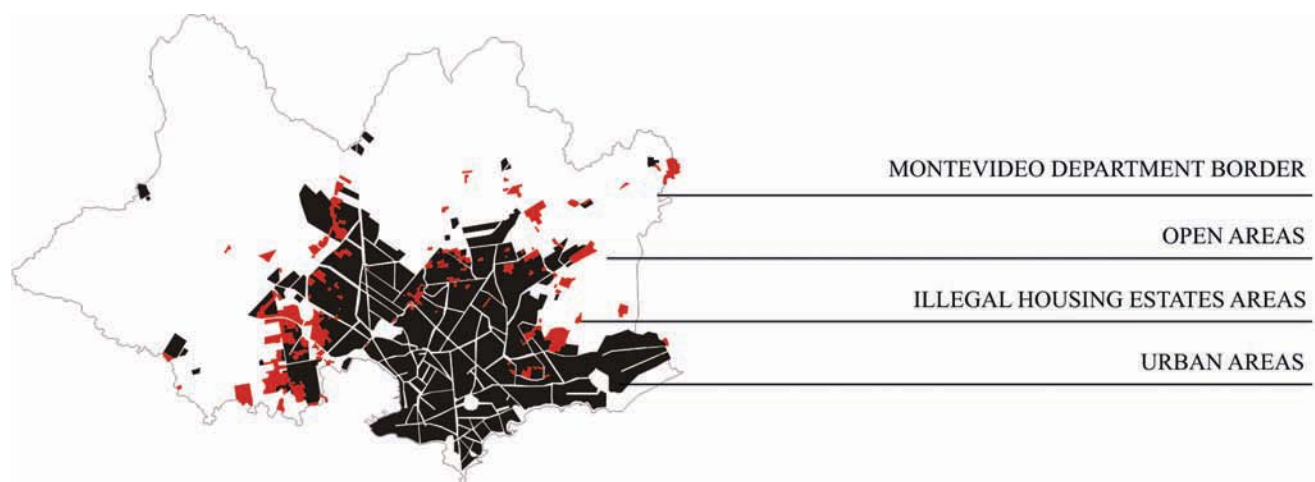
The inspiration for the methods' searching and undertaking the research was work in the interdisciplinary team involved in the integration *asentamientos irregulares* (illegal housing) on the outskirts of Montevideo, Canelones and Pando. During practice the author had the opportunity to familiarize herself with the programs of organizations dealing with the mentioned problem and applied methods. She has actively participated in several projects, which are at various stages of development and implementation. Due to the differences in the projects' progress she had a chance to see the effects of work.

The intention is justified by many common features, which the author has observed between the illegal housing areas in Uruguay and spontaneously emerging residential buildings in Poland and Europe. These are:

- the location at the crossroads of urban and open areas or on the edge of communication route,
- chaotic building resulting in wasteful development of land,
- low intensity of building development resulting in high costs of building construction and maintenance of technical infrastructure, or its lack,
- lack of public spaces, which functions are taken over by the street,
- intensification of social segregation.

Despite many common features, there are also significant differences that will be taken into account during the research work.

Examples of activities, which aim at improving the quality of residential space by using the methods of space examination:

Picture 1. *The map of Montevideo metropolitan area, and areas classified as illegal housing estates, the author's own work based on INE, 2006*

PIAI – The Program of Integration Asentamientos Irregulares

The program was created in 1999 by agreement of the Government of Uruguay and *Banco Interamericano de Desarrollo* (American Development Bank) in order to improve the

quality of life in suburban estates. The program involves local authorities, Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment (MVOTVA) and Ministry of Transport and Public Buildings (MTOB). The strategy provides integrated spatial and social activities with the active participation of the residents [Guerra 2006].

The program's objectives:

- equipping the housing estates with basic technical and social infrastructure as well as spatial integration with adjacent areas,
- updating the instruments of control development, standards regulating the management of land ownership,
- the realization of accessible housing,
- stimulation of processes of social integration of district's residents so as to ensure the long-term nature of carried activities,
- promoting the implementation of district programs, which include realization of social infrastructure: health care centers, education, etc.

Picture 2. A diagram of district integration process,
the author's own work based on PIAI 1, Año 1, marzo 2006

Thanks to the spatial and social activities as well as residents' participation, the obtained results are long-term and the residents on their own initiative continue the activities started by the program.

Revitalization of degraded districts in Lublin

Similar activities were used in the revitalization of degraded districts in Lublin in the 90's. The program involved the representatives of the Municipal Council of Lublin and the Professor Mona Serageldin with a team from Harvard. The starting point for action was the report about the housing situation of the city, which stated the need for 8000 apartments, where 85% of these needs resulted from the critical state of buildings and where planning regulations prohibit the upgrade of the existing buildings. The representatives recognized the historical and compositional values of such districts as Stare Bronowice and Kośminek and in 1991 they developed new plans in cooperation with the residents.

Picture 3. The map of Lublin city area, and revitalized districts, the author's own work

Program's objectives:

- improving the quality of life,
- revitalization of the historical buildings,
- establishing contacts with residents at the initial stage of collecting the applications and materials for plan, and not – as is generally practiced – at the final stage of the plan,
- development of new local plans.

Due to the nature of each district as well as individual preferences of the plan' designers, two methods of cooperation with the residents have been worked out. In the district Kośminek, where the residents constitute homogeneous group with a significant number of older people, personal interviews with each family were conducted. The aim of the conversations was to clarify the intention of project and provide directions to find solutions. In Stare Bronowice, where the residents constitute several groups with distinct behaviour and standards of living, the cooperation was started from the series of public meetings and voluntary survey. Then, two representatives for each street were selected. They were consultants and organizers of contacts between planners and residents.

The effect of taken actions was seen when making both plans available for public, as they received almost the full approval of the residents. Thanks to the residents' initiative Local Initiative Program has been created, which serves for implementing both plans after their passing.

Using the methods of space examination and the participation of the residents in a decision-making process have an important role in improving the residential environment. It is possible to find positive examples of using the methods of examination at the local level in Poland and around the world. It is believed that the tools used in spatial planning at the local level can be enhanced by the methods of space examination in order to improve the quality of housing development in urban centers, chaotic buildings on the outskirts and open areas.

Streszczenie

Negatywne procesy zachodzące w strukturze przestrzennej miast skłaniają do refleksji. Stan polskich miast staje się niepokojący, na co wskazuje bogata literatura przedmiotu. Jak podaje Poradnik: Bariery modernizacji i rozwoju miast „Nieefektywny, zasobochłonny i strukturalnie niezrównoważony rozwój miast i ciężkiego przemysłu, spowodował wystąpienie wielu barier dalszego rozwoju, szczególnie w wymiarze jakościowym. Dekapitalizacja zasobów mieszkaniowych i degradacja przestrzeni fizycznej jak również zjawisko „rozlewania się” miast grozi bezpieczeństwu i zdrowiu społeczeństw, zagraża prawidłowemu funkcjonowaniu miast.

Konieczne wydaje się podjęcie działań, aby przeciwdziałać rozwojowi negatywnych zjawisk jak również minimalizacji ich negatywnych skutków.

Autorki artykułu w prowadzonych przez siebie badaniach poszukują propozycji rozwiązań dotyczących problemowych obszarów mieszkaniowych oraz zlokalizowanych tam przestrzeni publicznych.

Wypowiedź podzielono na dwie części, pierwsza obejmuje problematykę w skali lokalnej. Płaszczyzną zainteresowania stanowi *przestrzeń publiczną* zdegradowanych obszarów miejskich (obszary problemów społecznych) o genezie XIX-wiecznej i wczesno dwudziestowiecznej. *Przestrzeń publiczną – przestrzeń fizyczną* rozumiana jest jako rzadki, życiowego znaczenia zasób, jako dobro znajdujące się również w obszarach zdegradowanych. Omówiono problemy kształtowania przestrzeni publicznych w zdegradowanych obszarach miejskich, a także starano się przedstawić próby działań zmierzające do poprawy stanu przestrzeni publicznej ukierunkowanych na polepszenie warunków życia w zdegradowanych obszarach miejskich.

W drugiej części artykułu poszukuje się rozwiązania problemu w stosowaniu metod badania stanu przestrzeni, które w etapie przedprojektowym planowania miejscowego mają na celu diagnozę przestrzeni w kontekście ładu przestrzennego, harmonizacji przestrzeni oraz potrzeb mieszkańców. Metody te stosowane są w celu określenia potrzeb danego terenu, a co za tym idzie – opracowania rekomendacji dla etapu projektowego, organizacji i realizacji inwestycji. W artykule zostaną przedstawione schematy działania wybranych metod, które mogą zainspirować do podjęcia koniecznych działań w celu poprawy stanu przestrzeni zdegradowanych obszarów zabudowy mieszkaniowej.

Reference:

- [1] Gehl J.: *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM. Kraków 2009, s. 15
- [2] Guerra F.: *Programa de integración Barrios de Asentamientos Irregulares*, Montevideo, 03.2006, www.piai.gub.uy
- [3] Lipski A.: *Wymiary degradacji kultury przemysłowej w regionie Górnego Śląska* [w:] *Rewitalizacja obszarów wykluczenia społecznego w miastach śląskich*. Red. Kotlorz D. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2008, s. 77–88
- [4] Karta Przestrzeni Publicznej 2009
- [5] Kozłowski M., Mohd Yusof Y.: *Współczesne projektowanie urbanistyczne –potencjalne narzędzie rewitalizacji stref społecznie wykluczonych*, Problemy Rozwoju Miast. Kwartalnik Naukowy. Zeszyt 3/2010, Kraków 2010, s. 149–156
- [6] Kipta E.: *Przykład integracji działań na rzecz rozwoju lokalnego – Rewitalizacja zaniedbanych dzielnic Lublina*, Urbanista nr 9 2008, s. 13–17
- [7] Nurek S., Wódcz J., Czekaj K., Świątkiewicz W.: *Ład społeczny w starej dzielnicy mieszkaniowej. Zagadnienia organizacji i dezorganizacji społecznej*, Uniwersytet Śląski. Katowice 1986

- [8] Polska Polityka Architektoniczna, SARP, Tup, IARP, KOBiDZ, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Gdam, 2009. s. 5
- [9] Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 13.12.2007, sejmometr. pl, s. 168–170
- [10] Wódcz K.: *Przestrzeń problemów społecznych w mieście – wskazania dla praktyki* [w:] *Miejska przestrzeń publiczna w dobie transformacji*. Red. Szczepański M. S., Wódcz J., Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, Dąbrowa Górnicza-Tychy 2003, s. 33–41
- [11] Urban Trask Force – www.urbantraskforce.org/UTF_final_report.pdf
- [12] <http://www.pps.org/>

Teresa Ewa KRZYŻANOWSKA

NEW URBANISM AS A NEW CONTEMPORARY URBANISATION PHENOMENON IN EUROPE AND THE U.S.

1. Introduction

The direction of **the New Urbanism** arose in the 80s of the twentieth century as a protest against over-formalize the rules proposed by the modernism. Ossification and schematization principles of town planning, for example, clearly visible in large housing estates, which are part of our cities, led to seek other means of spatial expression. Principles of housing district, without separation of the traditional shape of the street, square and plaza as a form of the city began to be denied. Modernist space settlements disintegrated away from the role of meaning and value of traditional forms of urban tissue, defined space of the square, street or urban block. Devalued space has no relation with the traditional/customary understanding of the city by a man. And yet these values are important spatial identity for residents and lack of correct solutions may even lead to disintegration of social ties.

Zoning of the space which is giving monoculture functional solutions is criticized. Nostalgia for traditional, classical solutions is increasing as the landscape of urban and rural which determines social heritage are wrecking.

2. The background of New Urbanism development in the U.S.

The direction was born as a protest against the way of solving the problem of increased growth and development of the suburbs of American cities, devouring its expansion areas around cities. The suburbs are characterized by a dispersed building housing on the basis of detached houses (fig. 1). This phenomenon is called *sprawl*. It resulted, among other things, depopulation of city centers in favor of the suburbs. Actually in the suburbs today lives half the population of Americans (T.P. 2008). The enormous development of the suburbs, being part of so called "american dream" (every family has its own house), fall in a characterological standards of Americans, who like to change, to begin again, the need to move, accepting the mobility of life (that distinguish Americans from the Europeans in the last century), and allowing this shipment: car. Chaotic and enormous suburban development was based on a mistaken belief about the endless possibilities of the space field of American landscape. The immense growth of suburbs noted starting from 50's years of the twentieth century. Since 1950, the phenomenon of suburban growth in the United States has increased by 33%.

Even more suburban sprawl phenomenon occurs in Europe. Since 1950, recorded 78% growth of the suburban (data from an international conference in Bologna Triennale V, 2009 year). One aspect of the suburbs hypertrophy is excessive use of the car. The average family living in suburbia car passes close to 50 thousand kilometers per year, nearly four times more than a similar family living in a big city (T.P.2008). Suburbia is not only a solution to urban, a consequence of urban population growth. It is also a way of life characteristic for that building style, now is criticized because it causes fragmentation of society.

Fig. 1. Widok przedmieść amerykańskich, zjawisko tzw. sprawl. Zdjęcie z 2003 roku *National Geographic Polska*, nr.1, 2003 r

Currently in the suburbs dominate behavior arising from excessive mutual distance and excessive use of the car. The phenomenon of sprawl has negative economic, spatial, social, or ecological. The causes of faulty development agglomeration is searched by the greed of developers, shortsightedness of civic officials or the support of oil-processing industry and the automotive industry and lobby associated with the construction of highways. As an antidote to suburbia, New Urbanism created the concept of urban neighborhood as conscious residential urban introducing new rules. As an example of one of the earliest urban neighborhood it is presented SEASIDE, designed by architects Andres'a Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, 1981, Florida, USA (fig. 2).

3. New Urbanism in Europe

New Urbanizm direction in Europe is growing rapidly. New urbanism urban realizations and European projects concern usually new urban neighborhood.

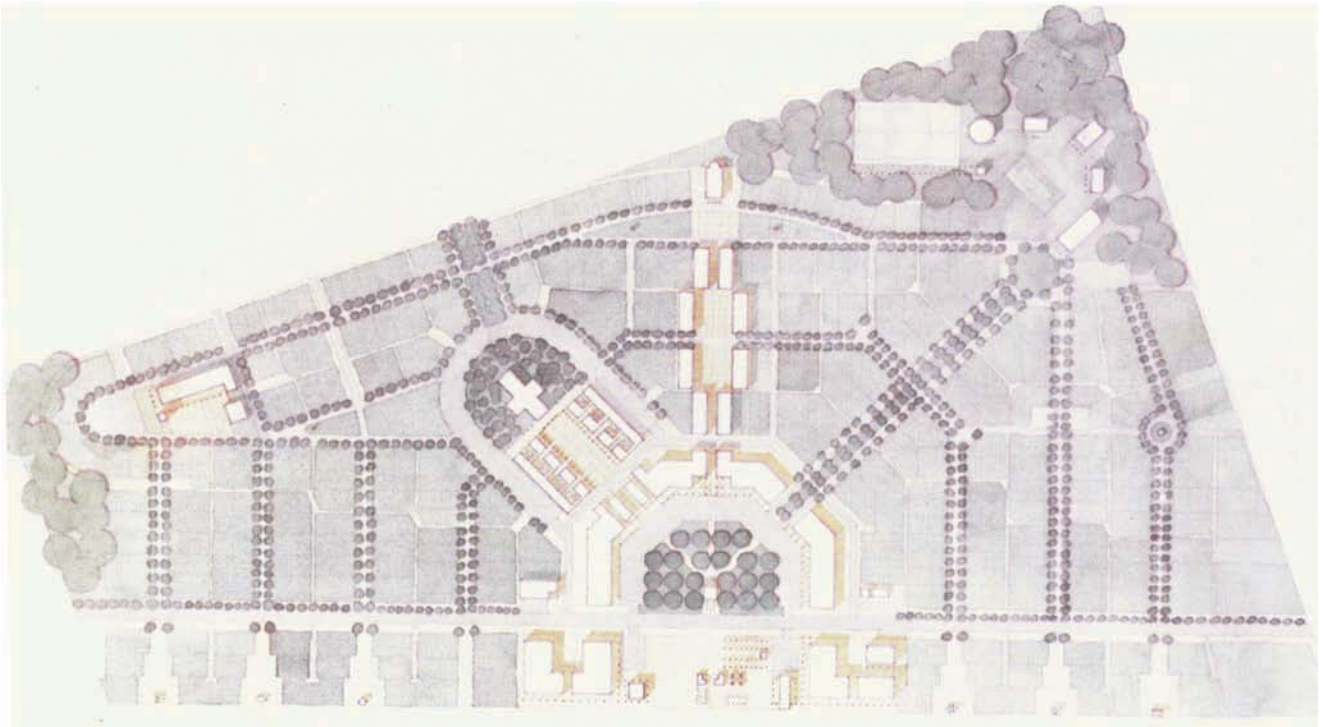

Fig. 2. *Projekt miasta-osiedla SEASIDE, architekci Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, 1981 r, Floryda, USA, Katz P. The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill inc. New York 1994*

There are arising the new urban projects which revitalizing degraded residential districts. There are created also projects for reconstructions of big cities centres. New Urbanism is currently being promoted by acting rapidly in Brussels and in Italy (Bologna), editors of "A Vision of Europe."

4. Some of the principles of NEW Urbanism direction

4.1. The importance of public space

New Urbanism is a return to the principles of traditional towns where life revolves around city centers, train stations and main streets. New Urbanism proposes the development of civilization of city-settlements within the suburbs just trying to activate people. This is how to design rooted in culture, renewing historical approach to the urban tissue, but also facing the problems of contemporary urban society. It is based on the primacy of public over private space (The urban neighborhood LAGUNA WEST, architect Peter Calthorpe and Associates, 1990, California, USA fig. 3).

It rebuilds the importance of public buildings and ensures their participation in the new structures, giving them a sense perceived by residents. Public space and public functions increases the activity of the inhabitants, the role of civic awareness, strengthen contacts and are an important element of well-functioning urban organisms. Community takes its form when it is based on a common activity where public space is the subject. It counteracts the development of suburbs (for example, American cities sprawl effect, or at the peripheral with poorly defined public space in the so-called bedrooms European cities).

Public space refers to the cultural space, creates a system of places (plazas, squares, main street, parks), giving the city-neighborhood the quality and recognition. Areas of public space are determined by the buildings. The way of locating the objects is the antithesis of modernist practices, freestanding and functional objects. Public buildings and places of assembly require major location in the structure of the city. Their role in the urban tissue is in fact leading to the identity of the inhabitants. City back to the *flaneur*, people who spend time strolling through the city, observers and fans of urban life.

New Urbanism emphasizes the development of urban civilization within the suburb. It creates a friendly settlement of the city-conscious citizens to make decisions for the space. The value of public space is related partly to the vitality, which we assign to the structures of the city. The values associated with public space are undeniably important and should be reflected in the design of suburbs and the entire urban tissue. One of the ways is to increase the diversity of functions in the city neighborhood. It has a balanced mix of activities: dwelling, shopping, working, schooling, recreation, m.m.

Although the spatial solutions do not solve social or economic problems, correct and consistent spatial constitute a proper setting for these relationships.

Urban neighborhood are carefully composed, according to the rules of composition available to city planners, based on the achievements of the twentieth centuries oldknowledge.

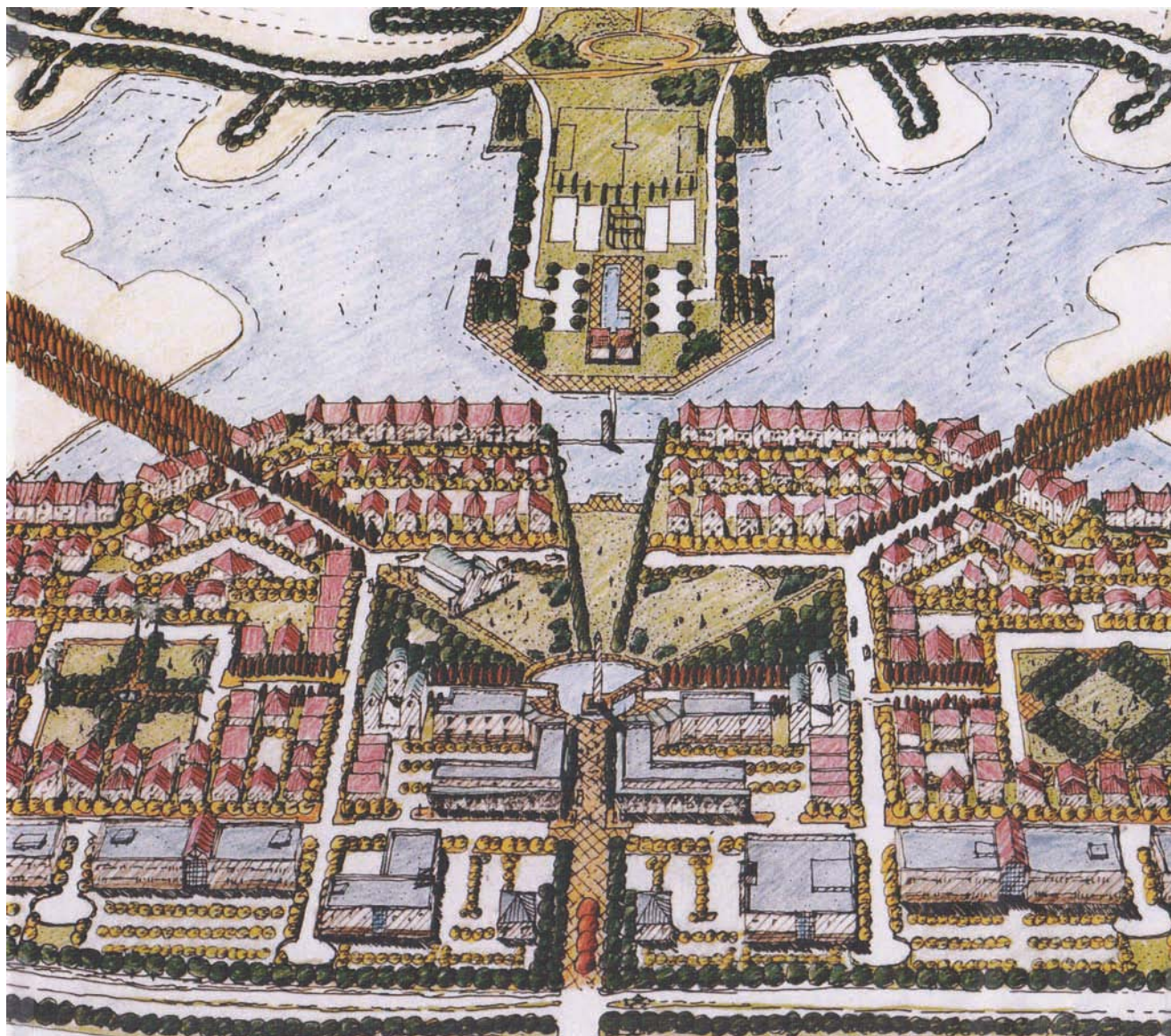

Fig. 3. *Projekt osiedla - miasteczko LAGUNA WEST, arch. Peter Calthorpe i wspólnicy, Kalifornia, USA, 1990 rok. Katz P. The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill inc. New York 1994*

4.1.1. Urban blocks

The Urban block is a basic urban unit. It is a traditional instrument space. Building quarter determines the space planning of the street. The principle of composing quarters can be seen in the urban neighborhood COMMUNICATION HILL architect Daniel Solomon, K. Clarke, 1991, California, USA, (fig. 4).

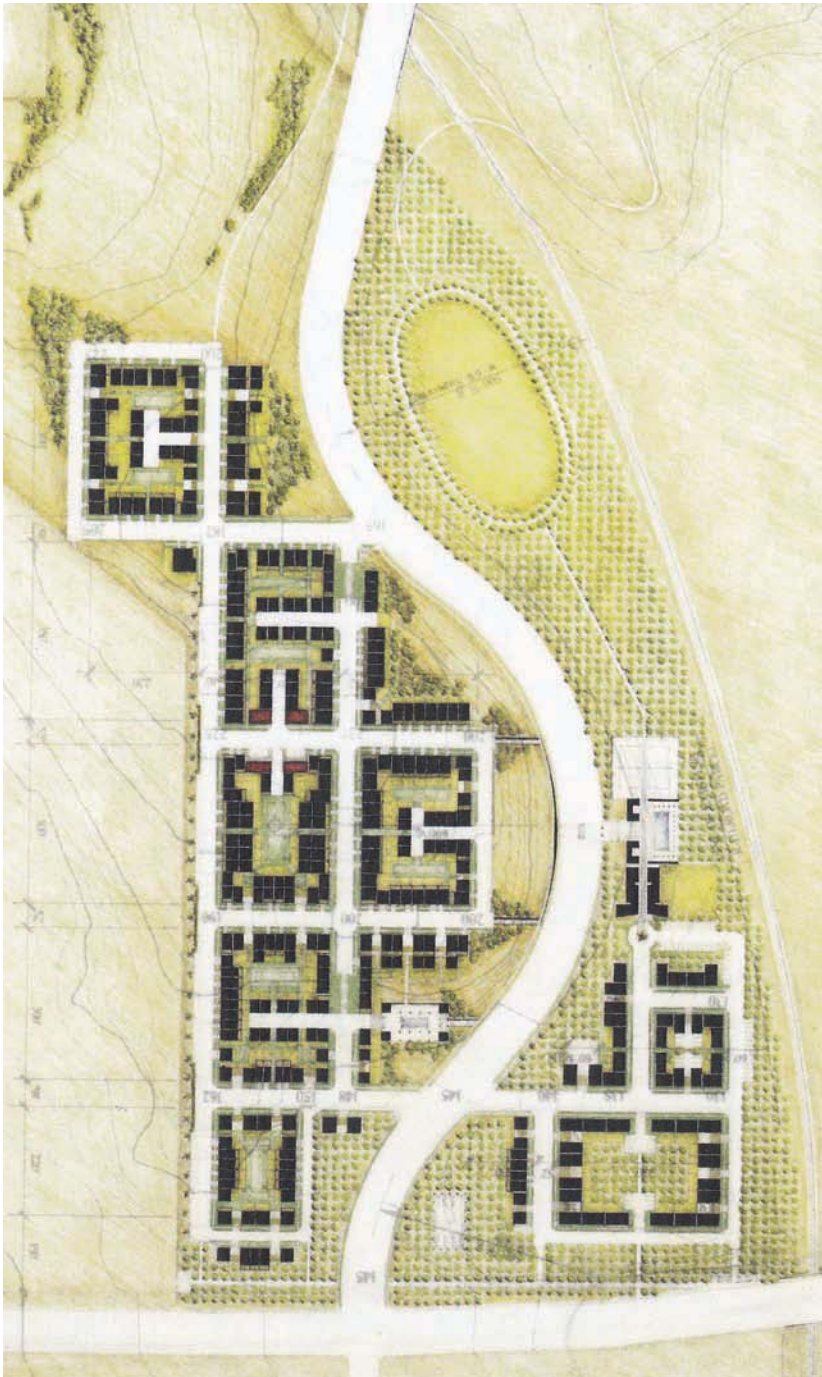

Fig. 4. Projekt miasta-osiedla COMMUNICATION HILL, arch. Daniel Salomon, arch. Kathryn Clarke
Kalifornia, USA, 1991 r. Fragment Planu Zagospodarowania Przestrzennego. Katz P.
The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill inc. New York 1994

An important postulate is the trees planting for quarters/urban blocks. The trees are in this context, urban design element. Trees emphasize the spatial axes and determine the compositional principles of urban planning.

4.2. Protecting the landscape, the macro demand

The deterioration of the environment is caused among other things by reduction of agricultural areas and natural open areas of natural landscape. Sub-urbanization of the suburbs destroys both nature and the city.

The demand for higher development intensity, leading to the concentration of that building is one of the elements that contribute to the protection of areas of forests and fields. It is postulated the need for larger areas of landscape design by architects, urban planners and landscape designers. Agricultural areas and natural environment are extremely important elements for large cities. They determine the border areas and provide the provision of clean air and recreational areas.

4.3. Specified boundaries

New urban neighborhood should have clearly marked boundaries.

Creating small, independent urban units with defined borders, with their centers, which will burden the people residing there, reduce the external connections, a suburb to the center of a big city.

The boundaries of the urban unit can be natural, such as forests, escarpments, waterfront, water tanks, the original form of topographic or landscape, which should be emphasized in the design or artificial, created by man.

Clearly defined boundaries are applied for the realization of the New Town Poundbury, Dorset, project architect Leon Krier, 1989, (fig. 5), (implementation has received many prestigious awards) and the urban neighborhood HEULEBRUG, Knokke-Heist, Belgium, architect Leon Krier & arch DPZ, A. Duany, E. Plater-Zyberk, (fig. 6).

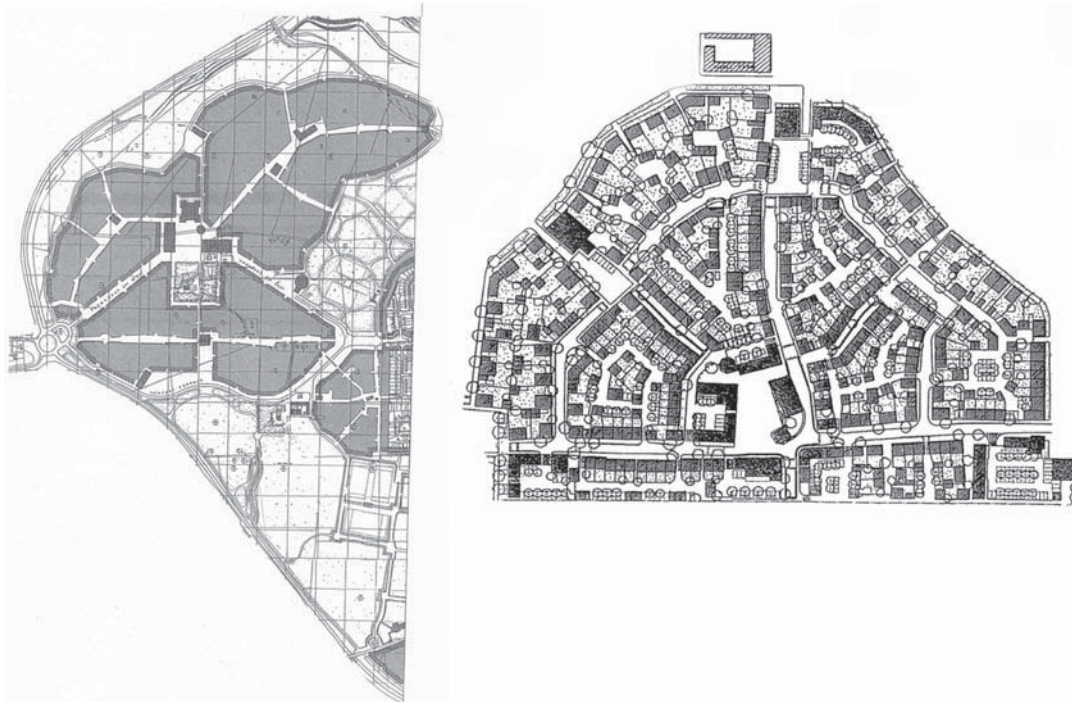

Fig. 5. *Plan urbanistyczny całości oraz jednej z dzielnic, Nowe Miasto POUNDBURY, Dorset, Wielka Brytania, arch. Leon Krier, arch. Liam O' Connor, 1989r.*
Krier L. Architektura Wybór czy Przeznaczenie, Arkady, Warszawa 2001

4.4. The intensity of buildings

New Urbanism raises the issue of higher development intensity as a factor reducing the effect of city "sprawl" and scattering of the buildings. A more concentrated form of building plan, leading to a compact city is searched. (the urban neighborhood Brandevoort, Helmond, Netherlands, arch. Rob Krier, Christoph Kohl, 1996–2004. fig. 7). The solution based on *Smart Growth* is proposed. New Urbanism determines/restricts the size and scale of urban with the reference to the individual human.

4.5. The size of unit and structural distance

It is important to take into consideration pedestrian.

Architect Peter Calthorpe defines theory for a urban neighborhood of two thousand. The correct basic walking distance from home to the green recreational areas is fixed at 400 meters (1994).

Fig. 6. *Plan urbanistyczny miasta-osiedla HEULEBRUG, Knokke-Heist, Belgia, arch. Leon Krier & DPZ, arch. Duany Plater-Zyberk, The Guide of Eco-Efficient Cities, Alinea, Firenze 2009*

District of the city, according to the architect L. Krier's (1998) is designated a ten minute foot walking distance. This is an area with a diameter of 500 to 600 meters, so a larger, creating a surface from 30 to 40 hectares. Number of people here should not exceed 10 thousand inhabitants. The district should not also have a range greater than 900 meters.

Architects Andres Duany and Elizabeth Plater-Zyberk take three-minute rule, as the walking distance from residential housing to the park and five minutes walking distance to the common public space, along with the services and trade, or school (fig. 8).

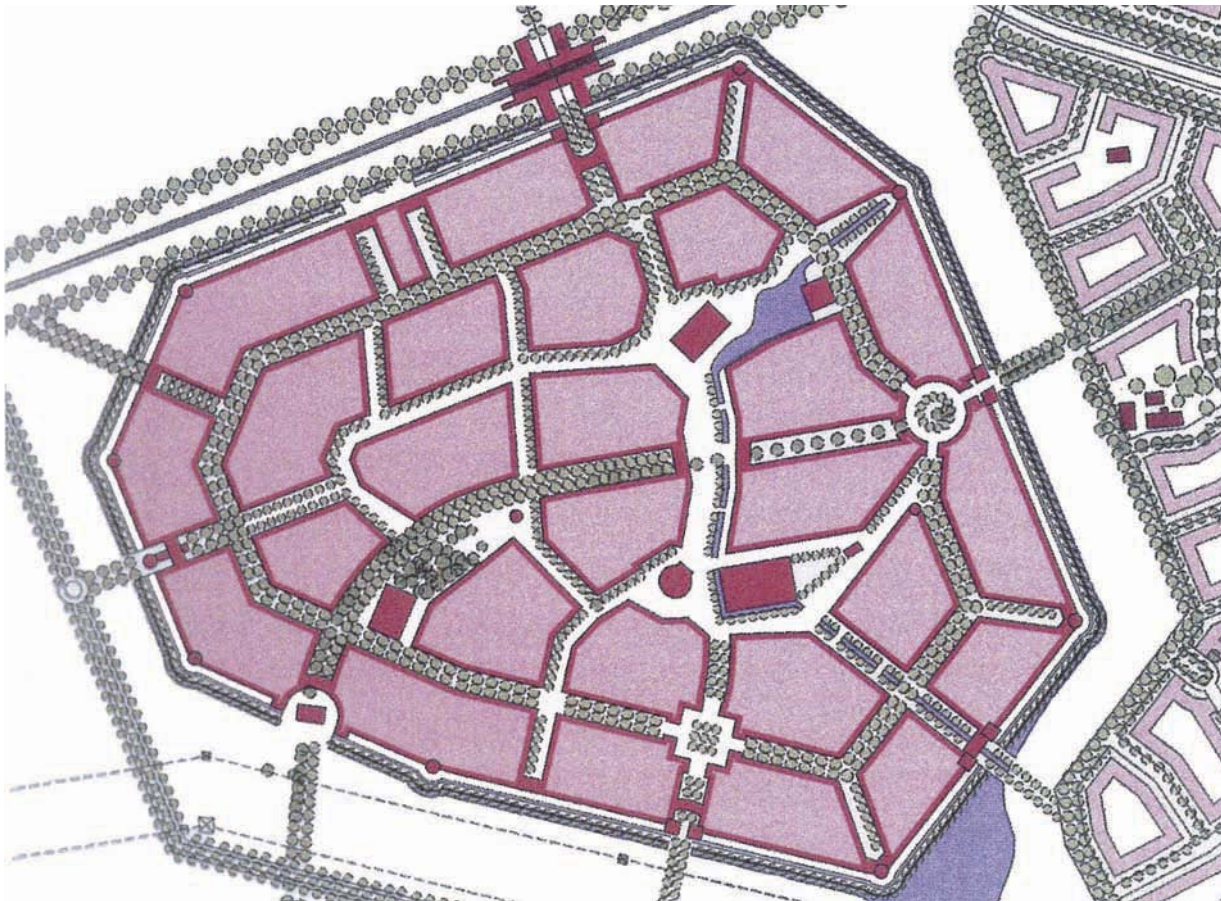

Fig. 7. Plan urbanistyczny osiedla Brandevoort, Helmond, Holandia, arch. Rob Krier, arch. Christoph Kohl (1996–2004), *New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization*, Alinea, Firenze 2004

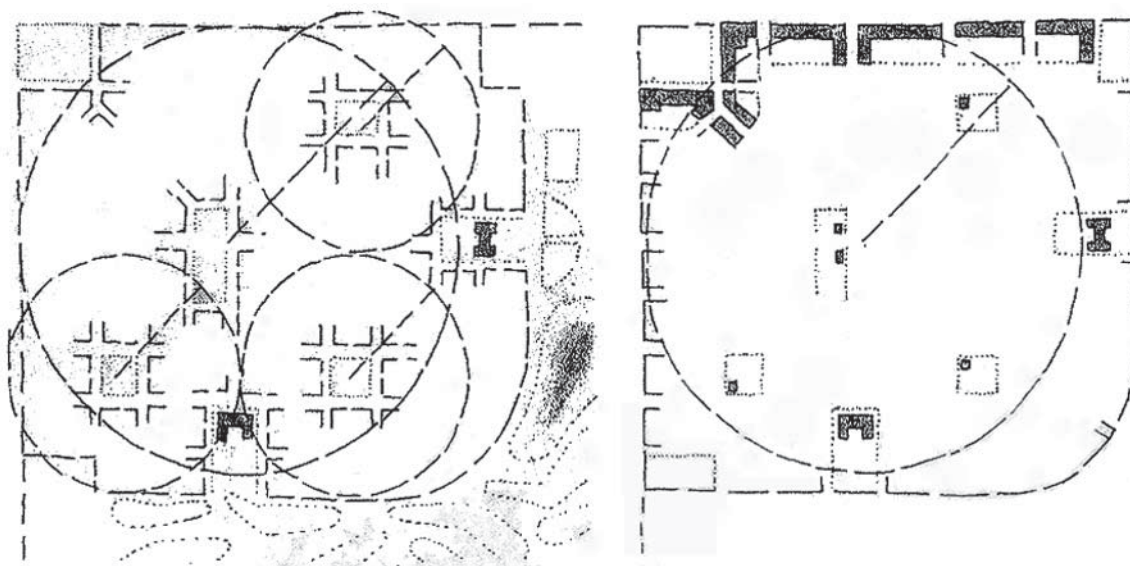

Fig. 8. Schematy wyznaczające odległości w tkance miejskiej - TND, *Traditional Neighborhood Development*, Katz P. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*, Mc Graw-Hill inc. New York 1994

4.6. Buildings

There are two types of urban development: common urban tissue *fabric building* and monumental buildings. Theorists point out the direction that the architecture of public

buildings should differ from the building housing. Public buildings should occupy the most privileged locations in the city and in the landscape. Monumental buildings are the dominant spatial perspectives and panoramas. However, in the commonplace urban tissue constituting mainly residential architecture it should be also looked for diversity of forms. Buildings in residential units should be designed individually.

4.6.1. Classical architecture

Fatigue of abstract modernism forms inclines towards underestimated aesthetics in the last century. Classic styling and its return to the roots has become one of the means of expression of a new trend. Excellence models of classic and contemporary significance was pointed out by Leon Krier, the protagonist of the European New Urbanism. This concept is evident in his numerous books and projects.

New Urbanism in the United States consistently applied classicizing architecture of public buildings in the design of new urban neighborhood. In this way more important building shall be highlighted from ordinary buildings housing called *building fabric*.

Residential architecture is open to all forms and styles. Architects Andres Duany and Elizabeth Plater-Zyberk have used the classical style in the urban neighborhood projects in Winsor, Florida (fig. 9), Wellington, Seaside, United States, emphasizing the importance of major building in the urban tissue. In Europe, arch. John Simpson showed a perfect return to the ideals of antiquity in the realization of the Queen's Gallery, London, GB, 2004, (fig. 10).

Fig. 9. *Miasto-osiedle WELLINGTON, Uniwersytet, Floryda, USA,*
arch. A. Duany i arch. E. Plater-Zyberk, 1989r. Katz P.

The New Urbanism Toward an Architecture of Community, Mc Graw-Hill inc. New York 1994

Fig. 10. *The Queen's Gallery, Londyn, Wielka Brytania, arch. John Simpson, 2004r.*
New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization, Alinea, Firenze 2004

4.6.2. Vernacular architecture

Method of architectural expression especially in Europe is opting to use forms characteristic for region or country. It is based on local tradition. Architecture New Urbanism is heterogeneous depending on the workshop and individual architect, urban planner. Much of the architectural solutions pay attention to the vernacular, common, ordinary solutions. It should be mentioned here numerous projects of urban neighborhood by architect Maurice Culot reproducing the atmosphere of French, Belgian (fig. 11) or the Dutch province, some realizations by architect L. Krier'a (fig. 12).

Fig. 11. *Zabudowa mieszkaniowo-usługowa, pracownia Arcas, KNOKKE, Shakespeare, Belgia,*
arch. Maurice Culot, 2000–2004, New Civic Architecture
The Ecological Alternative to Sub-Urbanization, Alinea, Firenze 2004

Fig. 12. Widok jednej z głównych ulic, POUNDBURY, Dorset, Wielka Brytania, arch. Leon Krier, arch. Liam O' Connor, 1989r, *New Civic Architecture The Ecological Alternative to Sub-Urbanization*, Alinea, Firenze 2004

5. Summary

Direction of New Urbanism is not a break from the urban mind of the twentieth century. Closer to me is the idea that the direction has elements of continuity, although there are many important new accents and learn from the negative aspects of modernism. By analyzing both directions of New Urbanism and Modernism it can be said that there are many differences but also similarities. Not all proponents of New Urbanism agree with me. Most see a stronger emphasis on the continuation of traditional urbanism.

New Urbanism is a child of the twentieth century and extensively draws on modernist thought. Do not deny the obvious urban planning that went into our habits. Direction theorists, architects Maurice Culot and Leon Krier emphasize appreciation for Le Corbusier.

However, the field of architecture is treated in a manner far different than the period of modernism. Abstract aesthetic solutions are alien to the direction of New Urbanism. The traditional concept of regional architecture or classical thought plays a dominant role.

New Urbanism as an alternative for those seeking new inspiring trends, seems to be a concrete and viable proposition bearing on the measurable values.

Streszczenie

Artykuł opisuje nowy kierunek w urbanistyce i architekturze o nazwie New Urbanism. Kierunek powstał w latach 80. XX wieku jako sprzeciw wobec zasad projektowych proponowanych przez modernizm oraz ich nadmiernemu sformalizowaniu. Ważnym aspektem jest krytyka niekontrolowanego rozrostu przedmieść dużych miast: efektu tzw. *sprawl*.

New Urbanism jest częściową próbą powrotu do tradycyjnych sposobów myślenia w urbanistyce i architekturze. Kontynuuje zasady tkanki miejskiej, w której życie toczy się wokół centrów miast, placów, głównych ulic. Nostalgia za tradycyjnymi rozwiązaniami zwiększa dewastowanie krajobrazu miejskiego stanowiące społeczne dziedzictwo.

W artykule przedstawiono główne zasady trendu New Urbanism takie jak: znaczenie przestrzeni publicznych, sprecyzowane granice miast-osiedli, intensywność zabudowy, kwartał jako główne narzędzie urbanistyczne, dążenie do zmian zachowań mieszkańców ukierunkowane na większą integrację społeczną.

Projektowana architektura przyjmuje wzorce klasyczne czy klasycyzujące lub też realizacje nawiązują do elementów wernakularnych charakterystycznych dla danego regionu geograficznego czy kraju. Wzorce klasyczne służą do podkreślenia ważności budowli.

Zaprezentowane zostaną główne osiągnięcia projektowanych miast-osiedli w Europie i USA.

Reference:

- [1] Alter Architecture, 2008. Wydawnictwo AAM, Bruksela.
- [2] Architektura-Murator, nr 12, 2008, nr 02, nr 12, 2009. Wydawnictwo Murator SA, Warszawa.
- [3] Chmielewski J.M. 2001. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- [4] Gzell S., Urbanistyka, 2004. Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, Peryferie i centrum Warszawy a jej stołeczność, *Warszawa – tereny peryferii*, część III. Akapit – DTP, Warszawa, nr 9.
- [5] Katz P. 1994. *The New Urbanism Toward an Architecture of Community*. Mc Graw-Hill inc., New York.
- [6] Krier L. 2001. *Architektura wybór czy przeznaczenie*. Arkady, Warszawa.
- [7] Krzyżanowska T.E. 2009. *Miasto jako zbiór wzorców, rozprawa na temat miasta*. Oficyna Wydawnicza Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania, Warszawa.
- [8] Krzyżanowska E.T. 2009. *Siewierz, miasto-osiedle projektowane według zasad New Urbanism* (w:) Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa. Materiały II krajowej konferencji ARCHBUD 2009. Bel Studio, Warszawa.
- [9] Krzyżanowska T.E. 2010. *Rozwój miast-osiedli w latach 1991-2010 w Europie projektowane według zasad New Urbanism* (w:) Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa. Materiały III krajowej konferencji ARCHBUD 2010. Oficyna Wydawnicza Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania, Warszawa.
- [10] Krzyżanowska T.E. 2011. *Myśl klasyczna w architekturze według zasad kierunku New Urbanism* (w:) Problemy Współczesnej Architektury i Budownictwa, Materiały IV Konferencji ARCHBUD 2011. Oficyna Wydawnicza Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania, Warszawa.
- [11] *New Civic Architecture – Vision of Europe the ecological alternative to sub-urbanisation*. Alinea, Firenze 2004.
- [12] Rotthier Ph., 2008. *Prix europeen d'architecture*. Fondation Philippe Rotthier pour l'Architecture, Bruksela.

- [13] Sitte C, 1980. *L'art. de batir les villes*. Paris, D. Vincent-L'Eguerre.
- [14] *The Guide of Eco – Efficient Cities*. Alinea, Firenze 2009.
- [15] Tygodnik Powszechny nr 10, 2008, *Cywilizacja. Amerykańskie ożywianie miast*. Kraków.
- [16] *Urbanista, Karta Nowej Urbanistyki*, Urbanista Akapit – DTP, Warszawa, nr 6, nr 11, 2005.
- [17] Wejchert K. 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa.
- [18] Witruwiusz, 1998. *O architekturze ksiąg dziesięć*. Prószyński i S-ka, Warszawa.

Alicja KUSIŃSKA

LIFESTYLE TRANSFORMATIONS OF POLES AND THEIR HOUSING EXPECTATIONS

It is sometimes said that the world is becoming a global village: this being true with the progressing globalisation of processes occurring in economy as well as culture, lifestyles of societies, and consumption patterns. The main trends of observable changes as regards the latter aspect have to do with servicisation of consumption, with increased importance attached to maintenance of good health, youth, against a trend of saving the time assigned to household activities so that more leisure time can be won. Such spare time would be spent on relaxation, with increasing appreciation of active forms of it, and on enhancing the comfort and convenience of daily life. Informatisation/computerisation processes are advantageous to these new trends, as they play an active part in the daily life of households; this is true along with intensified international contacts and intensive development of the offerings of various manufacturing, service and trading businesses.

On the other hand, however, differentiation and individualisation of lifestyles and consumption patterns is taking place, along with changing aspirations, in discernible groups of countries, regions, classes and social strata, including demographic groups. Individual groups are distinct with their specific and peculiar sets of attributes related to the hierarchy of their observed values. These pertain to paramount values, values appearing in different areas and those related to products, lifestyle described through domains of involvement in various spheres of activity, types of interest and opinions on oneself and the surrounding world, patterns of culture understood as a dominant method of solving various problems and, lastly, aspiration and consumption patterns. These models manifest themselves in professional activity, the way in which time-off is spent, the requirements regarding the place and manner of residence – including the type of house/apartment and its fitments and furnishings; and, in building one's social status as well as individual image.

Given the specific Polish conditions, the noteworthy and essential driver shaping changes in the hierarchy of recognised values, lifestyle and aspirations is considerable transformations in the social layering which have taken place several times after World War 2. They occurred in parallel with economic and political changes, clearly exerting an impact on the expectations and market behaviours of consumers in many sectoral markets, the residential market included.

Among the major and deepest social-layering changes past WW2, those taking place in the following three periods are worthy of note. The first such wave occurred in between 1945 and 1948 and consisted in social and territorial shifts and dislocations caused by the political and economic factors. The Six Years' Plan, 1951-1956, whereupon Poland was to be industrialised, marked the second such move; it was in that period that vast parts of the population moved from rural into urban areas. The phenomenon's scale was testified to by a 40% share, as identified in 1964, of the 'first urban generation' in population of the largest cities. The third phase of social-layering transformations followed the social economic transition of 1989. As a result, more than a half of the Polish nation shifted their position within the social structure. Change in membership in a social class or stratum implies assumption of environmental or milieu-related standards peculiar to the group being joined and extends to behaviours in a number of areas. These include the holding

of properties or assets, e.g. house or apartment, car, house furnishings and equipment, method of spending leisure time, participation in culture, or attire.

It is to be noted that the said social changes have extended to the sector of our present interest – the housing and residential market. The period after 1989 saw a definite growth in expectations and demands with respect to residential conditions, in respect of the size of apartments and the character of development, location and furnishings. The changing needs and expectations of households are still not fully satisfied, although the research taking sociological aspects into account most respondents tend to assess their residential conditions as better than those enjoyed by their parents.

The idea and perception of the demanded nature of the target dwelling facility also changed as the said periods followed one another. Studies conducted past 1989 across various social groups have invariably indicated the relatively frequent aspiration to settle in a single-family/detached house, a 'segment' (separate building) within a terraced house or in a large comfortable apartment within a multifamily house; these preferences were expressed against no long-lasting approval for a too-small flat held by some of the polled in highly dense blocks-of-flats built of pre-cast concrete slabs/panels. These growing housing aspirations have had to do with the phenomena which follow the social, political and economic change: transformations in the lifestyle of Poles and new trends in consumption; increased importance attached to professional career, prestige and comfort of life among those with a better education background. At the same time, the social distribution of income and differentiation of financial situation of households have been subject to change as well. An extremely high disposable income is characteristic to some not-quite-numerous groups, whilst other, more numerous ones remain in the sphere of poverty. As a result, over-consumption, consumptionism, ostentatious consumption, striving to excel and become distinguishable (the prestige being reinforced through consumption, in a sense) and under-consumption appear simultaneously. As for residential or housing needs, an important form to increase the purchasing power is use of banking lending facilities, particularly mortgage-secured loans; these not infrequently appear indispensable for one willing to hold an apartment of their own. Young families form the primary group of those in search of a residential unit (some 40% of them do not have a flat or apartment of their own); socially and/or spatially mobile families contribute to the picture as well.

In general, the Polish society attaches high priority to satisfaction of residential needs. Studies carried out in 2010 as part of a project called 'Consumption and social-economic development of regions' [Kusińska *et al.*, 2011], satisfactory meeting of these needs is regarded important by 91.8% of the polled (importance level '5' within the scale of 1 to 5 was mentioned by 61.1% respondents, with 40.8% indicating '4'). This importance is comparable to that attached to alimentation (92.9%) and health protection (92.4%). At the same time, the degree in which these needs are satisfied is assessed in less favourable terms: '5' (very good) was attached by 25.4% of the polled whilst '4' (good) – by 36.4% (i.e. 61.8% in total); the remainder of 38.3% described the said satisfaction degree as bad (9.3%) or (hardly) bearable (28.6%).

The observation is also noteworthy whereby luxury residential conditions are perceived by certain consumer groups as one of the measures/distinguishing features of life success. On average, the population examined in 2010 placed this particular factor ninth among the thirteen discriminants, with a total of 10.6% respondents identifying it. Discriminants such as happy family life (indicated by 74.2% of the respondents), permanent employment – clearly a symptom of the prevalent economic conditions (47.0%), satisfying job or labour (46.3%), high self-esteem and fulfilment of one's personal aspirations (31.9%), financial success, high income (31.5%), good education (19.5%), high social position and prestige enjoyed in one's environment (12.7%) and possession of quality and modern tangible properties such as car, household and radio/television equipment (11.2%) all came before the said driver. Such a location of luxury living conditions amongst the other discriminants

of success varies to a slight extent dependant upon the criterion according to which consumer groups are discerned. It is significant that no essential differences are observable in this case with regard to place of residence, inclusive of the discrimination between rural housing estates and high-population cities.

As for residential conditions, the situation is to a considerable extent characterised by information on housing resources (table 1), number of residential units (apartments) delivered for use and their structure (fig.1–3; table 2), and their equipment with basic systems and installations (fig. 4–10). Between 1945 and 2010, the following periods were observable: a 'tough kick-off' after the wartime destruction, with a strife for reconstruction of the resources which was followed by a rapid increase in the number of residential units delivered, lasting till 1978 (the year a total of 292,000 units were delivered – the peaking moment in the post-war period). The years that followed brought about a strong decline, with the lowest rate in 2003 (with a mere ca. 60,000 units delivered), which was again followed by a clear upward trend lasting until 2008 (more than 160,000) and subsequently, by another drop trend. A similar tendency (albeit featuring significant differences past the year 2000) was apparent for the size (in floor-area terms) and the number of (bed)rooms in the apartments delivered. These observed differences reflect the trend of expanding space and number of (bed)rooms in residential units in the recent decade (fig. 2 & 3). These have to do with changes in the ownership structure of apartments, increased proportion of individual construction projects/developers' offerings against a dropping share of cooperative construction projects and, to a larger degree, company-apartment and municipal construction projects. Alongside these, changes have appeared in quantitative proportion of construction of residential units in urban and rural areas, with differences in average floor-area and number of (bed)rooms in each of these groups.

It has to be indicated that construction industry in rural areas is undergoing changes in association with, inter alia, certain transformations in the structure of rural population. Only some 40% inhabitants of rural localities gain their livelihood from agricultural/farming activity, while a majority performs non-farming jobs – whether in their residential place or in cities. Typical with these individuals and their families is an urban lifestyle, which not infrequently manifests itself in the way construction is performed. The lifestyle and residential-space patterns are also changing for farmers, in a fashion similar to that shared by urban dwellers. A separate construction category is agri-tourism-oriented housing.

In the period under observation, a great progress was the case as far as furnishing residential units with installations/systems is concerned, which is equally true for towns/cities and rural areas (fig. 4 & 5). For most types of such installations or systems, however, a delay of circa twenty years continues to occur as regards the timing of their propagation across rural areas versus urban areas (fig. 6–10).

The consumer evaluation of the residential units held and the intentions regarding changes in the residential situation from the standpoint of the year 2010 are shown in table 3. A differentiation in assessment and intent is displayed there for the respondents in their totality and by consumer type. The types have been identified based upon a similarity in the set of features defining the attitudes of individual respondents, such as importance attached to various recognised values and behaviours in the marketplace.

Accordingly, **type I** is describable as a group of individuals placing a bet on success and material values. Characteristic of them is attaching special importance (at least, greater than the case is with the others) to values such as professional career; participation in power/authority and the related influence on the country's political, social or economic life; attaining good education; fulfilment of one's personal interests; practising a hobby; living a gaudy life full of entertainment – a socially rich life. Among all the types, this group comes second in frequency of indications of values such as love and friendship, comfortable arrangement of the living space, high income and financial welfare, a setting featuring luxury objects, and sightseeing practised the world over. The rarest, albeit relatively

frequent, indications are for stable job, certainty of permanent employment. The group includes active people implementing the assumed personal and professional development path and participating in social life. As for self-assessment of their residential situation, more than 50% Type I respondents deemed it decent; those feeling the need for an otherwise unfeasible change form the relatively smallest group within it. What is characteristic about this group is that they tend most frequently of all, and almost twice as often as the average, to envision the making of real changes by way of purchase of apartment or construction of a house. Less than each fifth member of the type in question intends to make such changes.

For **Type II**, in seventeen values out of the nineteen observed have declared the lowest among all the types frequency of indications of very high importance. Gaudy social life full of entertainment (coming second) and job stability, certainty of permanent employment (second) form the exceptions. This type seems to be extremely entangled in difficulties of daily life – displaying indifference to, perceiving no opportunity in, or perceiving as strongly limited, any opportunity to actively influence the surroundings/environment and to build their own position in life.

Members of this type relatively frequently declare (only Type III being ahead of them in this respect) a need for change in the residential conditions but without an opportunity to bring it about (true for as many as 40.2% people representing the type). The fraction of those intending to carry out such changes is the least within the type – i.e. 7.8%.

Type III manifests intermediate features between the extreme ones, i.e. I and IV. This type has revealed the frequency of appreciation of importance of most of the values at a level close to the average rates for the entire population polled. These people highly value supreme and family values, attaching importance to ensuring satisfactory living conditions. The type in question comprises the highest ratio of those who would like to introduce changes to their residential situation without having a realistic potential in this respect. A mere 8.2% of those representing the type have indicated an intent to bring about such change.

Compared to the other types, **Type IV** holds in special esteem the supreme values such as living in a free country and respect for human rights, independence, self-reliance in life, living a life in concert with one's worldview convictions, being of use to others, holding a stable job and values related to family – such as family happiness, health, convenient living conditions. Among people of this type, 36.5% would like to have a change made to their residential situation but have no opportunity to make it real; the percentage of those actually intending to make such a change is 9.2%.

There is yet another noteworthy dependence revealed as to opinions and plans related to residential situation – and this is, namely, dependence upon type of locality of residence (table 4). There are differences appearing as to attitudes, opinions and evaluations, and plans between dwellers of rural localities and those of various groups of cities (or towns). For instance, inhabitants of fairly large cities (of 101,000 to 500,000) would more often than the others declare that they do not see a need to have their residential conditions changed (62.7%), at the average of 52.9% and the rate of 47.1% for rural dwellers. The fraction of those envisioning a real change was 16.8% for towns/cities with population of 21,000 to 100,000, 6% – for rural areas and 6.9% for the largest cities. There are differences too as to intended types of change.

Among the more detailed research results, let us refer to a list of major characteristics of a good dwelling as specified by the respondents. Above 90% of the polled mentioned the following four attributes: (1) cosiness, 'warm ambience' of the home; (2) adequate number of rooms; (3) a living room in place to enable the family to spend the time

together; (4) good spatial arrangement of the interior space (apartment layout). To a lesser extent (80–90%), large area or space, each user to have a room of his/her own, and greenery at home were indicated, respectively – though the significance of the latter aspect was diverse conditional upon the social features).

A rather characteristic element of the requirements and method of use of residential unit is the set of functions ascribed to a living room: whether it is to be festive, functional, or prestigious; whether it provides a space for the users' mental activities, a ground for children to play, a space where to store clothes, have daily meals, or even where to sleep – or is it just a place for receiving guests and watching TV. Increase in the space (floor-area) and number of (bed)rooms in an apartment, as combined with modern architectural solutions – on the one hand, and changes in the lifestyle of families – on the other favour an evolution in the actual functions of the living room, releasing this space from certain activities whilst being of advantage to development of others, those of importance to the users.

The above analysis of general trends as well as expectations and demands of specified groups of the Polish society implies the following conclusions:

- (1) The local residential/housing market proves to be evolutionary. The Polish society, attaching significant importance to a decent satisfaction of residential needs, bears a considerable demand potential which may be mobilised.
- (2) The Polish society's identifiable lifestyle changes lead to diversified expectations with respect to residential facilities.
- (3) The social and spatial mobility of Poles may become the basis for new expectations with respect to technical/technological innovations in this marketplace.
- (4) In order to accelerate and provide for a dynamic development of the residential/housing market, a financial market offering adequate to the actual needs is indispensable.
- (5) In general terms, quality requirements posed with respect to dwellings is increasing. The solutions adopted in this respect have to catch up for changes in lifestyles of large social groups.
- (6) Innovations in the housing/residential market ought to be targeted at the needs of specific marketplace segments.

Table 1. The housing resources in Poland, 2010

Residential units (flats/apartments) [thousand]:	13.422
(Bed)rooms in residential units [thousand]:	49.836
Useable space (floor-area) in residential units [thousnd sq. m]	951.184
Average number of (bed)rooms in residential unit	3.71
Useable space (floor-area) [sq. m]	70.9
Useable space (floor-area) per 1 person [sq. m]	24.9
Number of people per 1 residential unit	2.85
Number of people per 1 (bed)room	0.77

Source: *The Concise Statistical Yearbook of Poland, 2011, p. 227*

Table 2. Residential units (flats/apartments) delivered for use in 2010

Average useable space (floor-area) [sq. m] Thereof:	106.1
• Urban areas	86.4
• Rural areas	140.2
Cooperative	59.1
Municipal	38.7
Company apartments	69.7
Intended for sale	66.2
Council/tenement	49.4
Individual	145.7

Source: *The Concise Statistical Yearbook of Poland, 2011, p. 229*

Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning

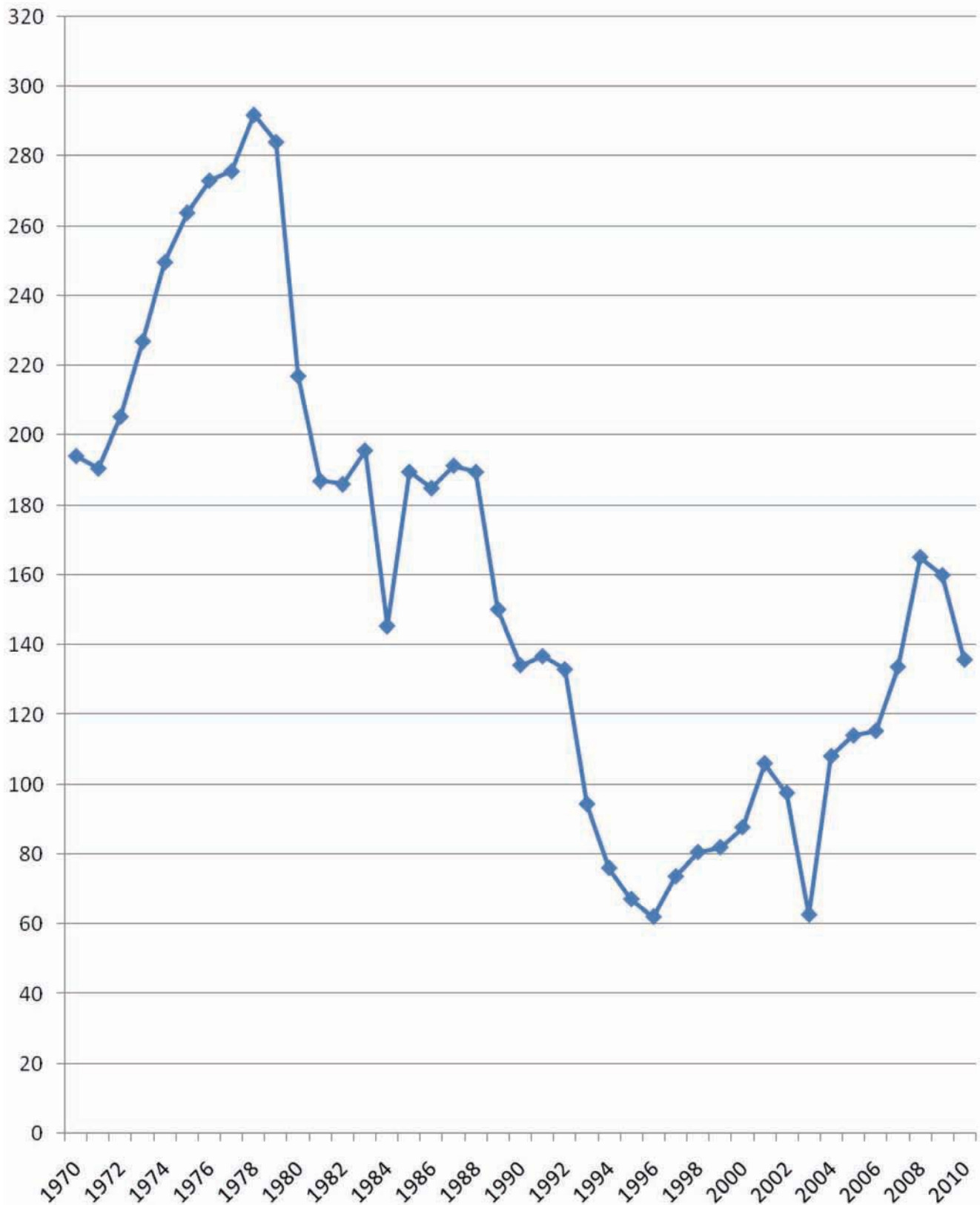

Fig. 1. Residential units (flats/apartments) delivered for use between 1970 and 2010 [thousand]
Source: Author's own compilation based on Statistical Yearbooks of the Central Statistical Office (CSO) of Poland, 1971-2011.

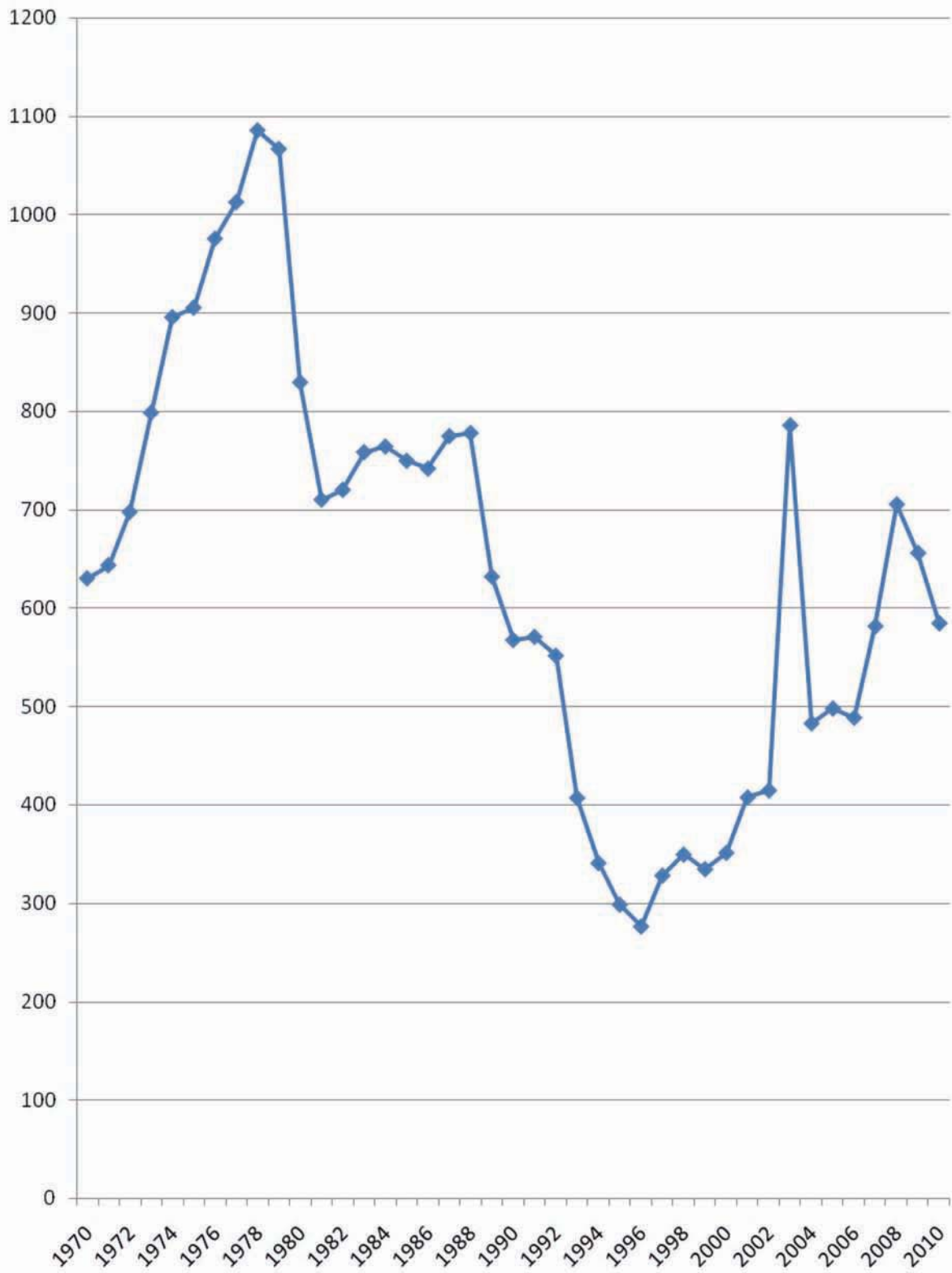

Fig. 2. (Bed)rooms delivered for use between 1970 and 2010 [thousand]
Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1971–2011.

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

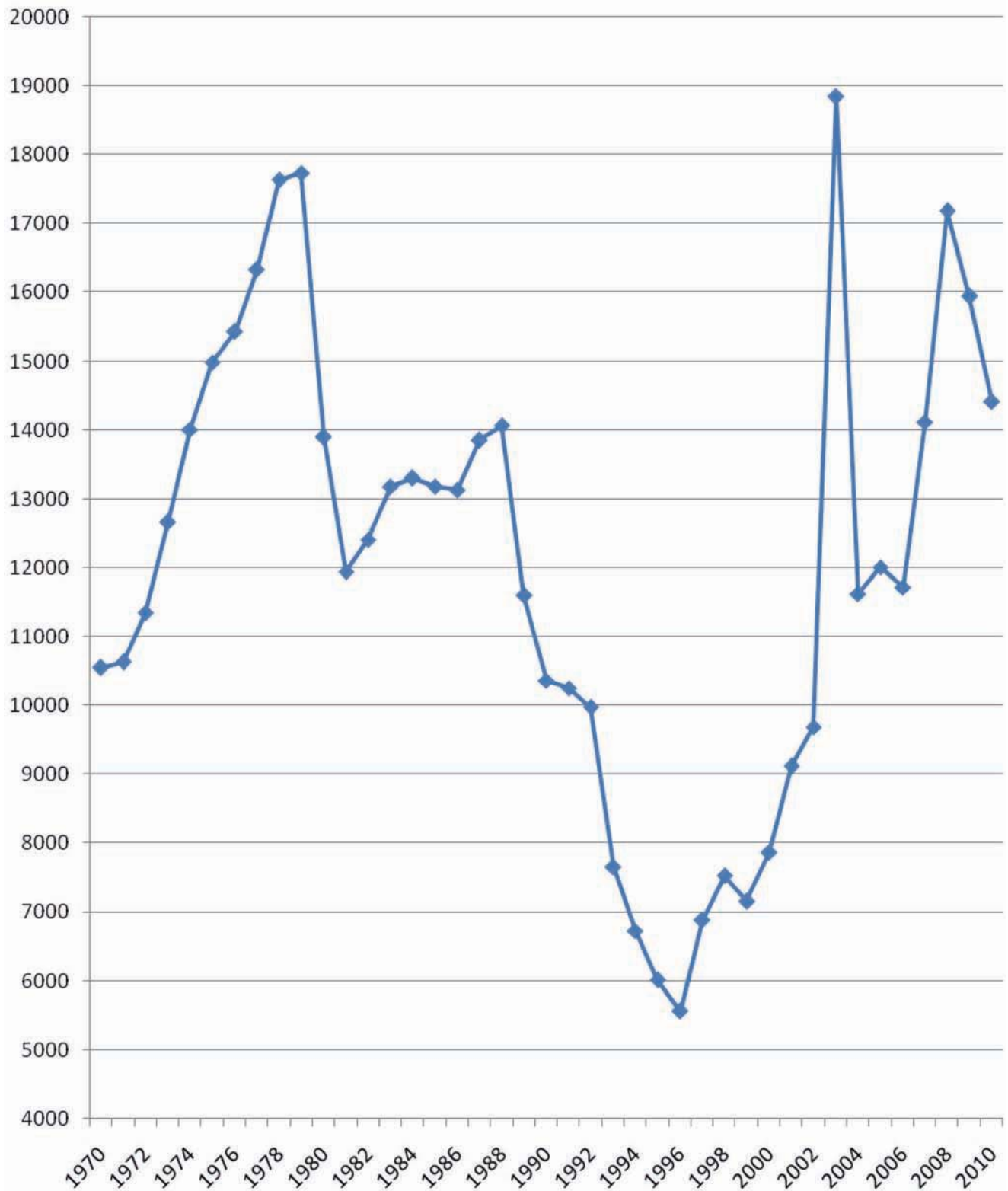

Fig. 3. Useable space (floor-area) of residential units delivered for settlement, 1970–2010 [thousand sq. m]

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1971–2011.

Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning

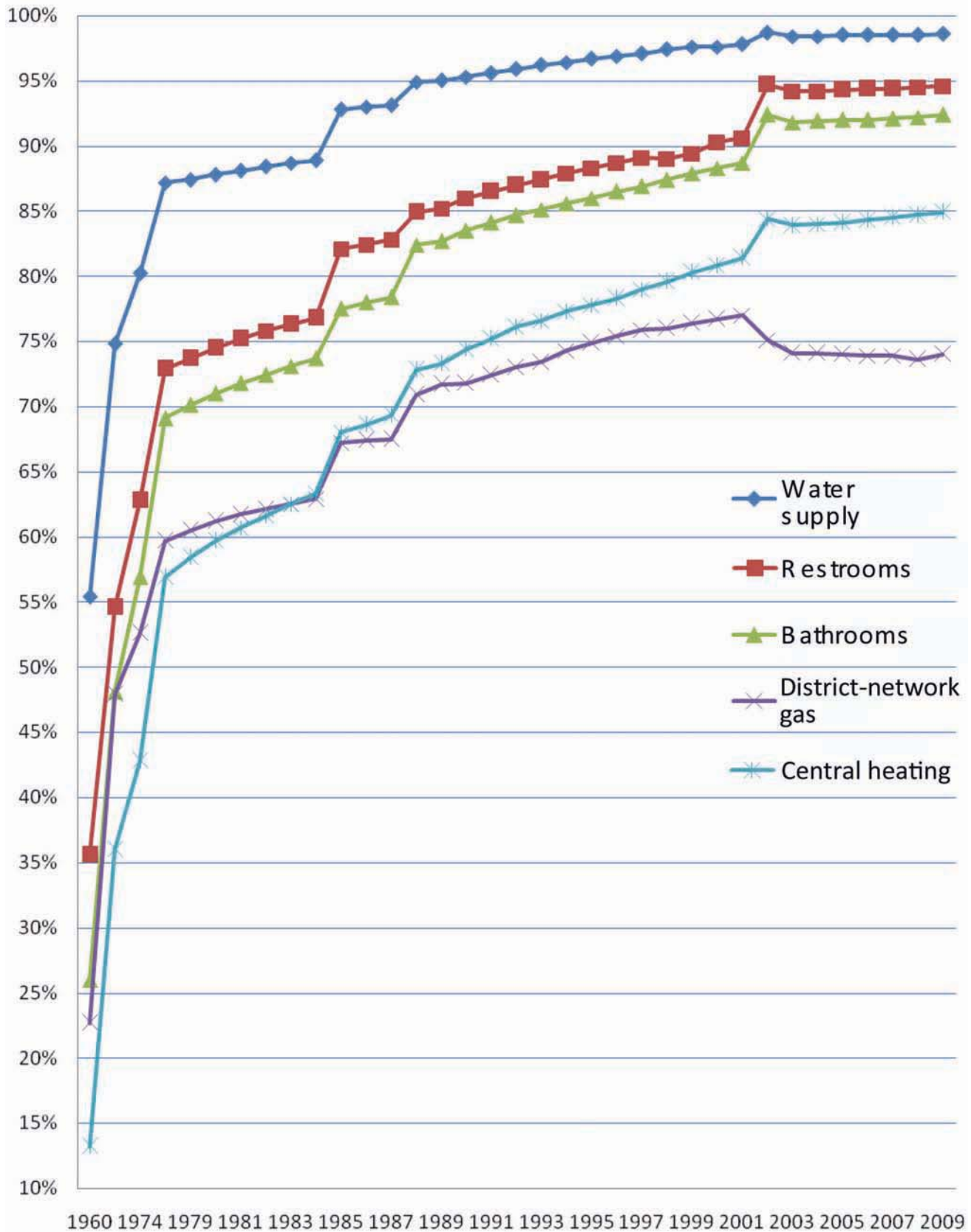

Fig. 4. *Inhabited residential units equipped with utilities systems/installations [% of the total – URBAN AREAS]*

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

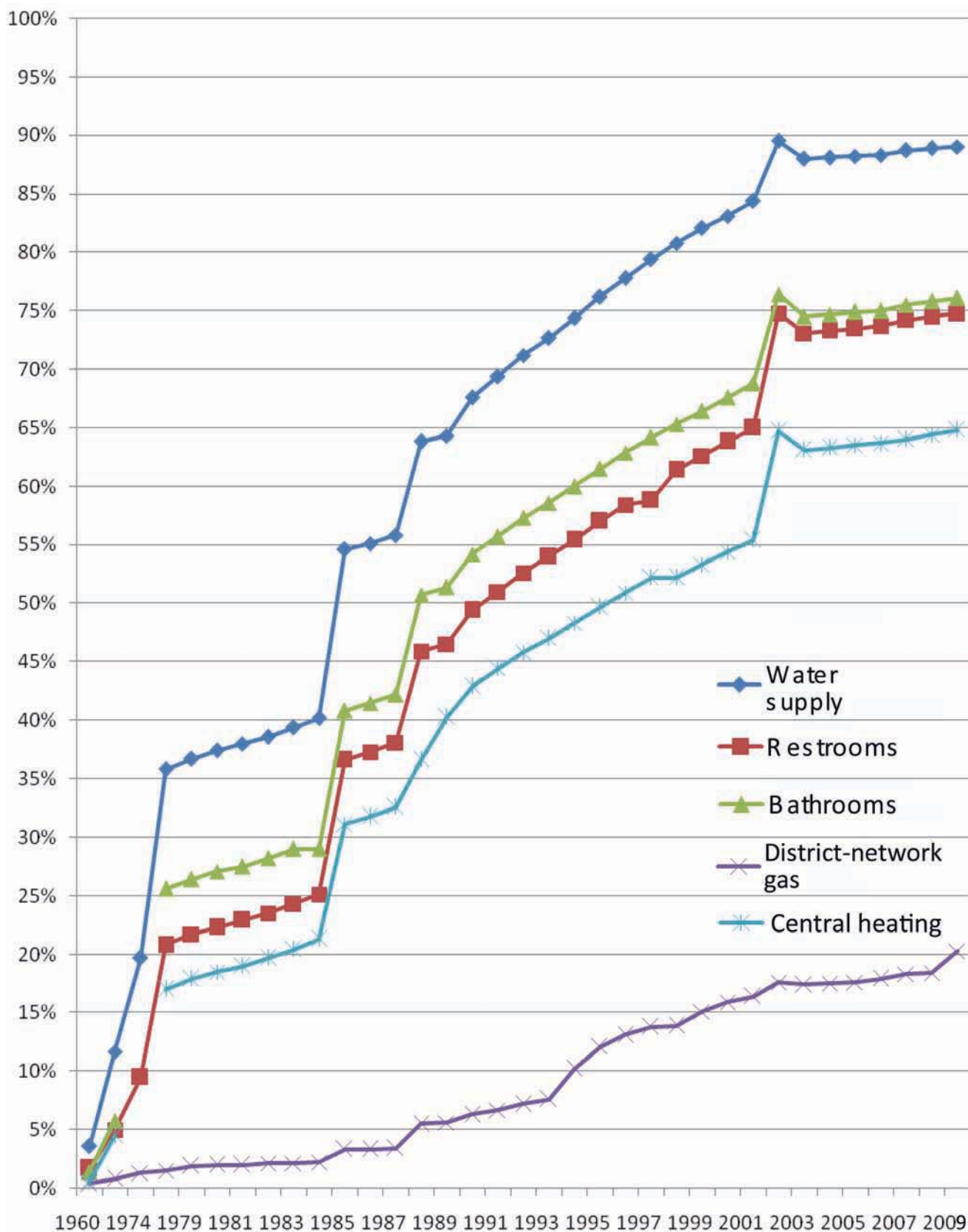

Fig. 5. *Inhabited residential units equipped with utilities systems/installations [% of the total – RURAL AREAS]*

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011.

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

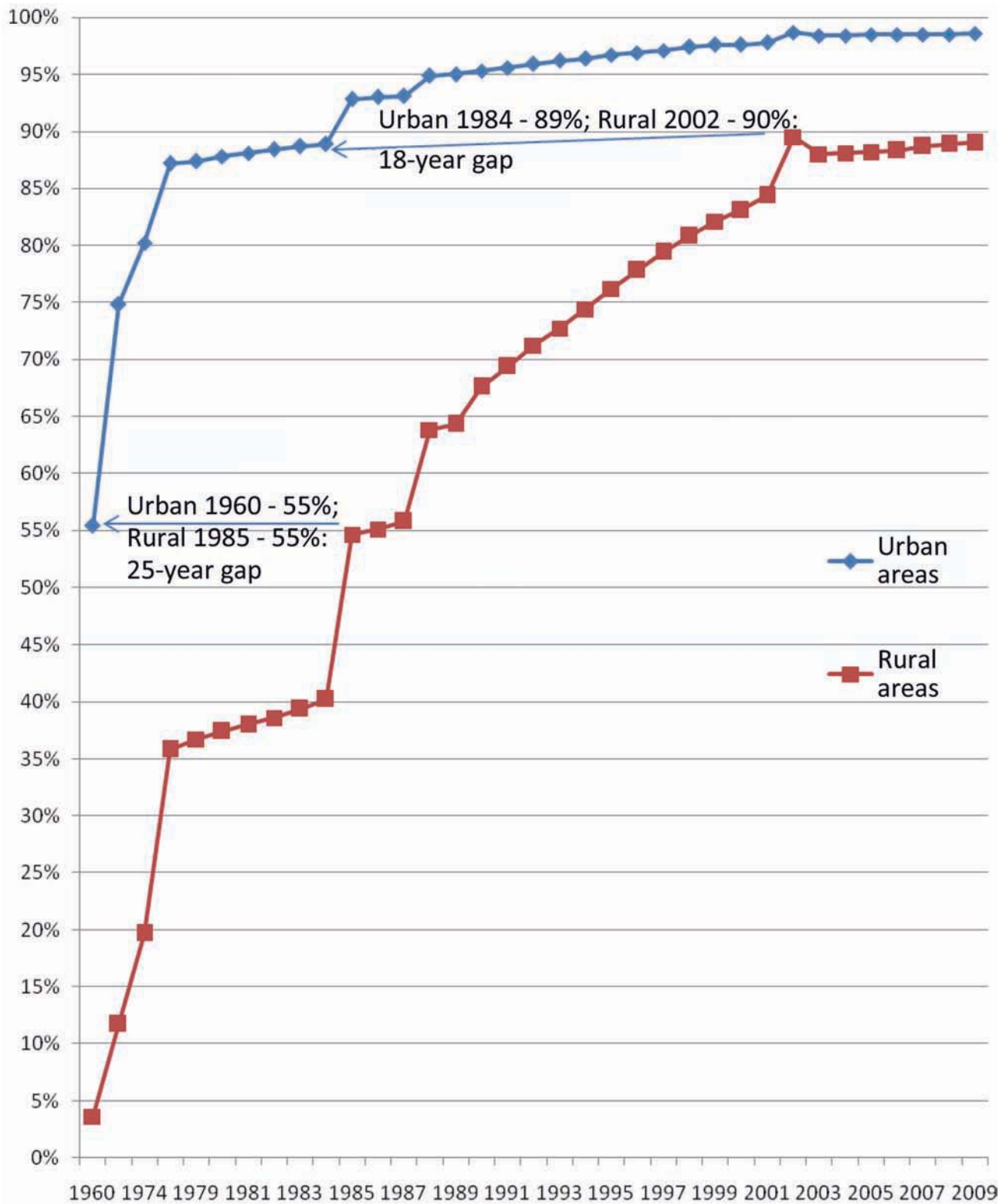

Fig. 6. *Inhabited residential units equipped with water-supply system, as % of total number of units – URBAN vs. RURAL AREAS*
Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011.

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

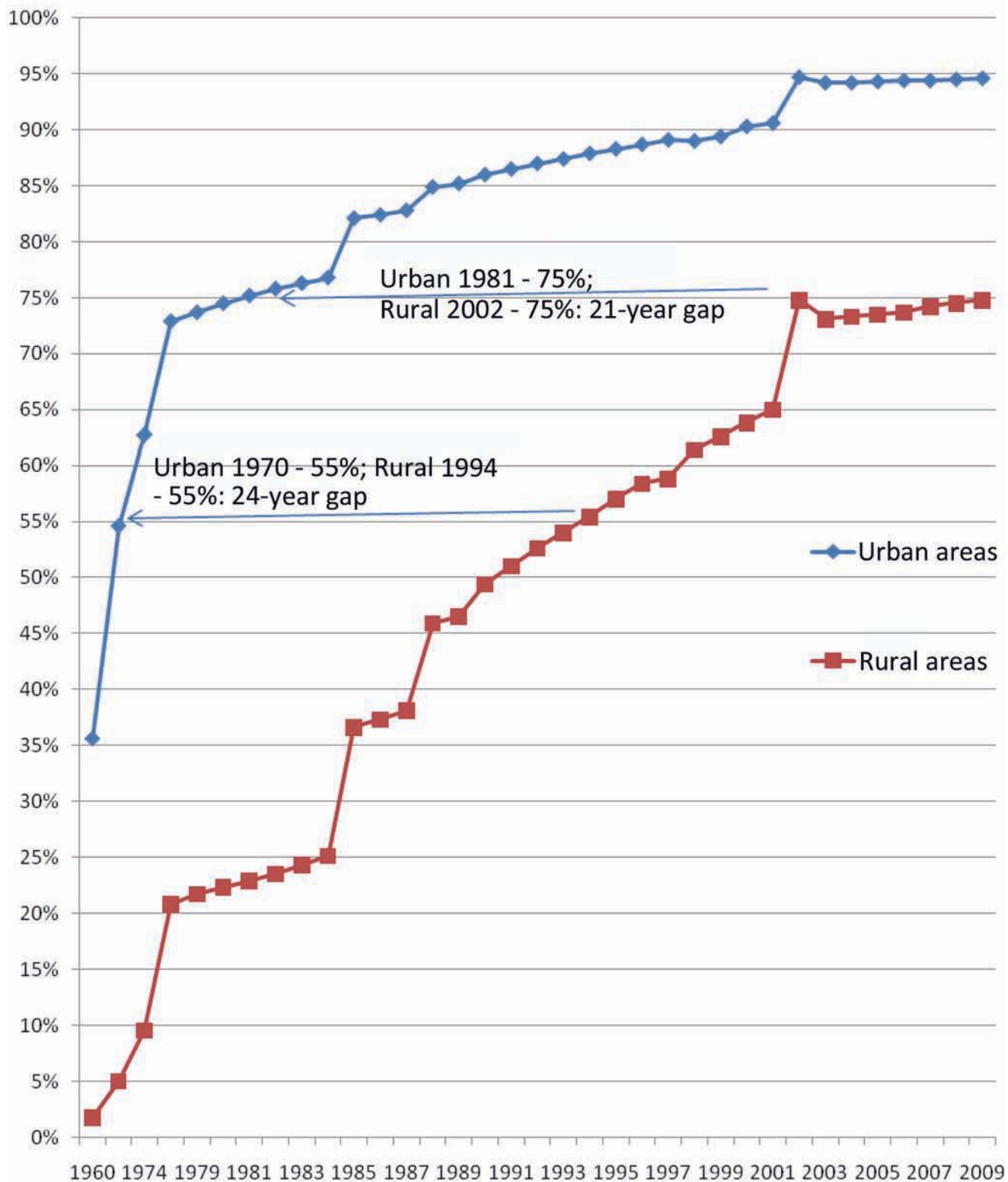

Fig. 7. *Inhabited residential units equipped with a restroom system, as % of total number of units – URBAN vs. RURAL AREAS*

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

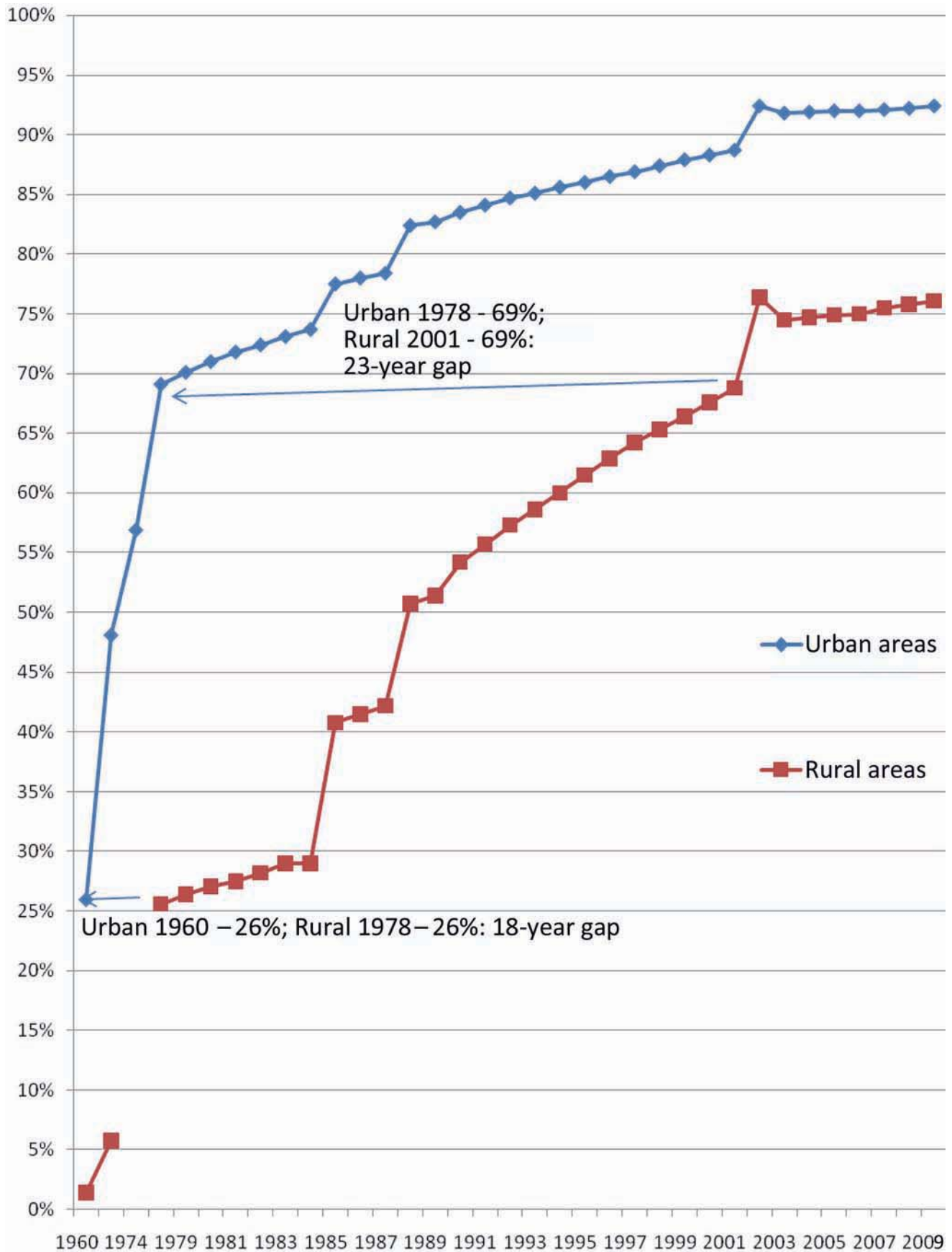

Fig. 8. *Inhabited residential units equipped with a bathroom facility, as % of total number of units – URBAN vs. RURAL AREAS*
Source: Author’s own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

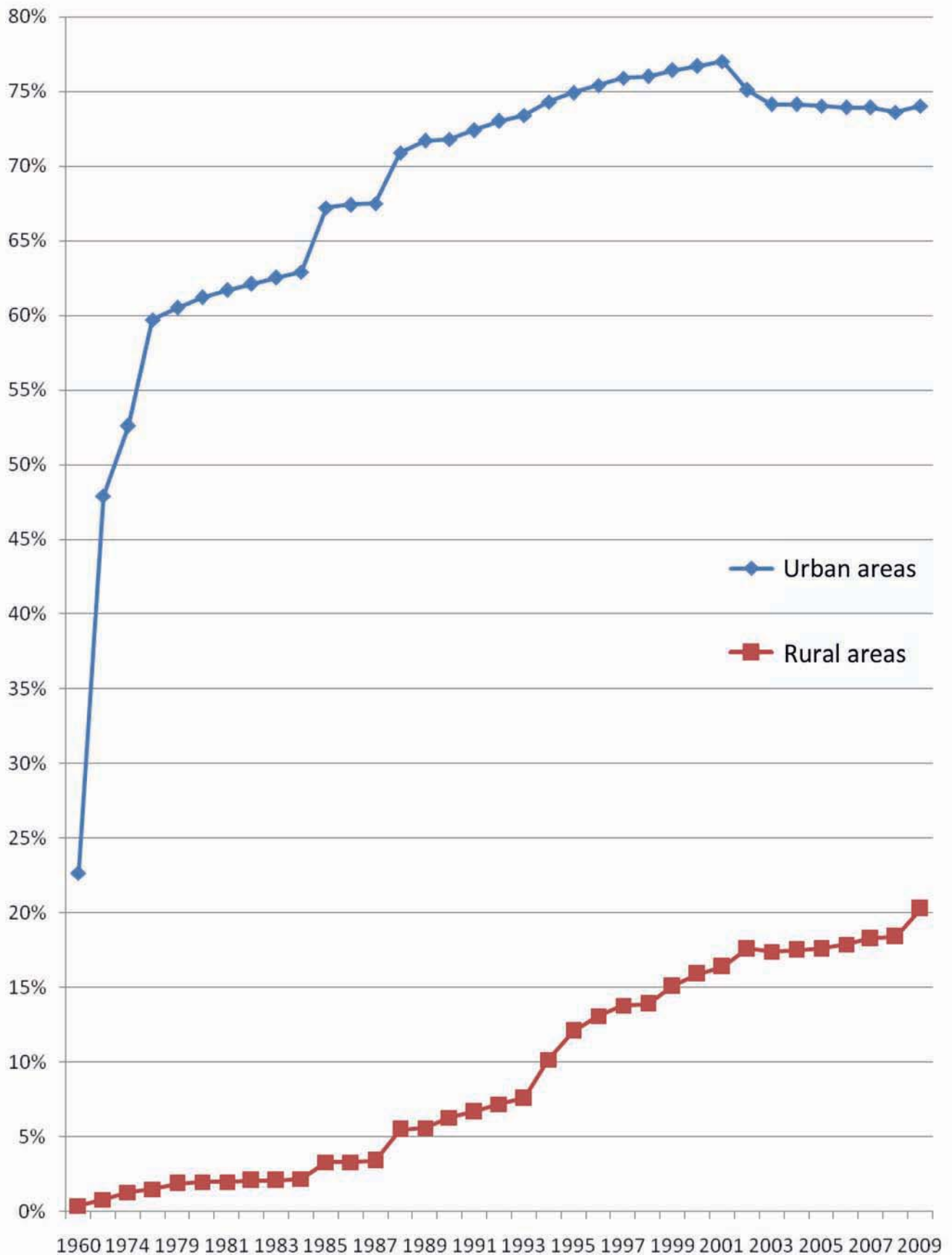

Fig. 9. *Inhabited residential units equipped with district-network gas, as % of total number of units – URBAN vs. RURAL AREAS*

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

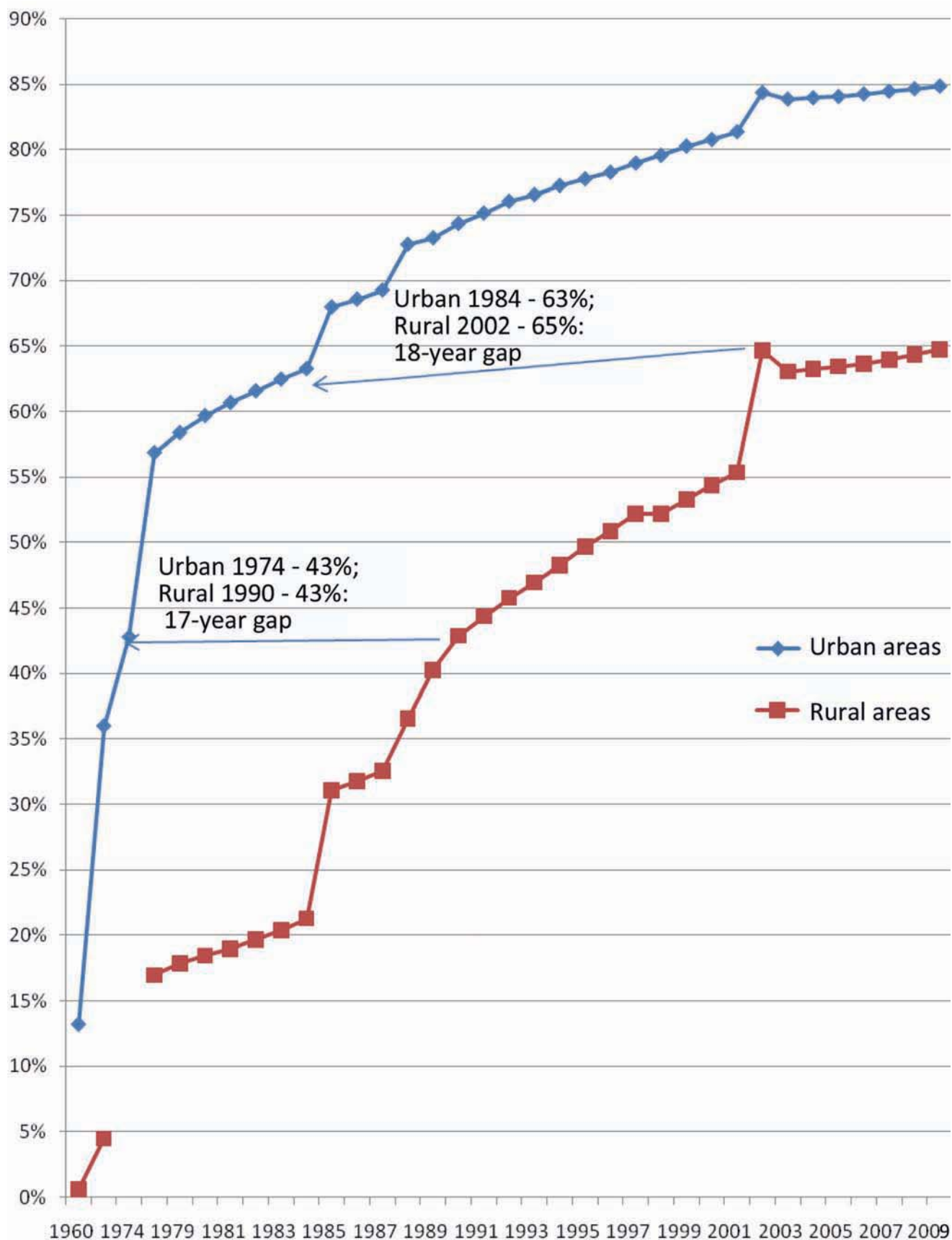

Fig. 10. *Inhabited residential units equipped with central-heating facilities, as % of total number of units – URBAN vs. RURAL AREAS*

Source: Author's own compilation based on CSO Statistical Yearbooks, 1961–2011

Table 3. Expressed intents to change the residential situation by the year 2013 (%)

Opinions/assessments and intentions	Type I	Type II	Type III	Type IV	Total
A. We do not see a need for change	54.2	52.0	50.9	54.3	52.9
B. We should like to bring about a change but see no real opportunity to do this	26.3	40.2	41.1	36.5	36.8
C. We do expect to make a change, incl. through:	19.2	7.8	8.2	9.2	10.3
a) purchase of a larger, more 'showy' apartment	3.1	0.5	-	0.5	0.8
b) purchase of a larger apartment, comparable in standard	4.0	1.6	1.4	1.7	2.0
c) purchase of a small but 'showy' apartment	2.7	0.3	-	0.5	0.7
d) purchase of a small apartment	4.9	1.0	1.8	-	1.5
e) construction/purchase of a single-family house	3.1	1.8	3.2	3.9	3.0
f) gaining a municipal apartment	0.9	0.5	-	0.5	0.5
g) leasing a residential unit/house	0.4	1.8	1.1	1.0	1.2
h) otherwise	-	0.3	0.7	1.2	0.6
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: Author's own research (2010) as part of the research project No. NN 114 121937 funded by the Ministry of Science and Higher Education

Table 4. Expressed intents to change the residential situation by the year 2013 by class of locality of residence, by population (%)

Opinions/assessments and intentions	Rural areas	Cities up to 20,000	Cities 21,000 to 100,000	Cities 101,000 to 500,000	Cities above 500,000	Total
A. We do not see a need for change	47.1	57.7	49.6	62.9	57.5	52.9
B. We should like to bring about a change but see no real opportunity to do this	46.9	31.3	34.6	22.8	35.6	36.8
C. We do expect to make a change, incl. through:	6.0	11.0	15.8	14.3	6.9	10.3
a) purchase of a larger, more 'showy' apartment	0.2	0.6	1.9	1.7	0	0.8
b) purchase of a larger apartment, comparable in standard	1.8	1.2	2.7	1.3	2.7	2.0
c) purchase of a small but 'showy' apartment	0.4	1.2	0.4	1.7	0	0.7
d) purchase of a small apartment	0.6	2.5	2.3	2.1	1.4	1.5
e) construction/purchase of a single-family house	2.2	3.1	4.2	3.8	2.1	3.0
f) gaining a municipal apartment	0	0.6	0.4	1.3	0.7	0.5
g) leasing a residential unit/house	0.2	1.2	3.1	1.7	0	1.2
h) otherwise	0.6	0.6	0.8	0.8	0	0.6

Source: Author's own research (2010) as part of the research project No. NN 114 121937 funded by the Ministry of Science and Higher Education

Streszczenie

Głównym problemem artykułu jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o poziom zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych gospodarstw domowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu przemian w stylu życia dużych grup społecznych. Przeprowadzona została analiza przemian w sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych na podstawie długookresowych szeregów czasowych danych o liczbie mieszkań oddanych do zasiedlenia, ich powierzchni, liczbie izb i wyposażeniu infrastrukturalnym. Rozróżniona została sytuacja na obszarach miejskich i wiejskich. Kolejny problem to aspiracje i oczekiwania różnych grup Polaków wobec mieszkania. Przedstawione zostały wyniki badań własnych, przeprowadzonych w różnych grupach konsumentów, typologia konsumentów i zróżnicowanie postaw wobec mieszkania.

Reference:

- [1] Burgiel, A., Naśladownictwo jako element zachowań konsumpcyjnych współczesnych Polaków [‘Imitation as an element of consumption-related behaviours of today’s Poles’], in: ‘Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą’, Bydgoszcz 2011.
- [2] Kusińska, A. (ed.), Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów Polsce [‘Consumption and social-economic development of regions in Poland’] PWE, Warszawa 2011.
- [3] Kusińska, A., Segmentacja rynku i typologia konsumentów [‘Segmentation of the market and a typology of consumers’], Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2009.
- [4] Kusińska, A., Sytuacja i aspiracje mieszkaniowe młodych rodzin [‘The housing situation and aspirations of young families’], [in:] Sobczyk, G. (ed.), Współczesny marketing. Trendy. Działania [‘Contemporary marketing: trends and actions’], PWE, Warszawa 2008.
- [5] Sagan, A., Modele strukturalne w analizie zachowań konsumenta – ewolucja podejść [‘Structural models in analysis of consumer behaviours: the evolution of approaches’], in: ‘Konsumpcja i Rozwój’, 2001, No. 1

Monika Magdziak-Grabowska

CITY FRIENDLY FOR SENIORS

Introduction

The aim of this paper is to present aspects of sustainable development, for the city as a place of life of older people.

According to the UN report from 1987, the idea of sustainable development is based on the principle to meet the basic needs of all people, with particular attention to the social groups with the biggest needs – the poor, the sick and elderly. Its main goal is to protect and restore a healthy, cohesive ecosystem of the planet, in an effort to satisfy our needs and the needs of future generations [UN. Our common future, 1987].

It is the most commonly used definition of sustainable development and also the most difficult to application because of its very general and broad spectrum. That's why there are attempts to separate the principles of sustainable development for the various spatial scales, especially in the scale of the city, as well as in relation to the needs of different social groups.

Considering the demographic changes, taking place in Europe, in the so-called Old Continent, it is not difficult to notice that the society is aging very rapidly, which reflects the colloquial name for this part of the world, where also Poland is located. Considering, that the last decades was a period characterized by a significant increase in the elderly population, mainly due to decline in the birth rate and progress in medicine, there is a growing problem of social imbalance.

This situation concerns the entire world, especially highly developed countries. This is a reason, why we say today about globalization of the aging process. In the face of growing numbers of older people in our society, in the nearest future, we will face an enormous challenge, to meet the needs of this very complex group of city inhabitants.

Due to the role of the cities in the development of civilization and the strength of its impacts on the neighboring areas, it is the scale of the city which is the most appropriate to achieve a sustainable society. In the area of the city we can see all social as well as spatial difficulties, problems or conflicts, rising from the rapid progress and equally fast, often unconsidered planning decisions. The area of the city is not an easy place to implement the principles of sustainable development. Each city is different, is a complex multilayered structure, has its own specificity, history, its spirit, and that is why it is not easy to develop and apply stiff, universal rules of development of the city, so that it has been coherent with the ecosystem of the planet and at the same time satisfy the needs of different social groups. However, many researchers points to some important issues to consider and confront with various needs, so that our cities were developed in a balanced way, and consequently contribute to shaping a better living environment in the future.

Because sustainable development is entered in the Polish legal acts its rules should be respected not only for spatial planning but also for the social development of Polish cities.

Taking into account the rapid aging of the population, mainly in large metropolitan areas, this work focuses on the aspects of sustainable urban development with particular consideration of the needs of today's elderly and future generations of seniors.

The demographic aging of the World population

The last decades was a period characterized by a significant increase in the elderly population. Since the mid-twentieth century in many countries we observe a phenomenon called demographic aging. This process manifests itself by a systematic increase in the number of elderly people in the general structure of the population and is the result of quantitative and qualitative transformations taking place in relations between the different age groups of the population.

Ageing is currently escalating problem affecting both the developed and developing countries, for which characteristic is lengthening the period of human life, while declining birth rates, due to many factors specific to the countries that are at a high level of economic development.

The biggest impact on the dynamics and the level of aging is the birth rate, which is why aging concerns mainly the highly developed countries with low fertility [Leszczyńska-Rejchert, 2007].

The global aging phenomenon is evidenced by the fact that the world's elderly people population is growing every year about 2% more quickly compared to the total population of the world. The United Nations predicts that the trend of more rapid growth in the number elderly people relative to other age groups will continue for at least another 25 years [UN, World Population Ageing, 2001]. Such rapid growth will require far-reaching economic and social change in most countries.

Aging of the world seems to be irreversible. Ageing phenomenon is uneven. Its intensity varies depending on the region, and of wealth and economic development of each country. According to UN predictions, the elderly population is the fastest growing age group in the world.

At the end of the twentieth century 20% of the total population of Europe were the elderly. It is expected that this percentage will increase in the middle of twenty-first century to 35%. The number of elderly Europeans by 2050 will increase by 42% [Leszczyńska-Rejchert,2007]. Also in Polish society we observe the phenomenon of demographic aging. Poland in year 1986 has already exceeded the limit of 7%, which is the threshold of demographic aging [Trafialek, 1998]. Since then, there is a continuous increase in the number of older people.

In 2009, the total number of the Polish population of people who are 60 years or more, was 18.8%. It is expected that the aging of Polish society will deepen and intensify significantly in the second half of the XXI century [GUS, Maly Rocznik..., 2010]. In year 2030, the participation of people aged 60 years and over in the general structure of Polish society will be 29.83% [GUS, Prognoza ludnosci... , 2004].

The elderly in society

The number of elderly people in the world is increasing every year. At the same time, there are growing expectations about the quality of life, better social conditions and housing in which older people want to function in later years. This situation creates a tremendous demand for new models of housing and public spaces adapt to the needs and expectations of older people. In many countries, demographic changes are connected with changes in the model of the traditional multigenerational family. Older adults more frequently than in the past are lonely and deprived of any care. At the same time it is harder and harder for seniors to find them self in the surrounding reality, especially in busy, vibrant with life city centers. Moreover, the elderly population is very diverse. In the same age, we find people with different physical and mental condition, with varying degrees of education, different life experiences, interests, needs, origin, coming from different backgrounds. This diversity of personality, and variety of preferences of older people, results in the need for much more flexible and sophisticated system that combines features of residential, care and other services for the elderly.

Most older people, despite the health or social problems, wants to remain in their homes as long as possible . Most will never move to residential facilities adjusted to the needs of elderly. Therefore, the environment as a whole, including shopping centers, urban spaces, train stations and airports, should be planned and designed for the growing elderly population, which function and process information differently than younger generations.

Concerns and needs of the elderly

The elderly as well as younger generations, have their special needs and feel certain deficiencies, which are fundamental to achieve peace and life satisfaction.

Most commonly accepted theory of needs, was developed by American psychiatrist Abraham H. Maslow He has created a hierarchical system of five groups of human needs, defined in the form of a "pyramid of needs." Base of the pyramid represents a group of physiological needs, followed by the succession needs of security, belonging and love needs, respect needs and self-accomplishment needs. Maslow's theory helps to understand that without satisfying of the lower needs, an individual person cannot go to the higher needs [Maslow, 1990].

The needs identified by Maslow AH can be divided into two groups:

- (1) primary needs -stemming from poverty - these are physiological needs, safety needs, belonging and love needs, and the need for respect and recognition, and
- (2) the needs of human development - the need for creativity, knowledge, growth, beauty, harmony, satisfaction of ambition - these are essential needs affecting the quality of life and conditioning the achievement of life satisfaction. Development needs and begin to reveal and to influence on human behavior, only when the primary needs have been satisfy in a sufficient way [Leszczyńska-Rejchert, 2007].

It is difficult to isolate the specific needs of older people, because they do not differ significantly from the needs of the younger generation. During the process of aging, there is change only in hierarchy of importance and intensity of the individual needs. Much more intensively than in the younger age, older people feel psychosocial needs: the need for a sense of security, friendship and love, belonging to a group, respect, being useful, the need for care from other people, and the need to preserve its own independence and individuality [Garrett, 1990].

Old age, is also specific lifetime filled with problems, dilemmas and crisis situations. This is the time in which older people face many problems, not only connected with health but also emotional, economic, and social and housing problems. Seniors often experience a crisis of family ties, are victims of discrimination and social marginalization, and fall into depression and addictions.

Most of the problems encountered by older people in their daily lives, which cause difficulties in finding themself in new environment and cause a feeling of social degradation among older people, results from occurring at a rapid pace economic, social and cultural transformation, with which older people are frequently not able to keep up. Common computerization and informatisation of public spaces, causes that in many situations seniors are confused and helpless. Today's moral liberalism and weakness of social control have contributed to the rejection by the younger generation of recognized values and consequently led to acts of verbal aggression and brutalization of behavior towards the elderly, especially those less autonomous. Changes in commonly accepted social standards, often not obvious for seniors, contributed to form boundary between the generations. In this situation, older people often have to rely only on themself. In the face of so difficult everyday life in the city, seniors often become isolated from the surrounding and spend most of the time in their own apartments [Semkow, 1992].

Simultaneously, health condition of older people worsens with age, causing a greater demand for care. An increased number of older people in relation to the number of people in productive age is equal with decrease of caring potential from the younger generation. It is therefore necessary to shape the urban space, so as to make it accessible and user-friendly for the elderly and disabled, in order to encourage those people to go out and to keep up or establish new social contacts.

A positive change which we observe in all societies is better and better educational level and increase in the abilities among older people. This situation contributes to increased self-awareness and raises expectations of older people. From these reasons we can predict today that the future generations of seniors much more likely and more actively will use the public spaces, various forms of entertainment and services.

Therefore, we should take care to shape the living environment of older people in a reasonable way, taking into account the needs, and leveling out problems encountered by older people in their daily lives, while giving the possibility of development and active aging.

The main aspects of senior-friendly city

Due to the increasing phenomenon of demographic aging, the World Health Organization has launched project called "Age-friendly cities", in which 35 cities on six continents have investigated the state of their preparation for the growing number of older people, and the needs and problems encountered by older people living in cities. The main goal of this project was to develop guidelines to shape the urban environment, which will be senior-friendly. Friendly means - simple and clear to use, safe and favorable to various forms of activity. The emergence of the desired features, of a good environment of life for older people should take into account the specific problems and needs of older generations to enable in the future the improvement of quality of life for seniors living in the cities.

As a result of the cooperation of all cities participating in the project, they managed to identify three major spaces of functioning older people in the city:

- (1) outdoor spaces and buildings,
- (2) transportation,
- (3) housing, and emerge on the other problematic areas of social contacts and life satisfaction of seniors [WHO, Global Age-Friendly..., 2007]. Apart from the obvious problems coming from existing architectural barriers, also aspects, such as sense of security or the need for social interaction, should be taken into account if we want to improve the quality of life of older people in the cities. It should be remembered that every city is different and the scale of the problems might be different. However, some features can be considered as universal.

Seniors in the public spaces

We think about cities and especially of their centers as the places heavily populated and heavily built-up, filled with technologies, vibrant with life, being in constant motion. The places where every inch of space is exploited and has its function and purpose. We think about the city holistically in opposite to the surrounding nature. In our imagination cities are modern places, galloping towards the future.

After all, development means change, and the image of cities also changed over the years. When we look closer, we can see the scraps of history, old building, historical streets and parks, and old people among them. People, who are connected with the history of the city, attached to their district and friends living in the neighborhood.

Today in the age of free market economy, the old facilities are replaced or overwhelmed by newer, modern, larger buildings. This contrast between fullness and emptiness, between the old and new, is what characterizes fragmented urban landscape. This hidden history

show through between the newly-built roads and buildings arising at the place of their predecessors. Only the people stay the same. Surrounded by innovation and newcomers they are unable to find themselves in the surrounding reality. Small shop, known saleswoman, a former square, a little bench next to the entrance to building – it's all gone. Many elderly people living in the city, feel overwhelmed by surrounding alien space. Often, they are unable to move outside the area of their neighborhood, street, and sometimes even beyond the immediate environment of their place of residence. In addition, low comfort and safety in pedestrian traffic in many metropolitan districts, does not favor walks. Lack or improper labeling, often mislead lost users of public spaces. Also, the lack of public toilets, inadequate number of benches and other rest areas, noise, or smell of exhaust fumes – all these factors affect the resignation of the longer walks.

Many senior citizens, particularly those who are lonely, almost completely resign from leaving their homes, limiting going out for only physician visits, throwing garbage, or small shopping. Many older people as they age experiences gradual loss of physical health, have to deal with architectural barriers, which begin to make them a lot of trouble, effectively discouraging activity. Moreover, in the surrounding space, seniors with disabilities face many difficulties in the form of physical obstructions to sidewalks. We are talking about poorly located bus stops, garbage cans, stairs, too tall curbs and street lamps standing in the center of the pedestrian walk. They are a direct barrier and serious obstacle to traffic. Due to the lack of parking spaces also cars parked on pavements can bring many problems in moving around the city center.

A separate issue is the insufficient number of green squares and parks, which have always been a meeting place for senior citizens and favor to maintaining and making new social relationships. Especially urban centers are getting tightly build up. Commercial functions, located especially on the ground floors of existing buildings, contribute to changing the nature of old residential districts and to depopulation of some fragments of cities. All these factors not only do not help for the elderly living in cities, but also contribute to the social imbalance and have a negative impact on safety and comfort of life of all inhabitants of cities.

Accessibility of buildings

With age, worsens health condition of older people. Seniors suffer from changes taking place throughout their bodies. The sense of sight, hearing, balance, and often smell and taste, are becoming weaker. There are also appearing changes the circulatory, respiratory, urinary, nervous, digestive and musculoskeletal systems. The metabolism and immunity, also lowers with age. Older people more quickly get tired and have difficulties in overcoming obstacles and rough terrain. Traversing greater distances, and walking up the stairs, become troublesome. In addition, many older people use different types of devices which support mobility and compensate physical disabilities related to age. To commonly used orthopedic equipment we include canes, crutches or walking frames. But mostly users of wheelchairs, both manual and electric, are facing the most difficult and most often faced with the situation of inaccessibility to many facilities or their parts. All this can lead to frustration and discouragement, and consequently to omission from taking any action.

Therefore, so important is the issue of general use of universal design principles and accessibility of buildings for the elderly and physically disabled. This concerns both the availability of entry to buildings and possibility of free and independent mobility within the facility.

Also extremely important is safe and free of architectural barriers design of the surrounding of buildings. Particularly important is the adaptation of public buildings, education, culture and health facilities. The availability of these facilities can significantly contribute to the activation of older people and enable them function independently in the community and to fully use opportunities offered by living in big cities.

Of course, in cities there are many old facilities with stiff structural system, what is a serious obstacle in adapting these facilities to the needs of the elderly and the disabled. However, it is extremely important that people with mobility problems have not been cut off from the outside world, while remaining in their old and inaccessible homes. In such critical situations, it should be considered, to enable to transfer such a person to the accessible apartment .

The most important facilities improvement which helps to move through space by the elderly and disabled, are widely applied elevators, escalators, ramps, wide doors and hallways with railings. Equally important is to remember to design appropriate parameters of the stairs, so that they were not too steep and difficult to use for the elderly. Also finishing materials according slips and dedicated space for relaxation, equipped with comfortable seats, may support the mobility. We should also remember about the appropriate labeling and lighting of public spaces and facilities, as well as provide access to the toilets [the WHO Global Age-Friendly ...,2007].

Transportation in the city

Access and favorable conditions of public transport are important factors influencing the activity of the elderly. Possibility to move freely between different areas of the city does not only provides more opportunities, but also gave the feeling of freedom and decisiveness. In addition, it enables for the elderly better access to services both commercial, cultural and health. There are easier contacts with friends and family living in other parts of the city. Convenient transportation is also frequently factor which determine possibility of gainful employment or education taken by older people.

Public transport is often the only available form of communication, due to financial reasons. Because of these, it is extremely important to make it also available for physically disabled people.

Getting around by public transport should be cheap, safe and comfortable. In the districts in which live mostly seniors, the network of bus stops should be more extensive, so that older people have easy access to bus stops and the possibility of safe and comfortable waiting for a bus or tram. Also information on timetables and direction of buses should be simple and clear.

Housing for the elderly

Most older people, despite the health or social problems, wants as long as possible remain in their homes. Most will never move to residential facilities adapted to the needs of the elderly. Therefore, the environment as an integral whole should be planned and designed thinking of older people living alone needs, and should help them to function in this space mobilizing activity and social contacts.

In Poland, the elderly who can no longer live independently in their own home, do not have too many choices of housing options with care. In fact, the only alternative is to live in a nursing home, often in one room with one or more roommates. For many people this is unwanted and unpleasant solution. In addition, often the situation of placing the elderly in the care facility is associated with sense of guilt and trauma for the families of these people. Therefore, most elderly people requiring care live with their children or other relatives, which is also not an ideal situation. Therefore, we should take care of development and access to various forms of housing designed for older people. Above all, we should support all kind of actions which contribute to increase the level of independence of senior citizens living alone, and to provide the access to many kinds of assistance and care services, in order to make elderly feel secure in their place of residence.

Equally important is the issue of identification of senior citizens with their place of residence and with familiar known for many years neighbors. Attachment to place and

relationship with neighborhood is frequently the main reason for aversion to moving into a new apartment, which, though it is better adapted to the rising needs of older people, but is also away from the known area of town. Therefore, we should pay special attention to services and various forms of care, which should have been scattered and located in the immediate neighborhood of housing areas dominated by older people.

In the future, we should avoid creating large areas inhabited only by older people (eg, age restricted communities), but rather develop multifunctional spaces and integrate different generations, so as to avoid creating districts of old age.

While the newly constructed housing facilities for the elderly should be affordable and fully accessible for persons with disabilities, and should be designed to favor establishing contacts and activity of seniors in the community.

The need for safety and security

"Feeling secure in one's living environment strongly affects people's willingness to move about in the local community, which in turn affects their independence, physical health, social integration and emotional well-being.... concerns about security are expressed nearly everywhere, including matters such as street lighting, violence, crime, drugs and homelessness in public places. Going out at night is especially fearful for many older people." [WHO, Global Age-friendly ..., 2007].

Feeling safe is an essential factor which determine free use of the urban space. Especially the elderly are exposed to acts of aggression.

To provide the highest safety and security level for all users of public spaces we need to improve visibility, communication and clarity of given space. In addition to use proper lighting, monitoring systems or fencing, we should already at the design stage remember to avoid the use of large concentrations of green, narrow, blind streets and alleys which may be easier for criminal activity. In places, potentially dangerous, we should locate the corner shops or even windows on the ground floors, which can effectively discourage criminals to take any action. Moreover, among older people often encounter people with poor eyesight. It is estimated that after the age of 25 we need 1% more light each year. So person which is 50-year-old needs about ¼ more light than a young person to recognize and move smoothly in space. For this reason, we should be aware of proper lighting, especially in high-risk urban areas, and avoid excessive contrasts and reflections, which can temporarily blind a person with impaired vision. Also, the elimination of physical barriers located on sidewalks can improve safety of use of space [Czarnecki and Sieminski, 2004].

Conclusion

Environment in which older people function has a huge impact on their quality of life. A properly designed residential environment can increase the level of independence of older people, raise their dignity and self-esteem, improve health, mobilize to activity and bring joy to everyday life. While the environment which is too chaotic, full of barriers, poorly planned can lead to isolation, loneliness, and consequently to a deterioration of health.

The city in which lives the elderly, should meet some basic, universal criteria:

- Public space and the facilities existing in it, should enable the elderly to move around this space in an easy and safe way.
- Land use and spatial/functional arrangement of facilities should encourage activity and promote establishing social contacts.

- Spatial management plans should take into account the presence of the elderly in the community and take into consideration the needs of this social group.
- It is desirable to provide squares or small parks in the immediate vicinity of the seniors housing areas and in city centers.
- Public transport should allow reaching desired location (at least within the larger fragment of the city).
- Getting around by public transport should be cheap, safe and convenient
- Network of bus stops should be more extensive in districts dominated by older people.
- Available forms of housing should be adapted to the changing needs of the elderly, in order to encourage and allow independent living of seniors as long as possible.
- Available forms of housing should be more diverse, so that they can meet the needs of the elderly with different requirements and varying degrees of psychophysical efficiency, and should be affordable.
- Seniors must be involved in decision making about their affairs which should allow us to better understand their needs.
- Local communities should accept the presence of seniors in their environment and foster integration between generation.
- Seniors should be able to maintain and develop social relationships in their neighborhood and have the possibility to take action by using their skills and experience.
- Public and commercial services, as well as all kinds of information, should be easily accessible, clearly designed and adjusted to the needs of the elderly.
- Older people should be informed about the opportunities for development, participation in various programs, membership clubs, associations, organizations, and be aware of the availability of different services – all this can improve their health and social contacts in community.
- Older people should have easy access to social and health services.

Streszczenie

Idea zrównoważonego rozwoju opiera się na zasadzie zaspokojenia podstawowych potrzeby wszystkich ludzi, ze szczególną troską o bardziej potrzebujące grupy społeczne, czyli ludzi biednych chorych i starszych, oraz na ochronie i przywróceniu zdrowego, spójnego ekosystemu całej planety, co ma doprowadzić do zaspokojenia naszych potrzeb, oraz potrzeb przyszłych generacji.

Ze względu na rolę miasta w kształtowaniu rozwoju cywilizacji oraz siły jego oddziaływań na sąsiadujące tereny, to właśnie skala miasta jest najodpowiedniejsza do realizacji założeń rozwoju zrównoważonego. Tutaj także najlepiej widoczne są konflikty, zarówno społeczne jak i przestrzenne, wynikające z szybkiego postępu i równie szybkich często nieprzemyślanych decyzji planistycznych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie aspektów rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do miasta jako miejsca życia osób starszych. Biorąc pod uwagę iż ostatnie dziesięciolecia to okres charakte-

ryzujący się znaczącym wzrostem populacji osób starszych, spowodowanym głównie spadkiem przyrostu naturalnego oraz postępowaniem w medycynie, mamy do czynienia z rosnącym problemem zachwiania równowagi społecznej. Sytuacja ta dotyczy całego świata, dlatego też mówi się obecnie o globalizacji starzenia się.

W niniejszym opracowaniu omówione zostały takie aspekty jak: przestrzeń publiczną, dostępność budynków, transport, mieszkalnictwo, kontakty społeczne, informatyzacja przestrzeni, czy też pomoc i opieka nad osobami starszymi.

Reference:

- [1] Czarnecki B., Siemiński W. 2004. *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Warszawa Difin. 110 s. 120 s.
- [2] Garrett G. 1990. *Potrzeby zdrowotne ludzi starszych*. 54 s.
- [3] GUS 2010. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010*. Warszawa. 116 s.
- [4] GUS 2004. *Prognoza ludności na lata 2003–2030*. Warszawa. 16–17 s.
- [5] Leeschczyńska-Rejchert A. 2007. *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*. Olsztyn, 7s. 8 s. 66 s.
- [6] Maslow H. 1990. *Motywacja i osobowość*. Warszawa. 72-87 s.
- [7] Trafiałek E. 1998. *Życie na emeryturze w warunkach polskich przemian systemowych. Studium teoretyczno-diagnostyczne*. Kielce. 7 s.
- [8] Semków J. 1992. *Starość – wobec gwałtownie zmieniającego się świata*. [w:] M. Dzięgielewska (red.), *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*. Łódź. 26 s.
- [9] UN 2002. *World Population Ageing: 1950–2050*. United Nations Publication ST/ESA/SER. A/207. New York. XXVIII–XXX s.
- [10] UN WCED 1987. *Our Common Future*. Oxford. 24 s.
- [11] WHO 2007. *Global Age-friendly Cities: A Guide*. 15–16 s.

*Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010–2012,
jako projekt badawczy N N527 075938*

Alina PANCEWICZ

NATURAL SYSTEMS IN URBAN AREAS STRUCTURE

1. Introduction

The essence of a relationship between the built and natural environments is to seek balance in the relationship between a man and nature. Subsequent stages in the development of civilization reveal the significance of the natural environment transformation and subordination to man. Starting from the use of topography to shape urban structures through introduction of greenery to interior of structures being designed, ending up at formation of natural systems that provide mutual penetration of built environment and open areas. Transformation of societies and means at their disposal to meet the societies' needs, violence of changes within the urban system, increasing exploitation of mineral resources, manufacturing products and different kinds of goods and also energy and matter processing caused disturbance of this balance. It has been reflected both in residents' living conditions, spatial structure of urban areas, functioning of greenery systems as well as in quality of its individual elements.

2. Evolution of natural systems

Until the first half of the 19th century "spot" areas of arranged greenery dominated the urban tissue. Along with development of cities, systems linking individual fragments into complex greenery systems, commenced to be created. Initially they consisted of natural elements such as: avenues, boulevards, parks, gardens, lawns, squares or protection green belts located within municipal boundaries, closely related with its structure and spatial composition. As time went on, the following suburban green areas began to play increasing role: forests, meadows, fields, rivers and bodies of water connected by green communication routes for pedestrians, vehicles and bicycles. The functions of outskirts, often of high natural, cultural and economic value, were recreational and raised residents standards of living. On the one hand linked to suburban greenery and on the other to extending into the city belts and wedges of greenery, in numerous cases created an organic entirety. Initially served to maintain the system compactness and with the time their role expanded. Suburban open areas commenced to help prevent uncontrolled development of cities thus becoming a buffer zone between the neighbouring urban areas. It became particularly important in the case of highly industrialized areas consisting of many urban centres together forming the industrial districts. When mono- and polycentric agglomerations came into being, the spatial and functional structure was complicated and greenery systems lost their original, unequivocal readability, greenery became an element providing readability of borders between individual structural units. The coming into existence of natural structures system penetrated the built areas, created a network of links between green islands and connected them to off-urban system. Individual natural systems resulting from natural features of the area, level of surface transformation or layout of an urban structure. Strictly connected with the urban composition of the city, they were responsible for diversified spatial layouts.

The following systems of urban greenery emerged from the urban structures [Czarnecki, 1968]:

- ring system – characteristic for historical cities, with green areas in the shape of closing rings, created formed on the model of the 17th century Parisian boulevards; it advanced in the half of the 19th century in majority of European cities when in the place of pulled down medieval town walls and buried moats boulevard rings or green walking belts were laid out;
- radial/wedge system where suburban greenery surrounding the city penetrates in wedge form the interior; characteristic for cities built along the radiantly-arranged communication routes and for cities where physiographic conditions imposed such planning (i.e. riparian cities); the system using physiological conditions is often classified as a separate system called the natural one;
- combined system joining the features of the ring and radial system, where green suburban area wedges penetrating into the city, crosses the existing green ring belts;
- band-shaped (band-cross) system – used in bigger towns of geometrical layouts with regular street network, where bends take up the width of a building, boulevard or walking avenue;
- spot system – based on green areas quite occasionally and chaotically scattered in the urban plan, resembling a system of green spots; these spots are most often former residential, place, monastery park and the 19th-century squares or undeveloped fragments of sites for construction purposes.

In 19th century, a search for well-functioning spatial-functional systems of cities was associated with deteriorating living conditions in cities and isolation of humans from nature. The development of industry, increasing urbanization and environmental hazards caused that the created systems have become part of corrective actions for urbanized areas. They had to consider inevitability of further spatial development of cities or agglomerations, necessity of natural environment protection and a need to preserve optimum proportions between the built and natural environment. Finding correct city spatial structure and its appropriate regional links have become vital, all for the purpose of making up coordinate rules for human ideal place of living [Kowalewski, 2005]. The search could be seen in many urban initiatives and concepts. One of them was the 1829 John C. Loudon's idea to implement green concentric rings to separate London built-up areas. The effect was visible in conscious shaping of green areas considered as a control factor over the urbanized areas scattering. The parkways concept appeared in the second half of the 19th century; parkways were roads set out within the public green belt area of recreational functions and connecting urban green areas with open suburban zone areas. Parisian boulevards were a prototype. Parkways involved integration of communication routes and open areas which was a specific integration of technology and nature [Zachariasz, 2006]. The concept showing a requirement to consolidate the existing resources, gave rise to a tradition of metropolitan linear parks. Initiated in Buffalo city by F.L. Olmsted, where starting from 1898 he created a system consisting of six urban parks interconnected by the parkways network. According to the author, they were meant as a skeleton for the urban structure to be developed. Following this idea, F.L. Olmsted and Ch. Eliot in the years 1880–1887 executed in Boston a chain of parks called Emerald Necklace. The Necklace comprised the greenery system located along the Charles, Stony Brook and Muddy Rivers, connected with the city by the parkways chain of 8 km total length. To this day it a place of city dwellers recreation and habitat of different bird and animal species. Similar park systems were created in Minneapolis, Chicago, Quincy, Rochester, Omaha and Washington.

Natural protective systems became noteworthy for the 20th century. being at the same time a reply to violent and uncontrolled cities development. One of the major urban

achievements of the second half of the 20th century which highlighted the role of natural environment in shaping the urban environment was the greenbelts idea. The greenbelts system around London of 1944 or in Clydeside conurbation in Scotland of 1946, proposed by Patrick Abercromby on the one hand was a determinant of highly urbanized areas, prevented uncontrolled development scattering and protected the individuality of specific structural units, and on the other hand was a particular way of open areas (i.e. forests, meadows, agricultural areas) located in the suburbs protection. Protection against investments did not mostly result from exceptional environmental values but from the necessity to restrict big and medium-sized cities tendency to expand. Another reason was a necessity to provide residents with access to areas deemed valuable in terms of recreation and relaxation functions and located no far from places of residence. Green belts set visual border between the city and the village thus shaping the relation between the city and landscape. The essence of the greenbelts idea implementation was the need to create connections between built-up and open areas. Location of such belts however, carried numerous problems. It was associated with the ability to conduct and implement spatial policy in a longer time perspective, in some measure forced local authorities to pay compensations and indemnities to owners of land for which restrictions were imposed on and required to provide satisfactory land reserves to residential and industrial investments within the cities.

Creating green zones was another method to system-connect the urban greenery enclaves with open areas. The links allowing for the transition from city to regional scale have become ecological and other corridors, nodal areas, biocentres and buffer zones. Except a natural function, the belts acquired recreation, relaxation, cognitive and landscape functions of great importance to urbanized areas residents. Due to limited opportunities of acquiring new green areas within the built areas, the linear natural structures has often been limited to "green" pedestrian and bicycle lanes (i.e. greenways), on-water routes (i.e. blueways) or over-ground routes (i.e. skyways) [Turner, 1995a]. Referring them to the user needs, one may attach to them the so called pleasureways defined by Kevin Lynch as high roads connecting open areas in cities, making up a loop system, easily accessible to residents (i.e. pedestrian and cyclists) of restricted access for vehicle traffic [Lynch, 1995].

Since the second half of the 20th century, the so called greenways were created in the parkways place, which shaped the vehicle, pedestrian and bicycle traffic system included in the places of landscape attraction. Greenways are corridors important from the ecological point of view, creating a network of open public spaces and recreation paths, located both along natural belt areas and areas created by man. Some of them were based on abandoned railway lines, public city roads or historical trade routes, others on natural corridors spreading along rivers, streams and hills. They could be conducted both within crowded city agglomerations and connected into regional network making up a linear system of open areas. Their task was on the one hand the environment quality improvement (i.e. protection and formation of ecological corridors indispensable for animal migration or species exchange) and on the other providing residents with access to recreation areas (i.e. development of ecotourism, pedestrian, bicycle, water or equestrian networks, promotion of healthy lifestyle). Vast greenway systems or networks connected to landscape, scenic and historical routes system, enabled the cities and regions natural and cultural heritage cognizance [Little, 1990]. Incorporating tourism infrastructure elements, also had economic dimension. Their assumption was to support and activate local communities: entrepreneurship development, creating new workplaces as well as confines for initiatives or projects related to nature and landscape protection, cultural heritage preservation and tourism [2, 3]. The first realisations of greenways were created in 1974 in Denver. Their example illustrated versatility of natural linear systems.

The linear system of open spaces was often developed as a result of connecting green stripes formed along rivers. The blueways that are currently built along wharfs, are used

for communication and recreation purposes, simultaneously being an element of riparian area revitalisation activities. Within the scope of urban landscape renewal, in many cities (i.e. Valencia, London, Berlin, Wrocław, Krakow), programmes using and highlighting compositional, aesthetic and natural values of rivers were implemented. In Krakow, the hydrographic city system became the basis of new public greenery linkages. In „River Parks”,¹ concept, the field reserves within the city borders and located along the Vistula and its tributaries were used. The possibility of connecting the proposed seven areas of riverside parks (Vistula, Dłubnia, Prądnik, Rudawa, Wilga, Potok Kościelnicki, Drwinka and Serafa with Malinówka) with the system of legally protected landscape areas that surround the city was projected. The formed system objective is riparian areas economic activation, using a river transport function and combining recreation functions with flood control investments. Application of water network as the system axis enables its combination with the structure of individual spatial city units, provides access to riverside greenery and activates areas of increased cultural and natural values that adjoin the rivers. Brownfields revitalised in natural direction complement the system. According to the authors, the essential condition to ensure “Riverside parks” concept sustainability is giving them statutory forms of nature and cultural landscape (nature and landscape complexes, cultural parks) protection or more strict relation to the existing landscape parks (i.e. expanding their territory). London is another example of using the riparian areas in shaping the ecosystem. There, within the project of linking green pieces with ecological corridors, along the eastern section of the Thames, the Riverside Parks system (London Riverside Parklands) is being created. It represents an example of combining methods to protect and manage natural resources. The designed parks are being developed before projected building developments owing to long-term investment policy based on public and private partnership.

3. Contemporary tendencies in natural systems development

Contemporarily, towns make up complex spatial structures which have been deprived of primary, explicit clarity of arrangement, reflecting in natural systems of historical city arrangements. With the rapid urban development and pursuit to maintain their sustainable development, it has become crucial to highlight the green areas role, clarity and consistency of natural systems and the need to spread the network of green paths and park layouts. At the same time it has been deemed crucial to maintain the built environment compactness and versatility and moreover to ensure adequate living conditions of modern cities inhabitants. Cities vary between each other in respect of size, pollution levels, natural environment elements degradation, housing and population density, land development, as well as of the individual zones mixing degree (i.e. proximity to natural ecosystems and degraded areas). Although it is possible to bring into existence model nature systems and general rules for natural environment development and preservation level, adaptation of a given system to individual city conditions always seems essential. The main objective to link the key urban green areas is to provide correct natural functions in urban areas, biological, climatic and hydrological conditions improvement while ensuring relevant living conditions for contemporary cities’ dwellers.

Currently, formation of new greenery systems is not anticipated in urban areas spatial planning – only complementing or expanding of the existing ones. The natural structures development is based on the following rules:

¹ The concept was a result of two studies: Complex urban greenery development programme for Karkow, 1996 (auth.: A. Böhm, K. Pawłowska, A. Zachariasz, Z. Bednarz) and Architectural and Engineering study of raising the Vistula embankments in Krakow, 1996-1997 (collective work directed by: J. Henning, E. Nachlik, A. Böhm). In 1999 it was implemented to the project of The study of conditions and development directions in Krakow spatial development.

- equal access (geometric models of green areas arrangement);
- consolidation of the existing resources (the emerald necklace model);
- equal surface shares (the hierarchic park system model);
- defragmentation of natural environment (the pieces and corridors model);
- compensation (the compact city model) [Drapella-Hermansdorfer, 2008].

The increase of green areas and linking them with the surroundings by formation of nature systems in the case of big cities and agglomerations, results among other things from the requirement to loosen up their spatial structure. This is due to progressive urban planning processes, development of wheel communication or changing residents' needs. Paris Agglomeration is a noteworthy example where 75% surface is occupied by open areas, mainly agricultural and forest ones. In the 80s of the 20th century a reconstruction plan of almost uninterrupted "green belt" around Paris in 20–30 km radius from the centre, comprising forests, parks, agricultural areas was proposed. The 90 thousand hectare entirety was to be used for urban community relaxation. In 2008, in working out the Grand Paris 2030 vision, achieving 50% surface of biologically active areas was assumed. The concepts majority underlined the necessity of concentric development of ring-open areas spreading around the metropolis. Jean Nouvel assumed in his vision that areas used for agricultural purposes should form an oxygenating green ring around the urbanised areas (front de terre). Yves Lion of Descartes group proposed establishing six protected agricultural parks around Paris, playing a function of production areas. Some visions also assumed a necessity to integrate urban areas with nature through a network of metropolitan green areas. Richard Rogers suggested surrounding Paris with a green ring composed of open areas and forming a system of urban greenery areas linked with boulevards and parks. Moreover, he designed a new, green axis of Paris in a form of seven-kilometre, multifunction linear park to connect the city public spaces, the infrastructure with energy centres nodes and also the centre with the suburbs. Among 10 proposals presented by the world leading architects, only one opposed to concentric visions of Paris metropolis development. Its author was Antoine Grumbach who suggested creating "Seine Metropolis" linear-spreading along the river valley from Paris through Rouen to Havre (at 350 km distance). The concept assumed that riparian areas were to become a "green corridor" or "great street" with adjoining pedestrian and bicycle paths, recreation areas and also production plants and residential building complexes separated by agricultural areas, making up a coordinated entirety.

In urban agglomerations or multi-centre metropolitan areas, a crucial problem is to plan a coherent system of open areas and urban greenery mutual penetration which is inscribed in the built environment. One method to solve the problem is to demarcate and protect open areas which separate the individual urbanized areas and preventing from suburban development expansion ("Green heart" in Randstad area in the Netherlands or the wedge greenery arrangement – the so called finger plan in Copenhagen). Regional parks which in many European urban areas make the basis to create natural systems and to protect and develop cultural and natural resources can exemplify effective actions (i.e. Emscher Landscape Park, Regional Park Rhein-Main, Regional Parks around Berlin, Saar Regional Park and Greenbelt of Leipzig, Hanover or Munich). The regional parks development strategies developed into a tool to shape the urban landscape and the ecological, social and cultural, as well as economic renewal of urban areas. Experience gained in shaping the open area systems contributed to highlighting the role of natural factor in big cities and agglomerations spatial development. Assumed to be multifunction, the regional parks concentrate on defining or showing the identity and shaping the cultural landscape of cities and regions being a quintessence of open and urbanized areas overlapping. They are used as a tool to promote territorial awareness and competitiveness towards other regions. The regional parks main asset is their flexibility and ability to adapt to changing conditions [Rautenstrauch, 2006].

In Poland, the necessity to adapt green areas arrangement to the existing natural conditions and to preserve continuity of the system linking urban areas with the suburbs, was discerned only in the interwar period and after the Second World War. Then green areas planning in Polish cities developed. The opinion concerning the necessity of aware green area system development appeared; the system was to provide the residents with access to nature and relaxation areas [Tołwiński, 1963]. The first plans of nature preservation in the regional scale were defined; the plans involved the preservation philosophy based on defining the management methods in harmony with nature. The philosophy was also reflected in urban physiography dealing with research, analysis and complex evaluation of natural conditions, used in urban planning. Such an approach may be found in studies on Functional Warsaw concept of the 30s in the 20th century. With the time, the economic aspect in urban natural systems development was gradually supplemented with biological issues. Scientists have wondered how to consider the natural environment, taking into account urban conditions and how to develop cities having in mind natural conditions. The discussion concluded in the Ecological System of Protected Areas (ESPOCH) idea worked out in the middle 70s of the 20th century. The concept of "Natural model of spatial urban structure" developed in 1986 by Zofia Stala was its continuation. The author assumed that in each city natural elements and anthropogenic elements (i.e. open and built-up areas) can be distinguished and there should be balance between them which is fundamental in the city spatial development. This concept was associated with the method of determination of natural capacities areas to create the open area systems constituting the city natural structure essence. The method was applied in studies on the City Natural System (CNS). Barbara Szulczewska and Jacek Kaftan developed the CNS concept in 1996. It presents a complex approach to rules of urban natural environment development. The system comprises the areas of primary natural functions (i.e. climatic, hydrological and biological). The off-natural functions (i.e. recreational and relaxation as well as residential and aesthetic) were defined as secondary ones. Such separation of functions aroused from a necessity to diversify planning and design activities related to individual structures landscape development. The CNS is composed of nod areas and nodes as well as corridors and green fingers connected with each other and also with the regional natural system and processes of material-energy exchange [Szulczewska B., Kaftan J. (ed.), 1996]. The objective of numerous subsequent planning concepts that defined rules of urban ecosystems functioning was selection in the spatial city structure of related areas, playing primarily the environment-creating function, ensuring efficient functioning of urban nature elements and improvement of residents' living conditions.

4. The role of brownfields in natural systems

Given the difficulties in natural systems formation in modern cities and conurbations, a chance for many of them is the re-use of devastated and depreciated brownfields. Along with the change of industry economic structure and new technologies development, the following elements characteristic for postindustrial landscape have been perceived anew: dumping grounds, pits, artificial bodies of water. Some appeared valuable in terms of geology (i.e. pits, monadnocks, landslides, bayous) and nature (i.e. floristically rich plant communities, new species combinations). There are a few unique in the region (closed quarries in Blachówka and Czeladź, warpies in Tarnowskie Góry vicinity). Others are unique in the country or Europe scale (sodium heap in Jaworzno, dumping grounds in Manchester region) [Tokarska-Guzik 2002]. The most valuable forms of the preserved natural environment covered by legal protection along with elements left to natural succession, form a kind of "green islands" being a counterweight to strongly urbanised city and agglomeration areas. In recent years, besides green spaces coming into being as a result of natural succession, the green areas created due to recultivation processes performed

and renaturalization or revitalisation of degraded postindustrial, post-railway or post-communication areas commence to have more and more influence on the increase of green areas surface in cities and postindustrial agglomerations.

One of the first green areas developed on brownfield areas of much importance in the urban scale, was the Buttes-Chaumont public park in Paris (1864–1867) founded on lime rocks excavated during exploitation in the period of Paris rebuilding done by G.E. Haussmann, designed by A. Alphand, D. Barillet-Deschamps and E. Andre. In Poland, the location attractiveness and potential connected with an opportunity to develop postindustrial areas in natural direction was already discerned in the years 1870–1900 in Bytom, where 43 ha of post-mining wasteland left by "Teresa" Coal Mine was recultivated and developed for recreation and park purposes, thus forming the Franciszek Kachel City Park. Franciszka Kachla. In Podgórze, one of Krakow districts in 1886 a closed "Twardowski's School" limestone quarry was adapted into the City Park, later called "Bednarski Park". Both in the area of the quarry and post-mining wasteland, walking and recreation area came into being. Decades later, one of the best implementations of the new natural management of brownfields, known both in Poland and Europe, was the Silesian Culture and Recreation Park (SCRP) built in 1951 in the centre of the Upper Silesia Agglomeration. The Park was established on 600 ha of devastated area covered with mining and metallurgical dumps, landfills, hollows filled with water and "poverty coal pits". With time, the Upper Silesia Agglomeration has become the field of experiments searching for methods of shaping the development of natural systems that use possibilities to reuse brownfields in the regional scale. In the 60s of the 20th century, the concept of Forest Protection Zone (FPZ) was implemented. It aimed at formation of the region external buffer zone which consisted of a stripe of forests surrounding the agglomeration in 30 km radius from its main cities. It was to isolate the remaining areas from industrial nuisance and at the same time allow for relaxation in the direct vicinity of residential territories. An intensive reconstruction of flora in vast forest complexes and their adjustment to recreation and relaxation requirements followed. The concept was targeted at recreational development of closed sand excavations and brownfields located within the zone. Within the FPZ tens of relaxation centres were build in the agglomeration outskirts, which fulfilled basic service and recreation functions of the linked tourist trails. Further ideas concerning environmental conditions improvement through using postindustrial areas emerged with time in the agglomeration. The most important was the "Concept and Programme of Katowce Agglomeration Protected Areas System Formation" developed in 1991 which was targeted to consider issues leading to environmental renewal and natural abilities of the nature system support. The environment protection and development policy as well as the agglomeration renewal and making its values and natural and cultural functions more attractive became vital. The necessity to improve the residents' living standard, attractiveness of residential areas, accessibility to recreation areas as well as abolition of climate and health nuisance and improvement of the agglomeration cities aesthetics was raised. The Upper Silesia Industrial District was intended to be cut through by ecological corridors to ensure contact with areas at the province borders and restrict the level of its investment. The construction was made up of biologically active open areas including ecological belts most often covering riverside valleys and forest complexes in the agglomeration outskirts. The supplementary element that links the whole were the degraded and extensively invested areas (of highly decreased biological potential) which required complex restoration of natural environment and defining the future method of use [5]. Both this concept and the majority of others have not been implemented.

The model examples of regional approach to urban and ecological structure of cities and regions rebuilding, based on postindustrial areas transformation in the natural direction are activities undertaken in Germany (Ruhr, Lower Lusatia, Aachen-Maastricht-Liege), England (Black Country) or France (Nord-Pas de Calais). All urban operations undertaken indicate the necessity to create and supplement the regional green area systems thanks to

degraded areas utilization, formation of new postindustrial landscape and combining the natural environment quality with economic, social and spatial benefits. The effect is seen both in enrichment of the existing natural systems and development of new, sustainable urban space the natural environment of which is an indelible part.

5. Summary

Currently, the principles of natural systems development result from the need to reconcile the environmental protection requirements with human needs and the principles which govern the urban areas. In postindustrial cities and agglomerations, degraded areas transformed in the natural direction may form new city urban greenery, co-form corridors, ecological routes and nodes as well as connect natural system both on the local and regional scale. Relevantly developed and managed, they may facilitate the residents' access to various forms of relaxation and recreation and provide contact with nature. Inclusion of recultivated or properly protected and preserved postindustrial areas into natural systems is indispensable for ecological persistence and mitigation or improvement of climatic and health city conditions; it is also crucial for balancing its functional and spatial layout as well as shaping new landscape quality.

Streszczenie

Historia kultury i cywilizacji człowieka to historia rozwoju miast. W kolejnych etapach ewolucji cywilizacyjnej, w postępie nauki i techniki, w rozprzestrzenianiu się przemysłu oraz w zmianie świadomości i potrzeb społeczności miejskich, można szukać przyczyn różnych sposobów wykorzystania środowiska przyrodniczego dla kształtowania obszarów zurbanizowanych. Następnym tych procesów jest narastający konflikt pomiędzy gospodarczą działalnością człowieka a nieustannie „ujarzmianą” naturą. Efektem jest także zróżnicowanie przestrzenne stanu zagospodarowania obszarów zurbanizowanych oraz odmienność systemów zieleni miejskiej.

Przedmiotem artykułu jest próba ukazania roli środowiska przyrodniczego w strukturze obszarów zurbanizowanych. Celem zaś zwrócenie uwagi na znaczenie poszczególnych jego elementów w tworzeniu systemów przyrodniczych oraz w kształtowaniu krajobrazu.

Współcześnie w planowaniu przestrzennym obszarów zurbanizowanych nie przewiduje się tworzenia nowych systemów zieleni, lecz uzupełnianie bądź poszerzanie już istniejących. W wielu przypadkach możliwość wzbogacenia, dopełnienia i zapewnienia ciągłości systemów przyrodniczych miast i aglomeracji, daje ponowne wykorzystanie nieużytków urbanistycznych, obszarów poprzemysłowych, zniszczonych i zdekapitalizowanych. Przekształcone w kierunku przyrodniczym, mogą tworzyć nowe tereny zieleni miejskiej, współtworzyć korytarze, ciągi i węzły ekologiczne, łączyć systemy przyrodnicze w skali lokalnej i regionalnej. Odpowiednio zagospodarowane, mogą ułatwić mieszkańcom dostęp do różnych form wypoczynku i rekreacji, a także zapewnić kontakt z przyrodą. Włączenie terenów zdegradowanych w systemy przyrodnicze jest konieczne dla ekologicznej trwałości oraz łagodzenia lub poprawy warunków klimatycznych i zdrowotnych miasta, jest także istotne dla równoważenia jego układu funkcjonalno-przestrzennego oraz kształtowania nowej jakości krajobrazowej.

Reference:

- [1] Czarnecki W. 1968. *Planowanie miast i osiedli, t. III, Krajobraz i tereny zielone*. PWN, Warszawa-Poznań.
- [2] *Deklaracja z Lille*. 2000. Europejskie Stowarzyszenie Zielonych Szlaków *Greenways*.
- [3] *Deklaracja z Sopron*. 2006. Environmental Partnership for Sustainable Development.

- [4] Drapella-Hermansdorfer A. 2008. *Podstawy teoretyczne kształtowania systemów zieleni miejskiej*, materiały z konferencji: *Systemy zieleni miast w teorii i praktyce XXI wieku*. Wrocław.
- [5] *Koncepcja i program wykształcenia systemu obszarów chronionych Aglomeracji Katowickiej*. 1991. Materiały dla Wojewódzkiej Komisji Ochrony Przyrody, BRR Sp. z o.o., Urząd Wojewódzki w Katowicach, Katowice, mpis.
- [6] Kowalewski A.T. 2005. *Rozwój zrównoważony w procesach urbanizacji*. Nauka, 1/2005.
- [7] Little Ch.E. 1990. *Greenways for America*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- [8] Lynch K. 1995. *City Sense and City Design. Writings and Projects of Kevin Lynch*. T. Banerjee, M. Southworth (ed.), The MIT Press, Cambridge.
- [9] Pancewicz A. 2011. *Środowisko przyrodnicze w odnowie krajobrazu przemysłowego*. Mpis, Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- [10] Rautenstrauch L. 2006. *Zum Stand der im Dingé Regionalpark RheinMain*. (w:) Collage, Zeitschrift für Planung, Umwelt und Städtebau, 2.
- [11] Szczypka Gwiazda B. 2004. *Urbanistyka i architektura ziem górnośląskich w obrębie Republiki Weimarskiej 1918–1933*. (w:) *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. E. Chojecka (red.), Muzeum Śląskie, Katowice.
- [12] Szulczewska B., Kaftan J. (red.). 1996. *Kształtowanie Systemu Przyrodniczego Miasta*. IGPIK, Warszawa.
- [13] Tokarska-Guzik B. 2002. *Walory przyrodnicze województwa śląskiego – stan, zagrożenia i perspektywy ochrony*. (w:) *Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej – zagrożenia, ochrona i kształtowanie*. IV Forum Architektury Krajobrazu, Biuletyn, nr 40, Katowice.
- [14] Tołwiński T. 1963. *Urbanistyka*, t. III, *Zieleń w urbanistyce*. PWN, Warszawa.
- [15] Turner T. 1995. *City as Landscape: A Post Post-Modern View of Design and Planning*. Taylor & Francis, London.
- [16] Turner T. 1995 a. *Greenways, blueways, skyways and other ways to a better London. Landscape and Urban Planning*. (w:) *Landscape and Urban Planning*, vol. 33, issues 1–3, London.
- [17] Zachariasz A. 2006. *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*. Seria „Architektura”, Monografia 336, Politechnika Krakowska, Kraków.

Zbigniew PIEPIORA
Paweł PIEPIORA

MANAGING THE FREE TIME OF THE CHILDREN AND THE YOUTH BY THE KARATE TRAININGS ON THE EXAMPLE OF FUNCTIONING THE FUNAKOSHI SHOTOKAN KARATE CLUB IN KOWARY

Introduction

Nowadays, everyone can train karate. It can be done by the children, as well as by the adults, men and women, thin and fat people, short and tall persons. This martial art is willingly studied by the people in the each age. Karateka's feel everyday the influence of the trainings – they gain the new very attractive ideal and the purpose of their own activities, the desirable, positive standards of the behaviour. The karate effects on the physical and psychical sphere of the people who are training. The oriental origin of this martial gives the opportunity to make the polish recipient interested by the attributes of karate such as the extraordinarity, the inner harmony and sensitiveness. The karategi's signify the act of the mean well of person who is training and that this person is obligated to have the pure intentions. The karateka trains to learn the self-defence and use it only at the time of the threat of the own safety. On the basis of the universal values which has the karate martial art, the upbringing purposes can be achieved among the youths. Besides, karate works for the common good of the all people who are training.

It is possible because of functioning of the sport associations, such as the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club (KS FSK) in Kowary. The aim of it's existence is promoting the physical culture among the children, the youths and the adults by upbringing the children and the youths by training the martial arts, especially karate shotokan, as well as by conducting the training activity. Beside of the standard training activity, the KS FSK annually organizes the sport's events such as the sport camps, the training seminars and the tournaments with a rank from local to international.

The intention of this article is to present managing the free time of the children and the youths by the karate trainings. The authors present its realization on the example of the functioning of the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club. For this purpose there is described the general characteristic of the Kowary town and the sport's associations which function in its area. Next there are presented the upbringing aspects of training of one of the karate variations – shotokan and the forms of managing the time of children and youth within the confines of the current activity of the KS FSK and cyclic sport events organized by this club.

1. The main characteristic of the Kowary municipality and managing the free time of the children and the youths in its area by the local associations

Kowary municipality is situated in the south part of the Lower Silesian Voivodship. Kowary belongs to the Jelenia Góra county and borders with districts: Podgórzyn (from west), Mysłakowice (from north), Kamienna Góra i Lubawka (from east) oraz Republiką Czeską (from south). Kowary municipality is located in the Jedlica valley 430–1046 m above the sea level, between mountains Karkonosze and Rudawy Janowickie. The distance

from Kowary to the order pass with the Czech Republic at the Okraj Pass emerges 14 km, and to the border with the Federal Republic of Germany in Zgorzelec – 82 km. The territory of Kowary is 3739 ha, that is 37 km². The area of Kowary is only 0,2% of the total area of the voivodship. There was 11 860 people reported inhabitants in Kowary on the 31.12.2010 but the real number of the inhabitants was only 11545. The population density per 1 km² is 312 persons[6, p. 7].

Beside of the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club, which promotes the physical culture and sport, in the area of Kowary function 31 associations[10]. Some of them deal with managing the free time of the children and the youths, e.g.: The 7th Scout Team "The Wolves Circle", The Foundation "Light-Life" – Nonresident Center – Kowary, The Karkonosze Paraglider Club in Kowary, The Catholic Association "Civitas Christiania" – The Nonresident Center in Kowary, The State Defense League – The Circle Kowary, The Municipal Sport Club "Olimpia" Kowary, The Voluntary Fire Brigade in Kowary, The Association "Eurojedynka" in Kowary, The Association of the People of Good Will "Jedlica", The Association of Sport Fans Kowary, The Sport-Social-Cultural Association "Pro Kowary", The Association of the Romani in Kowary, The Association of the Tennis "Return" in Kowary, The Fishing Association "Alternatywa" in Kowary, The Society of the Horn Sleigh Fans, The Children Friends Society – The Circle Helping the Children with Special Needs in Kowary[2].

The 7th Scout Team "The Wolves Circle" functions within the confines of the Polish Scouting Association. Its mission is upbringing the young man that is support him in the comprehensive development and shaping the character by putting the challenges. The Polish Scouting Association brings up the young men for law-abiding, active and responsible citizens in the spirit of the values contained in the Scout Law.

The Foundation "Light-Life" was created in the year 1989. The aim of its existence is bringing up the man who is free from all social harmful addictions – alcoholism, narcomania, nicotine; the man who is opened for the needs of other people; providing the assistance to the persons whose need it, disabled, women without the conditions for upbringing the children.

The Karkonosze Paraglider Club in Kowary associates all active paragliders from Kowary and the neighbourhood and many outstanding pilots from Poland. The club has three sport sections: typically contestant – Pro-Paragliding Team and two amateurish, engaged in the cruising rivalry – Karkonosze Team and K2.

The Catholic Association "Civitas Christiania" is the organization which shapes the polish reality and prepares the catholic laymens for servicing the Church and the Nation. The association fulfills its mission in the scope of the culture and the education, the family, the work and the self-governing.

The State Defense League functions according to the patriotic-defensive values of Poland which come from the statutory establishments of the organization. The Circle in Kowary teaches the sport-recreation shooting. It has own instructor and referee team. It participates in the shooting competitions which are organized on the state, regional and local level.

The aim of functioning of the Municipal Sport Club "Olimpia" Kowary is promoting, organizing and developing of sport and creating its own members the adequate conditions to cultivate the physical culture and the tourism. The association organizes the sport's sections in various sport disciplines. Conducts and organizes the sport's trainings. Propagates the sport and tourism among the youths and the society of Kowary. Provides corresponding conditions for cultivating the physical education, sport and tourism.

The purpose of existing of the Voluntary Fire Brigade's activity is to prevent the fires. The Voluntary Fire Brigade cooperates in this area with the State Fire Service. Besides, it organizes the shows of fire-fighting for the youths and the children.

The Association "Eurojedynka" supports the Primary School No. 1 in Kowary in preparing the pupils for the participation in the Europe's life. The Association "Eurojedynka" also promotes the Primary School No. 1 in Kowary.

The Association of the People of Good Will "Jedlica" provides the disinterested, charitable assistance for the inhabitants of Kowary. If it is needed, it also provides the aid for the inhabitants of the other places in the state and in the foreign countries. The association helps the educational, cultural, sports and medical institutions. It promotes and supports the work of the volunteers.

The Association of Sport Fans Kowary creates the possibilities to comprehensive and harmonious development of the physical fitness of the persons of all ages. It also enables developing the sphere of personality of the children, the youths and the adults.

The Sport-Social-Cultural Association "Pro Kowary" conducts and supports the activity for developing Kowary municipality and its local community. It promotes the tourist attractions and the history of Kowary. It propagates the sustainable development, the protection of the nature and the climate and the healthy lifestyle.

The Association of the Romani creates the conditions for the fuller participation of the Gypsies, especially the children and the youths, in the social and cultural life of Kowary. The association cultivates the tradition and the culture of Romani.

The Association of the Tennis "Return" promotes, organizes and develops the tennis in Kowary. It also provides training of the tennis for the children and the youths.

The aim of existing of the Fishing Association "Alternatywa" is the hobby activity – fishing. The members of the association are the people of all ages.

The purpose of functioning of the Society of the Horn Sleigh Fans is restoring, cultivating and promoting the tradition of the horn sleigh downhill rides in the Giant Mountains (Karkonosze). The society gathers the historic and contemporary materials which enable to know the importance of the destination and the method of making of the horn sleighs. It organizes the Horn Sleigh League and the International Horn Sleigh Downhill Ride on the winter of each year.

The Children Friends Society helps the handicapped and ill persons. It organizes them the free time. It also provides the assistance for the families of these people.

Among the mentioned associations, beside of the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club, now only the Society of the Horn Sleigh Fans and the Sport-Social-Cultural Association "Pro Kowary" organize the annual sport's events with the over-local range which make the free time of the children and the youths more attractive. The first is named 'The International Horn Sleigh Downhill Ride' and the second – "The Bicycle Uphill Ride Kowary – the Okraj Pass." The tournaments organized by the Municipal Sport Club "Olimpia" Kowary have lost its importance and nowadays these matches have the local meaning like the events generated by other associations.

2. The upbringing aspects resulting from training the karate shotokan

The Funakoshi Shotokan Karate Sport Club concerns on bringing up the children and the youths by training the karate shotokan which is one of the martial arts [9]. The upbringing can be defined as the influence which is deliberately organized and it have conducting to the desirable changes in functioning of the individuals and the social groups. Influence can be understood as any phenomena connected with the impact of the social and natural environment on the human being. The person who wants to bring up has to know first what is the upbringing direction. The direction can be defined by this person – where does this person want or where should to bring up someone, then this person may start to seek the methods which can be helpful in achieving the targeted objectives. The purposes of the upbringing are the perfect ideas of the influence's effect and the future condition of the person who is being brought up. The educator should achieve these aims by the planned, conscious, and rational action[8, p. 915–916].

The process of upbringing in karate proceeds by relaying to the students the Dojo Kun etiquette (the principles of the training place) and the Niju Kun (twenty precepts) with the combat techniques and the discipline. The etiquette prevailing in the dojo expresses caring

the tradition, respecting the manner of practicing the karate. The method of training the karate should be the same like the methods of the first masters and the generations whose have brought this martial art to the addressee. Keeping the etiquette can support the concentration during the practice, provide the safety of the students and give the guides to the everyday life. Much of elements of the etiquette comes from the Japan culture and can be a strange for the Europeans at the first moment, however the etiquette builds in the dojo (the karate training place) the atmosphere of concentrating during the practice and the respect for the sensei (the master – the teacher – the black belt's owner) and for the co-practicing students.

E.g. whenever one enters or leaves dojo, makes a bow in the standing position which expresses the respect and obeying the etiquette's principles. If someone comes late to the training, he takes the position 'seiza' (sit kneeling) at the entry to the dojo and he waits for the permission to joining the group.

Each training begins ceremonially. The student with the highest rank issues during the ceremony the command 'seirec' (to convene). The practicing students set according to the order of ranks from the right side in front of the sensei facing the front of the dojo. The sensei issues the next commands[7, p. 81–85]:

- seiza! – the practicing students sit kneeling so as the line of the knees is equal,
- mokusoh! – the beginning of the silent meditation,
- mokusoh yame! – the end of the meditation,
- shomen ni rei! – the bow to the front of the dojo which shows the respect to the training's place and the karate institution,
- sensei ni rei! – the command issued by the oldest rank, the bow of the students in the sensei's side is the gratitude for the possibility of training under his supervision,
- otogai ni rei! – the bow to the front of the dojo relies on giving the respect to the other practitioners – it is the gratitude for the possibility of training in the group,
- kiritsu! – the practicing students stand up in turn according to the hierarchy of the ranks.

After the ceremony which has the mute character and introduces to the practice, the physical and psychical training begins. Independently where the training is, the students always practice barefooted and in the karate-gi. The level of the executed activities by the practicing students during the training depends on the skill's level. The skills are reflected by the belt's colours – the darker colour means the more experience of the karateka. The ranks are gained during the control exams. The sensei usually exams the students for the lower ranks (kyu – the colour belt). The master who has the rank 7 dan and above exams for the higher ranks (dan – the black belt).

The end of practicing the karate is similar to the ceremony of the start of the training. There is only one difference – the students recites the Dojo Kun principles at the end of the training. The Dojo Kun was described in five principles by the master Gichin Funakoshi. It constitutes the primary knowledge about the karate. The man who wants to follow the path of the "empty hand", first has to learn five Dojo Kun principles[1, p. 2–4]:

- Seek Perfection of Charakter (Charakter).
- Be Faithful (Loyalty).
- Endeavor (Effort).
- Respect Others (Etiquette).
- Refrain From Violent Behavior (Control).

Each of the mentioned principles is unnumbered. It means that there isn't any primary dominant principle in the dojo's etiquette. All principles are equally important and one completes another. All mentioned principles have to simultaneously appear in the attitudes and the personality of the karateka. During teaching of these principles own adepts, the

sensei gives the proper interpretation of each of them and the manner of functioning all principles together in the behaviour of each practicee. If these conditions are fulfilled, it can be said about the progresses in the etiquette of the karate's upbringing.

Further part of the karate's etiquette is the Niju Kun. It is the twenty precepts of the karate-do spirit which are the specific complement and development of the dojo kun ideas[1, p. 2-4]:

1. Karate begins with courtesy and ends with courtesy.
2. There is no first attack in karate.
3. Karate is an aid to justice.
4. First control yourself before attempting to control others.
5. Spirit first, technique record.
6. Always be ready to release your mind.
7. Accidents arise from negligence.
8. Do not think that karate training is only in the dojo.
9. It will take your entire life to learn karate, there is no limit.
10. Put your everyday living into karate and you will find "Myo" (subtle secrets).
11. Karate is like boiling water. If you do not heat it constantly, it will cool.
12. Do not think that you have to win, think rather that you do not have to lose.
13. Victory depends on your ability to distinguish vulnerable points from invulnerable ones.
14. The battle according to how you move guarded and unguarded (move according to your opponent).
15. Think of your hands and feet as swords.
16. When you leave home, think that you have numerous opponents waiting for you. It is your behavior that invites trouble from them.
17. Beginners must master low stance and posture, natural body positions are for the advanced.
18. Practicing a kata is one thing, engaging in a real fight in another.
19. Do not forget to correctly apply strengths and weaknesses of power, stretching and contraction of the body and slowness and speed of techniques.
20. Always think and devise ways to live the precepts every day.

The Niju Kun forms the karate-do's spirit in the everyday life. The trained fighter is the person with the unrestrained spirit to competing and the great strength. It would be unfair, if he used his skills against the untrained person. The spirit of the karate is unbeaten so the warrior must use his knowledge only respecting the justice. The person with the character can avoid the fight because he controls the emotions and he is in the harmony with himself. He does not have to test his skills on the street. He wins without the fight. He will not grieve for the loss of the opportunity to fight. He will be enjoying that no one has been hurt.

Avoiding the violent behaviour is difficult to explain for many young adepts of the karate. It is necessary permanent reminding the students of the importance of the etiquette by the sensei's.

The training of the karate is subjected to the severe discipline. It results from the historic prescript of forming this martial art in the strongly feudal times of the medieval Japan and Okinawa. Someone who states that nowadays the discipline in the karate is no longer needed, makes a horrible mistake because the high level of the discipline during practicing of the karate is the training's method. Constant remaining in the watchful attention, the respect for the trainer and the partner (the fighting competitor), gives the high level of the concentration and the mind's engagement in the training's process. The senses of the karateka sharpen during this process. Bettering are: the brightness of the assessment, the precision of the operations and the utterances, the faith in the rightness

of the manifested own activities. Due to the high level of the trust to own decisions that had been made, the karate learns how to lose with the honor and win with the pride, not only during the practice but also in the private life.

3. Form of managing the time of the children and the youths by the karate trainings

The Funakoshi Shotokan Karate Sport Club has the licences; international of the Funakoshi Shotokan Karate Association, national of the Polish Karate Federation in Warsaw, regional of the Lower Silesian Karate Federation in Breslau. Over 100 persons is involved in the club's activity[5, p. 1–2].

The KS FSK functions in the extension of training the karate of the children, the youths and the adults. The main training's bases of the KS FSK are: the sport's hall of the Primary School No. 1 in Kowary and the gymnastic hall of the Complex of the Schools – the Primary School and the High School in Mysłakowice. The goals in the KS FSK's programme of the training are: teaching of the karate shotokan; participating in the sport's competition in the national and international arena; increasing the skills by participating in the kyu and dan exams; promoting the healthy lifestyle; managing the time of the children and the youths. The training can be parted for the stages of preparing, starting, transiting. The preparing stage consists of educating and improving the techniques, increasing the motor and mental abilities, learning and perfecting the tactics of resolving the fights, implementing the healthy diet. The starting stage is composed of participating in the contests and correcting the faults and analyzing the starts. The last, transiting stage is made up of curing the the injuries, relaxing physiologically the organism, restituting by the team sports games.

The KS FSK conducts in Kowary one hour trainings for two groups – the beginners and the advanced. The practices for the first group are twice a week and for the second group three times a week. The four persons from the training personnel have the licence of the Polish Karate Federation and the eight – the master rank (black belt) and the refereeing licence.

The Funakoshi Shotokan Karate Sport Club organizes the sport's events in the area of the Jelenia Góra county in three districts – Kowary, Karpacz and Mysłakowice. Due to the KS FSK's activity, the children and the youths which daily participate in practicing of the karate take part in the widely understood physical culture and achieve the significant sport's results. The chosen events organized by the club in the years 2008–2010 for the children and the youths from Kowary were:

- "The II Open Poland Championship of Shotokan Karate FSKA" [3, p. 1–2].
- "The XIII International Summer Shotokan Karate Seminar and the III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak" [4, p. 1–3].
- "The XXXI Summer Funakoshi Shotokan Karate Camp" [5, p. 2].

First of the mentioned events was "The II Open Poland Championship of Shotokan Karate FSKA." The goals of realizing the tournament were: promoting the karate among the children, the youths and the adults; emerging the best competing men and women and the clubs; raising the training's level of the competitors and gathering the experiences in the sport's competition; propagating the healthy and active lifestyle; promoting the Lower Silesian region for "The XII World Karate Shotokan FSKA Tournament Kowary-Karpacz" on the year 2010 among the visiting competitors, trainers and the invited guests, the event's participants; popularizing the far east martial arts; allowing the direct participation of the inhabitants of Kowary and the Lower Silesian region in consuming the sport show.

"The II Open Poland Championship of Shotokan Karate FSKA" was organized in Kowary in the term 26–28.02.2010. The competitors, trainers and referees from 33 clubs from

the country took part in this event i.e. 380 participants. The main referee of the tournament was the president of the FSKA Poland Referee Commission Mirosław Adamowski – 6 dan. The fights during the event were played simultaneously on three mats (tatami). The tournament lasted three days – there were the preparations to the championship at the sport's hall on the first day. The clubs arranged the formalities connected with the start in the tournament. There was also conducted the FSKA referee seminar.

The eliminations and the finals of the participants in the age of the 16 years and under were on the second day. The eliminations and the finals of the older participants were on the third day. Starting competitors were insured and if it was necessary, they would have the medical care. The first three place of each competition were rewarded in the tournament by the cups, medals, diplomas and the material prizes. The promotion of the event and the region was started 3 months earlier. The relation from the tournament was broadcasted in the term 27–28.02.2010 on the Internet.

The next event was "The XIII International Summer Shotokan Karate Seminar and the III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak". The goals of executing the tournament were: promoting the karate in the area of the Lower Silesian voivodship, Poland and in the foreign countries; propagating the healthy and active lifestyle by training of the karate; promoting of the Lower Silesian region and the tourist and cultural attractions of the Lower Silesian voivodship for "The XII World Karate Shotokan FSKA Tournament Kowary-Karpacz" on the year 2010 among the visiting competitors, trainers and invited guests, event's participants from the state and foreign countries; emerging the best competing men and women during "The III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak;" integrating the children and the youths from the European Union and rest of the World whose train the karate by the common practices, the sport's competition in the tournament, the tourist trips and the integrating events.

"The XIII International Summer Shotokan Karate Seminar and the III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak" was organized in Kowary in the term 26–28.06.2009. The seminar was conducted by the outstanding expert – the president of the international organization FSKA Shihan Kenneth Funakoshi 9 dan who was invited by the KS FSK. The training workshops and the referee seminar in three intensity levels were conducted in three days for over 200 persons whose practicing the martial arts from the European Union's countries, USA, Russia, Marocco and the states of the former Soviet Union.

The dan exam was conducted on the last day of the seminar. The trainers and the competitors could improve their own qualifications in the martial art of the karate skills. There was "The III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak" at the 2 p.m. in the divisions; male and female kata and female and male kumite. The tournament was refereed by the qualified FSKA referees.

The third event which was prepared by the KS FSK was "The XXXI Summer Funakoshi Shotokan Karate Camp" in Sarbinowo in the term 20–31.08.2010. There were 18 participants of the camp. It was the continuation of the annual holiday groupings to improving the skills in the karate by the karateka's from Kowary and the neighbourhood.

The main training's goal was to prepare the KS FSK's competitors for "The XII World Karate Shotokan FSKA Tournament Kowary-Karpacz" on the year 2010. Beside of the sport's practices, the participants indulged in the widely understood recreation by a number of the walking trips and the swimming and the sunbathing on the beaches at the sea. The camp was ended by the kyu exam.

Conclusion

32 associations function in the area of Kowary. More than half of them deal with the sport. One of them is the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club which aim of the existence is promoting the physical culture among the children, the youths and the adults by upbringing the children and the youths by training the martial arts, especially karate shotokan, as well as by conducting the training activity.

The karate is the martial art which brings up in the physical sphere by 'the culture of own body' as well as in the mental sphere by controlling own emotions. The modern karate is adapted to the safe teaching of the comprehensive gymnastic which consists of all aspects of sporting of the human's organism, training of the mind and the easy self-defence. Sporting of the organism includes all motor and mental features and gives the equal, comprehensive development – bio-psycho-social.

The KS FSK manager the free time of the children and the youths by training the karate which includes the children, the youths and the adults. The Funakoshi Shotokan Karate Sport Club also organizes the sport's events such as: "The II Open Poland Championship of Shotokan Karate FSKA," "The XIII International Summer Shotokan Karate Seminar and the III Funakoshi Cup Tournament In Memory of Leszek Drewniak," "The XXXI Summer Funakoshi Shotokan Karate Camp." The goals of realizing these events are e.g.: promoting the karate among the children, the youths and the adults; propagating the healthy and active lifestyle by training the karate; emerging the best competing men and women and the clubs; raising the training's level of the competitors and gathering the experiences in the sport's competition. Among the mentioned associations, beside of the Funakoshi Shotokan Karate Sport Club, now only two associations organize the annual sport's events with the over-local range which make in a similar way the free time of the children and the youths more attractive.

Streszczenie

W artykule przedstawiono zagospodarowanie czasu wolnego dzieci i młodzieży poprzez zajęcia karate. Autorzy prezentują jego realizację na przykładzie działalności Klubu Sportowego Funakoshi Shotokan Karate (KS FSK). W tym celu przedstawiona zostaje ogólna charakterystyka miasta Kowary i stowarzyszeń sportowych działających na jego obszarze. Następnie ukazane zostają wychowawcze aspekty uprawiania jednej z odmian karate – shotokan oraz formy zagospodarowania czasu dzieci i młodzieży w ramach działalności bieżącej KS FSK oraz cyklicznych imprez sportowych organizowanych przez ten klub.

Reference:

- [1] K. Funakoshi, *FSKA VI World Championships. 17th Annual Program Booklet and Yearbook*, Wyd. FSKA, Las Vegas, NV 2004.
- [2] *Kowarskie stowarzyszenia*, <http://www.kowary.pl/pl/kowarskie-stowarzyszenia>, 15.07.2011.
- [3] KS FSK, *Sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego II Otwarte Mistrzostwa Polski Karate Shotokan FSKA w okresie od 15.02.2010 do 05.03.2010 roku*, Kowary 31.03.2010.
- [4] KS FSK, *Sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego XIII Międzynarodowe Letnie Seminarium Shotokan Karate i III Turniej Funakoshi Cup im. Leszka Drewniaka – Kowary, 26-28 czerwiec 2009 w okresie od 26-06-2009 do 28-06-2009*, Kowary 28.07.2009.
- [5] KS FSK, *Sprawozdanie merytoryczne z działalności Klubu Sportowego Funakoshi Shotokan Karate w Kowarach za rok 2010*, Kowary 2011.
- [6] Miasto Kowary, *Strategia rozwoju miasta Kowary na lata 2008-2015 Aktualizacja*, Załącznik do uchwały Rady Miejskiej w Kowarach nr XXI/97/07 z dnia 28.12.2007 r.
- [7] J. Miłkowski, *Karate – wiadomości podstawowe*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1983.
- [8] B. Petrozolin-Skowrońska (red.), *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN; Warszawa 1997.
- [9] P. i Z. Piepiora, *Mistrzostwa karate jako przykład imprezy promującej powiat jeleniogórski*, (w:) *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 2011.
- [10] Z. Piepiora, *Zarządzanie kryzysem w stowarzyszeniu sportowym*, (w:) M. Żuber (red.) *Katastrofy Naturalne i Cywilizacyjne. Różne Oblicza Bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSOWL im. Gen. T. Kościuszki, Wrocław 2011.

Maciej TURAŁA

IMPACT OF INCOME EQUALISATION MECHANISM ON FINANCIAL STANDING OF CITIES IN POLAND

MECHANIZM RÓWNOWAŻENIA DOCHODÓW
A SYTUACJA FINANSOWA MIAST W POLSCE

Introduction – role of local governments in performing public tasks

Local governments on all levels, including communes, districts (also referred to as counties) and regions, carry out many varying tasks which may be – in the most general of terms – divided into own tasks supplemented with ordered and entrusted tasks [Oulasvirta and Turała, 2005]. What is more, the importance of local governments in the context of the number of performed tasks constantly increases. This trend is reflected and confirmed both by data on the local government incomes as well as on local government expenditures in relation to the Gross Domestic Product.

The overall incomes in the sector of public finance in 2009 amounted to 40.17% of the GDP for that year and to 39.01% of the GDP for 2010 [Central Statistical Office, 2011]. Looking at data for 2010 it may be observed that nearly half of overall incomes generated by the sector of public finance has been collected in the state budget (17.72% of the GDP), while close to a third of these incomes has been collected in local government budgets – 11.52% of the GDP in total, out of which 8.93% of the GDP in budgets of communes and urban districts, 1.59% of the GDP in budgets of districts and 1.00% in regional budgets.

The ratio of incomes generated by entities which belong to the sector of public finance to GDP has increased significantly between 2000 and 2007. In 2000 this ratio was at a level of 36.55%, while in 2007 it peaked at 41.20%. Since 2007 the ratio has decreased somewhat due to the financial and economic crisis and general economic slowdown – in 2010 it amounted to 39.01%. The overall increase of 2.46 percentage points between 2000 and 2010 can be disaggregated into:

- a decreased share (by 0.51% of GDP) of state budget incomes;
- an increased share (by 1.77% of GDP) of local government budget incomes, including: communal and urban district budgets (increase by 1.36% of GDP), district budgets (decrease by 0.10% of GDP) and regional budgets (increase by 0.50% of GDP);
- an increased share (by 1.20% of GDP) of remaining incomes within the sector of public finance.

Analysis of data on the level of public expenditures in relation to GDP shows the same tendencies, however it is striking that the expenditures relative to GDP are greater than incomes relative to GDP. This reflects the continuous deficit in the sector of public finance. The ratio of public finance sector expenditures to GDP increased by 5.65 percentage points between 2000 and 2010 (in 2000 it amounted to 39.36% of the GDP while in 2010 it was already 45.00% of the GDP). This significant increase can be attributed to:

- an increased share (by 0.58% of GDP) of state budget expenditures;
- an increased share (2.40% of GDP) of local government budget expenditures, including: communal and urban district budgets (increase by 1.85% of GDP), district budgets (decrease by 0.01% of GDP) and regional budgets (increase by 0.57% of GDP);
- an increased share (by 2.67% of GDP) of remaining public finance sector expenditures.

Table 1 presents in detail information on chosen indicators between 2002 and 2010.

Tab. 1. Sector of public finance incomes and expenditure in relation to GDP

		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
sector of public finance incomes relative to GDP, including:	%	37.70	37.95	37.42	38.90	39.66	41.20	40.39	40.18	39.01
- state budget incomes relative to GDP	%	17.75	18.04	16.90	18.28	18.64	20.09	19.88	20.41	17.72
- local government budget incomes relative to GDP, including:	%	9.90	9.39	9.90	10.47	11.04	11.16	11.18	11.52	11.52
• incomes of communes and urban districts relative to GDP	%	7.86	7.53	7.79	8.35	8.75	8.83	8.76	8.57	8.93
• incomes of districts in relation to GDP	%	1.52	1.32	1.35	1.40	1.40	1.37	1.42	1.49	1.59
• incomes of regions in relation to GDP	%	0.52	0.54	0.75	0.72	0.89	0.96	0.99	1.45	1.00
sector of public finance expenditures relative to GDP, including:	%	43.42	43.32	41.95	41.91	41.75	41.06	42.01	43.91	45.00
- state budget expenditures relative to GDP	%	22.62	22.43	21.38	21.17	21.01	21.44	21.79	22.18	20.87
- local government budget expenditures relative to GDP, including:	%	10.29	9.60	9.88	10.56	11.32	10.97	11.38	12.49	12.58
• expenditures of communes and urban districts relative to GDP	%	8.19	7.68	7.90	8.37	8.91	8.66	8.94	9.39	9.82
• expenditures of districts in relation to GDP	%	1.56	1.36	1.35	1.41	1.47	1.37	1.42	1.57	1.69
• expenditures of regions in relation to GDP	%	0.54	0.56	0.63	0.77	0.95	0.94	1.02	1.52	1.08

Source: prepared by the author based on Central Statistical Office data

Data presented in Table 1. clearly shows that local governments on a communal level are by far the most significant in terms of the scope and number of performed tasks. Amongst them, cities stand out as the hubs of activity and engines of socio-economic development. This chapter thus aims to highlight the financial situation of Polish cities in the wake of the recent financial and economic crisis. In particular emphasis will be placed on outlining spatial disparities in terms of wealth and indebtedness levels as well as the impact of income equalization mechanism on cities' financial autonomy and capacity for territorially coherent development.

Financial standing of Polish cities

It is a well-known fact that cities are places where creativity, culture and capital are accumulated. They are the engines of socio-economic development and hubs of human activity. Polish cities are no different in that respect from cities elsewhere in the world. This fact is reflected well also in data on local government finance.

As reported earlier in this chapter the aggregated incomes of all local government budgets exceeded 11% of the GDP in 2006 and this share continues to grow. The Polish system of local governance is based firmly on communes – their incomes are far greater

than those of districts and regions. In 2008 they amounted to PLN 111.7 billion. However, when considered closely the data reveals that, in fact, the Polish system of local governance relies predominantly on cities – as much as PLN 64.1 billion of incomes in 2008 was collected in budgets of urban districts (the largest Polish cities) and urban communes (medium-sized cities). In other words 57.4% of communal incomes rests with large and medium cities. In 2009 the figures were: PLN 115.2 billion (total communal incomes) and PLN 65.2 billion (incomes of large and medium cities). Again well over half (56.6%) of all incomes on a communal level was collected in large and medium cities.

What is more, cities have the most favourable income structure. Table 2. shows information on the average ratios of own income sources to total incomes for cities of different sizes as well as other types of communes over the period from 2008 to 2010. Cities of all sizes have a greater share of own income sources in total incomes than rural and urban-rural communes which comprise of a rural area and a small city where local authorities are based. Even though the reductions of this ratio for 2009 and 2010 were significant, they applied almost equally to all types of communes, including cities. These changes may be explained by reduced tax-based incomes due to the financial and economic crisis which peaked in 2009.

Tab. 2. Average ratios of own income sources to total incomes for communes between 2008 and 2010

Type of commune		2008	2009	2010
Metropolitan cities (12)	minimum value	59.6	52.9	47.1
	arithmetical average	70.0	66.7	64.3
	maximum value	86.1	83.6	79.6
Urban districts excluding metropolitan cities (53)	minimum value	39.1	33.9	29.2
	arithmetical average	58.3	54.6	53.1
	maximum value	73.3	71.9	75.1
Urban communes (241)	minimum value	31.9	26.2	19.2
	arithmetical average	62.1	58.9	56.1
	maximum value	88.4	83.0	84.9
Urban-rural communes (597)	minimum value	16.3	14.7	12.0
	arithmetical average	45.5	42.8	41.7
	maximum value	90.1	96.3	86.7
Rural communes (1576)	minimum value	11.1	8.6	6.7
	arithmetical average	35.7	33.3	32.9
	maximum value	96.3	97.0	97.5

Source: Ministry of Finance [2011c]

The effects of the financial and economic crisis are visible not only in the decreasing share of own income sources in total incomes. The crisis resulted in rapid growth of indebtedness indices on national levels but also in local governments [Turała 2011a]. A comparison of indebtedness levels for various types of communes points to an altogether different perspective on the financial standing of Polish cities than that which results from analysis of income structure discussed above.

Table 3. presents data on levels of indebtedness ratios for various types of communes over the period between 2008 and 2010.

Tab. 3. Indebtedness ratios (total liabilities to total incomes) for communes between 2008 and 2010

Type of commune		2008	2009	2010
Metropolitan cities (12)	minimum value	14.6	18.4	22.2
	arithmetical average	29.1	39.9	46.4
	maximum value	54.9	66.9	60.7
Urban districts excluding metropolitan cities (53)	minimum value	2.1	1.8	0.8
	arithmetical average	22.8	30.1	34.7
	maximum value	48.8	56.6	64.8
Urban communes (241)	minimum value	0.0	0.0	0.0
	arithmetical average	19.5	25.8	32.4
	maximum value	52.4	61.1	86.1
Urban-rural communes (597)	minimum value	0.0	0.0	0.0
	arithmetical average	18.7	23.9	32.7
	maximum value	62.1	78.5	83.1
Rural communes (1576)	minimum value	0.0	0.0	0.0
	arithmetical average	13.8	17.2	26.9
	maximum value	88.8	83.6	106.0

Source: Ministry of Finance [2011c]

Indebtedness levels are highly differentiated within all analysed groups of communes. However, looking first at the average indebtedness ratios it may be stated that cities, especially large ones, are amongst the most indebted of territorial units. What is more, the indebtedness ratios have increased significantly over the period of 2008 and 2010. This is a consequence of several factors, two of which seem the most significant – first of all, the financial and economic crisis which led to decreased incomes of local governments and, second of all, EU structural funds which are used by Polish local governments, cities in particular, to improve local infrastructure and which require that loans are taken in order to provide the necessary co-financing.

Regardless of the reasons for quickly increasing levels of indebtedness ratios, the consequences in terms of capacity for further development may be severe. Large indebtedness will generally slow down the rate with which investment projects are carried out thus potentially slowing down the rate of development. As mentioned above the problem is most acute in cities, although increasing indebtedness of local governments is a general trend. Figure 1. presents maps of indebtedness ratios on a communal level between 2007 and 2010, which are helpful in outlining these general trends in terms of communal indebtedness.

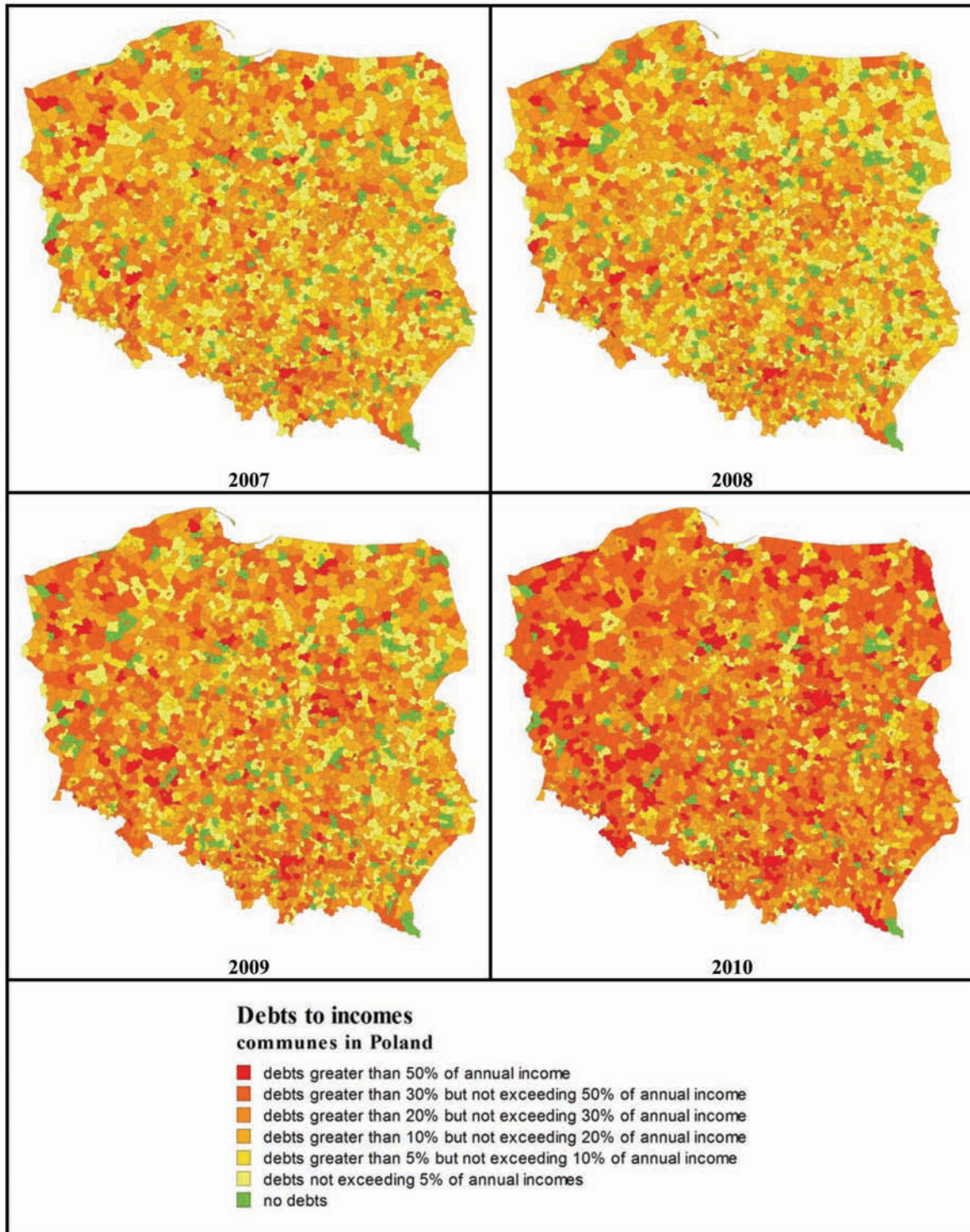

Fig. 1. *Indebtedness ratios in communes between 2007 and 2010*

Source: prepared by the author based on information from Polish Ministry of Finance [2011c]

It is plainly visible that the increases of indebtedness ratios on a communal level were particularly high in 2009 and especially in 2010. It needs to be re-emphasised that growing levels of indebtedness will most certainly affect the communes' capacity to develop in a territorially coherent way, which is to say harmoniously – in terms of economic, social as well as environmental and infrastructural dimensions. After all such capacity for territorially coherent development is greatly dependent on the capacity of financing investments. The local governments whose debt exceeds 50% of annual incomes are greatly restricted in their investment activities and thus lose some of the potential for growth and development.

It has already been mentioned that Indebtedness ratios are highly differentiated within every type of communes. Further details concerning this differentiation in 2010 are presented in Figure 2.

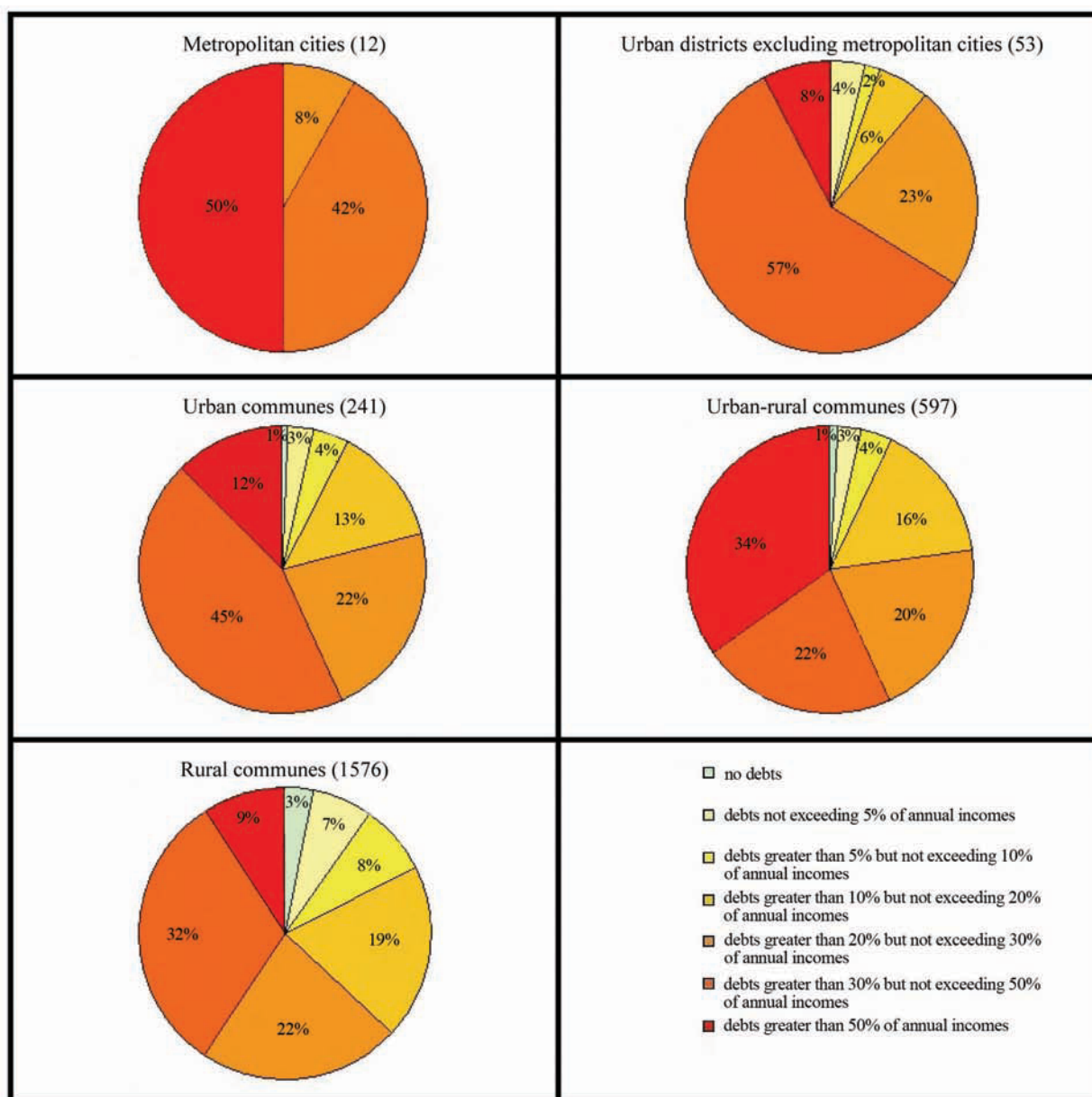

Fig. 2. Differentiation of indebtedness levels within different types of communes in 2010

Source: prepared by the author based on information from Polish Ministry of Finance [2011c]

The data presented in Figure 2. shows that the structure of indebtedness levels is particularly worrying in metropolitan cities, half of which find themselves in a very tight spot where their debts amount to over 50% of their annual incomes. The situation is slightly less aggravated in urban districts and urban communes, however it is also far from secure. Although only 8% of urban districts falls into the category of very high debt levels (exceeding 50% of annual income), further 57% of them already has high levels of debt (exceeding 30% of annual income). In terms of urban communes the figures are 12% and 45% respectively.

Information presented in this section serves as a backdrop for the ensuing part of this chapter which attempts to analyse and assess the functioning of the income equalisation mechanism and its impact on cities in Poland.

Income equalisation mechanism

Polish local governments on all levels are financed through a complex system of incomes which is composed of own sources of incomes (most notably: local taxes and fees as well as incomes from property) and transfers from the state budget (such as general grants and targeted grants). The system of financing local governments in Poland is based on centralised regulations in terms of taxation (including local taxes) and transfers of general grants [Owsiak, 2005].

Every system which relies strongly on local governments to perform a number of tasks and satisfy numerous needs of the inhabitants needs to ensure that the incomes of local governments are sufficient. Given that significant spatial differentiation of socio-economic development levels, wealth and taxation bases exists, every such system needs to address the issue of income equalisation. The Polish system of financing local governments includes an equalisation mechanism within the system of general grants – in the equalising and balancing part of the general grant, to be more precise. Both these parts of the general grant system participate in the equalisation mechanism, albeit differently. The detailed regulations on how to calculate the equalising and balancing parts of the general grant are included in the Local Government Incomes Act of 2003 (Journal of Laws, no. 203/2003, item 1966).

The role of general grants in financing local governments in Poland is significant. In 2010 the amounts of general grants transferred from the state budget to local government budgets and their share in total local government incomes were, respectively [Ministry of Finance, 2011a]:

- in communes, including urban districts: PLN 34.48 billion (27.9% of total incomes);
- in districts: PLN 9.75 billion (43.3% of total incomes);
- in regions: PLN 2.94 billion (20.9% of total incomes).

The amounts of general grant transfers planned for 2011 were as follows: PLN 35.08 billion to communes and urban districts, PLN 10.01 billion to districts and PLN 2.48 billion to regions [Ministry of Finance, 2011b].

Further analysis performed in this chapter revolves around the income equalisation mechanism for communes, emphasising its impact on cities which are of major significance for local government finance and for public finance in general. After all, amongst 2,479 communes there are in excess of 300 cities in Poland, including 65 largest Polish cities which are also known as urban districts. These cities are major hubs of development activity, concentrating people, talent and creativity as well as financial resources which are nowadays essential ingredients for development. The degree of this concentration is best reflected by numbers. 2,414 rural communes and small cities generated the total income of PLN 72.31 billion in their budgets in 2010. At the same time the aforementioned 65 urban districts generated a total income of PLN 53.89 billion. The concentration of wealth is overwhelmingly clear.

For the reasons outlined above the following discussion in the chapter will concentrate on assessing the strength with which the income equalisation mechanism affects the largest of Polish cities which are of key importance for coherent development of Poland and its territories in economic, social and spatial dimensions. Two questions are approached in particular – firstly, what has been the impact of the incomes equalisation mechanism of financial autonomy of Polish cities and, secondly, what has been the impact of this mechanism on the cities' capacity for territorially coherent development.

First let us look at how the mechanism works. The equalising part of the general grant is designed primarily to protect the economically weaker territorial entities by providing them with additional incomes which are meant to compensate for the fact that their *per capita* incomes from chosen local taxes and fees as well as from shares in the personal and corporate income taxes are relatively low (in practice this means that every commune/city

whose incomes from sources mentioned above are less than 92% of the national average receives this part of the general grant) [Strzelecki et al., 2008]. This part of the general grant system is financed from the state budget.

The Local Government Incomes Act specifies that the equalising part of the general grant is composed of two components. The first of the two, referred to as 'basic' or 'primary' is received by those communes (cities) where the *per capita* incomes from six local taxes (property tax, rural tax, forest tax, tax on the means of transport, lump-sum income tax, tax on civil law contracts), chosen fees as well as PIT and CIT are lesser than 92% of the national average. The equalising power of this component of the general grant is relatively great and may reach up to 80% of the difference between the average incomes from the mentioned sources and the actual incomes in a given commune or city. Figure 3. shows how significant this component of the general grant is in flattening the disparities in incomes from local taxes and fees between communes. It is enough to say that once applied, this mechanism ensures that communes have **at least** 81.57% of average *per capita* incomes from the said sources.

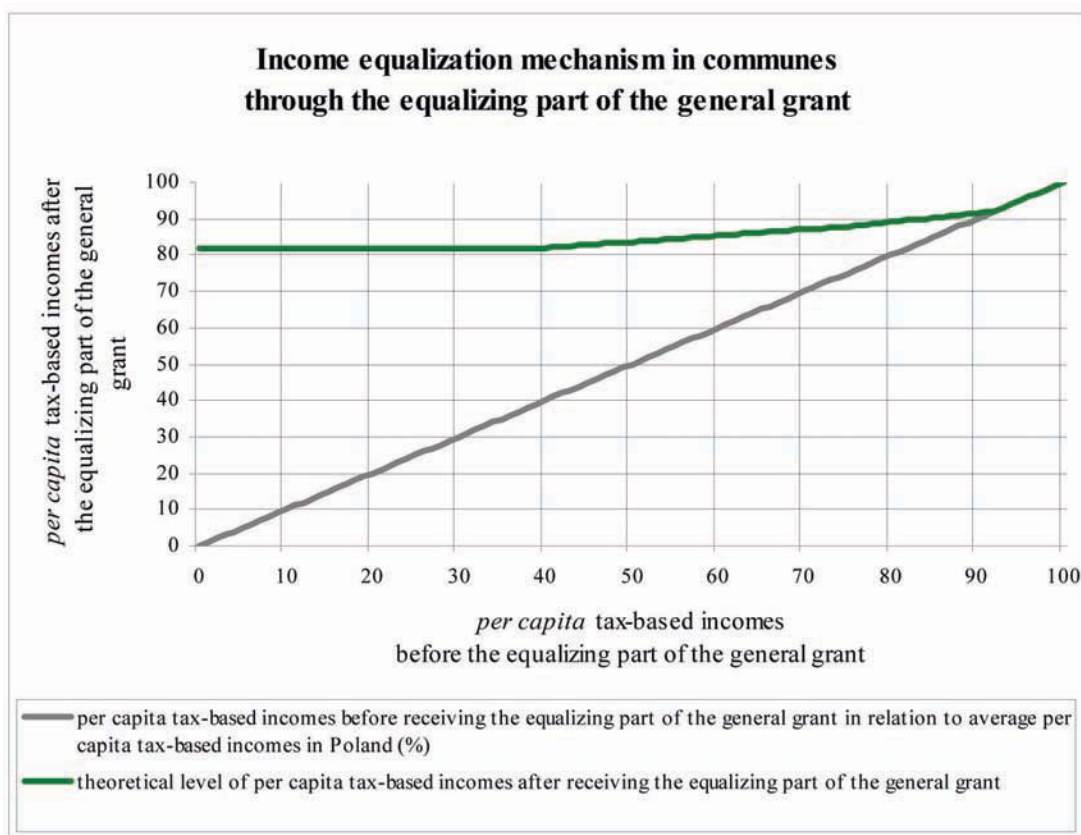

Fig. 3. Income equalisation in communes through the equalising part of the general grant
 Source: prepared by the author

On the other hand, the balancing part of the general grant serves the purpose of further equalisation of income disparities between territorial units. What makes this part specific is that it provides a framework within which resources are redistributed between territorial units directly, i.e. territorial units which generate tax-based incomes which are significantly above the national average are supposed to contribute towards a fund which is then shared between the less wealthy territorial units. In other words – in order to increase the level of incomes of some territorial units, it is first necessary to reduce incomes of others. Figure 4 shows the strength with which the income equalisation system affects the communes generating the above-average tax-based incomes through the contributions towards the balancing part of the general grant.

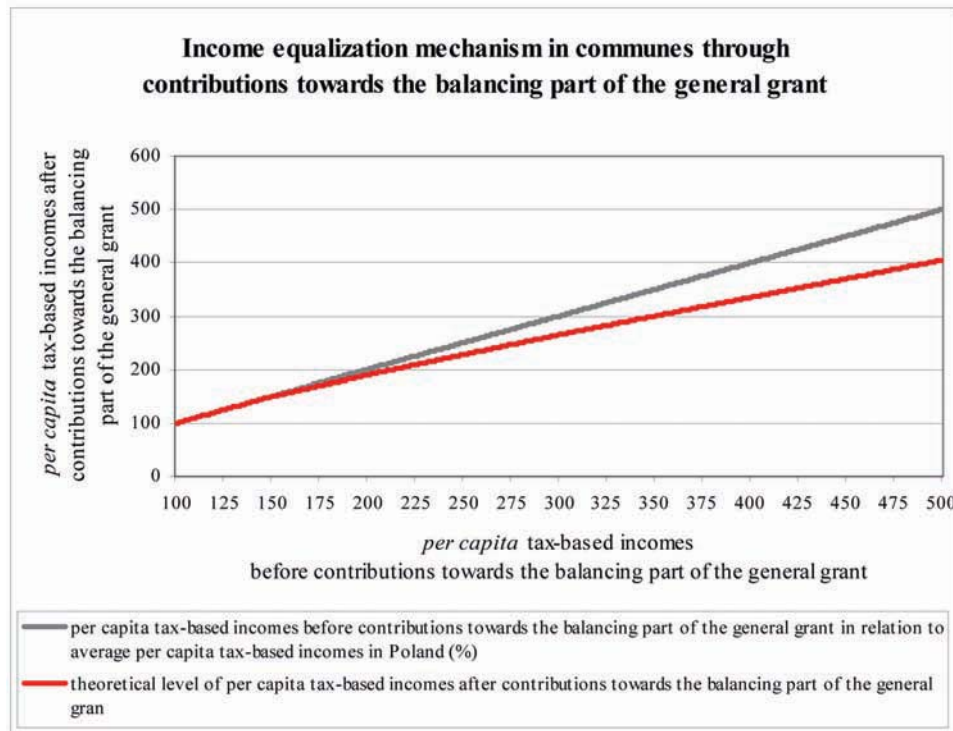

Fig 4. *Income equalisation in communes through the balancing part of the general grant*

Source: prepared by the author

Taking into account the described mechanism for income equalisation between communes in Poland, it may be claimed that the overall figures concerning transfers of general grants to Polish local governments (mentioned above) say relatively little about how the equalising mechanism affects the financial autonomy and potential of individual territorial units, especially since the major part of these transfers comes about as a result of the educational part of the general grant which is neutral from the point of view income equalization between local governments. Table 4. shows in more detail the relationships, for various types of communes, between the overall incomes from general grants and incomes from the equalising and balancing parts of the general grant which are key for the income equalisation mechanism.

Tab. 4. Communal incomes from general grants planned for 2011

plan for 2011. (in millions of PLN)	overall incomes from general grants	including:		
		incomes from the equalizing part of the general grant	incomes from the balancing part of the general grant	contributions towards the balancing part of the general grant
Communes and urban districts, including:	35 081.1	6 002.6	962.6	1 603.8
- urban districts (large cities)	6 830.7	40.7	521.9	984.4
- urban communes (small cities)	8 568.0	359.5	171.9	391.4
- rural communes and urban-rural communes	19 682.4	5 602.4	268.8	228.0

Source: prepared by the author based on information from Polish Ministry of Finance [2011b]

The overall picture is that communes and urban districts are to receive PLN 35.08 billion in form of general grant transfers in 2011, including PLN 6.00 billion from the equalising part and PLN 0.96 billion from the balancing part. The state budget also expects to receive contributions towards the balancing part of the general grant in the amount of PLN 1.60 billion.

The urban districts seem quite significant for the income equalisation mechanism. These territorial units bear a major part of the equalisation burdens and receive relatively little benefits – sixty five such cities are meant to receive the equalisation part of the general grant in the amount of PLN 40 million (which comes to only 0.7% of all amounts transferred to local governments under the equalising part of the general grant). On the other hand, these cities are meant to receive PLN 0.52 billion in terms of the balancing part of the general grant (some 54% of all such transfers to local governments), while being obliged to contribute PLN 0.98 billion towards this part of the general grant (a figure amounting to 61% of such contributions). It thus seems that the scale of redistribution amongst these cities is relatively large. The remaining cities also do not benefit much from the income equalisation mechanism. The planned incomes from the equalising part of the general grant are at a level of PLN 0.36 billion, which is very little compared to a figure of PLN 5.60 billion for other communes.

The data in Table 4. allows for some general conclusions to be drawn. First of all, the greatest emphasis in terms of the income equalisation mechanism is put on the equalising part of the general grant. Rural communes and urban-rural communes (i.e. rural communes with a seat of authority in a small town) are the major beneficiaries of this part of the equalisation mechanism, receiving well over 90% of resources within it. In terms of the balancing part of the general grants it is far more difficult to identify a uniform group of territorial units which carry the burden or enjoy the benefits of equalisation. In this case a more detailed analysis of individual cases seems necessary.

Financial autonomy and capacity for development of cities in Poland

The notion of financial autonomy of local governments relates directly to the notions of state decentralisation (through decentralisation of administration and public finance). Literature often highlights that far reaching decentralisation in terms of tasks which are performed by public authorities as well as in terms of public incomes and public expenditures may be beneficial as it raises the effectiveness with which public authorities allocate available resources in order to meet both group as well as individual needs of the citizens [Guziejewska, 2010].

Decentralisation may be measured, for example, by analysing the share of local government expenditures in the Gross Domestic Product or by relating local government expenditures to central government expenditures. However, such analysis does not provide much insight into the real financial autonomy of these territorial units as it does not take into account neither the structure of their incomes nor the structure of expenditures themselves.

Analysing the structure of local government incomes is one of the simplest methods for measuring the financial autonomy of local governments. This approach is widely used, also by the OECD [OECD, 2001] which assumes that the tax incomes are a group of incomes responsible for providing territorial units with real financial autonomy, even if the level of provided financial autonomy differs from tax to tax. The general rule of thumb is that the more control and decision-making capacity local authorities have over a certain source of incomes (i.e. a tax), the greater the level of financial autonomy that it provides. Such an approach means that any transfers from the state budget are of far less importance (in terms of generating financial autonomy), although the OECD emphasises a significant differentiation between the general-purpose grants and specific or targeted grants. The former are not as discretionary, are awarded based on measurable and relatively objective

criteria and provide local authorities with greater freedom in terms of how they are spent, while the latter are highly discretionary and may even be perceived as one of the most restrictive forms (in terms of financial autonomy, at least) of financing local governments.

Any comprehensive approach to assessing financial autonomy should incorporate two dimensions – apart from the income aspect of financial autonomy described above there also exists an equally significant expenditure aspect of local government functioning and thus of local government financial autonomy. Analysis of the expenditure financial autonomy is slightly more troublesome than that of the income financial autonomy. In order to carry out such an analysis it is necessary to allocate all local government expenditures to one of at least three classes, such as: (1) facultative tasks which may be fully decided over by the local authorities, (2) obligatory tasks which are regulated by the law, although only in terms of a framework for carrying them out, without any specific and detailed regulations and (3) obligatory tasks which are regulated in detail (in terms of both conditions and standard) by the law [Oulasvirta and Turała, 2009].

In order to best analyse and reflect the impact of income equalisation mechanism on the level of financial autonomy two issues need to be considered. First of all, the contributions paid by those local governments which generate tax-based incomes which are far above the national average (over 150% of this average). Since the contributions are covered from income sources which provide the greatest level of financial autonomy, they may be perceived as directly reducing financial autonomy of those territorial units that pay them. Secondly, the incomes which local governments get as a result of transfers of both equalising and balancing parts of the general grant. These incomes increase somewhat both the income as well as the expenditure financial autonomy.

In practical terms, less than half of Polish large and medium-sized cities benefited from the equalising part of the general grant. In 2008 there were 128 and in 2009 there were 139 such cities in the total number of 307 units. A slightly greater number of cities benefited from the balancing part of the general grant: 187 and 190 in 2008 and 2009 respectively. At the same time however, 15 cities in 2008 and 18 cities in 2009 had to pay appropriate contributions based on their high tax-based incomes, meaning that the overall impact of the income equalisation mechanism on their financial autonomy was negative.

In general terms the income equalisation mechanism increases the financial autonomy of Polish communes. The aggregated Financial Autonomy Impact index for all Polish communes amounted 19.75% in 2008 and to 23.90% in 2009 [Turała 2011b], meaning that the income equalisation mechanism notably affects the level of financial autonomy of communes. However, should this index be disaggregated it shows that this impact is relatively insignificant insofar as the cities are concerned. Out of 23.90% for 2009 only 0.72% may be attributed to cities (metropolises, urban districts and urban communes), further 5.77% may be attributed to urban-rural communes and the remaining 17.39% to rural communes, even though that the population of cities is roughly the same as that of urban-rural and rural commune put together.

Considering the second dimension where the impacts of income equalisation mechanism are felt, namely the communal capacity for development, a notion of territorial cohesion needs to be brought forward. Territorial cohesion remains undefined to certain degree and requires further insights. R. Camagni defines it as spatial or rather territorial aspect of sustainable development [Camagni 2006], while the sixth progress report on economic and social cohesion defines territorial cohesion as “the harmonious and sustainable development of all territories by building on their territorial characteristics and resources” [European Commission 2009].

These characteristics mean that territorial cohesion is not easily measurable, there exists no short list of quantitative indices which could be universally used for measuring it. This is a result of the complex nature of territorial cohesion on the one hand, and the far-reaching differences in terms of local conditions which exist between countries and/or regions in Europe on the other hand.

In case of Poland, which remains relatively backward in terms of infrastructure, it may be assumed that the capacity of local governments to carry out and finance investment projects, including infrastructural investment projects, which create foundations for development in all dimensions outlined by territorially coherent development (economic, social, environmental and spatial) is a relatively precise indication of their capacity towards territorially coherent development. This means that the income equalization mechanism may influence the capacity for territorially coherent development of individual communes by increasing or decreasing amounts that they may devote to financing investments.

The aggregated Development Capacity Impact index, which measures how strongly the income equalisation mechanism affects the capacity of financing investments by relating increases or decreases of available resources to total incomes, calculated for Polish communes amounted to 5.95% in 2008 and 6.55% in 2009 [Turała 2011b]. Similarly to its impact on financial autonomy, the income equalisation mechanism's impact on the cities' capacity towards territorially coherent development is minimal compared to rural communes in particular. Further disaggregation of this index for 2009 shows that only 0.29% may be attributed to cities, while as much as 1.93% to urban-rural communes and 4.33% to rural communes.

Conclusions

The need for income equalisation mechanism arises from existing spatial disparities in terms of socio-economic development levels which lead to greatly varied capacity of individual local government to collect incomes from the so-called own sources of incomes. Since these differences do not always come about as result of differences in the quality and effectiveness of management such mechanism serves as an instrument for providing the less wealthy territorial units with resources necessary for appropriate service provision.

The income equalisation mechanism affects territorial units differently. This chapter emphasised in particular the impact of the said mechanism on cities. This approach was justified by at least two important reason. First of all, the cities are centres of social, cultural and economic activity, they act as engines for development and more than half the population of Poland resides in large or medium-sized cities. Secondly, the recent international developments, namely the financial and economic crisis have created a peculiar environment in which cities are nowadays functioning. These developments bring about changes in the structure of cities' incomes and rapidly growing indebtedness ratios.

The income equalisation mechanism which exists in Poland may be described as relatively strong. It is aimed in particular at raising the income level of those territorial units which are able to collect less than average incomes themselves. However, the strength of this mechanism varies depending on type of a commune and its specific situation. In general terms, it may be stated that this mechanism is, in essence, neutral towards large and medium-sized cities. Considering the recent economic crisis, the effects of which are felt to certain degree also by Polish local governments, this situation may be perceived as threatening to the prolonged development of Polish cities and thus of Poland as a whole.

Streszczenie

Niniejszy rozdział podejmuje zagadnienie funkcjonującego w Polsce mechanizmu równoważenia dochodów jednostek samorządu terytorialnego z punktu widzenia wpływu, jaki mechanizm ten wywiera na sytuację finansową polskich miast. Szczególną uwagę zwrócono na zagadnienie autonomii finansowej dochodowej oraz zdolności miast do spójnego terytorialnie rozwoju.

W pierwszej kolejności przedstawiona została analiza sytuacji finansowej polskich gmin, ze szczególnym uwzględnieniem miast. Zaprezentowano kwestie związane z poziomem dochodów, ich strukturą oraz poziomem zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego w Polsce. Tłem dla prowadzonych w tej części artykułu rozważań jest ogólna sytuacja finansów publicznych w Polsce i w Europie.

W drugiej części rozdziału opisano funkcjonowanie mechanizmu równoważenia dochodów, który funkcjonuje w systemie subwencji ogólnej.

W trzeciej części rozdziału przywołane zostały zagadnienia autonomii finansowej oraz spójności terytorialnej, a dalszej kolejności omówiono wpływ, jaki mechanizm równoważenia dochodów wywiera na finanse miast z punktu widzenia kształtowania ich autonomii oraz potencjału rozwojowego.

Reference:

- [1] Oulasvirta L. and Turała M. 2005. *Financial autonomy of local governments – case studies of Finland and Poland*. In: Wilmańska-Sosnowska S. (ed.), *Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy*, Folia Oeconomica vol. 195, University of Lodz Press: 356–357.
- [2] Central Statistical Office 2011. *Poland macroeconomic indicators*. Published online at <http://stat.gov.pl>
- [3] Owsiak S. 2005. *Finanse publiczne – teoria i praktyka*. PWN, Warsaw: 447.
- [4] Ministry of Finance 2011a. *Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2010 r. – informacja o wykonaniu budżetów jednostek samorządu terytorialnego*. Warsaw.
- [5] Ministry of Finance 2011b. *Roczne kwoty subwencji, wpłat i udziałów w PIT dla poszczególnych gmin, powiatów i województw na 2011 r.* Warsaw.
- [6] Ministry of Finance 2011c. *Wskaźniki do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego w latach 2008–2010*. Warsaw.
- [7] Strzelecki Z. (ed.) 2008. *Gospodarka regionalna i lokalna*. PWN, Warsaw: 461.
- [8] Guziejewska B. 2010. *Finanse publiczne wobec wyzwań globalizacji*. Poltext, Warszawa: 126.
- [9] OECD 2001. *Fiscal design cross levels of government – summary note*. OECD, Paris.
- [10] Oulasvirta L. and Turała M. 2009. *Financial autonomy and consistency of central government policy towards local governments*. *International Review of Administrative Sciences*, vol. 75, no. 2: 318.
- [11] Turała M. 2011a. *Impact of economic crisis on territorial disparities in terms of wealth – case study of Poland*. *Romanian Journal of Regional Science*, vol. 5, no. 2, winter 2011: 39–52.

- [12] Turała M. 2011b. *Mechanizm równoważenia dochodów j.s.t. a kohezja terytorialna i autonomia finansowa samorządów*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego (in print).
- [13] Camagni R. 2006. *The rationale for territorial cohesion and the place of territorial development Policie In the European Model of Society*. In: Faludi A. (ed.), *Territorial Cohesion and the European Model of Society*, Lincoln Institute of Land Policy.
- [14] European Commission 2009. *Sixth progress report on economic and social cohesion*. Brussels.

**Hanka ZANIEWSKA
Maria THIEL**

SPATIAL-ARCHITECTURAL AND SOCIAL ISSUES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF URBAN AREAS

Introduction

In reply to the effects of civilisation-related, technological/technical, demographic and nature-related changes observed in the late 20th century, a sustained development of urban areas (cities) is intended to provide, through maintained coherence of social, economic and natural principles in the urbanisation process, an opportunity to satisfy the basic present needs of citizens as well as of those of next generations. This purpose is to be served by numerous declarations undertaken in the international forum, governmental strategies and action programmes. Observance of the sustainable development idea in Poland is imposed by the Constitution of the Republic of Poland and the parliamentary acts with regard to environmental protection, planning and developmental policies. Research and reports on urbanisation issues search for urbanisation models among which the concept of 'compact city' and 'ecological city' (or 'eco-city') are identifiable.

The idea of compact city is an attempt at responding to the way areas are used in the housing schemes which, along with transportation system, are the largest consumer of open-space areas, particularly in Western Europe and the U.S. It is expected that the idea in question, once implemented, will bring answers to most of the problems (particularly, ecological and social ones) created by continued, inevitable urbanisation.¹

Popular in Scandinavian countries, the 'ecological city' concept refers mainly to efficient consumption of energy, emphasising the importance of renewable resources and proper management of resources in order to reduce and reuse waste.

The Swedish concept of 'Symbio City' promoting comprehensive sustained planning of urban spaces is an example of such approach.² The concept is aimed at achieving integrated solutions with respect to:

- water/sewerage, power-engineering and waste-management systems;
- landscape, development and (energy-saving) transportation system;
- coordination of the energy-saving development planning and supplies of renewable energy;
- coordination in the planning of residential areas, services and jobs.

The thus-understood sustainable city concept is an example of penetrating analysis of spatial, environmental, and social functions of urban area/city.

¹ Kowalewski A.T.: *Pojęcie, definicje i rozwój zasad zrównoważonego rozwoju osiedli i zespołów mieszkaniowych* ['The notion, definitions and development of sustainable development principles for housing estates and complexes'], in: *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności* ['Sustainable development of housing estates and complexes within a city structure: criteria and levels of responsibility'], IRM [Institute of Urban Development], Kraków, 2008.

² *SymbioCity. Construction of an environmentally-friendly sustainable city: attractive to humans, production-efficient and with economical use of energy*, materials of a conference held by the Embassy of Sweden, Centrum Nauki Kopernik/Copernicus Science Centre, Warsaw, May 5, 2011.

Sustainable development of city

The rule of sustained development of urban areas has become, including Poland, the subject of a number of research works, scholarly publications and conferences on related general and detailed aspects. An attempt has been made to formulate the criteria and characteristics of sustainable development of cities; referring mainly to residential estates and complexes, as the basic element of a town's spatial structure.³

Based on the reference literature and the authors' own research, four groups of criteria have been proposed:

1. Spatial-architectural;
2. Social-economic;
3. Environmental;
4. Technological/technical; next, specific attributes, characteristic to housing estates have been assigned to these. The conditions indispensable for satisfying the sustainable development criteria and responsible for meeting thereof have been proposed; it being clear that concurrence of all the sustainable development features is unattainable – these to be conditional to a significant degree of a housing estate location in the city, its scale and pertinent social-economic factors.

Table 1. Criteria and characteristics of sustainable development of housing estates

Criteria	Attributes	Conditions to be met for housing estates:		Responsibility for meeting the conditions
		existing	emerging	
Spatial-architectural Spatial distribution of housing areas Functional scheme Architectural/town-planning solution	– Location enabling use of services, public spaces; reduced commuting – Ensured access to services – Use of sports/leisure facilities friendly to various groups – Dweller integration – Architectural diversity providing safety to inhabitants	– Supplemented through upgrade/improvement and regeneration	– Coordination of spatial development plans – Observance of architectural/town-planning safe residence principles	– Communal authorities, town-planners, architects, investors, public-private project partners
Social-economic Integration of dwellers Availability of apartments Safety of settlement/residence	– Co-residence of population groups diversified by income, social status, religious confession, etc. – Option for residential units (apartments) to be leased and maintained by diverse-income groups	– State and communal support to maintenance of apartments by users of modest means	– State and communal support to construction of apartments for users of modest means and to maintenance thereof	– State/commune authorities, non-profit organisations, public-private project partners

³ Zaniowska H., Kowalewski A.T., Thiel M., Berek R.: *Zrównoważony rozwój osiedli ...*, op. cit.

**Sustainable urban development.
Social, economic and environmental issues in urban planning**

<p>Environmental</p> <p>Energy saving</p> <p>Environment-friendly construction technologies</p> <p>Access to objects of nature</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Unconventional sources of energy, energy-saving technical appliances, thermo-modernisation - Use of alternative technologies and natural materials - Opportunity to make use of public/housing-estate greenery areas 			
<p>Technological/technical</p> <p>Technical infrastructure standard</p> <p>Quality of residential resources</p> <p>Residential unit (apartment) standard</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Complete water-supply/sewerage facilities provided, sewage-treatment facility in place, rainwater used for household/house-keeping purposes - Energy-saving transportation systems - Sound technical condition of housing resources (buildings, residential units), particularly council housing units - Residential unit size is dependent on household structure and meant to ensure equitable housing conditions to indigent families, the elderly and the handicapped 	<ul style="list-style-type: none"> - Upgrade/improvement of existing facilities, plus new facilities to complement the existing ones - Upgrade/improvement of existing resources, adjustment to needs of various social groups - Upgrade/improvement, redevelopment, extension, regeneration 	<ul style="list-style-type: none"> - Use of modern environment-friendly facilities & technological/technical solutions - Construction of diverse-sized apartments, suiting the needs of various social groups 	<p>Commune, investors, owners/proprietors</p>

[Based on the Authors' own research]

The following considerations of sustainable development of cities have been focused on the housing environment and social problems.

Housing/residential environment in sustainable development of cities: Under market-economy conditions, construction of housing estates and complexes calls for special attention to be paid to social-economic as well as environmental issues. This is also pertinent to regeneration projects initiated in downtown and brown-field, as former military, industrial or railroad areas.

Balancing of social, economic, natural and cultural factors in the development process is also about integrating the dwellers and about safe and healthy residential environment.⁴

A balance of social and economic factors is related to availability of residential units (apartments) and possibility of maintaining the same, which is informed by the level of income; as for town-planning/architectural solutions, the need for social integration of various groups of inhabitants in a specified space is taken into account, by making sports and recreation facilities and interest group meeting venues part of it.

The natural environment (urban and housing-estate greenery) is regarded as an important element of the dwellers' life, whilst reduced consumption of conventional-source energy (through the launch of e.g. wind power stations and/or solar collectors) and municipal waste recycling are put on priority position.

Dweller integration: The housing estate's programme and forms and location of residential developments come to the fore in this context. Diverse forms of ownership (private, communal, cooperative, social housing association) and status (leased, own) within a housing estate implies that a single area is inhabited by households of varied levels of income. What it also does is preventing emergence of enclaves of socially uniform groups, which in effect contribute to fading bonds with the other social strata.

Given the diversified structure of dwellers, cultural diversity, including provision of objects and facilities corresponding with the specificity of tradition and religious cult, is to be taken into consideration as well. Concurrent residence of various social groups offers a counterbalance to 'ghettos of the poor', prevents social exclusion and contributes to a restriction of pathological behaviours.

Conditional upon the size of housing estate and its situation within the city's structure, the venues where inhabitants would tend to integrate may include schools, kindergartens, day-nurseries, community centres, services facilities as well as public spaces in the city or social spaces within the housing estate. Supporting activities of local authorities or housing-estate councils (e.g. 'neighbour days') may also exert a positive impact.

Integration of dwellers encounters numerous barriers in practice, such as inter-group conflicts of interest, fear of appearing different, pathological behaviours of groups (be it small) of inhabitants.

Safe residential environment: Guarded housing-estate areas, fenced and monitored (usually using a CCTV system), where technical appliances protect against burglary and penetration by undesirable individuals, are normally regarded to be safe. Yet, solutions of this sort contribute to a fragmentation of the city's spatial structure, increasing social division and emergence of 'ghettos for the well-off'.

Isolated residential estates favour divisions into social groups and trigger aggressive behaviours of groups regarding themselves excluded, for whom such areas are inaccessible. Hence, other forms of 'safe residential estate' are sought, aligned as they are meant to be with the sustainable development idea. It is believed that a safe environment of residence may (apart from ensured social integration) be created in line with spatial-architectural and social-economic as well as technical/technological criteria. A safe environment is expressed through:

- diversified types and sorts of development (single-/multifamily; low/tall; leased/own);
- scale of housing estate (larger estates render dweller identification tougher) and, possibly, number of residential units within a building;
- clear housing-estate structure (public space separated from private space; access by various means of transport);

⁴ These characteristics can be subject to any criteria a 'sustainable-development housing estate' is supposed or expected to meet.

- architectural form and transparency of buildings, such as to restrict burglary ring opportunities and access of undesirable individuals;
- good visibility and good lighting of shared-use venues.

Open housing estates generally trigger aversion which is caused by adverse experiences based on the functioning of large residential estates and tower-block estates/apartment-building complexes. On the other hand, many a user of enclosed estates tend to accept such solutions as an expression of their achieved success and prestige, combined with a sense of safety and security.

Healthy residential environment: The notion of 'healthy residential environment, often comprehended as a 'hygienic' environment, is approached as encompassing a set of elements forming the quality of residential environment from a spatial-architectural, social-economic and nature-related standpoint. The research conducted by G. Schneider-Skalska [1] has shown that the shaping of a healthy residential environment "ought to be based upon understanding of dynamic interdependencies between the physical and social environment and the individual's personal needs; it takes into account the relevant biogenetic, psychical, behavioural, environmental, geographic, architectural, technological, and socio-cultural dependencies."

Conceived in such terms, a healthy residential environment should provide, among other things, a sense of safety, convenient access to areas and facilities favouring a healthy lifestyle, contact with elements of nature, opportunity to make social contacts real. The most important elements making up a residential environment (option to make a choice, structure, contact with nature, social space) contribute to attainment of a social order, health, and mood of the dwellers.

The shaping a healthy residential environment has been made measurement of the sustainable development of housing estates, thus contributing to improved quality of life of their dwellers.

Town-planning/architectural aspects of shaping sustainable residential environment

The striving for implementation of the idea of sustainable development of cities, forming a natural and obvious direction of action for local authorities, clashes in Poland against the issue of availability of residential opportunities for people of modest means. Scarcity of residential units (mainly communal housing) has appeared in Poland resulting from the social-economic transition and transferring the housing into the field of free market-economy. In 1990s, ownership changes rose to become a priority task; it then led to limiting public (communal) ownership of residential resources to the benefit of private property, which had a bearing on economically weaker groups of people, enjoying worse residential standards. The scale of related issues is considerable as the quality of residential environment, taking into account a variety of criteria (incl. social, economic, spatial/architectural and technical/technological) indicates that some 13% urban-area dwellers live in the worst housing conditions. It is moreover not indifferent where, within the city's structure, flats are situated of those having no sufficient means to improve or satisfy their actual residential needs on their own.

A trend has become observable in cities for situating housing facilities for the poor on the outskirts or peripheries, assigning for the purpose tower-block estates dating to 1960s/1970s, and adapting for residential purposes certain public utility facilities/buildings proving unattractive in terms of location and technical condition.

The growing differences in income and lifestyle are reflected in diverse needs also in respect to housing. The manner in which such satisfaction is brought about is at times imposed by the income (or, no-income) situation. Spheres of poverty and enclaves of shortage tend to appear, not infrequently isolated within the city's space; what is more,

council housing facilities, when singled-out as a sub-sector in municipal resources, stigmatises them, generating districts of poverty and slums.

Housing 'problem areas'

Resources inhabited by economically and socially worse-off groups of people tend with increasing frequency to become areas of 'residential poverty', specific ghettos contrasting with luxury, spatially enclosed residential estates of the rich, or even with estates for the quite-well-off (erected according to the social housing association – SHA - formula). They actually form 'problem areas' within the urban space where adverse social-economic and spatial-architectural phenomena tend to increment and accumulate. Among the negative social-economic phenomena ensuing from behaviours of local communities there appear alcoholism, crime, demolishing of apartments and estate's surroundings; the adverse economic phenomenon is poverty of the inhabitants; and spatial-architectural terms, poor technical condition of the resources and residential environment are to be mentioned (taking account e.g. type of buildings and infrastructure/development of the surrounding area).

The scale of the issue in question is significant in Poland, and it is not indifferent (not only from the standpoint of sustained development) where such spots are situated within the city's structure and what is the standard of apartments used by people having insufficient means with which to improve or satisfy their residential needs on their own.

Presently, several types of resources in Polish cities may be deemed problem-bearing; table 2 below shows their specification. Each of these types of resources is characterised by: different architectural-spatial features, technical/technological standard and utilities furnished, inhabitation by specified social groups, and scale of occurrence.

Table 2. Residential 'problem areas' typical to Polish cities

Type of residential resources in problem areas	Plausible scale of the phenomenon in 2007	Technical standard, utilities furnished	Situation within city structure	Inhabitant social milieu
Large-concrete-panel tower-block estates of 1960s/70s	Ca. 2.0 Mio.	Low technical standard, completely furnished/equipped, small-sized apartments, 'dimmed' kitchens	Entire districts/quarters or large housing estates in city peripheries	The elderly/economically weak tend to prevail (possibly Incl. blockers)
Presently available municipal resources built before 1944	Ca. 500,000	Low standard, often not completely furnished/equipped	Often in downtown areas	The elderly/economically weak tend to prevail
Bunkhouses/workers' hostels, halls-of-residence, schools adapted into council housing facilities	No data available	Fair technical standard; shared kitchens, bathrooms, shared restrooms provided	Various	Economically weakest social groups, evicted persons
Temporary facilities/structures, barracks, containers	A few/dozen-or-so per town	Poor technical standard, very poor furnishings/equipment	In spatially and functionally isolated areas	Economically weakest social groups, evicted persons
Buildings or housing estates with council apartments, erected after 1989	Ca. 10,000	Good technical standard, satisfactory furnishings/equipment	Far from downtown areas, no social infrastructure provided	Persons eligible for council housing facility
Resources with former company apartments (built before 1990)	Ca. 260,000	Medium-class technical standard	Close to former large-sized establishments/plants	Diverse, with considerable share of the elderly

[Based on the Authors' own research]

In 2009–2010, our Institute carried out a questionnaire-based poll on occurrence of housing 'problem areas' in Polish cities in excess of 10,000 in population.

The research encompassed:

- architectural forms and situation of residential developments within the urban space, ownership of resources and their technical condition;
- social-economic problems shared by dwellers of such areas and attempts at counteracting the adverse phenomena;
- communes' planning regarding the ways in which to satisfy the residential needs of indigent people and situate housing facilities for them within the city space.

The research material containing relevant information gathered from a total of 182 cities has shown that housing 'problem areas' are beyond a compare for individual cities, as to scale and form of developments. The latter include single buildings, residential complexes, housing estates, groups of a few buildings set along a street, tall or low built-up areas, buildings adapted from their former non-residential functions, barracks.

These are mostly situated in city peripheral areas and, to a smaller extent, in downtown zones (including city centres) and in housing districts.

Many a city has several such areas deployed concurrently in various places of such an urban area – in the outskirts and central parts alike. For 60% of cities researched, problem areas include single buildings (such proportion being maintained for all groups of cities) whereas in 33% of these cities, housing complexes/estates form such areas, owned primarily by communes (in less than 95% cases).

Housing developments consist mostly of multifamily low (70%) and tall (30%) developments. The next most frequently appearing development form (in almost 23% cities) that tends to marginalise the local communities are buildings of former workers' hostels (bunkhouses), schools, offices, Polish Rail buildings and various former-industrial buildings, which have been transformed into residential function (offering council housing facilities). This form of development is most frequent in cities whose population is up to 50,000.

Temporary buildings (barracks or containers) of which 69% rests with cities of up to 50,000 is another form of development approached as a remedy in terms of solving residential problems of indigent population.

Among buildings forming problem areas those build before 1945 prevail (based on replies from 79 cities). The other group are buildings constructed from 1945 to 1960, as indicated by almost 36% cities with problem areas – the largest share among them (66.6%) located in the cities of population over 200,000 inhabitants.

Developments dating to 1960–1980, constitutes the third most numerous group (ca. 31%), are characteristic to cities of up to 50,000 and 100,000–200,000 in population (50% of the set of 'problem-area' cities). It is apparently legitimate to reckon that developments dating to this period is housing estates erected with use of industrialised technologies (grand block, large reinforced-concrete panel), forming tower-block estates/apartment-building complexes (larger or smaller, depending on the city's scale), whose investors were in most cases housing cooperatives, workplaces and, as a rarer case, communities.⁵

Problem areas also appear with housing developments erected after 1980; albeit this is true for a small number of cities of up to 50,000 (13.6%), it is much more discernible in those of above 100,000 (33.3%).

A considerable share of developments from before 1945 and those dating to 1945–1960, within the field of 'problem-area' cities under research, has a say in terms of technical condition of residential resources. A poor or very poor technical condition is shared by 23% of commune-owned buildings; 26% are qualified for considerable renovation, whilst less than 4% would go to demolition.

⁵ In reply to a questionnaire distributed among city authorities, no information has been obtained re. resources of housing cooperatives; hence, cooperative housing estates are out of scope hereof.

City authorities undertake actions aimed at counteracting social exclusion of their dwellers (true for 55% of the 'problem-area' cities). A large part of these actions, targeted at alcohol-/drug-addicts 'Azył' [Asylum] clubs, is aimed at supporting proper functioning of affected families (therapeutic workshops), training and enhancement of professional qualifications of the jobless, along with alleviation of effects of long-lasting malnourishment, support for the handicapped (incl. mentally handicapped), those affected by family violence, debt-clearing (incl. working-off rental arrears).

In order to satisfy the needs, cities could select from: construction of houses with council residential units (incl. building of containers/barracks) or purchase thereof; adaptation of non-residential buildings into council residential facilities; and, transformation of council housing consisting in singling council residential units (leased on a fixed-time basis) out of the municipal resource (leased on an indefinite-time basis).

In most cases, the cities are willing to increase their council housing resources by construction of new housing and use of existing resource comes second. The last option is intends to adapt non-residential or collective-dwelling buildings into houses offering council residential units.

IRM studies have shown that the municipal housing resource featuring council residential units, as planned by the cities, will mainly be situated (55% 'yes' answers in the poll) at their peripheries or outskirts, including at times neighbouring villages or localities. Situating council housing facilities within housing estates and city downtown areas, if not in the very central area, is also planned – particularly as far as separation of council housing within a commune's residential resource is concerned⁶.

Seldom it is planned that council residential units are dispersed across the city area, so as to avoid clustering of poverty and residential/social exclusion spots.

The result of the research is not optimistic, as regards plans for the future (table 3). It heralds 'squeezing out' of housing 'problem areas' toward the peripheries, whether construction of new apartments or adaptation of former-industrial buildings is concerned, whilst these processes – as may be judged based on the research's outcome – will be taking place beyond the awareness of the services responsible for spatial development of their cities.

Table 3. Existing and planned situation of municipal resources offering council housing facilities

Cities by population (thousand)	Number of cities under research	Situation:as-is (A); planned (B) ^b					
		Peripheries		City centre/downtown area		Housing estates	
		A	B	A	B	A	B
10-20	70	30	37	20	16	11	12
20-50	60	29	25	17	7	19	10
50-100	24	15	14	8	7	9	6
100-200	17	10	6	6	2	3	3
Above 200	11	5	5	4	3	5	7
Total	182	89	87	55	35	47	38

^a Some of the questionnaire replies offered information re. plans for the future, without quoting any data on existing housing 'problem areas. Consequently, this table refers to all the cities to which the research extended.

^b Existing council housing facilities form problem areas, the planned ones being potential problem areas.

⁶ In downtown areas and at times in the very city centres there are tenement houses erected before 1945 or buildings dated to 1945–1960, wholly or partly owned by communes.

Construction of new council housing facilities (residential units) is in most cases planned for areas owned by communes and situated in the cities periphery. The scale of council-housing developments will be enlarged through the intended adaptations of buildings that are fairly often situated in city peripheries/outskirts – since they used to be related to railway or other industry infrastructure, or to large housing districts (the latter being true for school, services or administration buildings).

Summary

Theoretical considerations of the criteria for sustainable development of cities have been evaluated regarding the Polish realities as perception of the idea in the spatial management. 2007 saw questionnaire-based research [4] conducted in several cities differing, as to population, housing resource ownership structure and function (region- and countrywide).⁷ The study has shown that:

1. Perception of the sustainable development idea mainly refers to the obligation to protect the environment through removal of various contaminations and/or pollutions (in the air, soil and waters), keeping public-municipal greenery areas and recreation areas/facilities (incl. cycling lanes) fit for use, clean and tidy.
2. Meeting of residential needs of inhabitants of modest means is done through construction of council housing facilities, situated mostly in the urban space's peripheral areas.
3. Significant renewal actions are carried out contributing to an area's economic mobilisation, not infrequently through the launch of a tourist function; yet, the outcome does not in each case favour proper social criteria. Fairly poor dwellers, once resettled to council residential units, do not go back to their dwellings in regenerated areas and the residential functions in redevelop areas are replaced by other, business-oriented ones.
4. The actions taken to enable social integration consist in integration of the city centers, and, to a lesser extent scale-wise, e.g. council cooperatives that mobilise the unemployed.

Analysis of the outcome of the 2007 research incited us to deepen these results and render them more detailed by inclusion of social issues related to the shaping of residential environment. The research undertaken in 2009 confirms the earlier-detected disturbing tendencies which pose a threat to the idea of sustainable development of cities, i.e.:

- Housing 'problem areas', diversified as to forms of development, its age and spatial structure (building, complex of buildings, section of a street, part of a housing estate, complete housing estate), appear in 80% of cities researched.
- The owner of resources forming problem areas is, in the most cases, the commune. These communes have limited (to 10% countrywide) their own resources through sale of apartments to their existing lessees, leaving with themselves buildings of the worst technical condition and standard wherein council residential units are singled-out;
- Communes look for opportunities to meet the needs of the most indigent group through construction of new houses, adaptation of non-residential buildings, technical upgrade of old resources, purchase of house/residential unit and, at times, building containers, if not barracks.
- Construction of houses featuring council residential units gives rise to protests of the neighbouring inhabitants. It is not only due to such council facilities being situated

⁷ Questionnaire-based research and site inspections were carried out in Łódź, Wrocław, Poznań, Radom, Toruń, Gorzów-Wielkopolski, Legionowo and Jarocin.

in their adjacent area but also owing to the privilege to use new flats granted to tenants with eviction notice, not infrequently imposed on them due to their not paid rental obligation.

- New council housing developments offering completely furnished technical infrastructure facilities often is vandalised by new tenants. Situated in city peripheral areas and attracting tenants displaying adverse characteristics, it soon turns into yet another problem area inhabited by people socially excluded from the city's space.
- In their attempt to counteract the negative phenomena, communes take up and implement a number of programmes or schemes (co-funded by EU) to support job mobilisation and social integration whilst being directly or indirectly related to housing industry. In most cases, these are regeneration actions carried out as part of local regeneration schemes. That such projects are undertaken is caused by a low technical condition of the present resources, the need to set the old town-planning tissue in an order, the strife for improving the inhabitants' living conditions and for increasing the city's prestige through improvement of aesthetic conditions and removal of social pathologies. Once a regeneration project is completed, it is not expected that all the former dwellers would return. Increased standard results to higher operation fees which not dwellers can afford. This situation generates reluctance of some inhabitants toward renewal projects, with respect to the area and the resources they inhabit.
- A clear tendency in the communal plans has become evident to 'squeeze out' residential developments for the poor toward the city's outskirts/peripheries, where situation of council housing facilities is envisioned.

As it clearly ensues from the research, the problem areas are not only established through the location, form and type of development; also social-economic characteristics of dwellers contribute to the picture. It calls for a coherent multi-aspect actions as part of sustainable development of cities.

Reference:

- [1] Schneider-Skalska G., *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego* ['The shaping of a healthy residential environment'], Monografia 307, Politechnika Krakowska [The Krakow University of Technology], Kraków 2004, p. 97.
- [2] Bać Z. (ed.), *Habitaty bezpieczne* ['Safe habitats'], scholarly papers of the Department of Architecture, Wrocław University of Technology, No. 7, Wrocław 2006.
- [3] Bać Z., *Habitaty proekologiczne* ['Pro-ecological habitats'], scholarly papers of the Department of Architecture, Wrocław University of Technology, No. 8, Wrocław 2010.
- [4] Zaniewska H., Kowalewski A.T., Thiel M., Barek R.: *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta. Kryteria i poziomy odpowiedzialności* ['Sustainable development of housing estates and complexes within a city structure: criteria and levels of responsibility'], IRM [Institute of Urban Development], Kraków 2008.
- [5] Zaniewska H., Thiel M., Urbańska W., Barek R.: *Mieszkaniowe obszary problemowe w miastach i na terenach popegeerowskich* ['Housing problem areas in cities and post-state-farm areas'], IRM, Kraków 2010.
- [6] Prof. Hanka Zaniewska, PhD, Eng., architect – Institute of Urban Development, Krakow, Poland Maria Thiel, MSc. – Institute of Urban Development, Krakow, Poland.